

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

REVISTA DE
D R E T
H I S T Ò R I C
C A T A L À

Volum 8 • 2008

BARCELONA, 2009

REVISTA DE
DRET
HISTÒRIC
CATALÀ

CONSELL EDITORIAL

Josep Cruanyes i Tor (president)
Xavier Genover i Huguet (vicepresident primer)
Joan Carles Ollé i Favaro (vicepresident segon)
Oriol Sagarra i Trias (tresorer)

COMITÈ CIENTÍFIC

Josep M. Font i Rius (director honorari)
Tomàs de Montagut i Estragués (subdirector)
Josep Serrano i Daura (coordinador de l'edició)

CONSELL DE REDACCIÓ

Ferran Badosa i Coll
Santiago Bueno i Salinas
M. Carmen Gete-Alonso i Calera
Pedro del Pozo i Carrascosa
Antoni Vaquer i Aloy

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

REVISTA DE
D R E T
H I S T Ò R I C
C A T A L À

Volum 8 • 2008

BARCELONA, 2009

Aquesta revista és accessible en línia des de la pàgina
<http://publicacions.iec.cat>

© dels autors
Editat per la Societat Catalana d'Estudis Jurídics,
filial de l'Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Tiratge: 300 exemplars

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Compost per Anglofort, SA
Carrer del Rosselló, 33. 08029 Barcelona

Imprès a Service Point F.M.I., SA
Carrer de Pau Casals, 161-163. 08820 El Prat de Llobregat (Barcelona)

ISSN: 1578-5300
Dipòsit Legal: B. 42526-2001

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

TAULA

Presentació 9

ACTE D'HOMENATGE AL DOCTOR JESÚS LALINDE ABADÍA

Intervenció del president de la Reial Acadèmia de Bones Lletres 13

Intervenció del president de la Societat Catalana d'Estudis Jurídics 15

Lalinde, 19
per Josep Maria Font i Rius

Homenatge al doctor Jesús Lalinde Abadía, 23
per Sixto Sánchez-Lauro

El dret històric de Catalunya i el seu modern nacionalisme, 29
per Román Piña Homs

Producció científica de Jesús Lalinde Abadía. Presentació sistemàtica 43
de tota la seva obra bibliogràfica iushistòrica,
per Sixto Sánchez-Lauro

ARTICLES

Aproximacions al dret des del llenguatge: fases i diferents perspectives, 63
per Jorge Lalinde Jürss

Estructura juridicoformal de les donacions en els diplomes 75
de la Catalunya carolíngia,
per Jesús Fernández Viladrich

5

El concepte de <i>judicialisme</i> en <i>La institució virreinal</i> de Lalinde i el seu desenvolupament posterior, <i>per Jon Arrieta Alberdi</i>	127
La contribució de Jesús Lalinde Abadía a la història del dret català (una petita aproximació litúrgica i secundària amb els records del mestre Lalinde), <i>per Manuel J. Peláez</i>	143
Una aproximació casuística a la tutela processal de la quarta falcídia, <i>per M. Carmen Gómez Buendía</i>	155
Alguns apunts sobre la condició jurídica dels gitanos als regnes de la Corona d'Aragó. Referència especial a Aragó i Catalunya durant l'època de la monarquia absoluta, <i>per Alejandro Martínez Dhier</i>	169
La representació processal de les parts en algunes fonts catalanes dels segles XIII i XIV, <i>per María Encarnación Gómez Rojo</i>	195
Dret, història i política en els quaderns inèdits de Bonaventura Carles Aribau (1798-1862) (quaderns 1-4), <i>per Patricia Zambrana Moral</i>	207
RECENSIONS	
<i>Diccionario crítico de juristas españoles, portugueses y latinoamericanos (hispánicos, brasileños, quebequenses y restantes francófonos)</i> , vol. II [M-Z], tom 1 [M-Va], de Manuel J. Peláez, <i>per María Encarnación Gómez Rojo</i>	235
<i>Quan els vescomtes de Barcelona eren: Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII</i> , de José Enrique Ruiz-Domènec, <i>per Josep Serrano Daura</i>	238
<i>Prat de Comte (Terra Alta)</i> , de Josep Serrano Daura, <i>per Sixto Sánchez-Lauro</i>	245

<i>Història econòmica de Menorca: La transformació d'una economia insular (1300-2000)</i> , de Miquel À. Casanovas Camps, per Josep Serrano Daura	251
<i>Història de les illes Balears</i> , de Miquel À. Casanovas Camps, per Josep Serrano Daura	255
<i>Praelectio cervariensis sive commentarius accademicus ad titulum pandectarum de vulgari et pupilari substitutione</i> , de Josep Finestres i de Monsalvo, per Juan Alfredo Obarrio Moreno	261
<i>La pervivencia del derecho foral valenciano tras los decretos de Nueva Planta: Contribución al estudio de la práctica forense del siglo XVIII</i> , d'A. Masferrer, per Juan Alfredo Obarrio Moreno	264
<i>El poder del príncipe en Roma: La Lex de Imperio Vespasiani</i> , de Xesús Pérez López, per Juan Alfredo Obarrio Moreno	268

CRÒNIQUES

X Jornada d'Estudis Locals de la Vila de Bot (Terra Alta), per Vicenç Subirats i Mulet	273

NECROLÒGICA

Joan Miquel <i>in memoriam</i> , per Encarnació Ricart Martí, José Luis Linares Pineda, Victoria Sansón Rodríguez i Carmen Tort-Martorell Llabrés	277

PRESENTACIÓ

La Junta de Govern de la Societat Catalana d'Estudis Jurídics dedica aquest número de la *Revista de Dret Històric Català* a l'il·lustre professor i historiador, el doctor Jesús Lalinde Abadía, mort el 28 de març de 2007.

Estudiós i gran coneixedor del dret i de les institucions del nostre país, i de la Corona d'Aragó en general. Lalinde és autor d'una extensa bibliografia, que Sixto Sánchez-Lauro recull amb detall en aquesta edició i la posa a l'abast del públic en general.

Amb una llarga dedicació a la docència universitària i una ingent producció científica, fruit d'anys d'estudis i de recerca, el doctor Jesús Lalinde Abadía és mereixedor d'aquest nou homenatge, del reconeixement de la nostra Societat.

La Junta de Govern

ACTE D'HOMENATGE
AL DOCTOR JESÚS LALINDE ABADÍA

Organitzat per la Societat Catalana d'Estudis Jurídics
i la Reial Acadèmia de Bones Lletres (Palau Requesens)
21 de febrer de 2008

Jesús Lalinde Abadía

INTERVENCIÓ DEL PRESIDENT DE LA REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES

Pere Molas Ribalta

La Reial Acadèmia de Bones Lletres acull amb un sentiment d'adhesió la sessió d'homenatge que la Societat Catalana d'Estudis Jurídics dedica a la memòria del doctor Jesús Lalinde Abadía. Des dels seus orígens com a Acadèmia dels Desconfiats l'any 1700, l'Acadèmia ha tingut com a eix de la seva activitat la història de la cultura catalana, entesa de la manera més àmplia possible i, en especial, la història de la cultura escrita, i dins d'aquesta àmplia panoràmica té el seu lloc la història del dret.

La nostra corporació ha tingut entre els seus integrants juristes eminents i, al segle XVIII, magistrats de l'Audiència. Un d'ells, Miquel Joan de Magarola, va ser director de la Reial Acadèmia de Bones Lletres i de la nova Academia de Jurisprudencia y Legislación, fundada durant el regnat de Carles III. Al llarg del segle XIX, la presència de juristes en la nostra institució va continuar amb personatges com Duran i Bas, Pere Nolasc Vives i Guillem Maria de Brocà, i ja al segle XX, amb conreadors de la història del dret com Eduardo de Hinojosa, Ferran Valls Taberner i Josep Maria Font i Rius, el qual sortosament encara es troba entre nosaltres. El doctor Jesús Lalinde va ingressar a l'Acadèmia l'any 1988.

Al sentiment institucional que manifesto com a president de l'Acadèmia, hi haig d'afegir en el meu cas una especial relació professional i personal amb el doctor Lalinde, atès que les meves recerques s'han centrat, com les seves, en institucions de l'època moderna. Suposo que vaig llegir el seu nom per primera vegada en treballs de Jaume Vicens Vives o de Joan Reglà en relació amb la seva tesi sobre la institució virregnal a Catalunya. Més endavant vaig començar a entendre, sota la ploma del mateix Lalinde, el significat d'una institució aleshores poc coneguda: la Governació General. Ell mateix em va parlar del moment en què es coneix l'autor d'un llibre i aquest es transforma en una cara, en una persona. Jo vaig tenir la sort de tractar Jesús Lalinde a l'antic seminari d'Història del Dret de la Universitat de Barcelona, al IV Simposi d'Història de l'Administració, celebrat a Alcalá de Henares al desembre del 1982, i al Congrés d'Història de la

Corona d'Aragó que va tenir lloc a Montpeller al setembre del 1985 (amb la participació també del pare Miquel Batllori).

Va tenir la gentilesa d'invitar-me a formar part del tribunal que va jutjar la tesi doctoral del seu deixeble Jon Arrieta sobre el Consell d'Aragó, a la primavera del 1987; un tribunal que estava presidit pel plorat Francesc Tomàs i Valiente. L'intercanvi de separates i les reunions científiques van mantenir el contacte entre nosaltres els anys següents.

Però encara hi ha més coses. El doctor Lalinde va ser un dels signants de la proposta que jo entrés a formar part d'aquesta acadèmia, i jo li vaig demanar que fos ell qui pronunciés el discurs d'acollida, en el qual va fer el balanç i la valoració de la meua obra. Uns mesos més tard, jo vaig entrar a formar part com a secretari de la Junta de l'Acadèmia, en la qual ell ocupava el càrrec de tresorer. Vam compartir la pertinença a la Junta fins que aquesta es va renovar el 2004, quan ell ja no podia assistir a les sessions. El puc recordar encara quan ens trobàvem tots dos al despatx del president d'aleshores, el doctor Eduard Ripoll, i esperàvem la resta de membres de la Junta.

Fou ja com a president que em va pertocar assistir a la seva cerimònia de comiat, i avui, amb el reconeixement per la seva obra i l'agraïment per la seva amistat, em correspon presidir aquesta sessió i manifestar l'adhesió de l'Acadèmia a la iniciativa de la Societat Catalana d'Estudis Jurídics.

INTERVENCIÓ DEL PRESIDENT DE LA SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS JURÍDICS

Josep Cruanyes i Tor

És per a nosaltres un honor com a Societat Catalana d'Estudis Jurídics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, poder organitzar aquest acte amb la Reial Acadèmia de Bones Lletres.

La nostra Societat sempre ha volgut col·laborar amb entitats del nostre país que, com és el cas de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, comparteixen amb nosaltres objectius d'estudi de la nostra cultura com són la història, la literatura i, per a nosaltres, el dret.

La Reial Acadèmia de Bones Lletres s'ha caracteritzat al llarg de la seva història per la dedicació a l'estudi de la nostra llengua i la nostra cultura, i sempre ha tingut un interès especial pel nostre dret. Nogensmenys, va publicar les normes sobre servituds urbanes i relacions de veïnatge mitjançant l'edició de les *Ordinacions d'En Sanctacília* i les normes del *Recognoverunt proceres* referides a les servituds. Això va ser l'any 1851, en què es va editar el text català antic dins d'un estudi comparatiu de les diverses edicions de les *Constitutions i altres drets de Cathalunya* i al qual es van afegir una versió en català modern i la traducció al castellà. Aquesta edició va significar contribuir a difondre i posar a l'abast d'advocats i jutges les normes que regulaven les relacions de veïnatge, que encara estan recollides amb certes modificacions i actualitzacions en l'actual llibre cinquè del Codi civil de Catalunya.

Pel que fa a nosaltres, hem de dir que esperem poder continuar mantenint aquesta col·laboració que ja va encetar el nostre enyorat president Josep Maria Mas i Solench.

Ens plau participar en aquest acte també pel fet que s'hi ret homenatge a Jesús Lalinde, eminent historiador del dret aragonès que tant va fer al llarg de la seva vida per a l'estudi i el coneixement de les institucions jurídiques de la Corona d'Aragó. Entre els seus estudis hem de destacar els que va dedicar a les nostres institucions i el nostre dret, seguint el camí que va obrir el doctor Font i Rius. Poc després de la promulgació de la Compilació del dret civil especial de Catalunya, va publicar a la *Revista Jurídica de Catalunya* dos articles en què es-

tudiava diverses institucions jurídiques nostres recollides en aquell text, amb la regulació dictada i l'estudi de la tradició jurídica catalana.

La nostra Societat té com a objectiu difondre el nostre dret, des de la perspectiva de la seva regulació actual i dins del procés de codificació que està engegat, i l'estudi de la seva història. Per això edita dues revistes que cobreixen aquest doble ventall: la *Revista de Dret Històric Català* i la *Revista Catalana de Dret Privat*.

Per aquest motiu, ens plau reconèixer i homenatjar els juristes catalans i les personalitats que, com Jesús Lalinde des de la història del dret, han contribuït a l'estudi del dret i a la creació de doctrina.

Lalinde, com a aragonès i català d'adopció, va contribuir en moments no gens favorables a estudiar les institucions jurídiques i el dret de la Corona d'Aragó i també de Catalunya: un model polític de caràcter plurinacional basat en el respecte a la diferència i el respecte a les personalitats dels pobles que el formaven i on la font principal del dret no eren només els privilegis atorgats pels reis, sinó també les constitucions i els altres drets dictats per les Corts; una societat en què l'estat de dret i l'equilibri institucional prefiguraven l'estructuració jurídica i institucional dels estats democràtics contemporanis.

En el preàmbul d'un article sobre el dret aragonès, publicat a la *Revista Jurídica de Catalunya* i titulat «De la nacionalidad aragonesa a la regionalidad», es dolia de les mancances de l'article primer de la compilació catalana, on la tradició jurídica catalana només tenia un caràcter interpretatiu, i remarcava la millor redacció de la compilació aragonesa. Sortosament, d'aquella situació de mínims en què la Compilació es va aprovar, s'ha passat a la represa de les institucions legislatives i polítiques, recuperades de nou després de la restauració de la Generalitat per la República, seguida de la represa de la nostra institució amb la nova restauració del 1977. El Parlament reinstaurat va esmenar aquella mancança amb la nova redacció de l'article primer i, ara, la millor resolució del llibre primer del nostre Codi civil. S'hi afegia el valor interpretatiu i integrador que comportava la inclusió de la jurisprudència, que recuperava la jurisprudència històrica i la més recent del Tribunal de Cassació.

Així, avui ens trobem, a diferència de l'any 1973, en què Lalinde feia aquell article en un procés de superació, amb el procés de recuperació de les nostres institucions i amb un nou parlament com a òrgan legislatiu que ha recollit de nou la sobirania del nostre poble, suprimida pel rei de nefasta memòria Felip V, que ens contempla en aquesta sala. Ho va fer per mitjà d'un acte tan poc jurídic i no oposable al dret inalienable dels pobles com és el dret de conquesta. I aquesta paraula hauria de ser foragitada, ja que el dret es contradiu amb la força de les armes.

Un poble com el nostre, que té com a senyal d'identitat el dret propi, que traspua els seus costums i la seva personalitat, és un poble de pau que acaba imposant la raó del dret per sobre de la raó de la força, que tantes vegades ens ha subjugat.

Ara podríem dir a Jesús Lalinde que som al camí de tornada de la regionalitat a la nacionalitat. En aquest procés, li hem d'agrair la seva contribució en l'àmbit de la història del dret. Ara l'Estatut de l'Aragó reconeix la identitat històrica com a nacionalitat del seu poble.

Per això entenem tan encertada la conferència que farà en aquest acte el catedràtic doctor Román Piña Homs.

LALINDE

Josep Maria Font i Rius
Catedràtic emèrit d'Història del Dret
de les Institucions i membre de l'Institut d'Estudis Catalans

D'ací a unes quantes setmanes —exactament el 28 de març— es complirà l'aniversari de la desaparició entre nosaltres de l'eminent professor i amic Jesús Lalinde Abadía. No sembla pas, doncs, desavinent que commemorem aquesta efemèride i dediquem a Lalinde —per la meua banda— unes sentides expressions entorn del seu perfil personal i acadèmic.

La trajectòria vital de Lalinde podria resumir-se com la d'una vocació frustrada de joventut i recuperada amb escreix en la seva edat madura.

En efecte, el nostre company i amic, nascut a Madrid el 13 d'abril de 1920, pels atzars de la Guerra Civil i de la postguerra va tenir un accés quelcom tardà a la universitat, de la qual sortí llicenciat en Dret als vint-i-cinc anys. Ben aviat s'incorporà a la Càtedra d'Història del Dret de la Facultat de Dret de la Universitat de Madrid, regentada llavors pels professors Galo Sánchez i Manuel Torres. Però molt aviat hagué d'abandonar aquesta dedicació a causa de les obligacions econòmiques i familiars, que el conduïren a ingressar en el cos tècnic de l'Administració de l'Estat l'any 1947.

En aquesta comesa va peregrinar per diverses localitats del país fins que va recalar el 1951 a Barcelona, ciutat on va establir la seva residència efectiva. El 1954, justament quan jo m'incorporava a la Càtedra d'Història del Dret de la Universitat de Barcelona, se m'acostà per a sol·licitar-me ajuda i direcció per a la seva tesi doctoral, que feia temps que tenia esbossada i que va aprovar de manera brillant el 1958, fregant ja la quarantena. En el tribunal que la jutjà figurava el mestre Jaume Vicens Vives, el qual s'interessà fonament pel tema de la tesi, titulada *El règimen virreinal en Catalunya*, tema que ja marcava la línia principal de les futures recerques de Lalinde.

De seguida que vaig poder, el vaig associar a la Càtedra com a professor adjunt (1960-1966), i quan ja superava els quaranta-cinc anys, l'any 1966, va esdevenir catedràtic d'Història del Dret Espanyol. Com a tal, va ocupar successivament les seus de La Laguna, molt passatgerament la de Sant Sebastià, la de Saragossa, on va romandre dotze anys i en la qual va exercir el deganat de la

seva facultat, i la de Barcelona, a la qual es va integrar el 1981. Va romandre en aquesta càtedra fins a la seva jubilació, anticipada per una legislació extemporània el 1986.

Des que va obtenir la càtedra universitària, va deixar la seva plaça administrativa de Governació —tot i que les haguera pogut exercir simultàniament— per a dedicar-se de ple a la funció docent i a la tasca de recerca. Aquesta va versar primordialment sobre les institucions públiques i l'ordenament jurídic de Catalunya i dels altres regnes de la Corona d'Aragó, i també de les Índies, però sense marginar el seu interès i la seva curiositat pels diferents sectors de la història jurídica en els àmbits privat, penal i processal, que va conrear amb provada competència i resultats ben positius.

Dotat d'una aguda intel·ligència i una extraordinària capacitat de treball, Lallinde, en la seva dilatada vida acadèmica, va arribar a publicar fins a catorze grans llibres, entre els quals destaquen *La iniciación histórica al derecho español* i *Derecho histórico español*, primeres versions completes del camp sencer de la història del dret hispànic. Al costat d'aquestes publicacions podria arrengrer-se un nodrit eixam de monografies i substanciosos estudis, ponències en congressos, col·laboracions en obres col·lectives, etcètera, que arriba a comptar més de cent trenta textos. La seva bibliografia completa —a part dels darrers treballs— va ésser puntualment registrada de manera cronològica i sistemàtica per diversos deixebles seus en la capçalera del llibre homenatge que se li dedicà arran de la seva jubilació.

Per això és impossible que no ens referim, en aquest lloc, ni tan sols per damunt, a la seva vasta i notable producció científica. Avancem, però, que la tònica general d'aquesta es caracteritza per una manifesta inquietud, especialment en la indagació de noves interpretacions de velles qüestions o problemes: nova terminologia per a la identificació de figures i posicions, i àdhuc noves orientacions en el tractament de la disciplina. És caracteritzava per oferir novetats i per un afany de precisió i claredat, de reducció de les notes pràctiques a categories conceptuals. Tot això, com a resultat d'un esforç intel·lectual honrat i treballós, de cap manera d'un esnobisme pretensions i estèril. Tots recordem, per exemple, la seva pruija a distingir —en el fenomen de la influència del dret romà justinianeu en les regions de la Península— el que fóra una recepció d'aquest, una mera penetració, d'una resistència a la seva acció efectiva. O bé, en la fesomia del fonament polític dels estats peninsulars, a distingir el decisionisme castellà del pactisme dels regnes de la Corona d'Aragó i de les diferents modalitats d'aquest en els diferents territoris de la Corona d'Aragó. I, en un ordre de major abstracció, sembla força original assenyalar el paper del parallogisme —lògica externa a la convencional— en la desvirtuació progressiva d'algunes institucions o figures jurídiques, especialment en relació amb el domini públic.

Semblantment, el fenomen de la producció i la vigència dels drets peninsulars ofereix una periodificació més lligada a la seva pròpia dinàmica i que es tradueix en la distinció d'un període de dispersió normativa (típic dels primers segles de l'anomenada *Reconquesta*), un de reintegració normativa (baixa edat mitjana), un de recopilació (edat moderna) i un de codificació (a partir del segle XIX).

En els seus darrers temps es va interessar cada cop més per l'enfocament universalista de la història del dret, en contraposició amb el corrent de la història nacional, fins que aquests interès va quallar en la seva coneguda aportació *El derecho en la historia de la humanidad*. I les seves activitats finals es projectaren a detectar en el dret un sentit últim de repressió de l'activitat humana, que, esbossat ja en alguna escaïença anterior, va desenvolupar de manera complida en l'extensa obra *Las culturas represivas de la humanidad* (1992, 2 vol.).

Lalinde va exercir una actuació positiva en els nostres àmbits corporatius i institucionals. En els congressos d'Història de la Corona d'Aragó, per exemple, va esdevenir el ponent nat en els temes jurídics i institucionals de les respectives èpoques i regnats objecte del congrés convocat, per la qual cosa va arribar a ser vocal de la seva Comissió Permanent. També fou notòria la seva intervenció en altres congressos, com per exemple el Congrés Internacional de Ciències Històriques (Bucarest, 1984), en les reunions de la Société Jean Bodin pour l'Histoire Comparative des Institutions (Varsòvia, 1976; Delfos, 1980; Brussel·les, 1984, i Barcelona, 1987, en aquesta darrera com a *rapporteur général*) i, així mateix, en alguns altres congressos sobre historiografia a l'Amèrica Central i del Sud.

Per la seva actuació acadèmica i investigadora, es va fer creditor de diversos honors i distincions: des del Premio Menéndez y Pelayo (1959) i el Premi Ciutat de Barcelona (1965) fins a la Medalla de la Facultat de Dret de Saragossa (1987). I anotem també la seva integració en corporacions acadèmiques, primer com a membre de l'Institut d'Estudis Canaris (1962) i més endavant com a acadèmic numerari de la tricentenària Reial Acadèmia de Bones Lletres (gener de 1987), rebut solemnement el 24 de març de 1988 amb un discurs d'entrada inscrit en aquella tònica universalista conceptual i fenomènica tan característica d'ell.

Ens resta dir quelcom entorn de la seva figura humana, bé que aquest aspecte ha d'ésser objecte d'alguna altra aportació. Lalinde tenia un tarannà d'home serè i tranquil, pacífic, bé que amb una fina sensibilitat interior. Era ferm en les seves decisions, però gens inclinat al conflicte i a la controvèrsia. Com ha estat ja indicat, Lalinde era, en bona part, un *self made man*. Mostrava a l'exterior la impressió de caminar per la vida amb passa pausada i segura, acceptant moments adversos de la seva trajectòria —com la mort de la seva esposa, Anna Ma-

ria Jürss, amb qui vivia tan compenetrat— amb una punta d'estoïcisme. Deixà dos fills: Jorge i Fernando. Va portar sempre un tren modest i familiar, auster i senzill, el clàssic d'un ciutadà de la classe mitjana il·lustrada de casa nostra. En els darrers anys, una forta depressió el retingué al seu domicili, solitari i desinteressat de tot l'ambient exterior. Una curta malaltia el va abatre finalment la data indicada. Però la seva personalitat i sobretot la seva obra —abundosa, densa i agosarada— restaran vigents, de segur, molt de temps.

HOMENATGE AL DOCTOR JESÚS LALINDE ABADÍA

Sixto Sánchez-Lauro
Universitat de Barcelona

La celebració d'aquest homenatge tributat al doctor Jesús Lalinde Abadía per la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i la Societat Catalana d'Estudis Jurídics (filial de l'Institut d'Estudis Catalans) en aquesta data pròxima a l'any del seu traspàs, és per a mi un acte entranyable i reconfortant, alhora que just i necessari com a reconeixement de la singularitat científica de l'homenatjat.

L'opció personal de Lalinde Abadía i el seu arrelament familiar a Barcelona des que va iniciar la seva intensa i brillant activitat docent i investigadora, la seva atenció preferent a l'estudi de les institucions històriques catalanes (ja manifest des de la seva tesi doctoral sobre la institució virregnal del Principat), la seva felicitat vinculació a aquesta Reial Acadèmia a partir del 1988, són mostres inequívokes de la seva afeció i el seu amor cap a Catalunya i cap a Barcelona. Noble i lloable és el fet que aquestes dues representatives institucions catalanes valorin i recordin avui la grandesa d'aquest home íntegre que va representar el paradigma d'una vocació universitària i historicista que tenia Catalunya com a nord destacat. Per tant, dono per endavant aquest *gratus animus* als presidents de l'Acadèmia i de la Societat, els senyors Pere Molas i Ribalta i Josep Cruanyes i Tor, i també al senyor Josep Serrano Daura, secretari de la Societat i impulsor i coordinador d'aquest acte d'homenatge al nostre estimat doctor Lalinde.

La meua trobada personal amb Lalinde Abadía es va produir al setembre del 1981, quan es va incorporar a la Universitat de Barcelona, procedent de la de Saragossa, per a regentar la segona Càtedra d'Història del Dret juntament amb el seu company Josep Maria Font i Rius, titular de la primera. Aquesta incorporació a Barcelona era un retorn llargament desitjat per ell. Va arribar a Barcelona el 1951 com a funcionari del cos tècnic del Ministeri de la Governació, després de passar per diferents destinacions geogràfiques a causa del seu ingrés en aquest cos per oposició el 1947. I va ser a la Ciutat Comtal on va iniciar efectivament la seva vocació iushistòrica sota l'orientació de Font i Rius, al qual el va unir per a tota la vida una estreta relació acadèmica i una amistat in-

destructible. Lalinde ja s'havia sentit atret per l'ensenyament historicojurídic el 1945, després de finalitzar la seva llicenciatura en Dret a la Universitat Complutense de Madrid, on va cursar els estudis de doctorat i va treballar temporalment com a professor ajudant d'Història del Dret Espanyol. Però va ser la seva arribada a Barcelona el que li va permetre reiniciar definitivament la seva connexió amb l'àmbit universitari. Simultaniejant la seva activitat a l'Administració pública, va elaborar la seva tesi doctoral (que va aprovar amb la màxima qualificació el 1958) i es va incorporar, primer com a professor ajudant i després com a professor adjunt, a la Càtedra d'Història del Dret de la Universitat de Barcelona.

Deixant enrere la seva condició de funcionari del cos tècnic estatal, l'any 1966 es va desplaçar amb la seva família a la Universitat de La Laguna de Tenerife, on va obtenir per oposició la Càtedra d'Història del Dret. Amb l'objectiu d'acostar-se a Barcelona, va deixar les Canàries transcorreguts tres cursos, va passar uns mesos a la Facultat de Dret de Sant Sebastià i es va incorporar posteriorment a la Universitat de Saragossa, on va romandre fins al 1981. Els seus dotze intensos i compromesos anys acadèmics saragossans van permetre a Lalinde deixar una indeleble empremta en els seus companys, deixebles i alumnes de la facultat jurídica, de la qual va ser degà durant els seus cinc últims anys d'estada a Saragossa, coincidents amb la transició política espanyola. Aquí amb nosaltres hi ha alumnes i deixebles distingits seus que van rebre aquesta empremta lalindiana a Saragossa, la qual els va generar la vocació per la història del dret: Jon Arrieta, Jesús Morales, Daniel Bellido... El llinatge matern altoaragonès de Lalinde Abadía i la seva ascendència de La Rioja i l'Aragó per la via paterna el van acostar a aquestes terres de l'Ebre, que li van despertar una profunda curiositat, com ho demostren els seus acabats estudis històrics del regne d'Aragó i de la Corona d'Aragó. Com a resultat d'aquest esforç, Lalinde va rebre el 1987 la Medalla de la Facultat de Dret de la Universitat de Saragossa, en merescuda reconeixença de la seva brillant labor academicocientífica aragonesa.

Quan jo vaig entrar en contacte amb el doctor Lalinde l'any 1981, en la meua condició de professor adjunt adscrit a la segona càtedra, ell ja era un eminent intel·lectual reconegut com un dels més destacats historiadors del dret espanyol de les dues últimes centúries. Jesús Lalinde es va manifestar com un genial innovador tant en l'àmbit de la investigació iushistòrica com en el de la docència universitària. Valorat en la historiografia jurídica espanyola, europea i iberoamericana pels seus treballs renovadors, és en la historiografia de Catalunya —com ja hem dit— i dels restants territoris de la Corona d'Aragó on les seves aportacions l'han confirmat com una autoritat imprescindible. Fruit dels seus rigorosos treballs lligats a Catalunya sobre la Governació General a la Corona d'Aragó, sobre el virrei a Catalunya i sobre el jurista Jaume Callís, va rebre el Premi Me-

néndez Pelayo del CSIC el 1959, el Premi Ciutat de Barcelona el 1965 i el Premi Jaume Callís, del Col·legi d'Advocats de Vic, el 1978, respectivament.

Recordo l'arribada del doctor Lalinde al vell Seminari d'Història del Dret, la tardor del 1981, carregat d'il·lusions i de projectes, cosa que, unida a la seva senzillesa i el seu tracte accessible, molt aviat va contagiar als professors del Departament: Fernández Viladrich, Teresa Tatjer, Tomàs de Montagut, Manuel Juan Peláez... Recordo la seva entusiasta activitat docent, generadora de nous mètodes didàctics buscadors d'una participació activa dels alumnes a través dels comentaris de text que havien de preparar i exposar a classe. Amb això, s'estava avançant a les actuals exigències universitàries en el mar europeu. Recordo la seva enorme capacitat de treball i la seva simpatia permanent i jovial, que el portava a dialogar sobre qualsevol tema aliè a la història del dret, per frívol que pogués semblar.

Aquests anys a Barcelona van significar per a Lalinde moments de màxima creativitat. La seva visió universalista de la història del dret el va animar a la creació d'un institut barcelonès de dret històric europeu. Amb aquesta finalitat, va desenvolupar en una primera fase la selecció i l'adquisició d'un abundant fons bibliogràfic, dins d'un ambiciós projecte d'investigació en el qual va comptar amb la col·laboració particular de Jon Arrieta —antic alumne de Saragossa que va acabar incorporant-se com a professor a la segona càtedra de Barcelona— i també amb la meua.

En aquesta etapa, Jesús Lalinde va madurar i va projectar nous enfocaments de superació del tradicional nacionalisme iushistòric. Per a ell, l'historicisme deforma la realitat a través del nacionalisme; la investigació i l'ensenyament del dret històric han de fer-se prenent com a mòdul la humanitat en el seu conjunt, practicant un coneixement universal del dret. La seva aspiració progressiva es va orientar a poder saltar les barreres nacionals en l'exposició de la història jurídica, sense que per això deixi de reconèixer-se l'existència del dret com una categoria o realitat particular a Catalunya, Aragó o Espanya com a realitats vinculades a l'Europa llatina. De la mateixa manera, altres realitats particulars, com el *common law*, el *ching* o la *charía*, es vinculen a les àrees culturals anglosaxona, de l'Extrem Orient o àrab, respectivament. Segons Lalinde, es tracta de realitats particulars de la humanitat equivalents.

No obstant això, aquest projecte europeista forjat des de la Universitat de Barcelona, que Lalinde ambicionava, es va truncar davant d'una normativa insòlita que el va obligar a una jubilació administrativa anticipada el 1986. Com que els òrgans de govern de la Universitat no li van reconèixer a continuació la condició de professor emèrit, de manera tan sorprenent i injusta com no fonamentada, la seva vida acadèmica va quedar molt limitada. Membres del Semina-

ri d'Història del Dret de Barcelona vam lamentar profundament aquella separació. Recordo aquí el llibre homenatge que li vam dedicar sota la direcció del doctor Iglesia Ferreirós, nou catedràtic de la disciplina a Barcelona.

No obstant això, durant més d'una dècada, el doctor Lalinde va mantenir la seva labor investigadora i difusora de la història jurídica i va continuar participant en altres àmbits institucionals nacionals i internacionals. Testimoni d'això és aquesta Reial Acadèmia, a la qual va accedir com a acadèmic de número el 1987 i a totes les sessions de la qual va acudir puntualment fins que els progressius problemes de salut li ho van impedir en els seus últims anys; o el mateix conferenciant en aquest acte d'homenatge, el doctor Piña Homs, el seu estimat deixeble de les illes Balears, on anava amb certa freqüència per participar en activitats acadèmiques. Així mateix, va mantenir la seva condició de membre del Consell Directiu de l'*Anuario de Historia del Derecho Español*, la de vocal de la Comissió Permanent dels congressos d'Història de la Corona d'Aragó (en els quals havia participat ininterrompudament) i la seva col·laboració com a *rapporteur général* a la Société Jean Bodin pour l'Histoire Comparatives des Institutions.

També, en aquests anys de catedràtic jubilat, Lalinde Abadía va materialitzar la seva vocació docent al Centre Universitari Abat Oliba CEU (avui Universitat Abat Oliba CEU) de Barcelona i va mantenir aquesta activitat fins al curs 1998-1999, tretze anys després de la seva jubilació de la Universitat de Barcelona. A la Universitat Abat Oliba CEU va impartir especialment l'assignatura Formació Històrica del Dret Europeu, creada per ell i fonamentada en la seva línia universalista, reflectida especialment, el 1982, en el seu llibre *El derecho en la historia de la humanidad*, i en el més ambiciós i darrer, *Las culturas represivas de la humanidad (hasta 1945)*, tractat escrit el 1992 i en el qual exposava, com mai abans la historiografia ho havia fet, l'organització del poder polític i l'exercici de la repressió per part d'aquest en les diferents cultures desenvolupades per la humanitat, a manera d'una història universal del dret.

Durant tot aquest període, des de la seva incorporació a Barcelona fins al seu traspàs a Castelldefels al març del 2007, a l'edat de vuitanta-sis anys, vaig tenir el privilegi de tractar-lo molt de prop, perquè així m'ho va permetre, oferir i facilitar. Vaig poder veure que, al marge del seu entorn universitari, Lalinde Abadía tenia una vida austera, senzilla, entranyablement familiar. Vaig conèixer la seva encantadora esposa, Annemary Jürss, professora d'alemany, la mort de la qual fa sis anys va deixar el doctor Lalinde consternat i sense il·lusió per continuar lluitant. Vaig conèixer i mantinc una sòlida amistat amb els seus dos fills, Jorge i Fernando. Ambdós han seguit l'estela intel·lectual del seu pare, encara que en temàtiques diferents. Jorge, especialista en filologia semítica, jurista i políglot, és actualment director d'una escola oficial d'idiomes de Catalunya. Fer-

nando, filòleg germanista, és un destacat funcionari a l'Administració municipal de Barcelona, igual que la seva esposa, Maria Àngels, jurista i a qui Jesús Lalinde va dedicar un dels seus llibres, on la considerava «nueva Lalinde y símbolo del mundo moderno». La filla d'ambdós, Sigrid, és ara una il·lusionada psicòloga que va representar per al *yayo* (l'avi Jesús) el seu «máspreciado paralogismo» i que va aportar al seu itinerari molta tendresa, alegría i sentiments revifats, tal com ell reconeixia.

En les meves nombroses trobades amb el doctor Lalinde durant els últims vint-i-sis anys de la seva vida, sempre em va semblar un home tranquil, coherent, ferm en les seves decisions, obert a tota manifestació cultural i també nostàlgic envers aquelles persones que havien marcat una fita en la seva vida. Recordava amb gran estima i gratitud el seu pare, Luciano, el qual li va transmetre des de la infantesa, en el seu Madrid natal, les seves inquietuds culturals i la seva afició per la lectura dels clàssics castellans; el seu germà gran, Pedro, del qual parlava amb la devoció del germà petit i al qual imitava en les seves actituds i aficions, com per exemple el tango argentí, que cantava, no, que cantussejava per plaer; el seu estimat i admirat mestre durant les seves primeres ensenyances, Don Francisco González Santiago, el magisteri del qual considerava determinant en el seu desenvolupament intel·lectual. Don Francisco el va orientar en la línia renovadora i laïcista que la Institución Libre de Enseñanza marcava en el Madrid previ al període franquista. Precisament, Don Francisco el va acompanyar aquí, en aquesta sala de la Reial Acadèmia, quan el doctor Lalinde va llegir el seu discurs de recepció al març del 1988, i ara, vint anys més tard, dues filles i un fill de Don Francisco acompanyen els dos fills del doctor Lalinde en aquest homenatge que l'Acadèmia li tributa.

Per acabar, sí que vull destacar altres aspectes que ens ajuden a acostar-nos a la singular personalitat de Jesús Lalinde. La seva condició d'infatigable viatger i la seva curiositat cultural l'arrossegaven a viatjar de manera il·lusionada, fins i tot en un període en què la seva edat feia més prudent l'abstenció de determinats desplaçaments. Jo el vaig acompanyar, amb la seva família i la meua, en diversos viatges per Europa i sempre vaig valorar el seu inalterable esperit jovial i la seva actitud de sorpresa receptiva davant qualsevol novetat. També era un esportista practicant, ficat en competicions de poliesportiu; recordo els seus petits disgustos quan perdia jugant a tennis a la Penya Matinera del Club de Tennis Barcino, a Barcelona, del qual era soci vitalici. Finalment, vull apuntar de nou la seva senzillesa, pròpia de la grandesa intel·lectual de determinades, però escasses, persones. El doctor Lalinde sempre es va mantenir al marge d'arribismes, càrrecs, honors, vanitats, pompes públiques..., que fàcilment hagués pogut aconseguir si s'ho hagués proposat.

Ara, després d'un any d'absència seva, ens queda el record i l'exemple de vida d'aquest gran mestre. Però Jesús Lalinde Abadía també ens ha llegat la seva gegantina producció bibliogràfica, cristal·litzada en els seus quinze substancials llibres, en les seves nombroses col·laboracions i en els seus més de cent cinquanta articles publicats en prestigioses revistes iushistòriques del món occidental, producció bibliogràfica dipositària del seu privilegiat talent i la seva dedicació incansable.

EL DRET HISTÒRIC DE CATALUNYA I EL SEU MODERN NACIONALISME

Román Piña Homs

Universitat de les Illes Balears

A TALL DE SALUTACIÓ

Gratitud, sentit de la responsabilitat i, per descomptat, una profunda emoció és el que sento en aquests moments en què tinc molt viva la imatge amable de Jesús Lalinde, quan per primera vegada vaig creuar el llindar d'aquesta digníssima institució i vaig entrar en aquesta sala: era el 13 de març de 1997, acabat de nomenar acadèmic corresponent a proposta de Lalinde i del doctor Font Rius. Aquella tarda, ambdós em van presentar el president d'aleshores —el doctor Ripoll—, el qual amablement em va convidar a pronunciar en una data que s'esperava pròxima una conferència sobre algun tema referit al meu camp d'investigació. És per això que aquesta Acadèmia està indeleblement unida al record dels meus mestres. I, a més, ves per on —misterioses i bellíssimes coincidències de la vida—, Jesús Lalinde i el doctor Font em van unir a aquesta corporació, però al mateix temps em van permetre que l'esperit d'un altre personatge em donés entranyablement la benvinguda en aquesta casa. Em refereixo al meu oncle avi Antonio Fuster, que va morir solter el 1902, en la plenitud de la seva vida artística i sense més de quaranta anys, germà de la meva àvia María, al qual només vaig poder conèixer a través del fil conductor de l'amor d'ella al seu germà i al seu primer nét. D'ell vaig publicar una aproximació bibliogràfica el 1972, amb un bellíssim pròleg del marquès de Lozoya, el parent llunyà segovià, i a través d'un altre fil conductor: Joaquín i José de Castellarnau.

Doncs bé, aquella tarda inoblidable de març, com avui de nou, tan bon punt vaig entrar al Saló de Sessions vaig descobrir l'empremta dels pinzells de l'oncle Antonio en el magnífic retrat de Ramon Berenguer I que li va ser encarregat per l'Ajuntament de Barcelona el 1898. Fuster el va pintar encertat col·locant a les seves mans els *Usatges*, però dubto que pogués imaginar, en concebre'l, que cent anys després el seu nebot nét Román, que tan vinculat se sentiria a ell, redescobriria el seu quadre des de precisament la seva condició d'historiador del

dret. Vegeu, doncs, que avui, com mai, estic ben acompanyat: el doctor Font, figura decisiva de la vida acadèmica catalana i de tants companys que som aquí; el president, Pere Molas, col·lega fins i tot de nits bruixes eivissenques; la família del mestre, entre els quals descobreixo Jorge, Fernando, Maria Àngels i Sigrid —el seu més preuat parallogisme—; el record d'éssers entranyables de la meua família, mallorquins que van fer de Catalunya la seva segona pàtria i dels quals, en qualsevol cas, queda unida al seu llinatge la barcelonina Casa Fuster, última gran obra de Domènech i Montaner; i l'amable i reconfortant presència de tots vosaltres, als quals espero no avorrir a l'excés, malgrat que sé per endavant que poques coses innovadores aportaré al vostre cabal de coneixements historico-jurídics.

I continuem sense perdre la perspectiva del temps. Han passat, des d'aquell dia en què vaig entrar amb Jesús Lalinde en aquest mateix saló, una mica més de deu anys. I el que és també curiós és que en absolut em vaig poder imaginar aleshores que aquella invitació del 1997 a parlar de la història de les nostres institucions es plasmaria en arribar el 2008 en un homenatge a la seva figura. Ironies del déu Cronos, al qual deu agradar en gran manera jugar amb els historiadors, ja que nosaltres juguem, potser a l'excés, amb els seus secrets. Però centrem-nos en Lalinde. Aquell mestre, tan ric en sabers, però sobretot en el saber estar davant la vida, a mig camí entre l'estoïcisme de Sèneca i el cristianisme de Pau de Tars, i que molt va poder dialogar amb el déu del temps, ja retirat, em solia dir amb mesurat optimisme: «Román, el otoño es largo.» I en la tardor va viure anys preciosos, omplint-los amb la dignitat del seu magisteri i envoltat de familiars, amics, col·legues i deixebles. Però no va tenir en compte un imprevist: a partir del 28 de gener de 2002, la tardor, ja sense la vital Ana, li havia de resultar més que difícil, pràcticament impossible.

Avui les meves paraules voldrien ser les del mestre, com ho han estat gran part de les seves inquietuds intel·lectuals i dels seus hàbits, a tall d'herència, com ara el sistema de fer les classes partint d'algun comentari de text, a manera de torxa amb la qual s'il·lumina una partitura. Fins i tot expressant-me davant vostre en castellà. Alguna cosa molt greu hauria d'estar passant a Catalunya, en la Catalunya que ambdós vam arribar a estimar tant, i en aquesta antiga Acadèmia de Bones Lletres o Acadèmia dels Desconfiats, si per parlar en castellà un hagués de demanar perdó. I, per acabar, permeteu-me que us digui que, sens dubte, de cap manera podia deixar d'exposar la reflexió que us ofereixo sense extraure-la de l'àmbit de la preocupació científica del mestre —les institucions de la Corona d'Aragó i, en especial, el dret públic català. Aquesta és la justificació del títol i de les paraules que hi ha a continuació.

INTRODUCCIÓ

L'any 1989 —han passat gairebé vint anys— i en el marc dels cursos d'estiu de la Universitat Complutense, el seu director aleshores i estimat col·lega José Antonio Escudero em va convidar a pronunciar una conferència sobre el nacionalisme català i a intervenir en una sessió de debat sobre els nacionalismes de l'Espanya perifèrica amb diversos professors dels àmbits català i basc.

La meua reflexió del 1989 no ha canviat gaire. En aquelles dates dominava la vida política catalana, i en gran manera l'espanyola, la figura capital de Jordi Pujol. Es parlava de Miquel Roca, Maragall, Serra, Obiols, Raventós. Els altres noms que es feien servir, com els de Colom, Rahola, VINTRÓ, amb el temps han quedat en els d'animadors de plató televisiu. Però el que sí que roman és tot un cos de doctrina sobre el nacionalisme polític català, consolidat al llarg dels segles XIX i XX i que durant la transició a la democràcia va generar treballs d'anàlisi prou estimables, com els de Jordi Nadal, Josep Termes, Norbert Bilbeny, Josep Trueta, etcètera.

No obstant això, puc assegurar-vos que, a part dels grans comentaristes romàntics del dret català, com Duran i Bas, Joaquim Almeda, Guillem Maria de Brocà, etcètera, l'obra del mestre Jesús Lalinde representa per a molts la millor introducció a l'estudi i la comprensió del nacionalisme polític català. D'ell, a través del seu inoblidable treball *La creación jurídica entre los españoles*, vaig poder aprendre a distingir, basant-me en la pròpia terminologia lalindiana, que existien una Espanya nuclear i una Espanya perifèrica, i que precisament entre els pobles de l'Espanya perifèrica naixeria, com a via de creació i permanència del dret, allò que també ell va saber anomenar magistralment *normativisme historicista*, aquella forma de crear dret, ens diria, «en que el gobernante no decide, sino que acepta unas normas que la propia comunidad que dirige se ha forjado en el transcurso de su historia, y actúa, entonces, con arreglo a ella», és a dir, conforme al sentiment de la pròpia comunitat, que està per sobre del seu decisionisme polític; una peculiar actitud que obliga el governant a respectar el principi que «cada comunidad en un momento determinado considera unas soluciones como las propias de ella, porque las ha heredado de sus antepasados, y entienda que en tanto en cuanto dentro de ella misma no se forjen otras, ha de respetarlas y acomodarse a ellas».

Aquesta reflexió que ens oferia Lalinde el 1966, deu anys abans de la transició a la democràcia, quan ja s'havia permès oferir-nos un sòlid coneixement de l'engranatge de poder i de les institucions de la Corona d'Aragó, és el que li va permetre descobrir en el dret català històric la que va anomenar «exaltación de la costumbre como base normativa», recordant, com diria Almeda i Roig, que «Cataluña debe al alma de su derecho consuetudinario, que es la libertad, todas

sus instituciones y particularidades». I és també la que li va permetre aprofundir en el concepte pactista del poder, si no exclusiu, molt propi dels catalans, que el mateix Lalinde no va dubtar a fonamentar en l'origen feudal i, per consegüent, paccionat de les relacions entre senyor i vassall, imposades per la monarquia carolíngia a la Catalunya Vella.

LA NACIÓ DELS CATALANS COM A PRODUCTE HISTÒRIC DERIVAT DE LES SEVES ANTIGUES INSTITUCIONS DE GOVERN

«Som una nació. Som una nació de sis milions d'habitants.» Aquesta era la coneguda frase de Jordi Pujol durant els anys clau del seu mandat polític. I què pretenia transmetre Pujol amb la seva emblemàtica frase? Doncs crec que ni més ni menys que el fet que Catalunya és una cosa diferent de la resta d'Espanya; que, en qualsevol cas, és una de les inqüestionables «nacionalitats històriques» que componen l'Espanya dels nostres dies; i que aquest ens de dret públic —regió, país o nació— en el si de la realitat de l'Estat espanyol, aspirant a les més altes cotes d'autogovern, no s'edifica sobre la raça, sinó sobre la realitat de tots els que viuen a Catalunya, siguin catalans de soca-rel, de naixement o d'adopció, sempre que se subjectin a un model marcat pel passat en aquest territori. D'aquesta manera, Pujol apostava per una tesi que permetés fer coincidir en aquells sis milions de persones que habitaven l'antic Principat, bona part procedents de l'emigració, un projecte il·lusonat de convivència amb un mateix esperit, que és, no ho oblidem, aquest producte històric multiseular anomenat Catalunya.

I és que tot això obeeix a la realitat equívoca que Catalunya, com a entitat nacional, s'ha estat expressant des dels inicis de la baixa edat mitjana. És veritat que es va enfortir davant del centralisme borbònic des de mitjan segle passat, aprofitant les modernes tesis que van perfilar el concepte de *nació* com a clau de nous estats sobirans. Però Catalunya, en reivindicar amb força el seu ésser nacional, sap que té al darrere el favor de la història, tant o més que aquells altres països o nacions que han aconseguit l'estructura estatal en el mapa de l'Europa contemporània, encara que amb un *handicap*: si vella és Catalunya, més vella és la idea de fer Espanya, en el si de la qual Catalunya es debat i busca lloc, això sí, sempre que amb això no se senti obligada a perdre la seva identitat.

Però no comparteixo la idea —que em sembla un mer producte del voluntarisme polític— que Catalunya com a nació tingui més de mil anys. Això pot valdre com a component de la mitologia nacionalista, però siguem rigorosos, com ho va ser en el seu moment Ramon d'Abadal. La que sí que té més de mil anys —des que en un llunyà dia de l'any 988 de la nostra era el comte barceloní Bor-

rell II va decidir deixar de prestar homenatge de fidelitat al seu senyor i sobirà, el rei de França— és la problemàtica d'uns territoris que des dels Pirineus s'estenen cap al Mediterrani fins a la línia del Llobregat; una problemàtica derivada de la necessitat de consolidar una identitat pròpia que distanciés aquests territoris tant de la monarquia franca com del creixent expansionisme castellanolleonès, protagonitzat per uns monarques que es consideraven hereus de la legalitat visigòtica, o sigui, de la vella idea d'Espanya, en la qual havien estat integrats aquells *hispanis* habitants de la zona que, dos-cents anys després —cap al 1115—, si més no prenent com a base el testimoni del *Liber Maiolichinus* dels pisans, vam començar a anomenar Catalunya.

Fetes aquestes consideracions prèvies, passem ara a desenvolupar el tema que ens ocupa, que no és altre que el de la transcendència de la filosofia política i del dret públic que a l'empara d'aquesta edifica Catalunya, entesos com la base o el pilar fonamental de la seva voluntat nacional o, si voleu, d'ens diferenciat.

A aquest efecte, recullo com l'anell al dit les paraules escrites per un altre autor català avui plorat i que, a més, va tenir temps d'admirar a Lalinde i de demostrar-li-ho. Em refereixo a Víctor Ferro, que deia: «Qui compregui que la cultura d'un poble no es limita a les seves creacions en els camps de la llengua, la literatura, l'art, la ciència, la filosofia, l'economia, el dret privat, etc., sinó que troba també en la tradició política una de les seves expressions més altes i més nacionalment definidores, comprendrà igualment l'empobriment intel·lectual que comporta la ignorància —o, el que és pitjor, la visió deformada— d'aquesta tradició.»

Quina transcendència assoleix aquesta tradició —l'ordit de les velles institucions del seu dret públic i l'esperit que les anima— en l'edificació del seu modern nacionalisme? Aquesta és concretament la pregunta a la qual volem donar la resposta justa.

És veritat que, a l'hora de justificar la vocació nacional catalana, es posa un èmfasi especial en la seva llengua pròpia. Pons i Batle, el 1904, en el seu discurs «Per Catalunya», expressava la convicció que el pensament, o sigui, l'esperit del poble català, depèn estrictament del llenguatge. Així, ens deia: «Allí on hi hagi una llengua pròpia característica, distinta i diferent de totes les altres llengües, allí ha d'haver-hi també un pensament propi, una mentalitat característica, distinta i diferent de tota altra mentalitat.» Des d'aquesta perspectiva, per a dit autor, si Catalunya té un esperit propi, aquest adquireix categoria basant-se en una llengua diferenciada que ho expressa. Sense aquesta llengua diferenciada i diferencial, es difumina el seu esperit nacional. Evidentment, l'afirmació és discutible, però obeeix a unes conviccions molt esteses i que també tenen el seu reflex

en el nacionalisme castellà, quan Nebrija, l'autor de la primera gramàtica castellana, ens recorda que la llengua serà companya de l'imperi. No tenen, en canvi, el seu reflex en altres nacionalismes com l'irlandès enfront del britànic, on, perdut l'antic lèxic irlandès, amollen les amarres dos pobles que tenen l'anglès com a llengua comuna.

Ara bé, fixem-nos com en la reivindicació nacional catalana també han ocupat un lloc preferencial les institucions històriques. Per exemple, Pròsper de Bofarull, el 1839, en el seu estudi titulat *Los condes de Barcelona vindicados*, recorda a la regenta Maria Cristina, en nom de la Diputació de Barcelona, la necessitat d'una administració mancomunada de les imposades «provincias catalanas», que considera fragmentadores del país, basant-se en la recent distribució provincial de Javier de Burgos. Naturalment, tots els arguments de De Bofarull que advoquen pel fet diferencial català, parteixen de la necessitat de donar una resposta actualitzada a l'esperit de les seves velles institucions. Per cert, en rigor, els valencians i els aragonesos podrien haver fet el mateix, però el fet és que no ho han fet. Manquen, de moment, del nacionalisme reivindicatiu que ostenten els catalans.

A més, De Bofarull no constituïa una veu aïllada en aquella conjuntura concreta de disgust català. Un altre autor, Antoni Puigblanch, en la seva obra *La regeneración política de España*, publicada el 1840, molt poc després del manifest de De Bofarull i amb molt més radicalisme, va preconitzar ja un «estado pirenaico y balear», tot junt, incloent-hi balears i basconavarresos, dins d'una Espanya federal, i basant-se no pas precisament en l'idioma, sinó en la seva tradició institucional, i acceptant fins i tot —diu textualment— «que el idioma nacional sea el castellano, sin perjuicio de cultivar el vascuence o el catalán, entre los vascos o catalanes, por amor al suelo natal».

Un altre bon exemple d'afirmació nacional basant-se en les institucions ens arriba a través de Juan Mañé, que, en advocar pel restabliment de l'Espanya nacional, precisa que, a Catalunya, «privadas nuestras instituciones del espíritu que las informa, el país ha dejado de ser lo que es».

En aquesta mateixa línia, que reforça el catalanisme polític amb les idees de l'esponerós romanticisme alemany que va descobrir el *Volgeist* —l'esperit del poble— com el motor de les reivindicacions nacionals, es movia també el cèlebre jurista Duran i Bas, el qual precisa en la seva obra *El principio orgánico de la sociedad* que si la història és una manifestació de l'ànima del poble, és en les grans institucions del dret públic i privat català on hem de descobrir aquesta ànima: religió, família, autoritat, llibertat civil, propietat, etcètera.

Pi i Margall, màxim exponent, en l'Espanya del segle XIX, d'un estat nacional nascut de la federació d'uns estats provincials, afirma de manera contundent:

«Quiero la reconstitución de las antiguas provincias.» Es refereix a les que durant el segle anterior s'havien establert tenint en compte els límits dels antics regnes. I diu a continuació: «Las modernas son en su mayor parte divisiones arbitrarias, hijas, cuando más, de conveniencias administrativas, sin realidad alguna en la historia. Las antiguas —a les quals Pi i Margall vol tornar— casi todas fueron naciones durante siglos. Conservan aun su especial fisonomía y algunas se distinguen de las demás por su particularidad y la unidad de su lengua, sus costumbres y sus leyes.»

Si els exemples adduïts no són prou demostratius del paper primordial que té la tradició jurídica catalana, i molt particularment el seu dret públic, a l'hora de fonamentar les seves reivindicacions nacionals, fixem-nos, per acabar, en Valentí Almirall. Aquest intel·lectual i polític que després del fracàs del republicanisme federal va relançar el catalanisme polític amb el suport dels dinàmics sectors de la burgesia i la intel·lectualitat, quan exposava el que li agradava anomenar *principi de la regeneració política*, en la seva emblemàtica obra *Lo catalanisme*, apareguda el 1886, no va dubtar a fonamentar el seu projecte en l'esperit del vell dret públic català, encara que sense oblidar altres valors nacionals, com la geografia, la raça, el caràcter, etcètera, preguntant-se hàbilment això següent: «Pot Espanya convertir-se en una confederació o Estat compost, o pot Catalunya aspirar a recobrar sa personalitat dins d'un dualisme per l'estil dels de Austria-Hungria, ja baix la forma republicana, ja baix la monàrquica?»

Fixem-nos, a més, en l'oportuna cita d'Almirall que fa referència expressa a l'aleshores colós austrohongarès. No en va, l'Espanya del moment, governada per la regent Maria Cristina d'Habsburg, podia oferir sensibilitats o concessions especials a l'aleshores denominat *hecho catalán*, perdudes des de la instauració de la monarquia borbònica.

Ara bé, sensibilitats a part, resulta summament allisonador constatar que en aquells moments el que estava en joc era la reconstrucció de l'ésser nacional de Catalunya, però no sobre la idea de dinamitar Espanya, sinó sobre la de fer l'Espanya plural, una vegada reconegut el fracàs de l'Espanya unitària preconitzada des de la Meseta castellana i la qual es considerava culpable de la pèrdua de l'imperi colonial, a punt de culminar-se després de la guerra amb els Estats Units. I en això, tinguin o no raó, els catalans no estem sols. Simplement preconitzem una altra manera de ser d'Espanya, compartida per diferents personalitats de la perifèria, com l'aragonès Joaquín Costa quan escrivia: «Sólo una armonía entre el espíritu generalizador castellano y el carácter analítico de las regiones de la antigua confederación catalana-aragonesa, puede darnos la síntesis de una nueva organización del Estado que nos lleve a una vida política y social diferente y nos eleve a los ojos de las naciones cultivadas.»

L'ESPERIT DE LES INSTITUCIONS DE CATALUNYA

Vist, amb tot això exposat, que l'esperit de les velles institucions del dret públic de Catalunya ha estat, per als pares del nacionalisme català actual, un valor de rang primordial, fixem-nos a continuació en aquest esperit i en l'ordit institucional que va engendrar.

Si haguéssim de sintetitzar el sentit i el contingut de la vella arquitectura institucional catalana amb les paraules més breus possibles, diríem que s'articula tota prenent com a base la garantia de les llibertats individuals inspirada en el pactisme polític, que, al capdavall, no és altra cosa que la transferència del *do ut des* romà —el «jo et dono perquè tu em donis»— de l'àmbit privat de la contractació a l'àmbit públic de l'arquitectura de l'Estat. Sigui per la tradició feudal —amb una incidència especial a Catalunya—, que va fer de les relacions socials i de poder un entramat de dret i deures paccionats molt ben analitzat per Jesús Lalinde, com ja hem assenyalat, sigui pel pes creixent d'una burgesia que sabia molt bé de pactes i compromisos, el fet és que Catalunya va generar el seu ordre jurídic partint de la primacia i les llibertats de l'individu i fent que tota la seva organització política girés a l'entorn d'aquests objectius llibertaris, uns objectius que es van fer tan palmaris que un dels seus prínceps —Martí l'Humà— es va preguntar, dirigint-se als seus súbdits: «Qual poble en lo món, que sia així franc de franqueses e llibertats, ne que sia així liberal, que vosaltres?»

Perquè Catalunya és un país de llibertats, la seva via legal de creació jurídica, com veurem, es va fonamentar en el pacte entre el príncep i els seus súbdits, no en el poder omnímode del sobirà, que es reconeixia en el principi romanístic «quod princeps placuit legis habet vigorem», encara que aquest principi figurés en el capítol 69 dels *Usatges de Barcelona*.

Perquè Catalunya és un país de llibertats, els seus prínceps van reconèixer a les Corts de Monsó de l'any 1382 que «a tot poble es legat e pot demanar a son princep e senyor la sua presència en tres coses: la primera per demanar gràcies elibertats; la segona per demanar justícia e igualtats; la tercera per defendre llurs bèns e heretats».

I perquè —repetim-ho— Catalunya és un país de llibertats, Francesc d'Eiximenis va poder anatematitzar la violència com a *prima ratio* i va preconiitzar que «la cosa pública més i millor se ha de mantenir ab bons costums, que no ab armes».

Ara bé, aquestes llibertats són merament teòriques o apareixen reconegudes en els esdeveniments diaris, encarnats en el sistema de vida català? A més, d'on vénen?, com s'articulen al servei dels homes de la terra que formen la generalitat del país?

Anirem contestant aquestes preguntes per parts, i primer ens fixarem en l'arrel d'aquest fet diferencial català. És clar que en qualsevol grup social jurídicament organitzat, com més poder públic, menys llibertats ciutadanes, i vice-versa. Doncs bé, a Catalunya el poder públic va prendre forma lentament en els seus orígens altmedievals i va augmentar amb una marcada debilitat. Aquesta circumstància és deguda a la seva gènesi peculiar, en la qual uns comtes de Barcelona pretenien consolidar un principat —un lideratge— sobre els altres comtats catalans, però els uns i els altres depenien teòricament de la monarquia francesa. Fins que va arribar el Tractat de Corbeil, formalitzat entre Jaume I i Lluís IX de França endinsat el segle XIII, és a dir, quan ja feia tres-cents anys que el comte Borrell II havia proclamat *de facto* la seva independència. Aquesta debilitat institucional explica que els comtes Berenguer busquessin en el veí regne d'Aragó una avantatjosa unió matrimonial a través de la qual, sense deixar de ser comtes de Barcelona i prínceps de Catalunya sota un complex sistema d'aliances, poguessin també anomenar-se reis, encara que d'Aragó, és clar. Per això, en qualsevol cas, aquests comtes reis, que continuaven sent comtes de Barcelona, no van poder amagar els seus orígens de *primum inter pares* en el si d'una societat originàriament feudal i que teòricament continuava supeditada a la França carolíngia. A diferència dels regnes de Castella i Lleó, la monarquia dels quals, partint del principi de legalitat visigòtica, posseïa el carisma que li atorgava una indiscutible reialesa, Catalunya es va debatre en un difícil procés intern en el qual la visió contractual del poder mai no es va perdre de vista.

Castella i Lleó havien pogut consolidar, a tot estirar, un règim senyorial, és a dir, una organització peculiar derivada de les relacions de dependència personal o territorial, que vinculaven els habitants i cultivadors d'un gran territori o senyoriu amb el *dominus* o senyor d'aquest. Però Catalunya, com a part que és de l'Europa carolíngia, era netament feudal. No ho oblidem. El feu és un contracte entre homes lliures que estableix, en virtut del *do ut des* contractual romà i a través d'un ritualisme molt precís —l'*hominaticum*—, una relació de drets i obligacions mútues condicionada pel «jo el dono», o sigui, el *beneficium* de la terra que atorga el senyor, i el «tu em dones», que no és altra cosa que el *vassallatge*, és a dir, la lleialtat i l'entrega del beneficiat.

Des d'aquesta perspectiva feudal, que no és altra que la imposada pel principi de la llibertat civil aguditzada en un temps de crisi de poder públic, la societat catalana es configura com el producte d'un equilibri enriquidor entre un *senyor*, que és el príncep, amb poders molt nets, i un vassall, que és el conjunt o *generalitat* de la seva gent, amb el benentès que ambdues parts mai no oblidaran l'existència d'un pacte —origen de les relacions— condicionat per la reciprocitat de drets i obligacions.

Com hem assenyalat abans, el professor Jesús Lalinde ja ens advertia, en el seu magistral treball sobre la creació jurídica entre els espanyols al llarg de la història, sobre la diferència substancial entre l'Espanya nuclear o *mesetaria* i l'Espanya perifèrica o llewantina. A l'Espanya nuclear, l'existència d'una autoritat indiscutible i creixent a través de la seva monarquia va obligar que la creació jurídica resultés legal, és a dir, derivada del poder sobirà, i arraconés tant el costum com el judicialisme incipient. D'aquesta manera, a Castella i Lleó es va consagrar el principi que «allá van leyes no quieren reyes». En canvi, en el context catalanoaragonès, el costum es va refermar i fins i tot va inspirar la legislació reial sense ser mai arraconat per aquesta, amb la qual cosa es va fer palmari el principi que «antes son las leyes que los reyes».

Pensem que, quan a Catalunya, com a comunitat diferenciada —com a suposada nació— es parla d'un pensament propi, d'una filosofia derivada del *seny català*, alguns acudim a la figura prístina del *mestre de la barba florida*, de Ramon Llull, perquè és precisament el *Llibre de les bèsties*, confeccionat per un mallorquí ornat amb la cultura catalana medieval i on es conta com els animals en assemblea elegeixen el lleó com a rei perquè és l'animal amb les qualitats més excelses per a defensar-los, la narració en la qual millor es perfila l'origen pactista, diguem-ne contractual, del poder polític.

EL PACTISME POLÍTIC I LA SEVA ARTICULACIÓ INSTITUCIONAL EN LA VIDA PÚBLICA CATALANA

Aquest sentit de pacte, de consens, és evident en la formació de Catalunya com a societat política diferenciada. Què eren les assemblees de pau i treva, sinó magnes reunions dels senyors de la terra encaminades a sotmetre els seus plets i les seves querelles als bons componedors, resolent les seves diferències mitjançant l'instrument que van anomenar *convenientia*, és a dir, el pacte entre les parts en litigi?

I és aquesta praxi assembleària —*inter pares*— la que es va imposar a l'hora de consolidar-se a Catalunya, arribat el segle XIII, la Cort General (*Curiam Generali*) o Corts. El principi o l'obligació de donar consell al rei, plasmat en l'organització de la cúria règia —que mai no van oblidar Lleó i Castella—, quedà, en canvi, difús a Catalunya. D'aquesta manera, les Corts catalanes eren les reunions dels estaments, o sigui, de la Generalitat o Cos General del Principat, amb el seu sobirà, que era el *princep*, o sigui, el comte de Barcelona, amb primàcia sobre els altres comtats, per a tractar «del bon estament i reformació de la terra», és a dir, del benestar del país; per a fer «les lleis generals paccionades»,

és a dir, consensuar les lleis; per a discutir i satisfer els greuges comesos pel príncep o els seus oficials —els abusos de poder— amb els seus súbdits, i també, en contraprestació, per a aprovar donatius o ajudes de la terra al sobirà.

És clar. Les Corts catalanes van ser alguna cosa més que un organisme auxiliar del poder i amb el qual es complia el deure d'ajuda i consell. Com precisava Acaci de Ripoll, «rex una curiis est supra ipsum solum», o, dit més assequiblement, «el rei, juntament amb les corts, està per sobre de si mateix». I aquest paper de sobirania compartida de les Corts catalanes no és, com han insinuat alguns autors, mera fal·làcia històrica que mai no va obeir a la realitat, producte del xovinisme d'alguns juristes catalans del segle XVII. Està plenament reconegut en les *Constitutions de Cathalunya*. El príncep català no podia sancionar lleis generals sense l'aprovació d'aquells que li havien transferit el poder mitjançant el pacte i s'havien convertit en súbdits. La disposició legal per la qual el príncep reconeix aquest joc de poders no pot ser més precisa, ja que ens diu textualment: «Volem, statuim e ordenam que, si nos o los successors nostres, constitució alguna general o statut fer volrem en Catalunya, aquella o aquell façam d'aprobació e consentiment dels prelats, dels barons, dels cavallers e dels ciutadans de Catalunya o, ells apelats, de la major e de la pus (més) sana part de aquells» (*Constitutions*, vol. I, lib. I, tít. XV, Const. 1).

Qualsevol comprendrà que les lleis nascudes d'una col·laboració com la preceptuada en la constitució indicada eren nous pactes que se sobreposaven a la funció legislativa del príncep i la limitaven. Dita Constitució, atorgada, és clar, el 1283, o sigui, en un moment d'extrema debilitat política de Pere el Gran, es complementa amb una altra constitució no menys expressiva i que, a més, va convertir les Corts catalanes en una assemblea política de convocatòria imprescindible. Es tracta d'una constitució que a l'Aragó va tenir el seu equivalent l'any 1301; a València, va tenir-lo poc després, en establir-se que els furs atorgats a canvi d'una prestació no podrien ser derogats; i a Castella-Lleó només troba certa relació amb la de les Corts de Briviesca de l'any 1387, en la qual, si bé es disposa que no es poden alterar ni abrogar fora de les Corts les lleis que s'hagin fet en aquestes, no es reconeix, en canvi, de cap manera, una facultat legislativa compartida amb el sobirà. Una facultat compartida, realment excepcional, molt ben estudiada per Víctor Ferro i que, com dit autor indica, tampoc no es va conèixer en altres monarquies europees, com França o Anglaterra, ja que en aquesta la intervenció del Parlament només es va fer imprescindible a partir del segle XVII, ni a l'imperi alemany, en el qual la dieta va adquirir potestat legislativa només a partir del segle XVI.

Però si les Corts catalanes, per si mateixes, reflecteixen la vitalitat del sistema de llibertats, sinó ciutadanes, almenys estamentals, del Principat, no menys

important a aquest efecte va ser l'arquitectura del seu edifici central: la Diputació del General de Catalunya.

La Diputació del General no era altra cosa que una comissió o delegació permanent dels braços de les Corts, destinada a gestionar i controlar el seguiment dels seus acords, fonamentalment econòmics: els donatius a la Corona. La formaven tres diputats i tres oïdors de comptes, un per cada estament: el noble, l'eclesiàstic i el ciutadà. Aquest tipus de comissions no era exclusiu de Catalunya. Fins i tot Castella va disposar de comissions a aquest efecte. No obstant això, mentre que a Castella, a causa del major pes que en aquesta exercia el creixent absolutisme de la monarquia, els seus diputats van acabar integrats en la Sala de Millones del Consell d'Hisenda, a Catalunya les seves competències van anar *in crescendo*, de manera que, enfront de l'absolutisme monàrquic, només va sucumbir traumàticament, per la força de les armes, en l'epíleg de la Guerra de Successió, en el qual, després de la presa de Barcelona l'11 de setembre de 1714 pels exèrcits borbònics, va desaparèixer *de facto*, fins que es va suprimir *de iure*, amb tota l'arquitectura institucional del Principat, per mitjà del Decret de Nova Planta del 1716. És el moment en què els autors romàntics catalans, com és el cas de Sanpere i Miquel, assenyalen com de «fi de la nació catalana», confont, amargament, la destrucció de les seves institucions amb l'extinció de la nació, però hem de tenir en compte que aquesta sempre roman per sobre de les expressions culturals a les quals injecta vida, en funció de la conjuntura de cada moment històric.

Però tornem al nostre discurs. Consolidar la Diputació del General i defensar-la al llarg de l'edat moderna ha significat quelcom d'extrema transcendència. Enfront del monarca, els anomenats *poderes del reino*, més ben dit, del Principat, que no eren altra cosa que els tradicionals estaments, van gaudir d'una representació permanent que va controlar l'Administració reial i tenia immunitat jurisdiccional i fins i tot potestat normativa per a organitzar els seus serveis, que aviat van anar més enllà dels merament recaptadors, la qual cosa va donar una autonomia envejable al General del Principat com a cos polític o *res publica* catalana. I, sobretot —i això era més preocupant per al poder del monarca, cada vegada més limitat pels poders del General—, amb la possibilitat que, en certs casos d'emergència nacional, els diputats i oïdors de comptes podien convocar *motu proprio* els braços o estaments de les Corts a una reunió assembleària per a demanar-los consell i obtenir suport a les seves iniciatives. Aquest va ser el cas de la reunió convocada el 1640 per la Diputació per a encarrilar la tragèdia bèl·lica enfront de la monarquia hispànica, derivada del famós Corpus de Sang, provocador de la Guerra dels Segadors. Aquells anomenats *braços* o *estats generals* del moment, no eren una improvisació revolucionària, ni un trencament

ment institucional. Tenien precedents medievals: el Parlament del 1461, que va aconsellar i legitimar les mesures militars, diplomàtiques i constitucionals necessàries, no per a enfrontar-se amb l'enemic exterior, sinó per a fer-ho amb el seu propi rei, el repudiat Joan II.

UNA REFLEXIÓ FINAL

Pot dir-se que no tot era un encaix admirable entre els dirigents del General i els interessos comuns del Principat. Hi havia molt control de les institucions per les oligarquies de la burgesia i l'aristocràcia en defensa dels seus interessos propis. És cert. Com és cert que la monarquia, en no pocs casos, com per exemple durant el regnat de Ferran el Catòlic, va tenir una visió més àmplia, més moderna, diríem, i més propera als interessos del *poble menut*, que la sostinguda pels poders estamentals, controladors de la Diputació del General. Però és al mateix temps evident que, al llarg dels segles, el país català va aconseguir articular un quadre d'institucions destinades a garantir les llibertats d'aquella societat estamental i que, en qualsevol cas, estaven en condicions de posar un sòlid obstacle a l'actuació del príncep.

Podem dubtar de la importància de tot aquell entramat institucional a l'hora de configurar-se, al segle XIX, les bases del seu naixent nacionalisme? Hauria pogut, el romanticisme polític català, ajudant a alçar-se el seu concepte de *nació*, llançar el seu projecte sense l'antecedent del seu envejable marc institucional medieval? I, en darrera instància, podem creure que va ser mer fruit de la casualitat o de les aspiracions aïllades d'algun il·luminat, aquest mateix projecte català que, a més, buscava remodelar l'Estat espanyol sota l'òptica d'un estat federal o d'una monarquia pluralista, destinada a acceptar un estat compost, enfront de l'unitari, aportat pel món liberal? Per ventura, anys abans que arrellessin entre els catalans el romanticisme jurídic de Savigny i el cant de les valquíries wagnerianes, no havia apostat bona part de la Catalunya tradicional i nacionalista per l'opció carlista, foral i antiliberal?

Quan el nacionalisme català del principi del segle XX, amb el sediment dels corrents romàntics i positivistes del XIX, va entendre, en paraules de Joan Maragall, que allò fonamentalment espanyol havia estat la varietat enfront de la unitat, el sentit de llibertat harmònica dels òrgans naturals de convivència, en oposició a la seva unificació mecànica i estatalista, que s'entenia representada per una política castellana, fracassada després del desastre del 1998, la via que va preconitzar dit nacionalisme no era la destrucció d'Espanya, sinó la seva regeneració, i precisament a través de la llibertat civil impulsada pel catalanisme, és

a dir, des de l'esperit de les seves velles lleis. Caldrà catalanitzar Espanya! Per tot això, el fonament de la nació catalana es troba més enllà de la geografia, la raça o el folklore, atès que se situa en l'especial voluntat de convivència col·lectiva dels catalans, alimentada per la saba del seu pactisme institucional.

De què ens sorprenem? A tall de complement del romanticisme literari de Verdaguer o de Maragall, que es recreava en l'enyorança de l'Espanya plural, es va desenvolupar el catalanisme polític de la seva classe dirigent, reivindicat per personalitats com Prat de la Riba, que precisava: «La societat que dóna als homes tots aquests elements de cultura, que els lliga i forma de tots una unitat superior, un ésser col·lectiu informat per un mateix esperit, aquesta societat natural és la nacionalitat.» Ens trobem davant d'allò més positiu i per descomptat imparabile del nacionalisme català, que, lluny de l'exabrupte o els exclusivismes de tall racista, aposta per una Catalunya que desitja construir el seu futur sense perdre els seus nexes multiseulars amb la resta dels pobles amb els quals ha escrit una història comuna, però un futur impulsat, en qualsevol cas, des de la constatació de sentir-se diferent, de saber-se producte del seu ric patrimoni cultural, que en gran manera —com hem tractat de demostrar— constitueixen les seves ancestrals institucions de govern.

PRODUCCIÓ CIENTÍFICA DE JESÚS LALINDE ABADÍA. PRESENTACIÓ SISTEMÀTICA DE TOTA LA SEVA OBRA BIBLIOGRÀFICA IUSHISTÒRICA¹

Sixto Sánchez-Lauro
Universitat de Barcelona

1. MANUALS

Iniciación histórica al derecho español. Barcelona: Ariel, 1970. 909 p.

Iniciación histórica al derecho español. 3a ed. Barcelona: Ariel, 1983. 1.040 p.

Iniciación histórica al derecho español. 4a ed., ref. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, 1989. 670 p. [Selecció de textos històrics a càrrec de Sixto Sánchez-Lauro]

Iniciación histórica al derecho español. 5a ed., rev. Barcelona: Ediciones Universitarias de Barcelona, 1998. 495 p.

Derecho histórico español. Barcelona: Ariel, 1974. 612 p.

Derecho histórico español. 4a ed., ref. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, 2001. 471 p.

2. TRACTATS

Las culturas represivas de la humanidad (h. 1945). Vol. I-II. Saragossa: Universidad-Prensas Universitarias, 1992. 1.352 p.

3. METODOLOGIA

«Hacia una historia paralógica del derecho». *Historia. Instituciones. Documentos* [Sevilla], núm. 4 (1977), p. 317-353.

1. Aquesta relació bibliogràfica revisa, actualitza i complementa la feta fa dues dècades pels professors Arrieta Alberdi i Sánchez-Lauro en ocasió del llibre homenatge tributat per la Universitat de Barcelona al doctor Lalinde (vegeu Sixto SÁNCHEZ-LAURO i Jon ARRIETA ALBERDI, «Bibliografía del Prof. D. Jesús Lalinde Abadía», a Aquilino IGLESIA FERREIRÓS [dir.] i Sixto SÁNCHEZ-LAURO [ed.], *Centralismo y autonomismo en los siglos XVI-XVII: Homenaje al profesor Jesús Lalinde Abadía*, Barcelona, Publicacions Universitat de Barcelona, 1989, p. 27-57).

«Hacia una historia paralógica del derecho y didáctica de una historia paralógica del derecho». A: VELARDE FUERTES, Juan [dir.]. *El primer año de Derecho: Actas de las Jornadas de Profesores de Primer Año de la Facultad de Derecho* [Universidad de la Rábida, Huelva, 27 d'agost-5 de setembre de 1975]. Madrid: Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, 1978, p. 73-120.

«El derecho como “superestructura” ante la iushistoriografía española». A: CASTILLO, Santiago; FORCADELL, Carlos *et al.* [coord.]. *Estudios sobre historia de España (Homenaje a Tuñón de Lara)*. Tom 2. Madrid: Universidad Internacional Menéndez Pelayo, 1981, p. 643-658.

«Presupuestos metodológicos para el estudio institucional de las Cortes medievales aragonesas». *Medievalia* [Universitat Autònoma de Barcelona. Institut Universitari d'Estudis Medievals], núm. 3 (1982), p. 53-79.

«La institucionalización como problema histórico». A: LALINDE ABADÍA, Jesús *et al.* *II Jornades d'Estudis Històrics Locals: Del Decret de Nova Planta al Constitucionalisme*. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 1983, p. 9-34.

«Depuración histórica del concepto de estado». A: PELÁEZ, Manuel J. *et al.* *El Estado español en su dimensión histórica*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, 1984, p. 17-58.

«La superación del nacionalismo iushistórico». A: CERDÁ Y RUIZ-FUNES, Joaquín; SALVADOR CODERCH, Pablo [ed.]. *I Seminario de Historia del Derecho y Derecho Privado: Nuevas técnicas de investigación* [Bellaterra, Barcelona, 8-12 de noviembre de 1982]. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1985, p. 177-215.

«La “persona ficta” en el escenario político europeo». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LX (1990), p. 5-28.

«La historia del derecho ante la reestructuración política de Europa». *Ius Fugit. Revista Interdisciplinar de Estudios Histórico-Jurídicos* [Saragossa], núm. 1 (1992), p. 47-61.

«El significado de Corona de Aragón (Contrarréplica)». *Medievalia* [Universitat Autònoma de Barcelona. Institut Universitari d'Estudis Medievals], núm. 11 (1994), p. 33-40.

«Estado moderno como paralogismo historiográfico». *Ius Fugit. Revista Interdisciplinar de Estudios Histórico-Jurídicos* [Saragossa], núm. 3-4 (1994-1995), p. 121-139.

«Depuración histórica del concepto de Corona de Aragón». A: SARASA, Esteban; SERRANO, Eliseo [coord.]. *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: Siglos XV-XVI*. Saragossa: Diputación de Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1997, p. 433-460.

4. HISTORIOGRAFIA

«La dernière décennie dans l'historiographie juridique espagnole». *Annales de la Faculté de Droit et des Sciences Economiques de Toulouse* [Tolosa], núm. XVIII, fascicles 1 i 2 (1970), p. 365-377.

«Las instituciones catalanas en el siglo XIV (Panorama historiográfico)». *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 7 (1970-1971), p. 623-632. [Tirada a part de les *Actas del I Simposio de Historia Medieval: «La investigación de la historia hispánica del siglo XIV: problemas y cuestiones»* (Madrid, 20-23 de març de 1969). Barcelona: CSIC. Departamento de Estudios Medievales, 1973, p. 623-632]

«Panorama incompleto de la iushistoriografía argentina». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XLIX (1979), p. 665-702.

«El derecho y las instituciones político-administrativas del reino de Aragón hasta el siglo XVIII (Situación actual de los estudios)». A: UBIETO ARTETA, Agustín [coord.]. *I Jornadas sobre el Estado Actual de los Estudios sobre Aragón* [Terol, 18-20 de desembre de 1978]. Vol. II. Saragossa: [s. n.], 1979, p. 599-624.

«El eco de Filangieri en España». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LIV (1984), p. 477-522.

«Semblança. Don José Mª Font Rius». A: FONT I RIUS, Josep M. *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval: Col·lectanea de treballs del Professor Dr. Josep Mª Font i Rius amb motiu de la seva jubilació acadèmica*. Barcelona: EU Publicacions: Edicions de la Universitat de Barcelona, 1985, p. XIII-XXI.

«El Dr. D. José María Font Rius y la iushistoriografía local catalana». A: PELÁEZ, Manuel J.; FERNÁNDEZ VILADRICH, Jesús [coord.]. *Una oferta científica iushistórica internacional al doctor J. M. Font i Rius por sus ocho lustros de docencia universitaria*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, 1985, p. 1-19.

«La "Association d'Histoire Comparative des Institutions et du Droit", de Rumanía, y su revista "Recherches sur l'histoire des Institutions et du Droit"». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LV (1985), p. 807-810.

«El hispanismo norteamericano en la historia de las instituciones de Indias (notas)». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LVI (1986), p. 953-976.

«La iushistoriografía española y Europa en el umbral del siglo XX». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LVI (1986), p. 977-994.

«Semblanza». A: PERAZA DE AYALA, José. *Peraza de Ayala: Selección 1928-1986*. Vol. I: *Estudios histórico-jurídicos 1928-1986*. Santa Cruz de Tenerife: Consejería de la Presidencia del Gobierno de Canarias, 1988, p. 7-18.

«La iushistoriografía sobre la Corona de Aragón ibérica». [Ponència presentada en el XII Congreso de Historia de la Corona de Aragón: «Historiographie

de la Couronne d'Aragon» (Montpeller, 26-29 de setembre de 1985)] A: UDINA I MARTORELL, Frederic *et al.* [coord.]. *Actes du XIIIe Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon*. Vol. 3: *Historiographie*. Montpeller: [s. n.], 1989, p. 43-59.

«¿Godos o visigodos en España?». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LX (1990), p. 655-690.

«Historia del derecho frente a filosofía del derecho (Contrarréplica extemporánea a Hans Kelsen)». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LXV (1995), p. 1023-1035.

«El hispanista alemán Adolf Helfferich (1813-1894)». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LXVI (1996), p. 987-1002.

«Alfonso García-Gallo ante el reto del universalismo represivo cultural». A: *Homenaje al profesor Alfonso García-Gallo*. Vol. I. Madrid: Universidad Complutense, 1996, p. 63-68.

«Comparación literaria e ideológica en Julius Ficker». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LXVII-I (1997), p. 355-368.

5. ELS SISTEMES NORMATIUS

5.1. CORONA DE CASTELLA

«El derecho castellano en Canarias». *Anuario de Estudios Atlánticos* [Madrid; Las Palmas], núm. 16 (1970), p. 13-35.

5.2. PAÍS BASC

«El sistema normativo vizcaíno». A: *Congreso de Estudios Históricos: Vizcaya en la Edad Media* [Bilbao, 17-20 de diciembre de 1984]. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1986, p. 113-145.

5.3. REGNE DE NAVARRA

«El sistema normativo navarro». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XL (1970), p. 85-108. [Comunicació llegida en la IV Semana de Historia del Derecho Español]

«La ubicación del "Dreyto" de Navarra en el área española del "Directum"». *Príncipe de Viana. Anejo* [Pamplona], núm. 14 (1992), p. 299-312.

5.4. REGNE D'ARAGÓ

«La presencia visigoda en el derecho aragonés». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XLII (1972), p. 643-656.

Los Fueros de Aragón. Saragossa: Librería General, 1976. 174 p. (Aragón; 1). [Han aparegut edicions posteriors]

«Una dilación en la latinización de los fueros aragoneses de 1390». A: *Homenaje a Don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del Profesorado*. Vol. 3. Saragossa: Anubar, 1977, p. 291-296.

«Situación del derecho romano en el sistema jurídico aragonés». *Revista de Historia del Derecho* [Granada], núm. II-1 (1977-1978), p. 169-188. [Volum en homenatge al professor M. Torres López]

«Derecho y fuero». A: LACRUZ BERDEJO, José Luis [dir.]. *Comentarios a la Compilación de derecho civil de Aragón*. Vol. I. Saragossa: Diputación General de Aragón, 1988, p. 11-88.

«Perfil histórico de la foralidad aragonesa». A: GASTÓN SANZ, Emilio *et al.* *Estudios de derecho aragonés*. Saragossa: Rolde de Estudios Aragoneses: Real e Ilustre Colegio de Abogados de Zaragoza, 1994, p. 27-45.

«Fernando II de Aragón ante la foralidad aragonesa». A: *Fernando II de Aragón, el Rey Católico*. Pròleg d'Esteban Sarasa Sánchez. Saragossa: Diputación de Zaragoza: CSIC. Institución Fernando el Católico, 1996, p. 213-226.

«El “Fuero”, el “Dreito” y los “Dreitos” en el reino de Aragón». *Anales VII. Anuario del Centro de la Universidad Nacional de Educación a Distancia en Calatayud* [Calatayud], núm. 7, vol. 1 (1999), p. 17-21.

«“Equitas”, “Dreito” y “Drecho” en el reino de Aragón». A: LATORRE, José Manuel [coord.]. *Actas de las Jornadas de Estudio: Los Fueros de Teruel y Albarracín* [Terol-Albarracín, 17-19 de diciembre de 1998]. Terol: Diputación Provincial de Teruel. Instituto de Estudios Turolenses, 2000, p. 7-16.

«La literatura foral y jurídica en el reino de Aragón». A: ALVARADO, Javier [ed.]. *Historia de la literatura jurídica en la España del Antiguo Régimen*. Vol. I. Madrid; Barcelona: Marcial Pons, 2000, p. 133-151.

5.5. PRINCIPAT DE CATALUNYA

«Estudio del art. 1º de la Compilación de derecho civil especial para Cataluña (Alerta a la Escuela Histórica)». *Revista Jurídica de Cataluña* [Barcelona], any LX, núm. 2 (març-abril 1961), p. 249-272.

La persona y la obra del jurisconsulto vicense “Jaume Callís”. Vic: Il·lustre Col·legi d’Advocats de Vic, 1980. 183 p.

«Recogoverunt proceres». A: *Documents jurídics de la història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1992, p. 163-171.

«Ordinacions d’en Sanctacília». A: *Documents jurídics de la història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1992, p. 173-181.

5.6. REGNE DE VALÈNCIA

«El sistema normativo valenciano». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XLII (1972), p. 307-330. [Trellat que es va presentar al I Congrés d’Història del País Valencià, celebrat a València entre els dies 14 i 18 d’abril de 1971, i que va ser publicat a: UNIVERSIDAD DE VALENCIA. *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*. Vol. II: *Prehistoria: Edades Antigua y Media*. València: Universidad de Valencia, 1981, p. 871-887]

5.7. CORONA D’ARAGÓ

«La costumbre en los territorios ibéricos de la Corona de Aragón». A: ESTAL, Juan Manuel del [coord.]. *Studia historica in honorem Vicente Martínez Morrellà*. Alacant: Diputación Provincial de Alicante, 1985, p. 169-183.

«El derecho común en los territorios ibéricos de la Corona de Aragón». A: PÉREZ MARTÍN, Antonio [ed.]. *España y Europa: Un pasado jurídico común*. [Actes del I Simposio Internacional del Instituto de Derecho Común, celebrat a Múrcia entre els dies 26 i 28 d’abril de 1985] Múrcia: Publicaciones del Instituto de Derecho Común, 1986. (Universidad de Murcia; I), p. 145-178.

«Los ordenamientos jurídicos de la Corona de Aragón». A: HERRERO DE MIÑÓN, Miguel; LLUCH, Ernest [ed.]. *Foralismo, derechos históricos y democracia*. Madrid: Fundación BBV, 1998, p. 21-47.

«La “Carta de Logu” nella civiltà giuridica della Sardegna medievale». A: BIROCCHI, I.; MATTONE, A. [ed.]. *La Carta de Logu d’Arborea nella storia del diritto medievale e moderno*. Bari: Laterza, 2004.

5.8. ESPANYA

«La creación del derecho entre los españoles». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XXXVI (1966), p. 301-377.

«La acumulación de normas en el derecho histórico español». *Anales de la Universidad de La Laguna - Facultad de Derecho* [La Laguna], núm. IV (1966-1967), p. 1-19.

«Apuntes sobre lo erudito y lo popular en el derecho medieval español». A: *Homenaje a Elías Serra Rafols*. Vol. II. La Laguna: Secretariado de Publicaciones de la Universidad de La Laguna, 1970, p. 307-318.

«Estratos históricos en el derecho español». *Temis* [Facultad de Derecho de la Universidad de Zaragoza], núm. 27 (1970), p. 9-25.

«El ideario jurídico de las Españas en el siglo XIII». A: INSTITUCIÓN FERNANDO EL CATÓLICO [ed.]. *Las Españas del siglo XIII*. Saragossa: Diputación Provincial: Institución Fernando el Católico, 1971, p. 113-134.

«La dialéctica española de la normativa singular». A: ESCUELA NACIONAL DE ADMINISTRACIÓN PÚBLICA [ed.]. *Actas del III Symposium: Historia de la Administración*. Madrid: Instituto de Estudios Administrativos, 1974, p. 585-604.

«Apuntes sobre las “ideologías” en el derecho histórico español». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XLV (1975), p. 123-157.

«Historia y reforma». A: BENDICHO, Esteban *et al.* [coord.]. *La reforma política y legislativa en España*. [Recull de les conferències del cicle «La reforma jurídico-política», impartides al Colegio Mayor «Pedro Cerbuna», de Saragossa, entre els dies 11 de febrer i 24 de març de 1976] Saragossa: Real e Ilustre Colegio de Abogados de Zaragoza; Colegio Mayor Universitario Pedro Cerbuna, 1976, p. 105-120.

«Historia y reforma». *Boletín del Real e Ilustre Colegio de Abogados de Zaragoza* [Saragossa], núm. 62 (1976), p. 43-58.

«Notas sobre el papel de las fuerzas políticas y sociales en el desarrollo de los sistemas iushistóricos españoles». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XLVIII (1978), p. 249-268.

«Una ideología para un sistema (la simbiosis entre el iusnaturalismo castellano y la monarquía universal)». *Quaderni Fiorentini per la Storia del Pensiero Giuridico Moderno* [Milà], núm. 8 (1979), p. 61-156.

«Ubicación histórica de la Constitución de 1978». A: RAMÍREZ, Manuel [ed.]. *Estudios sobre la Constitución española de 1978*. Saragossa: Universidad de Zaragoza. Facultad de Derecho, 1979, p. 9-24.

«Ubicación histórica de la Constitución de 1978». A: BALADO, M.; GARCÍA REGUEIRO, J. A. [dir.]. *La Constitución española de 1978 en su XXV aniversario*. Barcelona: Bosch, 2003, p. 1041-1052.

«La penetración diferenciada del derecho romano en la península Ibérica». *Studi Sassaresi* [Sàsser: Edizioni Scientifiche Italiane], núm. VIII (1987): *Cultura iberica e diritto romano*, p. 416-426.

«España en la encrucijada de la “Xaría”, la “Torá” y el “Directum”». A: LORENZO SANZ, Eufemio [coord.]. *Proyección histórica de España en sus tres culturas: Castilla y León, América y el Mediterráneo*. Vol. I: *Historia e historia de América*. Valladolid: Junta de Castilla y León, 1993, p. 165-188.

«La foralidad de francos». A: GARCÍA TURZA, Javier; MARTÍNEZ NAVAS, Isabel [coord.]. *Actas de la reunión científica «El Fuero de Logroño y su época» (Logroño, 26-28 de abril de 1995)*. Logroño: Ayuntamiento de Logroño: Universidad de la Rioja, 1996, p. 23-40.

5.9. EUROPA

«El modelo jurídico europeo del siglo XIII». *Glossae. Revista de Historia del Derecho Europeo* [Múrcia], núm. 5-6 (1993-1994), p. 17-34.

5.10. ESPANYA I EL MÓN

El derecho en la historia de la humanidad. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 1982.

El derecho en la historia de la humanidad. 2a ed. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 1988. 95 p.

Poder, represión e historia: Discurso de recepción leído el día 24 de marzo de 1988 en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona por el Dr. D. Jesús Lalinde Abadía y discurso de contestación por el académico numerario Josep Maria Font i Riús. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 1988. 59 p.

«La perspectiva histórica de los derechos humanos». A: AYERBE IRÍBAR, M. Rosa [coord.]. *Estudios dedicados a la memoria del profesor L. M. Díaz de Salazar Fernández*. Vol. I: *Estudios histórico-jurídicos*. Bilbao: Universidad del País Vasco, 1992, p. 843-862.

«La cultura represiva [Apostillas al libro “Las culturas represivas de la humanidad (hasta 1945)”]». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LXIII-LXIV (1993-1994), p. 1135-1191.

6. L'ESTRUCTURA SOCIAL

«La indumentaria como símbolo de discriminación jurídico-social». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LIII (1983), p. 583-601.

«La intolerancia en la monarquía hispana y los parámetros represivo-culturales europeos». A: MARTÍNEZ RUIZ, Enrique; PAZZIS, Magdalena de [coord.]. *Instituciones de la España moderna*. Vol. 2: *Dogmatismo e intolerancia*. Madrid: Actas, 1997, p. 15-32.

7. L'ESTRUCTURA POLÍTICA I L'ACTUACIÓ DEL PODER PÚBLIC

7.1. HISPÀNIA GODA

«Dudas sobre la actividad conciliar de Aragón entre los visigodos». A: UBIETO ARTETA, Agustín [coord.]. *II Jornadas sobre el Estado Actual de los Estudios sobre Aragón (Huesca, 19-21 diciembre de 1979)*. Saragossa: [s. n.], 1980, p. 267-271.

7.2. CORONA DE CASTELLA

«Reflexiones ante la semblanza de Alfonso X de León y IX de Castilla». *Medievalia* [Universitat Autònoma de Barcelona. Institut Universitari d'Estudis Medievals], núm. 10 (1992): *Estudios dedicados al profesor Frederic Udina i Martorell IV*, p. 237-253.

7.3. ÍNDIES

«El régimen virreino-senatorial en Indias». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XXXVII (1967), p. 5-224.

«La situation politique de Porto Rico au XIXe siècle». *Europe*, any 56, núm. 592-593 (agost-setembre 1978), p. 8-17.

La Administración española en el siglo XIX puertorriqueño (Pervivencia de la variante indiana del decisionismo castellano en Puerto Rico). Sevilla: Escuela de Estudios Hispano-Americanos de Sevilla, 1980. 185 p.

«La reserva de magistraturas indianas al reino de Aragón». A: RAMOS, Demetrio; MIJARES, Lucio [coord.]. *VI Congreso del Instituto Internacional de Historia del Derecho Indiano* [Valladolid, desembre de 1980]. Valladolid: Instituto de Cooperación Iberoamericana: Seminario Americanista de la Universidad de Valladolid, 1984, p. 277-289.

7.4. REGNE D'ARAGÓ

«Las libertades aragonesas». *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita* [Saragossa: Diputación Provincial de Zaragoza: CSIC. Institución Fernando el Católico], núm. 25-26 (1972-1973), p. 7-36.

«Contabilidad e intervención en el reino aragonés». A: INSTITUTO DE ESTUDIOS FISCALES [ed.]. *Itinerario histórico de la Intervención General del Estado*. Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1976, p. 39-55.

«Inquisición, ciudad y justicia (Relámpago jurídico de la Zaragoza barroca)». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XLVIII (1978), p. 585-592.

«Los derechos individuales en el "Privilegio General" de Aragón». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. L (1980), p. 55-68. [Número dedicado a D. Alfonso García-Gallo y de Diego]

«Vida judicial y administrativa en el Aragón barroco». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LI (1981), p. 419-521.

«La base ideológica del sistema impositivo aragonés histórico». A: FONT I RIUS, Josep M. et al. *Historia de la hacienda española (épocas antigua y medieval): Homenaje al profesor García de Valdeavellano*. Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1982, p. 407-446.

«La Administración judicial en el reino de Aragón». A: *El patrimonio documental aragonés y la historia*. Saragossa: Diputación General de Aragón. Departamento de Cultura y Educación, 1986, p. 391-408.

7.5. PRINCIPAT DE CATALUNYA

La institución virreinal en Cataluña (1479-1716): Resumen de la tesis presentada para aspirar al grado de doctor en Derecho por Jesús Lalinde Abadía. Barcelona: Facultad de Derecho: Secretaría de Publicaciones de la Universidad de Barcelona, 1958. 28 p.

«Los virreyes de Cataluña bajo los Austrias. Dinámica de una institución». *Estudios de Historia Moderna* [Barcelona: Universidad de Barcelona. Facultad de Filosofía y Letras. Centro de Estudios Históricos Internacionales], tom VI (1956-1959), p. 169-214.

La institución virreinal en Cataluña (1471-1716). Barcelona: Instituto Español de Estudios Mediterráneos. Publicaciones sobre Historia, 1964. 669 p. [Premi Ciutat de Barcelona 1964]

«La "purga de taula"». A: *Homenaje a Jaime Vicens Vives*. Vol. I. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1965, p. 499-523.

La jurisdicción real inferior en Cataluña (“corts, veguers, batlles”). Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona. Museo de Historia de la Ciudad, 1966. (Publicaciones del Seminario de Arqueología e Historia de la Ciudad; 14), 317 p.

«La maduresa de les institucions». A: *Història de Catalunya*. Vol. III. Barcelona: Salvat, 1978, p. 237-246.

«Las Cortes catalanas en la edad media». A: *Las Cortes de Castilla y León en la edad media: Actas de la primera etapa del Congreso Científico sobre la Historia de las Cortes de Castilla y León, Burgos, 30 septiembre a 3 de octubre de 1986*. Vol. II. Valladolid: Cortes de Castilla y León, 1988, p. 439-490.

«Godos, hispanos y hostolenses en la órbita del rey de los francos». A: *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Vol. II. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Comissió del Mil·lenari de Catalunya, 1992, p. 35-74.

«Las Cortes de Barcelona de 1702». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LXII (1992), p. 7-46.

«La Administración del rey en Cataluña (s. XII-XVIII)». A: SERRANO DAURA, Josep [ed. i coord.]. *El territori i les seves institucions històriques: Actes de les jornades d'estudi commemoratives del 650è aniversari de la incorporació definitiva del marge dret del riu Ebre a Catalunya. Ascó, 28-30 de novembre de 1997*. Vol. I. Barcelona: Fundació Noguera, 1999. (Estudis; 19-20), p. 257-270.

7.6. REGNE DE MALLORCA

«El desarrollo político e institucional del reino privativo de Mallorca-islas adyacentes (1230-1349)». A: UDINA I MARTORELL, Frederic *et al.* *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Palma de Mallorca, 27 setembre - 1 octubre de 1987): Ponències*. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 1990, p. 63-88.

7.7. CORONA D'ARAGÓ

«Virreyes y lugartenientes medievales en la Corona de Aragón». *Cuadernos de Historia de España* [Buenos Aires: Instituto de Historia de España], núm. XXXI-XXXII (1960), p. 98-172.

«El vicescanciller y la presidencia del Consejo Supremo de Aragón». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XXX (1960), p. 175-248.

La Gobernación General en la Corona de Aragón. Saragossa: CSIC. Instituto Jerónimo Zurita. Institución Fernando el Católico, 1963. 574 p. [Premi Menéndez y Pelayo del CSIC 1959]

«El “curia” o “cort” (Una magistratura medieval mediterránea)». *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona: Instituto de Historia Medieval de España], núm. IV (1967), p. 169-297.

«Las instituciones de la Corona de Aragón en el siglo XIV». A: UDINA I MARTORELL, Frederic et al. *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Valencia, 1-8 octubre de 1967)*. Tom II, vol. II: *La Corona de Aragón en el siglo XIV*. València: Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Valencia, 1970, p. 9-52.

«Las instituciones de la Corona de Aragón en la crisis del siglo XIV». *Cuadernos de Historia. Anexos de la Revista Hispania* [Madrid: CSIC. Instituto Jerónimo Zurita], tom VIII (1977), p. 155-170.

«Los parlamentos y demás instituciones representativas». A: PONTIERI, Ernesto et al. *IX Congresso di Storia della Corona d'Aragona: La Corona d'Aragona e il Mediterraneo: aspetti e problemi comuni di Alfonso il Magnanimo a Ferdinando il Cattolico (1416-1516). Napoli, 11-15 aprile 1973*. Vol. I: *Relazioni*. Nàpols: Società Napoletana di Storia Patria, 1978, p. 103-179.

«El ordenamiento interno de la Corona de Aragón en la época de Jaime I». A: *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón: Jaime I y su época (Zaragoza, 20 al 25 de septiembre de 1976): Ponencias*. Saragossa: CSIC. Institución Fernando el Católico, 1979, p. 167-211.

La Corona de Aragón en el Mediterráneo medieval (1229-1479). Saragossa: CSIC. Institución Fernando el Católico, 1979. 371 p.

«Istituzioni rappresentative della Corona d'Aragona (1416-1516)». A: AGOSTINO, Guido d' [ed.]. *Le istituzioni parlamentari nell'Ancien Régime*. Nàpols: Guida, 1980, p. 520-537.

«El pactismo en los reinos de Aragón y de Valencia». A: *El pactismo en la Historia de España (Simposio celebrado durante los días 24-26 abril de 1978 en el Instituto de España - Cátedra “Francisco de Vitoria”)*. Madrid: Instituto de España, 1980, p. 113-139.

«La Corona de Aragón como forma pluralista de poder». A: *XVème. Congrès International des Sciences Historiques: Actes*. Vol. IV. Bucarest: [s. n.], 1982, p. 255-266.

«La instrumentalización del pluralismo político en la Corona de Aragón». *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana* [Palma de Mallorca], núm. 39 (1982), p. 29-50.

«Las instituciones de la Corona de Aragón en el Mediterráneo del “Vespro” (1276-1337)». A: *XI Congresso di Storia della Corona d'Aragona: La so-*

cietà mediterranea all'epoca del Vespro (Palermo-Trapani-Erice, 23-30 abril de 1982). Palerm: Accademia di Scienze, Lettere e Arti, 1983, p. 143-166.

«El mediodía italiano en el marco político-jurídico de la Corona de Aragón». A: *La Corona de Aragón en el Mediterráneo: Un legado común para España e Italia. 1282-1492*. Barcelona: Ministerio de Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Archivos, 1988, p. 23-29. [Catàleg de l'exposició, organitzada pel Ministeri de Cultura amb la col·laboració de la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Barcelona, que es va fer a Barcelona entre el novembre i el desembre de 1988 i el comissari de la qual era Frederic Udina i Martorell]

La Corona de Aragón: Rey, conde y señor (El nacionalismo de los reinos y tierras del rey de Aragón). La Corona d'Aragó: Rei, comte i senyor (El nacionalisme dels regnes i terres del rei d'Aragó). Barcelona; Saragossa: Editorial Aragó, 1988. 304 p.

«La ordenación política e institucional de la Corona de Aragón». A: JOVER ZAMORA, J. M. [dir.]. *Historia de España Menéndez Pidal*. Vol. XIII-II. Madrid: Espasa-Calpe, 1990, p. 317-416.

«La expansión mediterránea de la Corona de Aragón (siglos XIII-XV)». A: JOVER ZAMORA, J. M. [dir.]. *Historia de España Menéndez Pidal*. Vol. XIII-II. Madrid: Espasa-Calpe, 1990, p. 417-491.

«La disolución de la Corona de Aragón en la monarquía hispana o católica (siglos XVI al XVIII)». A: *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona (Sassari-Alghero, 19-24 Maggio 1990): La Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XVIII)*. Vol. I: *Relazioni*. Sàsser: Carlo Delfino, 1993, p. 155-176.

«L'influenza dell'ordinamento politico-giuridico catalano in Sardegna». A: *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo. Alghero, 30 ottobre - 2 novembre de 1985*. Sàsser: Gallizzi, 1994, p. 273-279. [Ponència presentada al congrés que duia el mateix títol que el llibre]

«Alfonso V de Aragón y sus tierras en el área represiva del "Directum"». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], núm. XLVI (1997-1998 / anys acadèmics CCLXIX-CCLXX), p. 113-133.

7.8. ESPANYA

«Ensayo de tipología orgánica de la administración superior en la historia de España». *Annali della Fondazione Italiana per la Storia Amministrativa* [Milà: Giuffrè], núm. 4 (1967), p. 9-34.

Los medios personales de gestión del poder público en la historia española. Madrid: Instituto de Estudios Administrativos, 1970. 221 p.

«Los medios personales de gestión y su delimitación conceptual». A: *Actas del II Symposium de Historia de la Administración* [Alcalá de Henares, 13-15 de noviembre de 1969]. Madrid: Instituto de Estudios Administrativos, 1971, p. 23-35.

«España ante la lesión del derecho objetivo (apuntes)». A: *Actas del IV Symposium de Historia de la Administración* [Alcalá de Henares, 9-11 de diciembre de 1982]. Madrid: Instituto Nacional de Administración Pública, 1983, p. 451-473.

«España y la monarquía universal (en torno al concepto de “Estado moderno”)». *Quaderni Fiorentini per la Storia del Pensiero Giuridico Moderno* [Milà], núm. 15 (1986), p. 109-166.

«Las Cortes españolas». A: *Acta Curiarum Regni Sardiniae, Istituzioni Rappresentative Nella Sardegna Medioevale e Moderna: Atti del Seminario di studi (Cagliari, 28-29 novembre 1984)*. Cagliari: Consiglio Regionale della Sardegna, 1986, p. 313-318.

«El orto de la provincia constitucional en España». A: GÓMEZ-FERRER MORANT, Rafael [coord.]. *La provincia en el sistema constitucional*. Madrid: Civitas, 1991, p. 493-511.

«La semblanza política de Antonio Pérez». *Revista de Historia Jerónimo Zurita* [Saragossa: Diputación Provincial de Zaragoza: CSIC. Institución Fernando el Católico], núm. 65-66 (1992), p. 85-96.

«Responsabilidade de oficiais e funcionarios (Tipoloxía procedemental histórica)». A: RAMÓN BARREIRO, Xosé; GONZÁLEZ MARIÑAS, Pablo [dir.]. *III Simposio de Historia da Administración Pública*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1997, p. 99-111.

«Antonio Pérez, “hereje formal”». *Revista de Historia Jerónimo Zurita* [Saragossa: Diputación Provincial de Zaragoza: CSIC. Institución Fernando el Católico], núm. 72 (1997), p. 103-109.

7.9. ESPANYA I EUROPA

«Perspectiva europea de la monarquía hispana». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LVIII (1988), p. 205-276. [Treball presentat al Primer Coloquio Internacional de Historia de las Instituciones: «España y Europa en los siglos XVI-XVII (conexiones e influencias institucionales en el seno de la monarquía hispánica)», que es va celebrar a l'Institut Universitari de Historia de las Instituciones de la Corona de Castilla de la Universitat de Salamanca entre els dies 24 i 26 d'abril de 1986]

«La dominación española en Europa». A: ARTOLA, Miguel [dir.]. *Enciclopedia de historia de España*. Vol. II: *Instituciones políticas: Imperio*. Madrid: Alianza, 1988, p. 421-494.

«Las asambleas políticas estamentales de la Europa latina». A: *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional* [Barcelona, 28-30 d'abril de 1988]. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991, p. 261-269.

8. DRET PENAL

«La pena en la península Ibérica hasta el siglo XVII». A: *Recueils de la Société Jean Bodin pour l'Histoire Comparative des Institutions*. Tom LVI: *La peine, deuxième partie: Europe avant le XVIIIe siècle*. Brussel-les: De Boeck Université, 1991, p. 173-203. [Ponència presentada al Congrés Internacional de la Société Jean Bodin pour l'Histoire Comparative des Institutions, sobre el tema de la pena, celebrat a Barcelona entre els dies 25 i 30 maig de 1987]

9. DRET PRIVAT

9.1. OBRES GENERALS

«Rasgos evolutivos del derecho privado de los siglos XII a XIV en la Corona de Aragón». A: *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Barcelona, 1-6 octubre 1962)*. Vol. III: *Comunicaciones a las ponencias VIII a X*. Barcelona: [s. n.], 1962, p. 171-182.

«Anotaciones historicistas al jusprivatismo de la segunda escolástica». A: GROSSI, Paolo [cur.] *La Seconda Scolastica nella Formazione del Diritto Privato Moderno: Incontro di studio*. Firenze, 16-19 ottobre de 1972. Milà: Dott. A. Giuffrè, 1973, p. 303-375.

9.2. DRET DE PERSONES

«De la nacionalidad aragonesa a la regionalidad». *Revista Jurídica de Catalunya* [Barcelona], vol. LXXII, núm. 3 (juliol-setembre 1973), p. 537-580.

«L'inserimento dello straniero nelle comunità politiche della Spagna: un profilo giuridico». A: ROSSETTI, G. [ed.]. *Dentro la città: Stranieri e realtà urbane nell'Europa dei secoli XII-XVI*. Nàpols: Liguori, 1989, p. 47-60. [Ponència pre-

sentada en el col·loqui «Il sistema dei rapporti nell'Europa del Medioevo e della prima età moderna at traverso le fonti normative e la prassi mercantile e giudiziaria», organitzat per la Universitat de Pisa i celebrat a Bocca di Magra entre els dies 20 i 22 d'octubre de 1985]

9.3. DRET DE FAMÍLIA

La dote y sus privilegios en el derecho catalán (Según el orden de la Compilación vigente). Barcelona: Anábasis, 1962. 296 p.

«Los pactos matrimoniales catalanes». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XXXIII (1963), p. 133-266.

Capitulaciones y donaciones matrimoniales en el derecho catalán. Barcelona: Cátedra Durán y Bas: Revista Jurídica de Cataluña, 1965. 305 p.

«Regímenes comunitarios en la Compilación de derecho civil especial de Cataluña». *Revista Jurídica de Cataluña* [Barcelona], vol. LXV, núm. 2 (abril-juny 1966), p. 313-349.

9.4. DRETS REALS

«El concepto de propiedad en el derecho histórico español». A: *VI Congreso Internacional de Derecho Comparado* [Hamburg, 30 de juliol - 4 d'agost de 1962]. Barcelona: Instituto de Derecho Comparado [publicació de les ponències espanyoles], 1962, p. 7-22.

«La consideración jurídica de las aguas en el derecho medieval hispánico». *Anales de la Universidad de La Laguna - Facultad de Derecho* [La Laguna], núm. VI (1968-1969), p. 1-51. [Comunicació llegida en el Congrés Luso-Espanhol de Estudos Medievais, celebrat a Oporto el juny del 1968]

«El dominio público como parallogismo histórico en España». A: *Actas del III Symposium Historia de la Administración*. Madrid: Instituto de Estudios Administrativos, 1974, p. 447-482.

«Comunitarismo agro-pecuario en el reino de Aragón». *Historia. Instituciones. Documentos* [Sevilla], núm. 5 (1978), p. 305-320.

«Comunitarismo agro-pecuario en el reino de Aragón». A: *Recueils de la Société Jean Bodin pour l'Histoire Comparative des Institutions*. Tom XLIII: *Les Communautés rurales, quatrième partie: Europe Occidentale*. París: Dessain et Tolra, 1984, p. 301-322.

9.5. DRET D'OBLIGACIONS

«La recepción española del senado consulto Velleyano». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XLI (1971), p. 255-371.

9.6. DRET SUCCESSORI

«Un enigma jurídico visigodo». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XXX (1960), p. 631-641.

«La problemática histórica del heredamiento». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XXXI (1961), p. 195-223.

«La sucesión filial en el derecho visigodo». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XXXII (1962), p. 113-129.

«El derecho sucesorio en el "Recognoverunt Proceres"». *Revista Jurídica de Cataluña* [Barcelona], vol. LXII, núm. 3 (juliol-setembre 1963), p. 651-664.

«Sectoros sucesorios hispánicos maleables por el "ius commune"». *Boletim da Faculdade de Direito de Coimbra* [Coimbra], vol. LVIII, núm. 1 (1982): *Estudos em Homenagem aos Profs. Manuel Paulo Merêa e Guilherme Braga da Cruz*, p. 641-702.

«Algunas precisiones conceptuales sobre la legítima aragonesa». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LV (1985), p. 333-387.

«Sectoros sucesorios resistentes al derecho común». *Boletín Semestral de Derecho Privado Especial, Histórico y Comparado del Archivo de la Biblioteca Ferran Valls i Taberner* [Barcelona], núm. 1-2 (1988): *Orlandis 70: Estudios de derecho privado y penal romano, feudal y burgués*, p. 141-161.

10. DRET PROCESSAL

«Los gastos del proceso en el derecho histórico español». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. XXXIV (1964), p. 249-416.

«Los gastos del proceso en el derecho visigodo». A: *Studi in onore di Edoardo Volterra*. Vol. V. Milà: Giuffrè, 1970, p. 99-120.

«Vida forense española (siglos XVIII-XIX)». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LXIX (1999), p. 9-62.

11. COL·LABORACIONS

El doctor Lalinde Abadía, en la seva activitat investigadora, va participar amb diverses col·laboracions en les publicacions següents: *Anuario de Estudios Medievales*, *Anuario de Historia del Derecho Español*, *Gran Enciclopedia Aragonesa*, *Índice Histórico Español*, *Lexikon des Mittelalters*, *Nueva Enciclopedia Jurídica Seix*, etcètera.

ARTICLES

APROXIMACIONS AL DRET DES DEL LLENGUATGE: FASES I DIFERENTS PERSPECTIVES

Jorge Lalinde Jürss

Escola Oficial d'Idiomes de Catalunya

1. INTRODUCCIÓ

El llenguatge jurídic, com a tecnolèct o llenguatge per a fins específics, presenta les mateixes característiques que són comunes a altres llenguatges propis de professions determinades, com el llenguatge mèdic, l'informàtic o qualsevol altre llenguatge tècnic. Els trets característics comuns poden ser l'alt nivell d'abstracció, l'ús de termes tècnics, l'existència de particularitats sintàctiques, etcètera. Però el llenguatge jurídic té també les seves peculiaritats, ja que té dos destinataris: el jurista, entès en la seva concepció més àmplia com tot aquell que es dedica al món del dret, i el destinatari, que és aquell que ha d'entrar en contacte amb les diferents esferes del dret. Per això, el llenguatge jurídic es diferencia d'altres pel fet que conté expressions que poden coincidir amb expressions del llenguatge comú des del punt de vista formal, però que no necessàriament ho han de fer des del punt de vista del significat. Com que, d'altra banda, la seguretat jurídica ha de quedar salvaguardada, aquesta només queda garantida per conceptes clarament unívocs, de manera que els conceptes que coincideixin amb els del llenguatge comú han de ser delimitats en el seu significat per definicions legals. És per això que quan es demana que el llenguatge jurídic o l'administratiu siguin transparents i perfectament comprensibles per a tothom, no s'ha de tenir en compte la funció constitutiva del terme *jurídic*, que ha de ser sotmès a diferents processos d'interpretació per poder ser integrat (subsumit) en el sistema normatiu corresponent.

Igualment, la terminologia específica del dret pot satisfer perfectament les necessitats dels juristes, però caldrà sempre una connexió amb el llenguatge comú, perquè fa referència a realitats concretes. A més, es tracta d'un dels llenguatges especialitzats més antics, que es va crear a partir del llenguatge comú i que té caràcter de llenguatge funcional, ja que es desenvolupa a partir de les situacions d'ús. Es pot parlar, doncs, d'una relació d'intercanvi constant entre el llenguatge específic i el llenguatge comú.

La tasca del jurista es basa fonamentalment en la interpretació de textos, i és per això que es duu a terme en el marc d'uns models d'interpretació, d'una hermenèutica específica que canvia amb el temps. La semàntica jurídica, que significa la reflexió teòrica i metadiscursiva sobre aquest treball interpretatiu, està relacionada, doncs, amb la semàntica de textos de la lingüística general. Mentre que la lingüística comparada ha creat tot un seguit d'eines idònies, la ciència jurídica necessitaria quelcom semblant perquè es poguessin elaborar i determinar les convergències i divergències entre les estructures jurídiques i les lingüístiques. Així, Rainer Arntz (Arntz, 1999), tot citant Wolfgang Mincke, diu que el fet que tant les llengües com els ordenaments jurídics siguin sistemes normatius, fa que les qüestions que es plantegin siguin similars. Si l'estudiós de la lingüística comparada ha de plantejar-se *quins mitjans té la llengua anglesa per a expressar aquests fets*, l'estudiós del dret comparat també haurà de formular-se la pregunta corresponent: *quins mitjans té l'ordenament jurídic anglès per a regular aquesta situació*. Aquest aspecte de la interdisciplinarietat és subratllat per Peter Hartmann en la seva obra *Rechtswissenschaft und Sprachwissenschaft-eine vergleichende Konfrontation* quan parla de la necessitat d'establir una taxonomia d'una teoria jurídica estructural tot partint dels principis establerts en la lingüística comparada.

D'altra banda, Rainer Arntz també subratlla l'afinitat entre el treball de la terminologia jurídica contrastiva i el dret comparat. En ambdós casos es tracta de delimitar un camp determinat, de descobrir la seva estructura, ja sigui la d'un sistema lingüístic, ja sigui la d'un ordenament jurídic, i de comparar després aquestes estructures. No s'ha d'oblidar, però, que els fins perseguits són diferents: en la terminologia contrastiva es vol descriure i comparar conceptes i relacions entre conceptes per a, després, sistematitzar-los, mentre que en el dret comparat es tracta d'esbrinar com es resol un mateix problema en dos o més ordenaments diferents (Arntz, 1999).

Sobre la funció de la terminologia jurídica en el dret comparat, Constatinesco apunta (Constatinesco, 1972) que no és tan important mostrar l'equivalència d'un terme, sinó de quina manera i amb quina profunditat l'explicació terminològica prepara els possibles investigadors del dret comparat sobre un tema determinat. Així, considera la terminologia jurídica com el punt d'intersecció entre la llengua i el dret, tot omplint el concepte nucli, pròxim al llenguatge comú, amb conceptes jurídics i les seves diverses accepcions i connotacions en el món del dret. D'acord amb això, la terminologia jurídica es determina a partir de dues coordenades: una de lingüística, existent fora del dret, i una altra de jurídica, segons la qual la traducció purament lingüística no té rellevància, sinó que és la translació de la concepció/institució d'un ordenament jurídic a la concep-

ció/institució afí d'un altre, la que realment constitueix el procés més important. Segons Constantinesco, la ciència de la terminologia jurídica no pertany realment a l'àmbit lingüístic, sinó al jurídic, de manera que tots els que s'ocupen d'aquesta estan fent, bàsicament, dret comparat.

Grossfeld (Grossfeld, 1996), en canvi, diu, en tractar de les qüestions centrals del dret comparat, que la llengua i el dret estan en igualtat de condicions i tenen la mateixa rellevància. Una comprensió profunda de la llengua i el dret només es pot assolir considerant el context històric i cultural, de manera que la comparació del dret a través de la comparació de textos esdevindrà necessàriament una comparació d'ordenaments i de comportaments. També per a Pia Letto-Vanamo (Letto-Vanamo, 2002) el llenguatge jurídic està vinculat a la llengua comuna, i fins i tot, des d'un punt de vista històric, a l'oralitat, present en els orígens de tots els sistemes jurídics i de la qual encara es troben empremtes en els documents jurídics més antics. L'ús de rituals, fórmules orals o rimes és a l'inici de tot ordenament jurídic, com la rima «Geschenktem Gaul schaut man nicht ins Maul», que té la seva correspondència en el refrany espanyol «a caballo regalado no se le mira el diente» (o, el que és el mateix, *el donant no es fa responsable dels possibles vicis de la cosa donada*), de manera que la paraula donada en el marc d'un procés no només té una importància declamatorià, sinó que amb la utilització d'aquestes fórmules, refranys o rimes es fa referència a una etapa arcaica i màgica del dret en la qual la fórmula oral vinculava les parts d'un procés.

Pia Letto-Vanamo vol subratllar el caràcter històric dels termes com a institucions. Com a exemple posa el terme *estat de dret* (*Rechtsstaat*), d'origen alemany, que reflecteix, sobretot, els problemes del segle XIX com ara la relació entre el dret i l'estat, la qüestió de la prioritat del dret, la relació entre l'individu i l'estat, la relació entre aquest i la societat civil, i el control de l'actuació estatal.

El terme *rule of law*, en canvi, tot i que fa referència a unes concepcions similars, ja que implica també la idea de l'adequació de les actuacions de l'estat a l'imperi de la llei, parteix de supòsits diferents, la qual cosa hauria de ser coneguda no només pels estudiosos del dret comparat, sinó també pels traductors i els lingüistes. Els dos termes no són equivalents: les lleis britàniques no han entès mai l'estat com un concepte jurídic, mentre que, per al dret constitucional dels Estats Units, quan es parla d'estat és per referir-se als estats federats.

Així, a l'hora d'acostar-se a la terminologia d'un determinat ordenament jurídic, cal tenir en compte, en primer lloc, la dimensió històrica dels termes, així com el seu context polític i sociocultural i l'evolució d'ambdós. En aquest aspecte, l'obra de Jesús Lalinde Abadía *Las culturas represivas de la humanidad* dóna una visió històrica general del sistema jurídic en qüestió, de la seva evolució i de les concepcions generals que conformen les seves bastides jurídiques.

2. PERÍODES EN LA INTERPRETACIÓ DE TEXTOS

Dins el camp de la semàntica jurídica i a partir de la ja esmentada dimensió històrica dels termes jurídics, la interpretació dels textos legals no és aliena a la semàntica dels textos de la lingüística general. La naturalesa i l'extensió d'aquesta relació encara es debat, però, tot i així, es pot establir dins el camp de la semàntica jurídica una evolució teòrica similar a la produïda dins el camp de la lingüística, influenciada per altres ciències socials.

L'anàlisi formal dels textos jurídics, des del punt de vista lingüístic, ha estat objecte al llarg del segle XX de diverses concepcions teòriques que reflecteixen l'evolució esdevinguda en altres ciències socials, sobretot en les de caràcter metateòric, com és el cas de la filosofia de la ciència.

Des de la revolució científica dels segles XVII i XVIII i fins a la postguerra, l'objecte essencial de la filosofia de la ciència han estat les ciències de la natura (la física, la química i la biologia), ja que han estat considerades el model del coneixement científic, de manera que les ciències socials han estat analitzades d'acord amb els paràmetres establerts per la filosofia de la ciència. Només a partir dels anys seixanta va sorgir una filosofia específica per a aquestes ciències (Díaz i Heler, 1998). Des del 1925 fins als nostres dies, la filosofia de la ciència es pot dividir en tres períodes que fan referència a tres concepcions diferents. Aquestes tres grans concepcions en l'anàlisi de textos especialitzats són l'anàlisi, la pragmàtica i la retòrica, que, si bé són característiques de diverses fases, sovint coincideixen en el temps.

2.1. PRIMERA ÈPOCA

Pel que fa a la primera època, la teoria analítica va sorgir a partir de la formació del Cercle de Viena als anys vint i es va perllongar fins a la decadència de l'anomenada *received view* dins la cultura anglosaxona, amb l'aparició del llibre de Thomas Kuhn *The structure of scientific revolution*. Aquesta època es va caracteritzar per l'aparició del positivisme lògic com una reacció a la filosofia idealista alemanya, amb un component fortament metafísic.

Són representants il·lustres del positivisme lògic Rudolf Carnap, Otto Neurath, Herbert Feigl i Hans Reichenbach. La perspectiva teòrica de l'anomenat *Cercle de Viena*, a l'hora d'analitzar el llenguatge científic, es basava en gran manera en les obres del «primer Wittgenstein», com el *Tractatus logico-philosophicus*. Aquesta teoria és coneguda com a *atomisme lògic* i va ser desenvolupada principalment per Carnap. Es pot definir com a concepció analítica, ja

que està centrada en el text i s'ocupa de les relacions «sintàctiques» entre els conceptes.

2.2. SEGONA ÈPOCA

La segona època va des de les crítiques que va provocar el positivisme lògic del Cercle de Viena a França (Bachelard, 1938) i Alemanya (Popper, 1934-1959) fins a la recepció a finals dels anys vuitanta, per part de la sociologia de la ciència, de les perspectives històriques o historicistes i externalistes que havia introduït Kuhn. Aquesta nova tendència dins la filosofia de la ciència s'anomenà *externalisme*. No es tracta aquí de revisar els postulats del positivisme, sinó de plantejar qüestions que el positivisme no havia pres en consideració. Algunes de les qüestions bàsiques, com ara la qüestió metodològica, es van passar per alt perquè no es consideraven rellevants. Aquesta segona època respon a una concepció pragmàtica del llenguatge científic/específic, en el qual els aspectes de l'ús dels termes adquireixen una importància decisiva. S'identifica amb l'anomenat «segon Wittgenstein», el de les *Philosophical investigations*, i conté també aportacions de la filosofia de les ciències socials (Hans Georg Gadamer, el constructivisme, el marxisme i la teoria crítica).

2.3. TERCERA ÈPOCA

La tercera teoria o teoria postmoderna va començar amb la introducció d'aspectes sociològics i es pot fer coincidir amb l'aparició de la polèmica obra de Paul Feyerabend (Feyerabend, 1975). Sota el concepte de *postmodernisme* es poden agrupar un seguit d'escoles de filosofia de la ciència que tenen una característica comuna: el rebuig de la racionalitat categòrica i la recerca d'alternatives que signifiquin remarcar l'especificitat del llenguatge en relació amb les altres formes de coneixement específic. L'anàlisi del llenguatge específic fa servir una varietat d'instruments teòrics, des de l'anàlisi del discurs fins als models informàtics.

Malgrat aquesta varietat, es pot trobar un denominador comú a totes aquestes tendències, la naturalesa retòrica, ja que, sobretot, para esment en el problema de la traducció/interpretació que implica qualsevol comunicació científica. Dos elements essencials per als estudis actuals del llenguatge específic són l'analogia i la naturalesa narrativa del text.

3. PERÍODES EN LA INTERPRETACIÓ DEL LLENGUATGE JURÍDIC

3.1. PRIMERA ÈPOCA

Dins la semàntica jurídica s'ha produït una evolució semblant, tot i que amb les seves especificitats, a la de la filosofia de la ciència, que en els últims anys ha esdevingut cada vegada més filosofia del llenguatge científic. El positivisme del segle XIX pretenia trobar resposta a tots els problemes jurídics d'interpretació del dret positiu, o, si no, com a mínim, de la jurisprudència, amb l'exclusió tant del dret natural com de les consideracions històriques, polítiques, psicològiques i socials. Aquesta teoria va arribar fins a la meitat del segle XX, encara té representants en el si de la doctrina jurídica i ha exercit una influència decisiva sobre els actors de l'univers jurídic i sobre les seves manifestacions dins la ciència jurídica. Això no vol dir que no hagi tingut els seus detractors, cosa que ja va passar al segle XIX: els neoescolàstics, els racionalistes, els krausistes i els marxistes. La jurisprudència dels «conceptes» (*Begriffsjurisprudenz*) del positivisme, juntament amb la jurisprudència coneguda com a *analítica* als països anglosaxons, podrien correspondre a allò que en el camp de la filosofia de la ciència s'entén com a *received view*, versió anglosaxona del positivisme lògic.

Així, les teories d'interpretació presents al segle XX, a part del ja esmentat positivisme, no són alienes a les que es plantegen des de la filosofia de la ciència o des del llenguatge en general. Com a exemples d'aquestes interrelacions, vull fer una enumeració no exhaustiva d'un seguit de representants d'aquestes teories. Per raons personals he decidit extraure aquests exemples dels espais jurídics alemany i espanyol i limitar-me als últims cinquanta anys, tot i que, segurament, es podrien extraure d'altres espais jurídics.

Dins el positivisme, s'ha de parlar de la doctrina clàssica de la interpretació, desenvolupada als anys cinquanta i seixanta pels seus representants més coneguts: Coing, Betti i Engisch. Aquesta teoria es pot relacionar sense dificultat amb el positivisme lògic, ja que es basa en els comportaments lingüístics i entén el «concepte» com a unitat estructural i funcional, amb la particularitat que, en lloc de partir de la interpretació literal del terme, emmarca la interpretació d'aquest en el conjunt de l'obra i entén per interpretació la «jurisprudència de conceptes».

Hi ha, però, dos moviments que a començament dels anys setanta van iniciar un canvi de tendència: d'una banda, la teoria analítica del dret de H. L. A. Hart, de l'àmbit anglosaxó i que no va arribar a tenir gran importància en l'àmbit alemany, i, de l'altra, la «semàntica lògica», sota la influència de Carnap, que està en la tradició de la filosofia de les llengües ideals del Cercle de Viena i que influencià llargament la teoria del llenguatge jurídic. El terme *semàntica* va

ser un tema central d'aquesta escola i es va convertir en el nou paradigma de la teoria metodològica.

El 1970 va aparèixer l'obra d'Ernst Joachim Lampe *Juristische Semantik*, segons la qual la semàntica és part de la lògica (Busse, 1993). La posició de la «semàntica lògica» gira al voltant del model derivat per Carnap de conceptes, els quals són susceptibles d'una definició precisa a partir dels criteris d'«extensió» i d'«intensió», que delimiten els continguts del concepte.

En l'àmbit espanyol, el positivisme del segle XIX, en general, està escassament representat com a corrent ideològic a causa de la supervivència de l'escolàstica espanyola, amb l'excepció de Pedro Dorado Montero (Lalinde Abadía, 1974). Sí que es constata, en canvi, la recepció al segle XX de les obres de Coing, Betti i Engisch, de manera que la perspectiva positivista estava present durant aquesta època.

La semàntica lògica, com a punt de referència de la semàntica lingüística, es troba àmpliament representada en els autors espanyols, sobretot després de la mort de Franco, amb el revifament de les llengües catalana, basca i gallega, que van tornar a ser utilitzades com a llengües de l'Administració i la justícia. La necessitat de crear una terminologia pròpia per als llenguatges específics ha fet que proliferessin els treballs de lexicologia i terminologia (Teresa Cabré, Gemma Rigau). Això també ha fet que apareguessin molts títols dedicats a la normalització i l'estandardització del llenguatge jurídic, i fins i tot a la creació d'una terminologia jurídica pròpia, com en el cas del basc. Com a exemples, es poden esmentar els catalans Brotó, Duarte, Puigpelat i Fabrè.

3.2. SEGONA ÈPOCA

La nova filosofia de la ciència es caracteritza per no prendre en consideració els aspectes formals. Pel que fa a l'anàlisi lingüística, aquesta teoria introdueix la idea que els conceptes científics o els termes de llenguatges específics són *theory-laden* i que, per aquesta raó, només adquireixen significat dins el sistema general d'aquest llenguatge i en les seves relacions amb altres conceptes i realitats a les quals fan referència. És l'època del constructivisme.

A mitjan anys seixanta s'obrí camí l'hermenèutica filosòfica de Hans Georg Gadamer, del qual s'extreu el concepte de *aplicació*, que sempre ha constituït un tema fonamental de la metodologia jurídica. Però també el tema dels «coneixements previs» (*Vorverständnis*) trobà una bona acollida entre els nous hermenèutics, ja que aquest concepte constitueix una bona base per a explicar els fonaments filosòfics de l'activitat interpretativa. Els representants més importants d'aquesta escola són Esser, Kaufmann, Hruschka i Larenz.

A mitjan anys setanta van sorgir noves concepcions teòriques del llenguatge, sota el nom genèric de *pragmàtica lingüística*, que introduïren un canvi en la concepció filosòfica del llenguatge jurídic. Així, un jurista com Schiffauer es dedicà a fer una investigació més exacta de la filosofia del llenguatge de les teories de Wittgenstein, tot intentant replantejar-se la semàntica jurídica i subratllar la funció comunicativa i el caràcter social de tots els llenguatges.

També en l'àmbit espanyol sorgiren noves anàlisis del llenguatge dels juristes que posaven en dubte el positivisme i subratllaven altres elements. Venien, sobretot, del camp de la filosofia del dret, però consideraven els aspectes lingüístics de l'ordenament jurídic. Com a exemple es pot esmentar Joan Ramon Capella (Capella, 1968), que en el seu llibre *El derecho como lenguaje* dona explicacions ideològiques per a l'elecció de determinades formulacions per part del legislador. Però no només l'aspecte ideològic o social era objecte preferent d'anàlisi, sinó que també es proposaven consideracions psicoanalítiques o epistemològiques, com en el cas dels argentins Ricardo Entelman, Enrique Marí i Enrique Kozicky (1987), que utilitzaven, d'una banda, les teories de la psicoanàlisi per a la revisió del discurs jurídic i, de l'altra, consideracions epistemològiques. En aquestes obres destaca la relació entre els elements de poder i el llenguatge del dret. La influència de Michel Foucault i de l'Escola de París es fa palesa en aquests autors, tots ells decidits a presentar el llenguatge jurídic com a instrument de la teoria del poder.

En el cas d'Enrique Marí (Marí, 1987) és on més es nota la influència de Foucault. Marí intenta rebutjar el mite de la uniformitat semàntica del dret com a llenguatge. Després d'investigar a fons un procés penal seguit a França, el cas Rivière, arriba a la conclusió que el discurs jurídic no és en cap cas l'aplicació d'una norma que pot ser entesa com una veritat metafísica o empírica, sinó que és, en realitat, el resultat de la interpretació d'una diversitat de textos, jerarquitzats, en els quals el llenguatge comú i el jurídic es barregen i que, al cap i a la fi, reflecteixen una relació de poder i de coneixements.

Ricardo Entelman, en canvi, introdueix elements de la filosofia de les ciències naturals en l'anàlisi dels textos jurídics: la funció dels principis bàsics de l'epistemologia de Gaston Bachelard és fer una investigació crítica dels mètodes actuals de coneixement, i, en aquest sentit, el llenguatge jurídic ha de ser emmarcat també en el context teòric del seu període històric.

3.3. TERCERA ÈPOCA

Finalment, el que és característic de la tercera època és el retorn als temes clàssics de la interpretació jurídica, tot i que s'és conscient de la complexitat de

l'objecte i de la diversitat de perspectives possibles. L'aspecte «retòric» torna a ser el tema central. Històricament, la retòrica també és una ciència i es troba subordinada a l'aparició de l'alfabet i a l'ús de la llengua escrita. Ens ofereix l'explicació conscient del fenomen lingüístic humà i l'explicació científica de com s'efectua la transmissió del pensament humà al mot articulat, ja que sols amb l'ajut de la llengua escrita l'ésser humà va ser conscient i capaç d'analitzar detingudament la llengua parlada, tot creant una disciplina retòrica. La missió més important de la retòrica és, per tant, l'explicació del fenomen lingüístic (Ramírez, 2002).

La retòrica estudia com l'experiència humana de la parla es reflecteix, mitjançant el llenguatge, en els mots. Segons Ramírez, cal entendre la retòrica de tres maneres: com l'estudi del «parlar», com l'estudi del «dir» i com l'estudi d'«el que s'ha dit». La primera fonamenta les altres dues. És la ciència del llenguatge la que ens fa conscients de l'ús de les paraules en relació amb allò que volem expressar.

Així, es planteja la qüestió de l'objecte de la interpretació jurídica, de quins són el seu procediment, les seves concepcions, regles o convencions, i, finalment, de quina correspondència hi ha entre interpretació i realitat, és a dir, quina és la funció de referència dels signes lingüístics. Amb la semàntica de referència s'intenta explicar la metodologia jurídica, com mostra l'obra de Bernd Jeand'Heur, segons el qual la referència no és només la simple representació d'un determinat concepte, sinó que molt sovint és la transmissió lingüística d'una realitat complexa, en la qual el llenguatge ha de ser un espai de creació (Busse, 1993).

Les noves teories destaquen la importància de la semàntica, del signe lingüístic i del seu significat. D'aquesta manera, el procés d'interpretació s'entén com un treball semàntic: les definicions tornen a despertar l'interès dels lingüistes, tot i que s'entenen dins la funció paradigmàtica.

Una altra característica de la semàntica jurídica és la diferenciació entre «interpretació» i «procediment analògic». La interpretació s'entén en el sentit que li dóna Wittgenstein: com a consens de la comunitat lingüística o coincidència en la utilització d'un determinat signe lingüístic.

D'altra banda, la semàntica de referència es pot definir com la traducció o translació d'una realitat a la terminologia d'un llenguatge especialitzat, la qual cosa comporta sovint trets constitutius.

Són representants de la semàntica jurídica a Alemanya Friedrich Müller, Dietrich Busse, Bernd Jeand'Heur, Christiansen, Wimmer i altres.

En l'àmbit espanyol, s'han publicat entre els jutges i en les escoles judicials llibres que s'ocupen d'aspectes estilístics del llenguatge jurídic (Rodríguez Aguilera, 1969; Prieto de Pedro, 1991; Bayo Delgado, 1998; Martín del Burgo, 2000).

Però l'aspecte retòric també està present en José Calvo González (Calvo González, 1996), que elabora una teoria de l'argumentació jurídica considerada des de la perspectiva narrativa.

En el marc de la pragmàtica i de la semàntica jurídica s'han d'esmentar també els argentins Alchourron i Bulygin (Alchourron i Bulygin, 1991), que consideren les normes segons criteris lògics, i l'espanyola Victoria Iturrealde (Iturrealde, 1989), que en el seu llibre *Lenguaje legal y sistema jurídico* es planteja la qüestió central de l'aplicació del dret. Iturrealde, que segueix el professor polonès Jerzy Wróbelki, parla dels quatre punts de vista des dels quals es pot fer un estudi d'interpretació i aplicació de la llei: el normatiu, el descriptiu, l'ideològic i el teòric.

La perspectiva teòrica investiga els processos mentals que l'aplicador del dret ha de seguir per a aplicar la llei. No es tracta aquí de processos psicològics, sinó de quines són les qüestions centrals que ha de resoldre el jutge o el jurista, en general, per a després fer-ne l'anàlisi teòrica. Aquesta anàlisi teòrica de la interpretació i del procés d'aplicació de la llei ha esdevingut el tema central de la semàntica jurídica avui dia.

4. BIBLIOGRAFIA

- ADÚRIZ-BRAVO, A. (2000). «A theoretical framework to characterise and assess proposals to teach the philosophy of science in the context of science education». A: EVANS, R.; MOLLER ANDERSEN, A.; SORENSEN, H. [ed.]. *Bridging research methodology and research aims*. Copenhagen: The Danish University of Education, p. 23-34.
- ALCHOURRON, C.; BULYGIN, E. (1991). *Análisis lógico y derecho*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.
- ARNTZ, Reiner. (1999). «Rechtsvergleichung und kontrastive Terminologiearbeit: Möglichkeiten und Grenzen interdisziplinären Arbeitens». A: SANDRINI, Peter [ed.]. *Übersetzen von Rechtstexten*. Tübingen: Günter Narr.
- BACHELARD, G. (1938). *La formation de l'esprit scientifique*. París: Vrin.
- BAYO DELGADO, J. (1998). *Lenguaje judicial*. Madrid: Consejo General del Poder Judicial.
- BROTÓ, P. (1990). *Apunts de llenguatge jurídic*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- BUSSE, D. (1993). *Juristische Semantik: Grundfragen der juristischen Interpretationslehre in sprachwissenschaftlicher Sicht*. Berlín: Duncker und Humblot.
- CABRÉ, Teresa; RIGAU, Gemma (1985). *Lexicologia i semàntica*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

- CALVO GONZÁLEZ, J. (1996). *Derecho y narración: Materiales para una teoría y crítica narrativista del derecho*. Barcelona: Ariel.
- CAPELLA, J. R. (1968). *El derecho como lenguaje: Un análisis lógico*. Barcelona: Ariel.
- CONSTANTINESCO, Léontin-Jean (1972). *Rechtsvergleichung*. Vol. II: *Die rechtsvergleichende Methode*. Colònia; Berlín; Bonn; Munic: Heymann.
- DÍAZ, E.; HELER, M. (1988). *El conocimiento científico: Hacia una visión crítica de la ciencia*. Buenos Aires: Eudeba.
- DUARTE, C. (1990). *Introducció al llenguatge jurídic*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ECHEVERRÍA, J. (1999). *Introducción a la metodología de la ciencia: La filosofía de la ciencia en el siglo XX*. Madrid: Cátedra.
- ESTANY, A. (1993). *Introducción a la filosofía de la ciencia*. Barcelona: Crítica.
- FEYERABEND, P. (1975). *Against method*. Londres: Verso.
- GROSSFELD, Bernhard (1996). *Kernfragen der Rechtsvergleichung*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- ITURRALDE, V. (1989). *Lenguaje legal y sistema jurídico: Cuestiones relativas a la aplicación de la ley*. Madrid: Tecnos.
- LALINDE ABADÍA, J. (1974). *Derecho histórico español*. Barcelona: Ariel.
- (1992). *Las culturas represivas de la humanidad*. Saragossa: Universidad de Zaragoza.
- LETTO-VANAMO, Pia (2002). «Legal systems and legal languages». A: MATTILA, H. *Development of legal language*. Hèlsinki: Lakimiesliiton Kustannus.
- MARÍ, E. (1987). *Derecho y psicoanálisis: Teoría de las ficciones y función dogmática*. Buenos Aires: Hachette.
- MARTÍN DEL BURGO, J. (2000). *El lenguaje del derecho*. Barcelona: Bosch.
- PRIETO DEL PEDRO, J. (1991). *Lenguas, lenguaje y derecho*. Madrid: Civitas.
- PUIGPELAT, F. (1994). *Funciones y justificación de la opinión dominante en el discurso jurídico*. Barcelona: Bosch.
- RAMÍREZ, José Luis (2002). «La retórica, pórtico de la ciencia». A: VAASAN YLIOPISTON JULKAISUJA. *Porta Scientia. Lingua specialis*. Vol. I. Vaasa, p. 19-36.
- RODRÍGUEZ AGUILERA, C. (1969). *El lenguaje jurídico*. Barcelona: Bosch.

ESTRUCTURA JURIDICOFORMAL DE LES DONACIONS EN ELS DIPLOMES DE LA CATALUNYA CAROLÍNGIA

Jesús Fernández Viladrich
Universitat de Barcelona

INTRODUCCIÓ

Emprenem aquest treball amb la següent finalitat: portar a terme una prospecció sistemàtica sobre els diplomes catalans contentius de les *donationes* amb l'objecte de fer una abstracció jurídica del seu contingut i poder arribar d'aquesta manera a la configuració dels elements constitutius d'aquesta categoria jurídica, que presenta, com veurem, una morfologia multiforme. És per això que parlem de donacions, i no de donació. Dits diplomes s'han conservat en un nombre pròxim al miler en la Catalunya anterior a l'any 1000, o, més ben dit, en el territori que amb el temps es va convertir en el país català. Creiem que, en uns moments en els quals el dret —ens referim al dret oficial— pràcticament era a Catalunya lletra morta a causa de l'escassa consistència de les estructures polítiques, l'estudi —encara que en aquest cas sigui parcial, no podia ser d'una altra manera— de les donacions com un dels mecanismes més significatius dins del camp de l'aplicació del dret privat, ens pot conduir a una millor comprensió del dret realment viscut en l'època que ara ens ocupa.

No pretenem incidir i insistir en l'enorme importància que els diplomes tenen amb vista al coneixement del nostre passat jurídic, atès que això ja ho han fet autoritzats historiadors del dret i, sens dubte, amb una suficiència molt superior a la que nosaltres aquí podríem mostrar.¹ No obstant això, com que per

1. Vegeu E. de HINOJOSA Y NAVEROS, «El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la edad media», a E. de HINOJOSA Y NAVEROS, *Obras completas*, tom II, *Obras de investigación*, Madrid, Publicaciones del Instituto Nacional de Estudios Jurídicos, 1955, p. 33-328; Gonzalo MARTÍNEZ DIEZ, «Las instituciones del reino astur a través de los diplomas», *Anuario de Historia del Derecho Español* (AHDE), núm. XXXV (1965), p. 59-167; José M. FONT RIUS, *Guía de la Cátedra de Historia del Derecho Español*, Barcelona, 1976, p. 173; A. GARCÍA-GALLO, *Las instituciones sociales en España en la alta edad media (siglos VIII-XII) y El hombre y la tierra en la edad media leonesa (El prestimonio agrario)*, reimpr., Barcelona, El Albir, 1981, p. 186; A. IGLESIA FERREIRÓS, «El cartulario de "Sant Cugat" del Vallés: del "Liber Iudiciorum" al "Corpus Iuris Civilis"», a *I Seminario de Historia del Derecho y Derecho Privado*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985,

a la confecció d'aquesta col·laboració hem llegit diverses desenes de documents, creiem que això ens autoritza a sostenir l'afirmació que no existeix cap aspecte de la nostra cultura, ni cap tret diferenciador de la nostra consciència com a país, que no trobi les seves arrels en el contingut, extraordinàriament ric i plural, dels documents als quals ens referim. Les dades que ens aporten, tant quantitativa-ment com qualitativament, són essencials per a conèixer alguns dels aspectes més nuclears de la nostra història, sigui en el camp de les actituds, mentalitats i ideologies, sigui en el dels temes religiosos, socials, econòmics, jurídics i artístics. Crec que el lector ens comprendrà bé si mencionem tres exemples, entre els molts que podríem esmentar, que atorguen una credibilitat jurídicament rellevant al contingut dels diplomes de la Catalunya carolíngia. El primer: si ara per ara els catalans podem sentir-nos orgullosos d'haver conservat tant i tants monuments emblemàtics, alguns d'aquests qualificats com a Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO, és perquè, als segles IX i X, donants, en molts casos anònims i no sense esforç, van contribuir amb les seves aportacions, no sempre del tot gratuïtes, certament, a la seva construcció i reconstrucció. El segon: si ara per ara podem consignar que la nostra actitud davant la solució de la complexitat dels problemes que planteja el quefer quotidià ha de ser presidida per un tarannà pactista, és perquè els primers catalans van utilitzar el pacte com una forma de vida des de les albors de la seva història. Creiem que l'origen del pactisme català es troba en el conjunt de les *conditiones* que acompanyaven els actes de disposició de béns, compravendes, donacions i permutes, entre altres, fets per la gent de l'època en defensa dels seus interessos.² El tercer: assenyalar que els fonaments del règim econòmic de separació de béns, que ha tingut i té un paper tan significatiu en l'evolució històrica del dret català, arrenquen de l'existència de patrimonis sepa-rats dels cònjuges en el si del matrimoni, documentats ja a partir del principi del segle X. La realitat d'aquests patrimonis independents, encara que aleshores no es va donar amb un caràcter de generalitat, constitueix un dels trets més característics de la societat conjugal tal com es trobava configurada a Catalunya abans de l'any 1000.

Diguem d'entrada que, en aquella època, no existia una idea transparent i diferenciada de la donació com una figura jurídica autònoma i independent, de manera que es confonia sovint amb altres negocis jurídics d'índole privada, com

p. 93-176; Ramon d'ABADAL I DE VINYALS (fund.), J. M. FONT I RIUS i A. M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. III, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, ed. facs. a cura de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 224. En endavant, CC.

2. El tema del pactisme va ser tractat des de distintes vessants per L. LEGAZ I LACAMBRA, J. LALINDE ABADÍA, A. GARCÍA-GALLO, J. VALLET DE GOYTISOLO, J. SOBREQUÉS CALLICÓ, L. SÁNCHEZ AGESTA, *El pactismo en la historia de España*, Madrid, Instituto de España, Cátedra Francisco de Vitoria, 1980, 181 p.

és el cas de la compravenda i de la permuta, entre altres coses perquè el preu de la venda se satisfia en moneda expressada *in rem valentem* o en productes en espècie. És freqüent trobar donacions per mitjà de les quals se satisfà un preu fixat en una quantitat de diner. Aquestes figures jurídiques viuen properes. L'escassa circulació de la moneda ens explica que el preu de la transacció es fixava a vegades en el valor d'un bou i d'algunes, poques, ovelles.³ Per la venda d'un alou, Borrell II, comte de Barcelona, Girona i Osona, va rebre l'equivalent de setanta unces d'or, és a dir, un cavall bai i una mula òptima.⁴ Tant és així que tots aquests negocis arriben a confondre's i a confluïr dins d'una situació de primitivisme jurídic, semblant a la que Kaser qualificava com una situació de contigüitat visual dins de les característiques del dret romà vulgar.⁵ Totes aquestes figures jurídiques s'exterioritzen confoses les unes amb les altres, de manera que el que val per a una d'aquestes, val per a les altres, i participen moltes vegades de la concurrència de certs elements comuns, com, per exemple, la mateixa justificació, la mateixa concepció de la *traditio*, els mateixos objectes que es transfereixen, els mateixos subjectes que les atorguen i que les reben, les mateixes clàusules de validesa i de transmissió, i idèntiques fórmules de maledicció i de sancions penals i espirituals per al cas de la seva inobservança. Tampoc no hi falta l'element de les afrontacions. Des d'un punt de vista diplomàtic, les similituds són enormes. Per aquests motius, se'ns presenten identificades quant a la seva denominació en les corresponents escriptures.⁶ Això no es pot deure sempre a errors dels escrivans, que n'hi va haver i molts, en la utilització d'uns mateixos formularis. Ni tampoc al fet, freqüent, per cert, de contenir aquestes escriptures actes jurídics independents, ja que a vegades en contenien, però altres vegades no, sinó a realitats jurídiques més profundes, que exterioritzen que el dret es troba ara en una situació de franca regressió.⁷

Aquestes juxtaposicions de conceptes i categories jurídiques són pròpies de l'existència d'un ordenament jurídic en gran part no formulat i viscut con-

3. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS (fund.), J. M. FONT I RIUS i A. M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. IV, *Els comtats d'Osona i Manresa*, segona part, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999, doc. 932, any 963, p. 694. En endavant, CC, vol. IV.

4. CC, vol. IV, doc. 1122, any 972, p. 813.

5. M. KASER, «El derecho romano vulgar tardío», AHDE, vol. XXX (1960), p. 617-630.

6. CC, vol. IV, primera part. Venda que es permuta: doc. 548, any 944, p. 438, i doc. 603, any 947, p. 470.

7. «Scriptura donationis et comutationis», a Ramon d'ABADAL I DE VINYALS (fund.), J. M. FONT I RIUS i A. M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. VI, *Els comtats de Roselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006, primera part, doc. 111, any 878, p. 159. En endavant, CC, vol. VI. «[f]acta scriptura vinditionis ac donationis», a CC, vol. VI, primera part, doc. 127, any 979, p. 174; «facta carta helemosinaria vel comutatione», a CC, vol. VI, primera part, doc. 128, any 880, p. 174; «cartam donacionis et testamentum», a CC, vol. VI, primera part, doc 191, any 917, p. 217.

suetudinàriament, en el qual imperava un pragmatisme que sacrificava qualsevol accent de tecnicisme. És una situació lògica per a respondre jurídicament a la realitat social i econòmica del moment, sempre precària i sotmesa als imperatius de les forces de la naturalesa, que permanentment han acompanyat l'home en el seu camí. A aquesta situació tractava de respondre el dret que s'aplicava en la futura Catalunya durant els segles IX i X.

L'estructura interna d'una donació, en abstracte, presenta els elements que tractaré de glossar conforme al següent esquema, ordenats, en la mesura que pugui, tal com apareixen en el document de què es tracti. Aquests elements es refereixen a la donació pròpiament dita, aquella la producció d'efectes de la qual no està relacionada amb la mort del donant, cosa que no significa que la mort no pugui intervenir-hi. La seva caracterització com a acte jurídic *inter vivos*, presidit per la idea de liberalitat i emmarcat en una dimensió del dret privat encaminada cap a la transferència irrevocable i real de la funció propietària, constitueix el tret que millor la defineix. Perquè en un moment determinat la carta de donació pugui provar-se, es consigna per escrit en presència dels testimonis que l'acrediten. Només si concorren aquestes circumstàncies formals, les mateixes que s'exigien en l'època visigoda —data, escriptura i testimonis—, i si no hi ha coacció, la donació adquireix vàlidesa o ferma. De cap manera ens referirem en el present treball a la donació per causa de mort, l'estudi de la qual s'inclou dins d'un altre àmbit del dret, el de les successions.⁸ Els elements de la donació, que esmentaré a continuació, no es troben tots en el mateix document, però sí, creiem, que es troben en el conjunt, o en la major part, dels documents examinats. De tota manera, no hi ha respecte a aquesta qüestió regles fixes quant a la seva ordenació; ni tan sols tots aquests elements es donen obligatòriament en el mateix diploma. I són els següents.

2. INVOCACIÓ

2.1. PROTOCOL

El protocol comença amb una invocació religiosa com ara «In nomine Domini», «In Dei nomine trinitatis», «In nomine Domini et Salvatoris nostri Iesu Christi», «In nomine sanctae et individue Trinitatis», «In nomine Domini nostri

8. Estudiad, entre altres autors, per J. BASTIER, «Le testament en Catalogne du IX au XII siècle: une survivance wisigothique», *Revue Historique du Droit Français et Étranger*, vol. III (1973), p. 374-417, i Antoni M. UDINA I ABELLÓ, *La successió testada a la Catalunya altomedieval*, Barcelona, Fundació Noguera, 1984, col·l. «Textos i Documents», núm. 5, p. 357.

Ihesu Christi Filii Dei uiui salvatoris», «In nomine Domini», «In nomine Domini Dei eterni», «In nomine Domini Dei aeterni miseratoris et pii», o similars, fórmules expressives que Déu no és una abstracció en el procés de desenvolupament de la societat altmedieval, sinó una realitat que sempre està present en la consciència i en la manera de procedir d'aquella gent: «Ubique crédimus divínam esse praesentiam, et óculos Dómini in omni loco speculari bonos et malos.»⁹ Mai com en aquelles segles Déu va constituir el suport de la vida humana i mai aquesta va estar tan immersa en una dimensió sobrenatural com ho va estar en aquell moment. La veritat és que bona part del contingut de les donacions, tant els seus aspectes accidentals com els substancials, sia que aquestes s'emmarquin sota el prisma d'actes jurídics *inter vivos*, sia que ho facin sota el d'actes jurídics per causa de mort, no s'entén sense la presència divina. Qualsevol negoci del quefer quotidià estava determinat per la influència del cristianisme. No podia ser d'altra manera, perquè els escrivans de les operacions jurídiques que es duïen a terme eren persones d'Església.¹⁰ I, com en tantes i tantes ocasions, els fonaments eclesiàstics d'índole filosòfica i teològica constitueixen els pilars essencials de la figura jurídica considerada aquí, igual que els constitueixen d'altres.

2.2. DONANTS

A continuació es mencionen el nom, la condició social, la condició jurídica i l'estat, laic o eclesiàstic, de la persona que fa la donació de què es tracti. Aquesta es designa amb el terme *donator* o *donatrix*, segons si és un home o una dona, i cal tenir en compte que, freqüentment, en una mateixa donació, els donants, *donatores*, poden ser diverses persones, familiars o no. Si es tracta d'una col·lectivitat de persones, actuen conjuntament i solidària: «nos simul in unum, donatores sumus [...]», «nos omnes in commune», «omnes unanimes atque concordés simul», «nos omnes, qui simul in una fide venimus», «nos pariter»; s'utilitzen aquestes i altres fórmules similars, totes d'utilització general. Els donants poden ser tant persones físiques, persones individuals o membres d'una mateixa família, freqüent-

9. Capítol 19.1 de la regla de sant Benet, editada per G. COLOMBÁS, L. SANSEGUNDO i O. CUNILL (cur.), *San Benito: Su vida y su regla*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1968, p. 468. Sobre la utilització de fórmules de contingut religiós en els diplomes, és d'un gran mèrit, encara que per a una època una mica posterior, el llibre de C. D. LANHAM, *Salutatio formulas in latin letters to 1200: Syntax, style, and theory*, Munic, 1975.

10. Sobre la cultura en aquests segles, vegeu R. GIBERT, «Enseñanza del derecho en Hispania durante los siglos VI-XI», *Ius Romanum Medii Aevi, pars I, 5b, cc*, Varese, Soc. Tip. «Multa Pauvis», 1967, p. 1-54.

ment esposos, com persones morals canòniques (per exemple, un abat al capdavant dels membres d'una congregació monàstica o d'un institut eclesial, etcètera). El concepte que s'infereix de la família en aquests diplomes és el de la família nuclear: pares i fills no casats, pocs membres més. Si es tracta de donants eclesiàstics pertanyents al clergat superior, apareixen com a titulars o atorgants de la donació arquebisbes metropolitans, bisbes, abats i abadeses, arxiprests, arxidiaques, canonges, sacerdots o preveres i primicers. Amb relació al baix clergat, apareixen diaques o levites, subdiaques, monjos, monges, sagristans, acòlits, etcètera. Complementant els anteriors es troben els clergues, que no són religiosos.

Si es tracta de persones laiques, els donants poden ser tant membres de les famílies comtals i vescomtals, com alts funcionaris públics (veguers i jutges) o gent pertanyent als nivells menys jeràrquics d'aquella societat, com ara els camperols que posseïen la terra alodialment. La fórmula d'expressió és sempre de la mateixa o semblant configuració; per exemple, «Ego Gollegod cometissa, donatrix».

2.3. BENEFICIARIS

A continuació del nom de la persona atorgant apareixen el nom, la condició social, la condició jurídica i l'estat, laic o eclesiàstic, de la persona a favor de la qual es fa la donació, independentment del tipus de què sigui aquesta, ja que la donació presenta també en aquesta època una certa complexitat morfològica. El donatari va precedir sempre de la preposició d'acusatiu *ad*: «[...] concedo atque trado ad domum Sancti [...]». En l'època estudiada, el donatari casi sempre és l'Església o una institució eclesial o monàstica, que rep i accepta el bé objecte de la donació, sia directament, sia a través d'un eclesiàstic, que pot ser-ho de distint rang. Però la donació també es pot fer a favor d'una o de diverses persones físiques, supòsit, aquest últim, en el qual s'entendrà realitzada, en certs casos, per porcions iguals, *pariter* o «equalem te dividere faciant in iamdicta hereditate».¹¹

Les mateixes persones o institucions que poden actuar com a donants, poden fer-ho com a donatàries. Es requereix per a això una certa capacitat civil o

11. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS (fund.), J. M. FONT I RIUS i A. M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. v, *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Perelada*, segona part, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003, doc. 543, any 993, p. 479. En endavant, CC, vol. v. Igualment, a J. ALTURO PERUCHO, *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (aproximació històrico-lingüística)*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 1985, col.l. «Textos i Documents», núm. 9, doc. 9, any 996, p. 19.

natural, que s'exterioritza en el poder de realitzar lliurement negocis jurídics d'índole privada. En uns documents aquest poder s'assoleix als setze anys, en altres, en canvi, als vint.

També es duen a terme donacions únicament entre persones físiques, cas en el qual el donant i el donatari són persones que actuen a títol privat. D'aquests últims supòsits s'han conservat menys projeccions que de les donacions eclesiàstiques, no tant perquè en l'època aquestes situacions no eren freqüents, sinó per la dificultat de conservació pròpia de les escriptures en les quals es consignaven els negocis jurídics fets per particulars.¹² Més freqüent va ser, en canvi, el supòsit d'atorgament de donacions entre membres eclesiàstics. D'aquestes, se'ns n'han transmès incomputables exemples.

Però entre la consignació del donant i la del donatari, separades pel verb indicatiu de la transferència objecte de donació *dono/donamus*, entre altres formes verbals, es mencionen, dins de la part preambular de la donació, tres aspectes molt importants en actes jurídics d'aquesta índole. Aquests aspectes es desenvolupen en l'epígraf que hi ha a continuació.

3. PREÀMBUL

El primer aspecte, precedit a vegades d'una clàusula estilística en la qual es consigna que el donant actua compungit per Déu i la Santíssima Trinitat («expuncxit mihi Deus et trina Majestad»), posa en relleu que la donació es fa per l'atorgant de manera voluntària i lliure, sense coaccions. La donació és, en realitat, un acte voluntarista i fet amb ànim gratuït: «gratuito animo et promta mea voluntate»,¹³ «crattuito animo et bona voluntate libenter debet»,¹⁴ «trado libenti animo»;¹⁵ i de bona fe, liberalment: «Dono et gratuito trado.»¹⁶ En alguns di-

12. Vegeu un exemple de donació entre particulars a CC, vol. III, segona part, doc. 66, p. 319. En aquesta donació, de l'any 869, Teodilà dóna a un tal Arrecó una terra que tenia en el territori de la vila d'Arges. Vegeu una altra projecció expressiva d'una actuació privada, també en aquest cas d'índole real, a CC, vol. IV, primera part, doc. 38, any 898, p. 97, pel qual una mare fa donació d'una casa i una terra de cultiu a favor del seu fill; i una altra, per la qual s'exemplifica la donació d'un alou entre germans, a CC, vol. V, primera part, doc. 255, any 941, p. 238. I, tot això, sense entrar en les donacions entre cònjuges, de les quals s'han transmès nombroses manifestacions. No obstant això, a CC, vol. IV, segona part, hi ha un nombre elevat d'actes de disposició de béns entre particulars.

13. CC, vol. V, primera part, doc. 199, any 926, p. 197.

14. CC, vol. VI, primera part, doc. 273, any 943, p. 277.

15. CC, vol. V, primera part, doc. 188, any 923, p. 189.

16. CC, vol. III, segona part, doc. 224, any 973, p. 404.

plomes es menciona el terme *liberaliter*, expressiu d'aquesta idea de gratuïtat. L'actuació del donant és clara. No espera, des d'un punt de vista jurídic, rebre res a canvi, si més no en aquest món, i allò que atorga, ho atorga lliurement. És a dir, el donant no actua sota l'imperi de l'amenaça. Existeixen donacions en les quals des d'un principi s'assenyalen els motius, encara que d'una manera molt genèrica.

El fet que la concessió de donacions com a almoines, independentment del fi perseguit i les quals s'han conservat en gran nombre, i el fet que les escriptures i cartes de donació es presentin amb la intitulació «carta donacionis», «carta donationis elemosini», «scriptura elemosinaria», «scriptura donaciones vel largitionis», «facio scripturam elimosinaria», «karta donacionis vel concessionis», o simplement amb la dicció *carta*, són mostres que no fan més que corroborar aquesta idea de liberalitat a la qual hem al·ludit abans.¹⁷

A més, la mateixa manera en què, a vegades, es denomina l'escriptura o carta de la donació porta implícita aquesta característica jurídica consistent a donar sense rebre cap contraprestació, en el sentit que aquesta mateixa no sigui exigible pel dret. És la forma per la qual s'identifica la donació amb la *larguitionis*. La composició «donacionem seu largitionem» és d'ús corrent.¹⁸

És generalitzat l'ús en el preàmbul de les donacions pròpiament dites, de la clàusula formulària «certum quidem et manifestum est quia placuit animis nostris et placet, nullius cogentis imperio nec suadentis ingenio, set propria nobis elegit voluptas ut scriptura donationis fecisimus [...]», que figura en incomputables donacions. Apareix mencionada a tall de justificació jurídica.¹⁹ Una de les seves primeres mencions correspon a l'any 834, segons que consta en la donació d'un alou al monestir de Sant Vicenç de Gerri, al comtat del Pallars, pel prevere Dató.²⁰ En canvi, en les donacions com a almoines a monestirs, aquesta justificació inicial sol ser de caràcter religiós i s'utilitzen una gran diversitat de fórmules, com ara: «Magnum mihi et satis licitum esse videtur domum Dei haedificare ubique et de rebus meis honorare atque concedere. Audientes predica-

17. Es poden consultar tres exemples, entre els molts que es podrien consignar: CC, vol. IV, segona part, doc. 1135, any 973, p. 825; CC, vol. VI, segona part, doc. 624, any 995, p. 497; CC, vol. IV, primera part, doc. 133, any 914, p. 169.

18. Vegeu, respecte a aquesta qüestió, CC, vol. IV, primera part: doc. 44, any 900, p. 100; doc. 45, any 900, p. 100; doc. 154, any 916, p. 184; doc. 180, any 918, p. 201; doc. 307, any 927, p. 274; doc. 381, any 932, p. 322. Vegeu també C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, vol. II (1979), doc. 118, any 949, p. 87, i doc. 192, any 982, p. 28.

19. Un exemple: CC, vol. IV, segona part, doc. 1037, any 968, p. 757.

20. CC, vol. III, segona part, doc. 10, any 834, p. 285.

tionem sanctorum patrum, quia helemosina a morte liberat anima, quia sicut aqua extinguit ignem ita elemosina extinguit peccatum» («Doneu com a almoïna allò que hi ha a les copes i als plats, i llavors sí que tot us quedarà purificat»).²¹ També és freqüent la fórmula «[e]t ideo ego hec audiens et cognoscente me peccati macula honesta compuncta divina pietate, ut pius et misericors Dominus mihi veniam prestare dignetur, et ad illam beatitudinem faciat pervenire ut dicta» («Veni a mi tots els qui esteu cansats i afeixugats, i jo us faré reposar.» «Aleshores el rei dirà als de la seva dreta: — Veniu, beneïts del meu pare, rebeu en herència el Regne que ell us tenia preparat des de la creació del món.»).²²

La fórmula «quidem certum [...]» apareix en una de les seves primeres projeccions, com hem dit, en una donació d'una església amb alou, al comtat de Pallars, als servents del monestir de Sant Vicenç de Gerri, feta pel prevere Dató l'any 834.²³ «Manifestum est enim quoniam sic michi placuit et placet in animo meo, nullius quoegentis imperio nec suadentis ingenio sed propria et expontanea accessit michi voluntas.» Els redactors dels diplomes catalans del segle IX la utilitzaven sovint.²⁴ No n'hem trobat l'origen, encara que en la labor de recerca l'hem trobat consignada en actes jurídics d'aquesta naturalesa per tot l'Occident europeu, des del Regne astur fins a la Germània, passant per la França dels merovingis i carolingis. Això ens indueix a pensar que podria tractar-se d'una reflexió, originària o derivada, bíblica, evangèlica, patristica o conciliar que, com passa tantes vegades, ha experimentat una translació del món eclesiàstic al món jurídic i ha trobat empara en principis jurídics. O, amb major seguretat, d'una fórmula procedent del dret romà baiximperial o del dret romà vulgar. És una conjectura, i en sóc conscient, però no ho és, en canvi, el fet que les legislacions visigòtiques, tant el Codi d'Euric com el *Liber Iudiciorum*, inclouen dins dels seus preceptes el criteri que no té validesa l'acte jurídic realitzat de manera coactiva, sigui quin sigui la seva naturalesa: «Donatio, que per vim et metum probatur exorta, nu-

21. «Et Dominus dixit, date helemosinam, et ecce omnia munda sunt vobis», Evangeli segons Lluc, capítol 11, verset 41, a CC, vol. VI, primera part, doc. 302, any 948, p. 296. Antic Testament, Llibre de Tobies, capítol 12, verset 9.

22. «Venite ad me omnes qui laborastis et honorati estis, et ego reficiam vos», Evangeli segons Mateu, capítol 11, verset 28, i capítol 25, verset 34, a CC, vol. V, primera part, doc. 312, any 955, p. 286.

23. CC, vol. III, segona part: doc. 10, any 834, p. 285; doc. 14, any 837, p. 287; i sempre per al comtat del Pallars, doc. 32, any 846, p. 298, i doc. 47, any 852, p. 309.

24. Sobre la significació d'aquesta fórmula i les seves variants estilístiques, vegeu M. ZIMMERMANN, «Protocoles et préambules dans les documents catalans du Xe au XIIe siècles. Évolution diplomatique et signification spirituelle», *Mélanges de la Casa de Velázquez* [París], núm. 11 (1975), p. 51-79.

llum habeat firmitatem.»²⁵ Si bé hem consultat l'edició del *Liber Iudiciorum* de Zeumer als *Monumenta Germaniae Historica* (M. G. H.) de l'any 1902, preferim utilitzar en aquest treball l'edició, acompanyada de l'estudi corresponent, del «*Liber Iudicum Popularis*» ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona.²⁶ Dos són els motius que es troben en la base de l'elecció d'aquesta edició. El primer: les majors facilitats de consulta que ens ofereix. El segon i essencial: el *Liber Iudicum* del jutge Bonsom és una posada al dia, redactada al principi del segle XI, del *Liber Iudiciorum* que s'aplicava en la monarquia de Toledo. Per això hem considerat que el dret contingut en aquesta versió del *Liber Iudiciorum* seria el que millor correspondria, per motius de proximitat, a la realitat jurídica, social i econòmica continguda en els diplomes sobre els quals estem treballant.

Aquest principi, conforme al qual els negocis jurídics no han d'actuar-se amb violència, encara que aplicat ara a la permuta, cosa que no ens ha d'estranyar, perquè, ja ho hem dit, algunes modalitats de donació són molt properes o s'identifiquen amb la permuta, ja que no existeix la donació sense la contradonació, es troba àmpliament documentat en una gran quantitat de diplomes contentius d'actes jurídics d'aquesta índole. Aquests diplomes, redactats en un període de temps més aviat breu, s'inicien reproduint de manera gairebé literal el *Liber Iudicum*, V,4,1, p. 461: «Vox legum et iuris est ut qualis est emptio, talis est comutatio: emptio et comutatio, nisi per metum extorserit, simul habeant firmitatem.»²⁷

25. K. ZEUMER, «Legum Codicis Euriciani Fragmenta», a *Monumenta Germaniae Historica* (d'ara endavant, M. G. H.), *legum sectio 1, tomus 1*, Hannoverae et Lipsiae, 1902, *precepto CCCVIII*, p. 18. El mateix criteri se segueix en el *Liber Iudiciorum* editat per Zeumer en el *tomus 1, Leges Visigothorum*, V,2,1, p. 213.

26. Jesús ALTURO, Joan BELLÈS, Josep M. FONT I RIUS, Yolanda GARCÍA i Anscari M. MUNDÓ (cur.), «*Liber Iudicum Popularis*» ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia i Interior, 2003, col·l. «Textos Jurídics Catalans», subcol·l. «Lleis i Costums I/1», p. 319-633.

27. Al diploma de data 1 de gener de l'any 975, recollit per A. IGLESIA FERREIRÓS, «La creació del derecho en Cataluña», AHDE, vol. XLVII (1977), p. 99-423, concretament en el número 71 de l'apèndix, p. 304, podem afegir, sempre dins de l'època anterior a l'any 1000, els següents: CC, vol. VI, segona part: doc. 347, any 955, p. 325; doc. 348, any 955, p. 326; doc. 360, any 956, p. 334; doc. 395, any 959, p. 354; doc. 410, any 960, p. 362; doc. 637, any 998, p. 503; i CC, vol. VI, primera part: doc. 216, any 928, p. 237; doc. 229, any 932, p. 248; doc. 247, any 937, p. 261; doc. 268, any 942, p. 274; doc. 319, any 949, p. 303; F. UDINA MARTORELL, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX y X: Estudio crítico de sus fondos*, Barcelona, CSIC, 1951, col·l. «Escuela de Estudios Medievales. Textos», núm. XVIII, doc. 162, any 964, p. 331, i doc. 163, any 964, p. 333; A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona: Documentos dels anys 844-1000*, doc. 112, any 975, p. 311; C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X», *Urgellia*, vol. III (1980), doc. 214, 11 de juliol de 988, p. 45; CC, vol. V, primera part, doc. 358, any 964, p. 322; CC, vol. V, primera part, doc. 359, any 964, p. 323, i doc. 360, any 964, p. 324; CC, vol. V, segona part, doc. 624, any 1000, p. 528.

És excepcional trobar aquest principi referit tan literalment i directa a la donació. Si hi ha coacció, no existeix donació. Podria existir, si hi ha força, un delicte de robatori, per exemple, però mai una donació. Les cites anteriors només es podrien interpretar conceptualment d'una manera: que la donació és el poder de posar una cosa voluntàriament i lliurement en poder d'un altre, de manera irrevocable i amb la funció de transmetre'n la propietat, i aquest poder està envoltat d'una vestimenta jurídica visigòtica. I la clàusula d'estil a la qual ens hem referit anteriorment («certum quidem et manifestum [...]»), independentment de quins siguin els seus orígens, d'una manera pròxima i immediata podria reflectir el pes o la influència de l'herència jurídica dels visigots. Cal tenir en compte que, entre la redacció de l'últim dels diplomes mencionats en una nota anterior, l'any 998, i l'aparició de l'obra del jutge Bonsom, en els primers, molt primers, moments del segle XI, va transcórrer un brevíssim espai de temps. No pretenem indagar l'origen del dret d'aquests segles, origen vinculat a la tradició jurídica visigòtica, que en el cas aquí estudiat no és tradició, sinó present, perquè Iglesia Ferreirós ho va fer ja fa uns anys en el seu treball «La creación del derecho en Cataluña». La nova documentació apareguda recentment confirma els resultats de les investigacions que fa uns anys va portar a terme l'historiador esmentat.²⁸

No obstant això, el principi que el que val per a la compravenda val també per a la donació, o altres criteris similars, es troba documentat també en el dret germànic: «Quod de vinditione conscribimus, hoc et de donacione constituimus.» Així ho menciona la rúbrica 62 de la *Lex Ripuaria*.²⁹

Ara bé, el dret de la Catalunya d'aquests segles enllaça, a més, independentment de la intensitat amb què ho faci, amb la tradició jurídica dels mero-

28. D'una manera més sectorial i en relació amb la tutela, la supervivència del *Liber Iudicorum* va ser estudiada per J. M. FONT I RIUS, «En torno a la aplicación del derecho visigodo durante la Reconquista: La tutela alto-medieval catalana», *Revista Portuguesa de Historia*, vol. 5, núm. 2 (1951), *Homenagem a Gama Barros, Coimbra*, p. 361-375; vegeu un estudi de la problemàtica global a José Antonio MARAVALL, *El concepto de España en la edad media*, 2a ed., Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1964, p. 175-181; R. d'ABADAL, «A propos du legs visigothique en Espagne», a *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo*, V, Spoleto, 1958, p. 541-585 i 678-682, reeditat a Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, vol. I, *La Hispània visigòtica i la Catalunya carolíngia*, 3a ed., Barcelona, Edicions 62, 1986, p. 95-133; J. RIUS SERRA, «El derecho visigodo en Cataluña», *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft. Erste Reihe. Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens* (Münster in Westfalen), núm. VIII (1940), p. 65-80; M. ZIMMERMANN, «L'usatge du droit wisigothique en Catalogne du IXe au XIIIe siècle. Approches d'une signification culturelle», *Mélanges de la casa de Velázquez* [París], vol. IX (1973), p. 233-281; F. UDINA MARTORELL, «El sedimento visigodo en la Cataluña condal. A propósito del artículo "L'usatge du droit wisigothique en Catalogne" de Zimmermann», *Revista de Bibliotecas, Archivos y Museos*, vol. 77, núm. 2 (1974), p. 565-581.

29. *Lex Ripuariorum*, a M. G. H., *tomi III, pars II, Leges Nationum Germanicarum*, Hannover, 1951, p. 115.

vingis i, per descomptat, dels carolingis, tradició que enfonsa les seves arrels en la cultura jurídica romana. Prova d'això és que la fórmula «certum quidem [...]», esmentada anteriorment, expressiva de la voluntarietat i la llibertat que han de presidir la realització d'actes jurídics de caràcter privat, es troba també consignada en innumbrables escriptures de concessions de terres, donacions i compravendes de l'època merovíngia. No creiem que els francs hagin arribat a aquesta a través o com a resultat d'aplicar la tradició jurídica visigoda, llevat que ho fessin servint-se del Breviari d'Alaric, que reproduïa, com és sabut, encara que mutilada, la tradició jurídica romana postclàssica. En qualsevol cas, els francs, si van utilitzar aquests criteris jurídics, que ho van fer, no els van agafar del *Liber Iudiciorum*, sinó d'una altra cultura jurídica. El cert és que la fórmula damunt dita era d'utilització generalitzada a França abans de l'època carolíngia. Diverses rúbriques de les *Formulae Arvenenses* així ho reflecteixen, concretament la 2 i la 19, referides a la compravenda, quan assenyalen: «Hic est vindicio, qui se ipsum vindit [...], ergo constat, me nullo cogente imperium set plenissimam voluntate mea [...]».³⁰ Aquestes fórmules són del començament del segle VII. Una fórmula idèntica s'utilitza en els formularis en allò referent a les cessions de terres. Això indica que els escrivans i redactors dels diplomes de la Catalunya dels segles IX i X van poder redactar els documents utilitzant, també, col·leccions de formularis del regne franc, elaborats sobre els seus costums primitius, és cert, però també sobre la llei romana. Amb la qual cosa no tots els elements formatius del dret català tindrien procedència visigòtica. I indica també que en els aspectes formals i en qüestions de terminologia³¹ hi ha, dins de les entranyes d'aquest dret, més influències que les que podrien derivar del *Liber Iudiciorum*, encara que siguin, sempre i certament, de menor importància. Pel que fa als aspectes concernents al dret públic, Abadal i Font i Rius van destacar la influència del dret franc sobre el català.³² Potser el germen de la fórmula esmentada, que

30. K. FEUMER, *Formulae merovingici et karolini aevi*, a M. G. H., *legum sectio v*, Hannoverae, 1886, p. 5. Vegeu això mateix en la rúbrica núm. 19, «Incipit vindicio», p. 10; K. FEUMER, *Formulae merovingici et karolini aevi*, a M. G. H., *liber II, Marculfi Formularum*, rúbrica 20, «Vindicio de area infra civitatem. Constat me nulli cogenti imperio neque imaginario iure sed proprii voluntatis arbitrio vobis vindidisse», p. 90.

31. Amb relació, per exemple, a l'alou, vegeu Jesús FERNÁNDEZ VILADRICH, «Algunes precisions jurídiques sobre l'alou a Catalunya durant els primers segles (IX-X) del període de la dispersió normativa», *Revista de Dret Històric Català*, núm. 6 (2007), p. 63-88, i també Jesús FERNÁNDEZ VILADRICH, «El concepto de alodio en el derecho catalán durante los siglos XI y XII», a *Libro homenaje a José Antonio Escudero*, amb motiu de la seva jubilació funcional universitària, en premsa.

32. R. MENÉNDEZ PIDAL (fund.) i J. M. JOVER ZAMORA (dir.), *Historia de España*, t. VII, vol. II, *La España cristiana de los siglos VIII al XI: Los núcleos pirenaicos (718-1035)*, Navarra, Aragón, Cataluña, Madrid, Espasa-Calpe, 1999, p. 551-599.

s'inicia amb la composició «quidem certum...», present en els formularis visigòtics i francs, es troba en el «placuit atque convenit» que apareix en les projeccions legislatives o pactes dels primers reis francs, com, per exemple, l'*Edictus domni Chilperichi regis*, datat entre els anys 561 i 584, i el *Pactum Guntebramni et Childeberti II*, de l'any 587.³³ Dita fórmula es recull també en molts dels nostres diplomes: «complacuit et convenit».³⁴ Les al·lusions a la *lex romana* són freqüents en els nostres diplomes,³⁵ igual com ho són en els diplomes francs. I això és senyal que es podrien estar fent servir a Catalunya, a més dels formularis visigòtics,³⁶ altres formularis procedents del regne franc.

Però aquesta utilització d'unes mateixes fórmules en uns mateixos territoris pròxims al cor de l'Imperi carolingi i en un àmbit temporal molt concret, podria també derivar de l'existència d'uns mateixos formularis jurídics aplicables en tot l'Occident europeu. Aquesta idea, *a priori*, no es pot desconsiderar si tenim en compte que són els esquemes del dret romà postclàssic, cada vegada més vulgaritzats, els que, a tall de patrimoni originari comú, s'erigiran en l'element formatiu essencial del dret europeu durant aquests primers segles del període medieval.

El segon aspecte, i només en determinades ocasions, fa una referència molt succinta al motiu o els motius que fonamenten la donació: «Et propter remedium anime mee dono atque concedo vel trado ad cenobium [...]».³⁷ «Ob hoc igitur in Dei nomine ego Oliba, gratia Dei comes, his et aliis plurimis preceptis divinis instructus, ob remedium anime mee et absolucionem peccaminum meorum, volo de rebus meis honorare domum Die.»³⁸ No obstant això, el que és més freqüent és que els motius de la donació es consignin en la part dispositiva del document. I a vegades, molt excepcionalment, en la seva part final.

El tercer aspecte és la designació o qualificació com a donació de l'acte jurídic que s'ha d'actuar a continuació: «ut aliquid de nostra terra dedissemus»,³⁹ «debeant donare»,⁴⁰ «ut [...] aliquid de rebus meis donare deberem, sicut et dono

33. A. BORETIUS, *Capitularia Regum Francorum*, a M. G. H., *legum sectio II, tomus II*, Hannoverae, 1883, rúbriques 3, 6 i 7, p. 8 i 9, i rúbrica 6, p. 12, respectivament. També, en el cap. 94, «Pippini Capitulare Papiense», any 787, i en el cap. 6, 7 i 8, p. 198-199.

34. CC, vol. III, segona part, doc. 34, any 846, p. 299.

35. CC, vol. III, segona part: doc. 166, any 955, p. 370; doc. 189, any 963, p. 384; doc. 250, any 979, p. 417.

36. Vegeu el de Ripoll, del segle X, a M. ZIMMERMANN (ed.), «Un formulaire du Xème siècle conservé a Ripoll», *Estudis sobre Textos i Còdexs Medievals de Catalunya* (Barcelona), núm. 1 (1953), p. 26-86; vegeu-ne la traducció al català a *Faventia* (Bellaterra), núm. 4/2 (1982), p. 25-86.

37. CC, vol. VI, segona part, doc. 418, any 961, p. 369.

38. CC, vol. VI, segona part, doc. 579, any 988, p. 466.

39. CC, vol. V, primera part, doc. 322, any 957, p. 291.

40. CC, vol. V, primera part, doc. 239, any 936, p. 227.

vobis»,⁴¹ «ut donare faciamus [...]»,⁴² «et sic mandavit nos facere karta donacionis de ipsa sua vinea propria».⁴³

4. S'INICIA EL COS CENTRAL DEL DOCUMENT

Es descriuen, ja al començament del cos central del document, dades referents a la transferència o transmissió del bé o cosa objecte de la donació, que es corrobora amb les formes verbals de transmissió «concedo et trado», «dono atque concedo», «concedimus atque tradimus», «tradimus atque concedimus», «donamus atque tradimus», «donamus et concedimus», «donamus, cedimus vel tradimus». El fet que la carta de donació es presenti freqüentment amb la intitució «carta donacionis vel concessionis», ratifica la idea d'atorgament o transmissió.⁴⁴ Ara bé, com es materialitza aquesta transferència? Què és el que constitueix la raó més immediata de la donació?

Sovint la donació versa sobre una adjudicació patrimonial, sobre una transferència de valor patrimonial, sobre la transmissió d'un bé alodial. En termes dels nostres dies, es parla de donació real, exempta de qualsevol accent públic, ja que constitueix l'expressió d'un acte jurídic de caràcter privat pel qual una persona realitza en favor d'una altra certa atribució patrimonial. Si es tracta de béns immobles, que és el supòsit més generalitzat, la tradició és simultània a la donació, s'ubica en les seves entranyes, i consisteix a transferir, amb ànim de donar, la cosa al poder del donatari. Això s'aconsegueix, des d'un punt de vista instrumental, mitjançant la tradició per carta, formalitzada per escrit. En aquest procediment, l'escriptura és només l'instrument que simbolitza l'entrega possessòria, que mai no és una entrega de caràcter material. L'entrega es vaporitza i es consigna en l'acte mateix de donar. No necessita un acte *a posteriori*. La donació mateixa és la causa de la donació. La *traditio* constitueix l'essència de la donació. En determinats diplomes, la donació es presenta com a *traditio*. La composició «titulum donationis, traditionis vel consignationis»⁴⁵ ratifica fidedignament aquesta idea. Per això apareixen identificades «donationis vel traditionis».⁴⁶ Queda clar, per tant, que l'escriptura no constitueix un element constitutiu del negoci jurídic, però, això sí, enclou en si mateixa la funció probatòria que s'ha transferit la possessió material del bé immoble

41. CC, vol. VI, primera part, doc. 97, any 876, p. 149.

42. CC, vol. IV, segona part, doc. 982, any 996, p. 724.

43. CC, vol. IV, segona part, doc. 812, any 959, p. 617.

44. CC, vol. IV, primera part, doc. 380, any 931, p. 321.

45. CC, vol. VI, segona part, doc. 340, any 953, p. 320.

46. CC, vol. V, primera part: doc. 188, any 923, p. 189; doc. 199, any 923, p. 199; doc. 230, any 932, p. 221.

objecte de donació, sempre que estigui autenticada per la signatura dels testimonis, que apareixen en nombre variable, rarament menys de tres, segons sigui la importància, major o menor, del bé immoble objecte de donació. També s'exigeix la data perquè el document en qüestió tingui validesa. Això, sempre que es tracti d'una donació pura o una donació pròpiament dita, perquè en les altres modalitats de donació, per exemple, les testamentàries, l'escriptura pot complir una funció ben distinta.

5. LES AFRONTACIONS

La cosa, normalment un bé de naturalesa rústica, sobre la qual recau la donació, ha d'estar individualitzada i determinada amb precisió. De la mateixa manera, es menciona sempre la seva situació territorial. Aquesta funció, la compleixen les afrontacions, que es mencionen sempre en els actes jurídics d'aquesta índole. Són com les fronteres d'allò donat en propietat. Amb extensió i amb precisió, i d'una manera molt detallada, es mencionen els límits del bé donat. Aquest aspecte és un dels més expressius dintre dels que estan continguts en els diplomes. Ens proporciona dades de molt diversa índole, que són molt importants per al coneixement dels fets socials i econòmics, però també per al dret, ja que a través de les afrontacions podem inferir si ens trobem davant d'una petita, mitjana o gran propietat, a pesar que aquestes descripcions de termes sentin una gran antipatia envers les mesures quantitatives que, en determinades ocasions, es donen, sobretot en el cas de les petites parcel·les alodials. Els moderns mètodes topogràfics d'investigació poden resultar de gran ajuda quant a la determinació de l'extensió de la propietat. Si es donen diversos béns en una mateixa donació, cadascun va acompanyat de les seves corresponents afrontacions.

Les afrontacions també resulten essencials per a conèixer el tipus de propietat existent en aquells segles i els seus modes d'adquisició: pública o fiscal, o bé privada, sia alodial, sia beneficiària. Les referències a terres alodials, beneficiàries i fiscals són més freqüents del que una lectura ràpida podria oferir-nos, tant en els documents de compravenda com en els de donació i permuta.⁴⁷ A més, les referèn-

47. «In terra benefitialie», CC, vol. IV, primera part, doc. 417, any 936, p. 346; «qui sunt de beneficio Sanctae Eulaliae», CC, vol. VI, primera part, doc. 53, any 861, p. 112; «qui suprascriptas terras ad beneficia repetet», CC, vol. VI, primera part, doc. 49, any 858, p. 110; «vel ex beneficiis», CC, vol. VI, primera part, doc. 224, any 931, p. 244; «et afrontat [...] de circi in ipso beneficio», CC, vol. VI, primera part, doc. 241, any 922, p. 235; «et inter ipso alode qui fuit de», CC, vol. IV, segona part, doc. 893, any 961, p. 672; «super ipse alodetum di comitum Suniario», CC, vol. IV, segona part, doc. 1247, any 978, p. 899; «cum ipso fisco», CC, vol. IV, tercera part, doc. 1644, any 993, p. 1173; «de meridie ad ipso fisco», CC, vol. IV, tercera part, doc. 1765 bis, any 997, p. 1253.

cies als hereus de tal o tal altra persona són constants en els diplomes d'aquesta índole. I, cosa que és més important, sovint es consigna dins de les afrontacions que la terra donada és una terra contigua a la dels donadors, amb la qual cosa podem inferir que amb les donacions no es tractava d'arrodonir la propietat, cosa que sí que es tractava d'aconseguir amb la permuta.⁴⁸

També són de gran utilitat per al coneixement de l'extensió de la propietat rústica, les actes judicials de l'època, en les quals sovint es fixen els límits territorials de la propietat en disputa, els quals queden diferenciats amb creus, signes i pedres. La composició «Petra Fita» o la variant «petra fixa» són d'ús corrent.⁴⁹ Freqüentment, les creus es troben esculpides a la mateixa roca.⁵⁰ L'establiment dels límits i la divisió de terres es fa prenent com a base els preceptes de la llei dels gots, els quals se citen de manera literal algunes vegades: «Terminos et limites lapides erigi fecimus, sicut antiquitus constituerunt», amb còpia literal del *Liber Iudicum*, X,3,5, p. 588,⁵¹ o fent una referència general a aquest mateix precepte: «[...] et dederunt ad ipsa cella terminia et fecerunt fixorias et fecerunt caractera, sicut Lex Gotorum continet.»⁵²

6. L'OBJECTE DE LA DONACIÓ

Quins béns poden ser objecte d'una donació? Cal dir que l'objecte de la donació ocupa el cos central dels diplomes. Una donació pot recaure sobre tots els béns que pertanyin al domini d'un mateix. No pot donar-se allò que és d'un altre. Ni pot donar-se allò que està sotmès a judici. Ni tampoc allò que ha estat ja objecte d'un acte negocial anterior. En aquest extrem, els textos demostren una gran expressivitat. Es dona, com veurem, allò que es posseeix en propietat.

Si ens aturem a contemplar els motius escultòrics dels capitells i els brançals del monestir de Santa Maria de Ripoll, els dels capitells de la portada del monestir de Sant Vicenç de Gerri, els del claustre de la catedral de Girona o tanques altres peces escultòriques dels claustres dels nostres monestirs més antics, o

48. CC, vol. iv, tercera part, doc. 1765, any 997, p. 1252.

49. Vegeu, respecte a aquesta qüestió, CC, vol. vi, segona part, doc. 454, [any 968], p. 389.

50. «In ipsa cruce in rocca fundata», CC, vol. iv, tercera part, doc. 1595, any 990, p. 1140; «et pervenit ad ipsam petram ubi abet cruce[m] descriptam» i «et vadit per ipsas lapides ubi sunt ipsas caracteras confictas», CC, vol. iv, primera part, doc. 443, any 938, p. 365.

51. CC, vol. vi, primera part, doc. 56, any 865, p. 119.

52. CC, vol. vi, primera part, doc. 17, any 832, p. 92. Vegeu situacions similars a CC, vol. v, primera part, doc. 53, any 881, p. 96, «fixurias vel terminia mitterent V petras fictas, sicuti et fecerunt», i CC, vol. v, primera part, doc. 105, 900, p. 136, «per signa et caracteres».

les descripcions de les miniatures de la Bíblia de Sant Pere de Rodes o les de la Bíblia de Ripoll, del segle XI, o les de l'Homiliari de Beda, o els detalls del *Tapís de la creació* de la catedral de Girona,⁵³ trobarem molts dels temes que constitueixen l'objecte de les donacions. Les seves representacions solien pertànyer generalment a l'empresa agrícola d'aquells segles. Es representava el mes d'abril, quan els arbres estan florits i els pagesos llauren la terra amb l'arada a coll, o es representaven escenes de la vida quotidiana, de caràcter agrícola o pastoral. Sempre la mateixa imatge, la dels pagesos ocupats en les tasques del camp. És normal, perquè la terra era la gran protagonista de la vida d'aquells homes i, cosa que a nosaltres ens interessa més, era el bé principal, la font de riquesa que reclamava l'atenció de la quasi totalitat dels negocis jurídics que aquells realitzaven. Era, doncs, lògic que les coses objecte de donacions s'identifiquessin principalment amb la terra o amb els seus elements components.

Però si fem abstracció del contingut, per exemple, de les dotalies fetes amb motiu de les consagracions d'esglésies, del contingut dels testaments⁵⁴ o del contingut dels inventaris de béns,⁵⁵ que són els actes jurídics que descriuen millor els béns objecte de donació, aviat arribarem a la conclusió que qualsevol cosa, objecte o bé, tant moble com immoble, independentment que el seu titular fos laic o eclesial, així com certs drets i serveis, podien ser susceptibles de donació. També podia ser objecte de donació el mateix home lliure, que, juntament amb tot el que posseïa, podia erigir-se en oblat en el fi d'una donació: «Me trado», com mencionen tants i tants diplomes d'aquesta època.

Intentarem fer una descripció tan detallada com sigui possible d'aquests béns, perquè si individualitzem amb precisió la cosa sobre la qual recau la donació, estarem en millors condicions per a delinear algun dels seus elements més característics.

S'imposa, respecte a aquesta qüestió, la distinció entre béns immobles i béns mobles. Aquesta és una expressió que figura amb prodigalitat en els nostres diplomes. Potser els nostres escrivans, que sembla que utilitzaven, entre altres formularis, els formularis francs, la van prendre de la distinció «mobilis et immobilis» continguda en aquests. En la nostra documentació es fa una referència aclaparadora a aquesta distinció quan es descriu la composició de l'alou, almenys la dels grans alous: «[...] tam mobilia quam immobilia.»⁵⁶ O quan es redacten els

53. Vegeu-ne reproduït un detall a G. FELIU MONTFORT, «La vida econòmica», a R. MENÉNDEZ PIDAL (fund.) i J. M. JOVER ZAMORA (dir.), *Historia de España*, p. 661.

54. CC, vol. VI, primera part, doc. 126, any 879, p. 172.

55. CC, vol. IV, segona part: doc. 789, any 957, p. 602; doc. 1106, any 971, p. 802, i doc. 1288, any 979, p. 928-929.

56. CC, vol. III, segona part, doc. 9, any 833, p. 284.

inventaris de béns d'un institut eclesial o monàstic, en els quals es fa referència a les descripcions dels seus béns mobles, com llibres, ornaments i vestits propis del culte diví.⁵⁷ S'entenen com a béns immobles: els alous, les cases, les terres de cultiu i ermes, les vinyes, una peça de terra, una mujada de vinya, una parcel·la de cultiu vallada, la meitat d'una terra, la meitat d'una vinya, la quarta part d'una vinya, els corrals, els horts, els farraginars, els arbres fruiters i no fruiters, els boscos, les garrigues, un terç o la meitat d'un un lou, la meitat d'un mas, un mas dominical, un alou amb les seves esglésies, delmes i pertinences, dos condominis, un molí o uns molins amb els seus arreus i adjacències, les aigües superficials i subterrànies, una vil·la, un llogarret, la porció de dues vinyes, la sisena part d'una propietat, la novena part d'una casa, un palol, tota o la meitat d'una heretat, la vuitena part d'un molí, la cinquena part dels béns, uns béns sense especificar, els recs i subrecs, les salines, les estanques, diversos camps, una casa amb la seva quintana, un llogarret, una casa i la novena part d'una casa, un alou format per dotze camps i dos horts, les cases amb terres, un mas dominical, dues terceres parts d'un alou, un bosquet, diversos predis, els masos, una casa amb cort i hort, etcètera.⁵⁸ Segons una altra de les descripcions que hem utilitzat: una vinya amb el seu trull, un castell, una torre defensiva, una terra de quatre mujades llargues de sembradura, el terç d'un camp, mig camp i una vinya, el terç d'una terra, una vinya circumdada i termenada, la porció d'unes vil·les, les estibes, les quadres, els graners, el dècim d'una heretat, una església amb el seu alou, la tercera part d'un alou, una terra circumdada i termenada, uns prats, una església amb tot el seu terme.⁵⁹ Sempre els mateixos béns, propietats i alous, que apareixen tòpicament en els nostres cartularis i col·leccions diplomàtiques. I sempre la mateixa operació jurídica: transferir els béns seents del món rural.

Són béns mobles els següents, segons el contingut d'una execució testamentària de l'any 970: «Et de omne rerum facultatum mearum quicquic mobilis est, pane, vino, lana, lino, bestias maiores vel minores, vascula maiore vel minore, in omnia et in omnibus quicquid invenire possitis.»⁶⁰ En una altra execució testamentària de l'any 997 es qualifiquen de béns mobles: «Et alium meum abere mobile, id sunt bestias, pane et vino, drapos, armas, scamnos, aurum et argentum, tonnas et cubos, archas et portadoras.»⁶¹ Dins dels béns mobles s'inclouien els llibres i qualsevol objecte pertanyent al culte diví, fins i tot els vestits. S'aprecia

57. Poden consultar-se, respecte a aquesta qüestió, els següents inventaris: CC, vol. IV, segona part, doc. 789, any 959, p. 601, i doc. 1288, any 979, p. 928-929.

58. En aquesta relació ens hem servit dels registres de CC, vol. VI, primera part.

59. Ens hem servit aquesta vegada dels registres de CC, vol. III, segona part.

60. CC, vol. IV, segona part, doc. 1078, any 970, p. 783.

61. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1759, any 997, p. 1249.

tota una àmplia gamma de teixits, alguns procedents de territoris llunyans, tant europeus com orientals, cosa que dóna idea que un cert comerç internacional s'estava desenvolupant durant aquells segles. Els llibres són, majoritàriament, de naturalesa eclesiàstica. En un inventari de l'any 979 fet pel monjo Duran a petició del bisbe de Girona, Miró, es diu que en el monestir de Santa Maria de Ripoll hi havia un nombre considerable de llibres: «Et sunt libri numero LXV et eo amplius.»⁶² En el testament del levita Sunifred de l'any 967, entre els diversos llegats que realitza, en trobem un pel qual es dóna a l'església de Santa Eulàlia un exemplar del *Liber Iudiciorum*: «Et ipso meo Libro Iudicum donare faciatis ad domum Sancta Eulalia.»⁶³ Riculf, bisbe d'Elna, dóna l'any 915 a l'església de Santa Eulàlia vestidures sagrades, calzes, objectes pertanyents al culte diví i llibres, uns trenta eclesiàstics, un de medicina i dos de jurídics: «[...] libros legis II, unum Romanum, alium gothorum.»⁶⁴ Del segle XI pot consultar-se, encara que sigui una mica posterior a la nostra època però amb relació a aquest ordre de coses, la fortuna mobiliària d'Arnald Mir de Tost i de la seva muller Arsendis.⁶⁵

També podien transferir-se per donació drets, sia de manera autònoma i independent, sia com un element més dintre dels que integraven la propietat donada. En aquest últim sentit, la transferència de drets acompanya una gran part de les donacions comtals i de les dotacions dutes a terme com a conseqüència de les consagracions d'esglésies. Quan el comte Sunifred II de Cerdanya-Besalú dóna l'alou que posseeix a la vall del Conflent al cenobi de Sant Miquel i Sant Germà de Cuixà, ho fa amb tots els béns, drets i serveis inherents a aquell, drets que constitueixen un element més del patrimoni rústic donat: «[...] et cum firmanciis et iusticiis omnium hominum in eis habitantes, et arsinas et homicidias et cugutias et placitos et cum omnibus servitiis et ademperamenta que ibi habebamus et cum aquis et boschis et cum omnibus his que de dominio et potestate nostra unquam fuerunt, ut sint propria de Sancto Michaeli et Sancto Germano sine ullo contradictu.»⁶⁶ Poc abans, l'any 953, es dota l'església d'aquest monestir, entre altres béns, amb la tercera part de la cera del pasquer («tertiam partem de ceram qui mihi advenit de pasquarium de valle Confluent») de la vall del Conflent. A més, com sempre succeeix en aquestes situacions, el bisbe va dotar l'església amb els delmes, les primícies i les oblacions dels fidels d'un

62. CC, vol. IV, segona part, doc. 1288, any 979, p. 929.

63. CC, vol. VI, segona part, doc. 448, any 967, p. 386-387.

64. CC, vol. VI, primera part, doc. 189, any 915, p. 213.

65. P. BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera: Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI*, vol. II, *Economia i societat feudal*, Barcelona, Edicions 62, 1981, p. 234-239.

66. CC, vol. VI, segona part: doc. 388, any 958, p. 348; doc. 389, any 958, p. 349.

determinat alou.⁶⁷ La composició «cum decima et aliis iuribus» és molt freqüent.⁶⁸ En una confirmació de béns a unes esglésies del Rosselló, el papa romà confirma també la meitat del teloneu i la rafega o dret que hem pagarle pel pas dels ramats, així com la del pasuari i les salines.⁶⁹ No falten testimonis en els quals aquest dret es reconeix de manera autònoma.⁷⁰ L'any 947, els esposos Ató i Livira venen a Amalric cinc molins que han adquirit per herència i per compra, però limiten la venda a un període de sis mesos cada any, durant els quals els podrà tenir i usar.⁷¹ Cal destacar la donació a esglésies del terç de la moneda que s'encunya en tal o tal altre lloc.⁷² I també la donació comtal d'una porció de mar amb la pesca, els naufragis i tots els drets sobre el mar.⁷³ També, el reconeixement del dret del monestir de Ripoll sobre l'aigua del riu Segre, que es consigna l'any 962.⁷⁴ El comte Bernat I de Besalú-Vallespir dóna al cenobi de Santa Maria d'Arles l'impost, el cens o el pasuari que els homes de Riuferrer i de tota la vall que tenen alou curial, anomenat vulgarment *feudal*, li han de pagar.⁷⁵ Els serveis solen ser agrícoles.⁷⁶

Quines conseqüències jurídiques es poden inferir de les descripcions de béns anteriors? Se'ns ocorren les següents:

a) Que només podia ser objecte de donació el que es posseïa en propietat, sempre que el costum no ho prohibís. De tots és sabut que el concepte de *propietat* d'aleshores no coincidí amb l'actual. En aquest extrem, els diplomes són molt precisos. El que s'atorga solen ser alous, terres que, en la majoria dels casos, formen part del domini de l'atorgant. Les composicions «alodes meos proprios» i «ad tuum proprium» són d'utilització habitual. També ho és la composició «me proprio iure».⁷⁷ Igualment, «dono iuri meo».⁷⁸ O l'expressió «ipsa terra

67. CC, vol. VI, segona part, doc. 340, any 953, p. 320-321.

68. CC, vol. VI, segona part, doc. 437, any 965, p. 381.

69. CC, vol. VI, primera part, doc. 151, any 897, p. 188-189.

70. La limitació del dret de moldre a certs dies es consigna a G. FELIU i Josep M. SALRACH, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, col·l. «Diplomatari», núm. 18, doc. 61, any 1002, p. 335.

71. CC, vol. IV, primera part, doc. 597, any 947, p. 467.

72. CC, vol. V, primera part, doc. 233, any 934, p. 223.

73. CC, vol. V, segona part, doc. 434, any 976, p. 384.

74. CC, vol. IV, segona part, doc. 912, any 962, p. 683.

75. CC, vol. VI, segona part, doc. 635, any 998, p. 502.

76. «Et insuper de ipsa scriptura facta quod superius scriptum est debent ipsi homines servitium facere ipsum alodem qui est in illa Currize adoperare ad vineas plantare et ad edificare aut ad harare cum alios covarios de sancto Petro», a C. BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, vol. III (1980), doc. 192, any 982, p. 27.

77. G. FELIU i Josep M. SALRACH, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, doc. 16, any 995, p. 188.

78. CC, vol. VI, primera part, doc. 125, any 879, p. 170.

de mea potestate». ⁷⁹ O «terra nostra propria iuris nostre». ⁸⁰ O «proprio iuris mei». ⁸¹ O «terra de proprietate mea». ⁸² O «donamus ad alodium proprium». ⁸³ La utilització de l'adjectiu possessiu *meus* o *meos* és molt significativa. A vegades s'utilitzen, mesclant-les, les composicions anteriors: «Donare faciam alaudem meum proprium iuris mei.» ⁸⁴ Mitjançant aquestes, el donant transferia no la propietat, sinó la seva propietat. No transmetia la possessió: transferia unes facultats de disposició, més o menys àmplies, segons els casos, que estaven pròximes, si eren plenes, al concepte actual de *propietat*. El que es transmetia era tant la propietat sencera com una part alíquota, «aliquid de proprietate mea», d'aquesta. ⁸⁵ En una donació es transmetia tant el dret de propietat com el seu objecte. El donatari passava a tenir a partir d'aleshores la lliure disponibilitat dels béns, al mateix nivell que els havia tingut el donant, és a dir, passava a tenir-los com a propis.

Així mateix, qualsevol donació, o negoci jurídic entre particulars, sempre contenia, i no hi ha pràcticament cap excepció, els títols per mitjà dels quals l'atorgant havia adquirit el bé objecte de la donació. Es justificava d'aquesta manera el dret del donant sobre els béns donats. La forma verbal utilitzada és sempre la de *advenit mihi*. Es mencionen els modes d'adquisició següents: per execució testamentària; ⁸⁶ per precepte reial, per decisió judicial, per escriptura de donació, per concessió beneficiar; ⁸⁷ per aprisió, per ruptura, per herència en general, per compravenda, per la dècima, per luctuosa; ⁸⁸ per permuta, per concessió a títol gracios, per confiscació de béns en no poder satisfer el deutor la composició pròpia de tal o tal altre delictes. ⁸⁹ Aquestes eren, doncs, les vies més freqüents d'adquisició de la propietat. Per tant, l'atorgant sempre transmet i dóna, totalment o parcialment, béns immobles, o altres béns, dels quals era propietari. La

79. CC, vol. v, primera part, doc. 63, any 888, p. 102.

80. CC, vol. iv, primera part, doc. 90, any 909, p. 133; CC, vol. v, primera part, doc. 74, any 891, p. 112.

81. CC, vol. v, primera part, doc. 88, any 894, p. 126.

82. CC, vol. vi, segona part, doc. 582, any 988, p. 468; CC, vol. v, primera part, doc. 223, any 931, p. 214.

83. CC, vol. v, primera part, doc. 223, any 931, p. 214.

84. CC, vol. v, primera part, doc. 267, any 945, p. 245.

85. CC, vol. iv, primera part, doc. 390, any 933, p. 327; CC, vol. vi, segona part, doc. 582, any 988, p. 468.

86. «Manomossoria»: CC, vol. iv, segona part, doc. 816, any 859, p. 621.

87. C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X», doc. 177, any 978, p. 124.

88. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 10, any 920, p. 201; CC, vol. iv, primera part, doc. 58, any 904, p. 108.

89. Vegeu un exemple de composició per delictes de furt a CC, vol. iii, segona part, doc. 94, anys 889-899, p. 334.

presència constant dels títols de propietat en tots els diplomes fa innecessàries altres cites individualitzades.

En els documents d'aplicació del dret s'evidencia negativament allò a què no arriba l'objecte de la donació. S'exceptuen de l'objecte de la donació allò que ja havia estat donat amb anterioritat: «[...] exceptus III pecias de terra que donavit ad Emo femina, et exceptus suma hereditatem quod habebat in molinum, que concessit ad Sperandeo.»⁹⁰ Tampoc no es pot incloure dins d'allò donat allò que havia estat venut: «[...] exceptus ipsa domo que venditum abebam.»⁹¹ No es poden donar ni vendre les coses alienes. Es viu en el culte del dret visigòtic i, una vegada més, s'apliquen, sense esmentar-los expressament, preceptes del *Liber*.⁹² Tampoc no pot ser objecte de la donació allò que està sotmès a judici. S'està excloent de manera expressa, doncs, allò que no pot constituir l'objecte de la donació.

b) Les referències a les descripcions de béns esmentades anteriorment ens ofereixen la imatge d'una terra atomitzada. L'any 935 es va vendre una terra petita, rebuda per herència, que pertanyia a catorze propietaris.⁹³ Diverses circumstàncies van contribuir a la realitat que la terra es trobés aleshores immersa en un procés d'incessant moviment i canvi de titularitat, circumstàncies que no afectaven l'essència del dret de propietat. L'abundància de camps de conreu justificava el poc valor que tenia el sòl agrari, per la qual cosa el capital rústic, principal font de riquesa d'aquella societat, estava immers en un dràstic procés de fragmentació. Matrimonis, herències i lliure capacitat de disposició, encara que restringida, es trobaven en la base d'aquesta circumstància.

El matrimoni, perquè dintre de la societat conjugal existien certs àmbits d'actuació patrimonial que estaven regulats per antigues normes que aleshores es vivien de manera consuetudinària i que afavorien la divisió cada vegada més gran de les parcel·les rústiques. Em refereixo al fet que, dins del matrimoni, els cònjuges podien gestionar els seus patrimonis de manera independent. No era una pràctica generalment admesa, per descomptat, però sí que va ser una norma cada

90. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 57, any 960, p. 251; vegeu un exemple similar a CC, vol. IV, primera part, doc. 8, any 887, p. 71.

91. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 8, any 919, p. 196. C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X», doc. 118, any 949, p. 87: «[...] et exceptus de ipsa terra quod emit de Sonnane et ipso palgario cum ipso casale et ipso ortelo qui est ad ipsa area exinde non fatio carta.»

92. *Liber Iudiciorum*, V,4,8. Jesús ALTURO, Joan BELLÈS, Josep M. FONT I RIUS, Yolanda GARCÍA i Anscari M. MUNDÓ (cur.), «*Liber Iudicum Popularis*» ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona, p. 463.

93. CC, vol. IV, primera part, doc. 405, any 935, p. 339.

vegada més freqüent a partir de les albors del segle x.⁹⁴ A vegades feien aquesta gestió independent a favor de tercers i altres vegades, a favor de l'altre cònjuge. Aquesta gestió de patrimonis separats, per la qual cada cònjuge actuava a voluntat, constitueix una de les primeres manifestacions, en el dret de l'alta edat mitjana, del sistema de separació de béns dintre del règim econòmic del matrimoni. Aquesta pràctica va ser, sens dubte, un factor de disgregació del patrimoni familiar. La presència mateixa de béns propis de cadascun dels cònjuges dintre del matrimoni indica clarament l'existència de patrimonis conjugals fragmentats o en via de fragmentació. Els mateixos comtes catalans actuaven a vegades, però en moltes altres no, l'administració independent del seu patrimoni privat en benefici de tercers, sense demanar el consentiment de l'esposa. La documentació conservada ens ofereix molts exemples d'aquesta realitat. A més, els mateixos cònjuges per separat, tant el marit com l'esposa, realitzaven actes de disposició sobre el seu patrimoni a través de donacions i compravendes. La primera manifestació d'aquesta situació que hem trobat correspon a l'any 910. Es tracta de la venda que una dona anomenada Brunilda fa al seu marit de tot el que posseeix al comtat d'Empúries. Aquesta venda es fa amb la condició que el comprador no alieni el patrimoni en vida i que quan mori el divideixi entre els seus fills a parts iguals.⁹⁵ Una altra manifestació d'una situació similar és de l'any 946. Es tracta d'una donació que un tal Balasc efectua a favor de la seva dona i els seus fills d'unes cases amb corts, horts, terres i vinyes que havia adquirit per compra.⁹⁶ Ambdós actes jurídics constitueixen l'antecedent més antic en la Catalunya altmedieval del règim economicomrimonial de separació de béns. Un altre exemple significatiu, ja que es tracta d'una donació de l'any 944 de la dona al marit —són excepcionals aquestes donacions al segle x—, és aquella per la qual una tal Gerosòlima dona al seu marit Bellhome uns béns immobles adquirits per herència.⁹⁷

El fet que, en els exemples ressenyats anteriorment i en finalitzar les fórmules preambulàries, s'afirmi «ut tibi suprascripto viro meo donatione fecissem de ali-

94. L'existència de béns en el matrimoni no vinculats a un règim de comunitat, com a conseqüència dels actes de disposició entre cònjuges, va ser estudiada per J. LALINDE, «Los pactos matrimoniales catalanes», AHDE, vol. XXXIII (1963), p. 133-266.

95. CC, vol. v, primera part, doc. 131, any 910, p. 151.

96. CC, vol. iv, primera part, doc. 580, any 946, p. 457.

97. CC, vol. iv, tercera part, doc. 1682, any 994, p. 1197. Als exemples anteriors i als mencionats per J. LALINDE, «Los pactos matrimoniales catalanes», p. 141-142, i per J. M. FONT RIUS i A. UDINA ABELLÓ, «El derecho privado», a R. MENÉNDEZ PIDAL (fund.) i J. M. JOVER ZAMORA (dir.), *Historia de España*, p. 751-793, notes 75-78, podem afegir els següents: una venda de l'any 981, a A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 131, any 981, p. 331, per la qual Savorel·la ven al seu marit Marcús unes cases amb corral i una peça de terra amb arbres, així com un alou, animals domèstics i eines diverses per a treballs agrícoles; altres vendes de la

quit de proprietate mee», constitueix el germen del règim econòmic de separació de béns. La composició «porción de mi propiedad» podria ser una prova indicària d'aquesta realitat de patrimonis independents dintre del matrimoni. De la mateixa manera, constitueix un altre indicatiu d'aquesta possible realitat el fet que, quan es mencionen els títols d'adquisició pels cònjuges, l'esposa, com si fos una cosa diferenciada del marit, al·legui que ha adquirit tal o tal altra propietat pel dècim.

Com que la situació anterior no troba la seva explicació a partir dels preceptes del dret visigòtic, podem considerar-la un tret autòcton i diferenciador del dret català d'aquests segles.

El dot marital, del qual la dona tenia la lliure disposició sobre una part, si tenia fills, o sobre la totalitat, si no en tenia, podia constituir una altra causa de la divisió dels béns immobles transferits per la via d'una donació. Això tenia lloc si aquests béns no es mantenien dins del patrimoni conjugal, situació en la qual es generava una agressió a aquest. Podia ser important quan el dècim incloïa, a més, una concessió de terres. En la documentació apareix amb el nom de *decima*, però no sempre consistia en la desena part dels béns de la dona, ja que podia ascendir a l'onzena part.⁹⁸ L'expressió «arrarum anulos» també és freqüent per a designar el dot del marit.⁹⁹

mateixa índole per la gran importància històrica que tenen, a CC, vol. IV, segona part, doc. 767, any 957, p. 585, doc. 908, any 962, p. 681, i doc. 1178, any 974, p. 851; G. FELIU i Josep M. SALRACH, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, doc. 29, any 996, p. 302; un altre exemple de l'any 985, pel qual Dadila dona al seu marit, Guiscafref, l'alou que té al comtat de Cerdanya i que, després de la mort d'aquest, hereten els fills d'ambdós; C. BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, vol. III (1980), p. 24-146, concretament el doc. 204, any 985, p. 37; CC, vol. VI, segona part, doc. 578, any 988, p. 464; CC, vol. V, primera part, doc. 294, any 951, p. 274; José Enrique RUIZ-DOMÉNEC, *Quan els vescomtes de Barcelona eren: Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006, col·l. «Textos i Documents», núm. 39, doc. 18, any 1006, p. 233.

98. CC, vol. V, primera part, doc. 225, any 931, p. 216: «[...] per meum decimum sive undecimum.»

99. Dita institució troba la seva regulació legal al *Liber Iudiciorum*, III,1,5, p. 401-402, «de quantitate rerum conscribende dotis»; *Liber Iudiciorum*, III,1,9, p. 403-404, «ne sine dote coniugium fiat et de quibuscumque rebus dos conscripta fuerit, firmitatem optineat», i *Liber Iudiciorum*, III,5,2, p. 446, «De quota parte liceat mulieribus iudicare dotis suis». A la primera meitat del segle X, l'ús d'aquesta institució era generalitzat. Només a CC, vol. IV, primera part, consten les següents referències del dot marital per als comtats d'Osona i Manresa: doc. 58, any 904, p. 108; doc. 95, any 910, p. 137; doc. 149, any 916, p. 180; doc. 228, any 921, p. 226; doc. 274, any 924, p. 257; doc. 397, any 933, p. 334; doc. 428, any 937, p. 354; doc. 438, any 937, p. 361; doc. 482, any 940, p. 388; doc. 509, any 942, p. 408; doc. 526, any 942, p. 420; doc. 572, any 946, p. 453; doc. 579, any 946, p. 456; doc. 596, any 947, p. 466; doc. 625, any 948, p. 485; doc. 636, any 949, p. 492; doc. 647, any 949, p. 500; doc. 651, any 950, p. 502; doc. 698, any 952, p. 53. Al comtat de Girona ja apareix documentada l'any 929, en la donació d'un alou a la catedral de Girona com a títol d'adquisició: CC, vol. V, primera part, doc. 215, any 929, p. 208, «qui mihi advenit per parentorum meorum vel per comparatione vel per meum decimum vel per qualescumque voces et auctoritates».

En canvi, la composició «dotem» aplicada a les donacions que es realitzen en els actes de consagració o dedicació d'esglésies, es troba documentada molt anteriorment. L'any 887, Gotmar, bisbe de la seu osonenca, consagra l'església del monestir de Sant Joan, a la vall de Ripoll, i la dota, entre altres béns immobles, amb els delmes i les primícies de les viles dels encontorns.¹⁰⁰ I, més o menys en les mateixes dates, el mateix passa als comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet.¹⁰¹ L'origen del delme és eclesiàstic.¹⁰²

Les herències van contribuir poderosament a l'atomització de la propietat. Els documents d'aplicació del dret ens ofereixen la imatge d'un paisatge rural molt fragmentat. Com que la pràctica del testament es trobava preferentment desenvolupada entre les classes superiors de la societat altmedieval catalana, és més difícil conèixer la dinàmica de la successió intestada entre les classes populars. No obstant això, les compravendes i les donacions deixaven entreveure una mica de llum sobre el tema. Un cop mort el donant, els seus fills es repartien el seu haver en parts iguals. Un exemple d'aquesta situació és una donació de l'any 996 per la qual un tal Florenci dona als seus fills diverses propietats perquè les posseïxin després de la seva mort, encara que amb determinades condicions.¹⁰³ Són freqüents les donacions i les vendes entre cònjuges efectuades amb clàusules d'inalienabilitat mentre visqui el cònjuge donatari, que queda amb àmplies facultats de disposició, amb la condició que, un cop mort, els béns objecte de la compravenda o la donació es reparteixin entre els seus fills a parts iguals. Cada lot havia d'integrar igual proporció de béns de cada classe. En aquest sentit cal interpretar la igualtat.¹⁰⁴

Si no tenien fills, l'home i la dona, si eren lliures, podien disposar dels seus béns a voluntat, normalment en benefici d'un institut eclesial o monàstic.¹⁰⁵ Si te-

100. CC, vol. IV, primera part, doc. 9, any 887, p. 72.

101. CC, vol. VI, primera part, doc. 107, any [877], p. 156.

102. Sant Lluç, XI,42: «Però ai de vosaltres, fariseus, que pagueu el delme de la menta, de la ruda i de qualsevol llegum, però deixeu de banda la justícia i l'amor de Déu! Havíeu de complir això, sense passar per alt allò altre.»

103. J. ALTURO PERUCHO, *L'arxiu antic de Santa Anna*, doc. 9, any 996, p. 18-19: «Florencio donó a sus hijos Bonfill y Guisla un solar con la cort y cocina, y dos mojudas de tierra con una cuba y una tonna, un barril, una tárrega, una lanza y una casa pedanea con la cort y casal. Todo ello ubicado en Barcelona. Todo lo que después de la muerte del donador tuviesen dichos hermanos por partes iguales.»

104. CC, vol. V, primera part, doc. 131, any 910, p. 152: «Vindo tibi ea omnia, sicut superius insertum est, in ea videlicet ratione ut, dum tu vivens fueris in oc corpore, potestate abeas tenere et possidere et exfructuare; ceterum vero non abeas licencia ex in rebus nec vindere nec donare nec comutare. Post obitum vero tuum procreati vero nostri inter se equaliter dividere faciatur.»

105. Se segueix en aquest punt el *Liber Iudiciorum*, III,2,20, p. 441: «Ut qui filios non relinquerit, faciendi de rebus suis quod uoluerit habeas potestatem.»

nien fills, aquests anaven sempre primers en cas de successió.¹⁰⁶ És el cas de Guiscafred i la seva esposa, Honesta, que, com que no tenien fills, van donar a les esglésies i als monjos del monestir de Sant Andreu d'Eixalada una heretat situada a En.¹⁰⁷ La proporcionalitat d'aquests repartiments immersos dins de la successió intestada ens indica que ens movem totalment dintre de la tradició jurídica visigoda.

La gent duia a terme actes de disposició de béns per motius utilitaris, però, sobretot, per necessitat. La venda d'una terra per Alòdia i els seus fills es va fer, l'any 957, «per necessitatem panis».¹⁰⁸ Les dificultats per a alimentar-se mai no es van desvincular de la realitat del moment. Una altra venda de l'any 1000 de l'herència familiar de quatre germans es va fer també «pro nostra necessitate et fratres nostros minimos».¹⁰⁹ Arnulf, bisbe i abat de Santa Maria de Ripoll, va vendre un alou al comte Borrell II de Barcelona a causa de la necessitat del monestir: «[...] propter necessitatem monasterii nostri.»¹¹⁰ El mòdic preu que se satisfà per aquestes vendes, en els dos primers exemples, i la simplicitat de les afrontacions, ens indiquen que es tractava de petites heretats rústiques. En el tercer exemple, sembla que es tractava d'una propietat extensa. El que és més normal és suposar que aquestes situacions es van produir després d'una mala collita. La precarietat de les condicions de vida pròpies d'una economia rural sempre va acompanyar l'existència d'aquells homes. Els monestirs tampoc no es van escapar d'aquesta situació de pobresa. L'any [854] Protasi i altres monjos van fer donació al monestir de Sant Andreu d'Eixalada, per a després de la seva mort, d'heretats, mobles, llibres, vestits, utensilis i vitualles. Els donants se cedien mútuament l'usdefruit, que passava de l'un a l'altre quan s'anaven esdevenint les respectives morts, i la propietat de la casa en el moment de la defunció del darrer d'ells. Els atorgants van adoptar aquesta situació per motius de supervivència: «[...] quia hoc facimus necessitate timendi.»¹¹¹

Les herències van contribuir a la fragmentació de la propietat particular de la terra, la qual va passar d'unes generacions a unes altres cada vegada més ato-

106. *Liber Iudiciorum*, III,2,2, p. 433: «Quod in hereditatis successione filii primi sunt.»

107. CC, vol. VI, primera part, doc. 118, anys [870-878], p. 162: «Nam et ego Gescafredus et uxor mea Onesta, qui filio non generamus, tradimus hereditatem nostra in Emne propter Deo et remedium anime nostre ad ecclesias superius scriptas vel monachis ibidem servientes ad proprium.» Vegeu-ne un altre exemple a A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 59, any 961, p. 254.

108. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1708, any 995, p. 1213: «Sic vindimus nos vobis ipsa terra ab integro per necessitatem panis.»

109. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1847, any 1000, p. 1310.

110. CC, vol. IV, segona part, doc. 790, any 957, p. 603.

111. CC, vol. VI, primera part, doc. 55, any [854], p. 115.

mitzada. L'elevat nombre de fills, dintre i fora del matrimoni, i no només engendrats per persones laiques,¹¹² va contribuir a agreujar aquesta situació. Per la via de les compravendes i les donacions, una gran part d'aquesta petita propietat privada va passar a formar part del patrimoni de l'Església.

A Catalunya, abans de l'any 1000 sembla que va desaparèixer la quota de lliure disposició de béns establerta per la legislació visigòtica i fixada en un cinquè en el cas d'existència de fills, amb la qual cosa la llegítima d'aquests, consagrada per dita legislació, quedava fixada en quatre cinques parts del patrimoni. No hi ha regles fixes. Impera un gran marasme. Com que no coneixem el nombre exacte de membres que integraven la família, sobretot el nombre de fills, ni els casos en què aquests no van existir, no podem conèixer amb precisió els mecanismes interns dels repartiments de l'herència; tampoc no coneixem l'actiu total del donant, ni si aquest es trobava situat en un sol territori o en diversos. En aquest context, és difícil determinar si tal o tal altra porció del repartiment hereditari s'identifica o no amb la quota de lliure disposició. En les donacions, ens trobem amb diferents proporcions, aplicades preferentment a immobles i adquirides per via hereditària. Aquestes particions són sempre referides a l'heretat del donant.¹¹³

112. El bisbe Radulf d'Urgell va tenir fills i néts. Així s'infereix d'una donació al monestir de Santa Maria de Ripoll d'unes terres en sufragi de l'ànima del seu fill Sunifred: CC, vol. IV, primera part, doc. 270, any 924, p. 254, i doc. 420, any 936, p. 349; CC, vol. IV, segona part, doc. 1081, any 948, p. 786. Vegeu altres exemples d'unions concubinàries per eclesiàstics amb descendència a J. M. FONT RIUS i A. UDINA ABELLÓ, «El derecho privado», notes 62 i 63, p. 787.

113. 1/3 a CC, vol. IV, segona part, doc. 1078, any 970, p. 783; 1/2 a CC, vol. IV, segona part, doc. 1061, any 970, p. 772; 1/2 a CC, vol. IV, primera part, doc. 372, any 930, p. 315; 1/5 a CC, vol. IV, primera part, doc. 447, any 938, p. 369; 1/2 a CC, vol. IV, primera part, doc. 511, any 942, p. 409; 1/3 a CC, vol. IV, primera part, doc. 580, any 946, p. 457; 1/12 a CC, vol. IV, primera part, doc. 640, any 949, p. 495; 1/4 a CC, vol. IV, segona part, doc. 853, any 960, p. 643; 1/2 a CC, vol. IV, segona part, any 971, p. 787; 1/2 a CC, vol. IV, segona part, doc. 1227, any 977, p. 883; 1/10 «de meo toto» a CC, vol. III, segona part, doc. 201, any 967, p. 391; 1/3 «de meo alode» a CC, vol. III, segona part, doc. 190, any 963, p. 384; s'entrega a un monestir una persona amb tots els seus béns presents i futurs, sense deixar-ne cap per als seus parents, «mitto me ipsum sive omnia quod visus sum abere vel possidere», «et non ponimus super hoc nullum hominem nec de parentibus nec ullis propinquis», a CC, vol. III, segona part, doc. 77, any [876], p. 326; 1/2 a CC, vol. III, segona part, any 871, p. 321, i doc. 49, any 853, p. 310; 1/3 de les collites de blat i de vi, a CC, vol. III, segona part, doc. 260, any [979], p. 422; 1/2 de «sive omnia quod jusus sum abere vel possidere», a CC, vol. III, segona part, doc. 298, anys [987-995], p. 442; una donació realitzada per meitats a dues esglésies, a C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X», doc. 220, any 990, p. 52; 1/2 d'una casa, a C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X», doc. 230, any 993, p. 61; 1/3 d'una vinya heretada, a P. PUIG I USTRELL, *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa: Diplomataris dels segles X i XI*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 1995, col·l. «Diplomataris», núm. 9, doc. 890, any 980, p. 713; una meitat a l'Església i l'altra als fills, si n'hi ha, i si no n'hi ha, aquesta segona meitat passa a l'Església, a A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomataris de la catedral de Barcelona*, doc. 59, any 961, p. 254.

Ara bé, la quota de lliure disposició podria haver-se mantingut conceptualment, des d'un punt de vista qualitatiu, encara que, certament, no en la proporció d'una cinquena part assenyalada per la llei gòtica.¹¹⁴ Els diplomes catalans podria semblar que es referissin a aquesta quota quan mencionen les següents composicions: «ut aliquis donare fecissem de proprietate mea, sicut et facio, dono»,¹¹⁵ «de aliquis de alode meum proprio»,¹¹⁶ «sic facio carta [...] de ipsa nostra porcionem quale abuimus»,¹¹⁷ «de aliquit de proprietate mea».¹¹⁸ Moltes vegades els documents fan referència a tot l'haver del donant: «mitto totum ipsum alodem qui fuit de Ezone.»¹¹⁹ Però si analitzem amb deteniment la significació de les mencionades projeccions, podem arribar a la conclusió que no es tracta tant de la part que forçosament se sostrau a l'herència forçosa i de la qual lliurement pot disposar el donant, sinó d'una porció que s'ha rebut per herència paterna o materna o per qualsevol altre mitjà d'adquisició. No es menciona mai en aquests documents l'expressió que de tota l'herència es pugui sostroure una part de la qual es podrà disposar lliurement. Simplement, es dóna tot el que es posseeix en propietat, totalment o parcialment, llevat dels drets hereditaris.¹²⁰ Les parts proporcionals que apareixen en les donacions anteriors indiquen només que s'ha rebut com a herència una propietat atomitzada i que, tal com passa a formar part del patrimoni d'un mateix, així s'ha de transferir per la via de la donació. Pràcticament no hi ha cap referència expressa a la quota de lliure disposició concretada en la cinquena part, que sembla que va desaparèixer i es va convertir en una quota *pro anima* de contingut quantitatiu molt variable, però normalment d'una tercera part o superior, segons els documents d'aplicació del dret. Només hem trobat un diploma, del final del segle IX, que podria emmarcar-se en la tradició jurídica visigoda amb relació a aquest extrem. Es tracta d'una donació en concepte de millora sobre la dels fills difunts, que una dona anomenada Amarella realitza en favor del seu cunyat Savell en la quantia d'un terç i que dóna, a més, la «quinta parte hereditatem» per a remei de la seva àni-

114. *Liber Iudicum Popularis*, III,5,1, p. 445: «Sane si filios sive nepotes habentes aeclesiis vel libertis aut quibus elegerint de facultate sua largiendi voluntatem habuerint, extra illam terciam portionem, quae superius dicta est, quinta iterum pars separabitur.» En la quinta no es computava el terç de la millora.

115. CC, vol. IV, primera part, doc. 390, any 933, p. 327; CC, vol. IV, segona part, doc. 1416, any 983, p. 1014.

116. CC, vol. IV, primera part, doc. 513, any 942, p. 411.

117. CC, vol. III, segona part, doc. 214, any 971, p. 398.

118. CC, vol. VI, segona part, doc. 578, any 988, p. 465.

119. CC, vol. III, segona part, doc. 217, any 399, p. 400.

120. CC, vol. VI, primera part: doc. 100, any 876, p. 151; doc. 184, any 913, p. 209, i doc. 224, any 930, p. 244.

ma a les esglésies i els monjos del monestir de Sant Andreu d'Eixalada.¹²¹ No obstant això, fa donació de la resta de l'herència al monestir en sufragi de l'ànima del seu marit ja difunt. Amb això la «quinta» s'esvaeix, ja que acaba llegant a l'Església una part molt superior, que no es pot especificar. Per tant, el precepte del *Liber* esmentat abans no presenta concreció pràctica i no s'ha de considerar ni com una excepció. Les parts de l'herència deixades en favor de l'ànima superen quantitativament la quinta visigòtica. El terç i la meitat es troben molt documentades en els documents d'aplicació del dret.

Si aquells homes, dominats fins a les entranyes per concepcions religioses, se sentien obligats a efectuar donacions en sufragi de la seva ànima o en la dels seus propparents, aquesta manera de fer era incompatible intrínsecament amb la possibilitat de disposar lliurement en sentit estricte. Es tractava de donar no només una cinquena part, sinó tot el que es pogués, sense menyscabament de l'herència legítima. Les pressions de l'Església es deixen sentir amb força. Moltes donacions de la nostra alta edat mitjana no eren sinó donacions a la contra, a causa del pes que en aquella societat exercien els motius espirituals imperants. Es dóna en la vida temporal i s'espera rebre en l'espiritual. La regla de sant Benet, en el capítol 59.4 (pàgina 650 de l'edició citada en la nota 9), parla de compensació: «Vel certe, si hoc fácere nolúerint, et áliquid offérre volunt in elemósinam monastério pro mercéde sua, fáciant ex rebus quas dare volunt monastério donatióem, reserváto sibi, si ita volúerint, usum fructum.» Aquesta és la raó de l'existència de les anomenades *donacions amb reserva d'usdefruit*, que podem qualificar com a *donacions compensades*, per les quals s'intenta la consecució de fins sobrenaturals sense la pèrdua de les realitats temporals. Són donacions, per tant, regulades també per la norma eclesiàstica.

7. EL NUCLI DISPOSITIU

El nucli dispositiu es presenta a continuació de les afrontacions i amb una gran varietat de girs estilístics, i desenvolupa, d'una manera més o menys desimbolta, les idees esbossades de manera rudimentària en el preàmbul del document, és a dir, les transferències de la propietat, però addicionant-hi, casi sempre, nous i variats elements, com, per exemple, les condicions o reserves a les quals se supedita la donació.

Sol iniciar-se amb la dicció «quantum». Una manifestació no excessivament complexa de la voluntat de disposició del donant es formula de la manera

121. CC, vol. VI, primera part, doc. 117, any [870-878 aprox.], p. 162.

següent: «Quantum infra istas quatuor affrontaciones includitur dono ad domus Sancti Petri ipsa medietate ab integra, propter remedium anime mee.»¹²² Individualitzem-ne els elements. El bé donat, un immoble, ha d'estar necessàriament dins de les afrontacions. La donació descrita es fa a una església i en sufragi de l'ànima del donant. La transferència de domini, en aquest cas un immoble, que està implícita en la forma verbal *dono*, es fa, intensivament i extensiva, de manera íntegra. Glossem aquests elements.

Allò que es transfereix per donació es transfereix íntegrament. Allò que es dóna, es dóna en la seva totalitat, amb tots els seus termes i les seves pertinences. «Nihil exinde ad opus meum retineo», tal com diu un document de l'any 949.¹²³ Sense cap reserva personal: «potestati mee nihil reservo nisi regulariter omnes ex illo vivamus»,¹²⁴ «et nihil exinde ad opus nostrum non reservamus».¹²⁵ La cosa donada es considera una unitat, de manera que abasta totes les parts o tots els elements que, a tall d'accessió natural, la componen. Totes les que són del seu aprofitament. Amb totes les seves pertinences o «cum omnes agiacencias suas», o «et omnia que ad usum hominum pertinent», com diuen molts documents anteriors a l'any 1000. Al bé immoble, s'hi addicionen tots els elements que són d'aprofitament econòmic per als homes de l'època. Res que pugui ser d'utilitat per a proporcionar recursos a l'home queda desaperebut.¹²⁶ Les composicions «terra ab omni integritate», «ad integrum», «ab integro», «totum ab integrum cum exiis et regressiis earum», «ab integritate», «ab omnem integritate», «totum et ab integrum», s'inclouen en pràcticament totes les donacions pures. El bé que constitueix l'objecte de la donació es dóna en la seva totalitat, amb les seves entrades i sortides i amb tots els elements i drets que són inherents a la possessió del sòl agrari, sense cap oposició per part de tercers: «Sine ulla reservatione.»¹²⁷ En alguns casos es menciona la frase «et est manifestum», que corrobora l'acte jurídic que entraña l'acció de donar.¹²⁸

122. CC, vol. IV, segona part, doc. 781, any 957, p. 594.

123. C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X», doc. 118, any 949, p. 87; vegeu-ne un altre exemple idèntic a CC, vol. IV, segona part, doc. 902, any 962, p. 678.

124. CC, vol. VI, primera part, doc. 125, any 879, p. 170.

125. CC, vol. VI, primera part, doc. 260, any 941, p. 269; també a F. UDINA MARTORELL, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX y X*, doc. 197, any 984, p. 379.

126. CC, vol. V, primera part, doc. 345, any 961, p. 311: «Quantum infra istas IIIor affrontaciones includunt de ista omnia super scripta [...], in casalis, in curtis, in curtalibus, in hortis, in hortalis, terras et vineas cultas vel incultas, pratis, pascuis, silvis et garricis, aquis aquarum cum decursibus earum, omnia et omnibus cum decimis, cum exiis et egressus earum, dic dono Domino [...] ab omni integritate propter remedium animae meae.»

127. CC, vol. V, primera part, doc. 345, any 961, p. 311.

128. CC, vol. IV, segona part, doc. 995, any 966, p. 731.

Quan es dona un bé de naturalesa rústica, la donació porta aparellada la transferència de drets i càrregues inherents a aquest bé: «Cum firmanciis et iusticiis omnium hominum in eis habitantes, et arsinas et homicidias et cugutias et placitos et cum omnibus servitiis et ademperamenta que ibi habebamus.»¹²⁹ L'expressió «et aliis servitiis et iuribus» està àmpliament documentada.¹³⁰ Junta-ment amb els béns, es fa donació de les persones, serfs, que habiten en la propietat.¹³¹ En les donacions comtals d'alous a monestirs solen fixar-se els diversos serveis i tributs que els habitants del lloc han de prestar a aquells: «Et insuper de ipsa scriptura facta quod superius scriptum est debent ipsi homines servitium facere ipsum alodem qui est in illa Currize adoperare ad vineas plantare et ad hedificare aut harare cum alios covarios de sancto Petro.»¹³²

Els drets es transfereixen també de manera independent, sense constituir un element més de l'alou. Els referents a la utilització del molí es troben, encara que limitats, àmpliament documentats. L'any 947, els esposos Ató i Livira venen a Amalric cinc molins que han adquirit per herència i per compra, però limiten la venda a un període de sis mesos cada any, durant els quals els podrà tenir i usar.¹³³ Feliu i Salrach també consignen la limitació del dret de moldre a uns dies determinats.¹³⁴ És freqüent el terç de la moneda.¹³⁵ En les dotacions a esglésies, dutes a terme amb motiu de la seva consagració, solen transmetre's drets. Per exemple, la tercera part de la cera del pasquer d'una vall determinada.¹³⁶ També es transfereixen tots els drets sobre el mar.¹³⁷ El comte Borrell I de Besalú-Vallespir dona al cenobi de Santa Maria d'Arles l'impost, el cens o el pasquari que els homes de Riuferrer i de tota la vall que tenen alou curial, anomenat vulgarment *feudal*, li han de pagar.¹³⁸

Allò donat es dona «ad proprium» al beneficiari,¹³⁹ que posseirà l'objecte de la donació amb els mateixos nivells d'intensitat propietària que va tenir l'atorgant.

129. CC, vol. IV, segona part, doc. 388, any 958, p. 348.

130. CC, vol VI, segona part, doc. 389, any 958, p. 349.

131. C. BARAUT, «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segles IX-XI)», *Studia Monastica* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat), núm. 24(1) (1982), doc. 2, any 829, p. 159.

132. C. BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010», doc. 192, any 982, p. 27.

133. CC, vol. IV, primera part, doc. 597, any 947, p. 467.

134. G. FELIU i Josep M. SALRACH, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, doc. 61, any 1002, p. 335.

135. CC, vol. V, primera part, doc. 233, any 934, p. 223.

136. CC, vol. VI, segona part, doc. 340, any 953, p. 320. Vegeu això mateix, en relació amb els ports i les pesqueres, a CC, vol. V, segona part, doc. 420, any 974, p. 368-371.

137. CC, vol. V, segona part, doc. 434, any 976, p. 383-386.

138. CC, vol. VI, segona part, doc. 635, any 998, p. 502.

139. CC, vol. VI, primera part, doc. 118, anys [870-878], p. 162.

Les composicions «meum proprium», «meo proprio», «ad proprio», «ad vestro proprio», «a tuum proprium», són d'utilització generalitzada.

Es descriuen a continuació les causes o els motius de la donació, i es tornen a mencionar les terres descrites anteriorment. En aquest punt s'imposa la distinció entre les donacions a o entre particulars i les donacions a instituts eclesiàstics. En les donacions eclesiàstiques, els donants tracten d'aconseguir principalment dues finalitats: les espirituals i les caritatives. La base legal d'aquestes donacions eclesiàstiques es troba immersa dins dels preceptes del *Liber Iudiciorum*, que sovint se citen literalment. En un judici de l'any 865 en el qual el monestir de Santa Maria de la Grasa reclamava la propietat del vil·lar anomenat Mata, els jutges van confirmar a aquest monestir la possessió, un cop escoltats els testimonis i consultada la llei dels gots. De manera general es reproduïxen literalment els preceptes del *Liber* V,1,1, p. 455; IV,5,6, p. 450; V,2,2, p. 457, i X,3,5, p. 588.¹⁴⁰ Algunes donacions es regeixen per la regla de sant Benet.

Pel que fa a les motivacions espirituals, destaquen de manera principal les donacions realitzades en sufragi de l'ànima de l'atorgant, el qual pot fer-la extensiva als seus difunts, els seus pares, la seva esposa, els seus fills, els seus germans, els seus parents i, fins i tot, a un tercer, normalment una persona que es va mantenir fidel al donant. No és necessari el traspàs d'aquestes persones per a l'existència d'una donació a favor de l'ànima.¹⁴¹

Les donacions en favor de l'ànima es troben documentades a Catalunya des de l'any 807: quan el prevere Espanell, després abat, dota amb tot el que té l'església de Sant Vicenç de Gerri i funda allí una comunitat monàstica, realitza la dotació «propter remedio anime mee».¹⁴² La carta fundacional d'aquest monestir constitueix, segons Abadal, el document conservat més antic de la història de Catalunya. Referida al monestir d'Alaó, es menciona ja com a donació per a l'ànima una donació de l'any 837.¹⁴³

Aquesta finalitat, precedida per les composicions «pro Dei amore», «pro timore Dei» i «in onore Dei», sol anar acompanyada de moltes consideracions o justificacions pietoses que donen suport a la idea principal: «ob amorem Dei, ut crimina peccatorum nostrorum dignetur absolvere»;¹⁴⁴ «et ut mercis non consequatur ante tribunal Christi quia nos plena voluntate edita ista donatione facimus»;¹⁴⁵

140. CC, vol. VI, primera part, doc. 56, any 865, p. 118-119.

141. C. BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010», doc. 192, any 982, p. 28; CC, vol. VI, primera part, doc. 224, any 931, p. 244. En aquest aspecte, se segueix el *Liber Iudicum*, V,1,1, p. 456.

142. CC, vol. III, segona part, doc. 1, any 807, p. 280.

143. CC, vol. III, segona part, doc. 14, any 837, p. 287.

144. CC, vol. VI, primera part, doc. 79, any [873], p. 134.

145. CC, vol. VI, primera part, doc. 125, any 879, p. 170.

«ut et vos non pigeatis per illos et per nos semper orare»;¹⁴⁶ «ut famuli Christi ibidem famulantes pro orationes docem fungere non dedigneamini»;¹⁴⁷ «ut ad diem iudicii ante tribunal Domini nostri Iesu Christi mereat invenire misericordiam» i «ut ipsa sancta Dei ienitrix mereat intercedere pro nobis ad filium suum, ut nos mereamur audire vocem Domini ad diem iudicii: Venite benedicti patris mei»;¹⁴⁸ «ut famuli Christi ibidem Domino misericordiam deprecantes pro animas nostras orationes Domino fungere dignemini»;¹⁴⁹ «ut retributor omnium bonorum tribuat mihi mercedem in futurum»;¹⁵⁰ «et propter scelus quod nos perpetravimus in isto mortali seculo, ut nos ante Deum inveniamus remedium»;¹⁵¹ «ut cum venerit in die iudicii Dominus retributionem ei reddat»;¹⁵² «ut Dominus donet michi indulgentiam et remissionem omnium peccatorum meorum»;¹⁵³ «ut servi Dei qui ibidem famulantur die cotidie abeant potestatem ad illorum stipendia et orent pro statu Ecclesie et pro omni populo christiani»;¹⁵⁴ «timeo diem casum mortis mee; propter hoc sic cogitavi in animo meo ut tantam Dei misericordiam possim invenire remedium»;¹⁵⁵ «ad stipendia monachorum et elemosina pauperum et ad luminaria sancte Dei ecclesie»;¹⁵⁶ «ut abates vel monachis hibidem Deo famulantibus potestatem habeant ipsas expandere vel distribuere, sicuti regula sancti Benedicti edoce»;¹⁵⁷ «ut pius et misericors sit opifer supremus in peccatis nostris et clementia et mihi»;¹⁵⁸ «et pro nostris animabus exorare non pigeant ut veniam hac remedium ab Domino nostro Ihesu Christo adipisci mereamur»;¹⁵⁹ «sunt ab amore Dei in crinibus peccatorum nostrorum absolvere dignetur»;¹⁶⁰ «ut cum venerit in die iudicii Dominus retributionem ei reddat»;¹⁶¹ «ut Dominus donet michi indulgentiam et remissionem omnium peccatorum meorum»;¹⁶² «propter remedium anime mee elemosina pauperum et estipendia monacum et lumi-

146. CC, vol. vi, primera part, doc. 144, any [888], p. 184.
 147. CC, vol. vi, primera part, doc. 155, any 898, p. 191.
 148. CC, vol. vi, primera part, doc. 171, any 903, p. 202.
 149. CC, vol. vi, primera part, doc. 174, any 904, p. 205.
 150. CC, vol. vi, primera part, doc. 202, any 923, p. 225.
 151. CC, vol. vi, primera part, doc. 228, any 932, p. 247.
 152. CC, vol. vi, primera part, doc. 237, any 934, p. 254.
 153. CC, vol. vi, primera part, doc. 270, any 943, p. 276.
 154. CC, vol. v, primera part, doc. 65, any 888, p. 104.
 155. CC, vol. v, primera part, doc. 215, any 929, p. 208.
 156. CC, vol. v, primera part, doc. 304, any 954, p. 282.
 157. CC, vol. v, primera part, doc. 325, any 957, p. 295.
 158. CC, vol. v, primera part, doc. 381, any 967, p. 342.
 159. CC, vol. iv, primera part, doc. 4, any 885, p. 68.
 160. CC, vol. iv, primera part, doc. 8, any 887, p. 72.
 161. CC, vol. vi, primera part, doc. 237, any 934, p. 254.
 162. CC, vol. vi, primera part, doc. 270, any 943, p. 276.

nari sancta Dei ecclesia concinnanda»;¹⁶³ «quicumque vult evadere suplicium eternum debet de rebus istis transitoriis parare sibi viam salutis aeternae».¹⁶⁴ El que els homes intentaven aconseguir amb les seves donacions era, preferentment, l'obtenció del perdó dels seus pecats i la misericòrdia de Déu, per a així poder evitar les penes de l'infern i assolir la salvació eterna. D'aquesta manera, sant Pere els obriria les portes del regne del cel i els permetria entrar a la mansió dels justos: «Et Dominus nos perducere faciat ad gloriam eternam in sinu Abrae.»¹⁶⁵

Les finalitats caritatives s'exterioritzen de maneres molt diverses. Les donacions encaminades a col·laborar en la reconstrucció d'esglésies i monestirs ocupen un lloc preferent. L'any 989 i en una donació testamentària, un tal Mirón va rebre un alou, la meitat per a ell i l'altra meitat «pro restauracione et coopertura» d'una església.¹⁶⁶ L'any 945, el comte Sunyer i la seva esposa, la comtessa Riquilda, donen a l'església de la Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona una hisenda, per a remei de les seves ànimes i la del seu fill Ermengol i per a ajudar a construir l'església canònica de Barcelona.¹⁶⁷ Poc abans del 23 de febrer de l'any 869 —existeixen dubtes en la datació d'aquest document—, l'abat Hilperic i els monjos del monestir d'Arles demanen empara i protecció al rei Carles per al seu monestir. I, atesa la pobresa del cenobi destruït, li demanen que vulgui subvenir a la seva restauració.¹⁶⁸ Moltes institucions eclesiàstiques es trobaven en una situació de pobresa extrema.¹⁶⁹

Abunden també les donacions destinades a obres benèfiques i caritatives,¹⁷⁰ com ara la redempció de captius:¹⁷¹ «Ipsam tertiam partem [...] in peregrinis et in hospitibus et in pauperibus».¹⁷² «Exceptus ipsa xenodochia que ad pauperum ac peregrinorum hospitia supralibato avunculo meo Lobaton iussit cons-

163. CC, vol. VI, primera part, doc. 273, any 943, p. 278.

164. CC, vol. VI, segona part, doc. 579, any 988, p. 466.

165. CC, vol. IV, primera part, doc. 237, any 922, p. 232.

166. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1565, any 989, p. 1117.

167. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 39, any, 945, p. 223.

168. CC, vol. VI, primera part, doc. 61, any [poc abans del 23 de febrer de 869] p. 124. Vegeu-ne altres exemples a CC, vol. IV, primera part, doc. 543, any 944, p. 434, i doc. 63, any 905, p. 110; CC, vol. V, primera part, doc. 259, any 942, p. 240, i doc. 268, any 945, p. 246; CC, vol. V, segona part, doc. 593, any 997, p. 510; CC, vol. III, segona part, doc. 178, any 959, p. 377.

169. CC, vol. IV, primera part, doc. 37, any 898, p. 96.

170. Un asil per als pobres: CC, vol. V, primera part, doc. 4, any [812], p. 68. Pobres i peregrins: CC, vol. VI, segona part, doc. 418, any 961, p. 368, i CC, vol. VI, primera part, doc. 273, any 943, p. 278.

171. CC, vol. IV, primera part, doc. 392, any 933, p. 329.

172. CC, vol. V, primera part, doc. 329, any 958, p. 299.

truere.»¹⁷³ L'any 979 es dóna un alou per a la sustentació dels pobres i de l'hospital de peregrins de Girona.¹⁷⁴

Les donacions no realitzades en sufragi de l'ànima, en canvi, solen presentar unes motivacions més utilitàries i materials. Una mare dóna al seu fill, l'any 963, el terç de l'alou que tenia dels seus pares pel bon servei que li féu i li vol fer, però no s'especifica el contingut del servei.¹⁷⁵ Altres vegades es detecta amb claredat que la raó de la donació, sobretot en el cas de les donacions comtals, descansa en la noció de fidelitat.¹⁷⁶ No falten casos en què el fonament d'una donació és haver cuidat i alimentat el donant mentre va estar malalt.¹⁷⁷ O es fa una donació a una església amb la finalitat que un fill recuperi la salut perduda: «propter conservatione filio nostro presenti Ermengauda nomine et pro crescenti sue salutis affectione.»¹⁷⁸ O com a expiació d'un delictes. Un matrimoni dóna tots els seus béns a l'església de la Santa Creu per tal d'expiar el crim d'haver matat la seva filla.¹⁷⁹ Ara bé, dins del cos dispositiu pròpiament dit, l'aspecte que presenta els perfils jurídics més complexos és el de les *conditiones*. Els documents ens les ofereixen en una considerable extensió, tant pel que fa a la pluralitat d'aquestes, com pel que fa als matisos jurídics, summament heterogenis, que es troben immersos en el seu contingut.

Els termes llatins de què estan precedides aquestes reserves són: *captione*, *ratione*, *accione*, *modo*, *deliberatione*, *ordine*, *conditione*, *convenciones*, *pactum* i *conventum*. A vegades la condició no s'esmenta de manera expressa i s'infereix del contingut global del diploma. La seva importància es determina a partir del contingut i, a més, del fet que les donacions que contenen condicions no estan exemptes d'un cert caràcter pactista, que genera compromisos entre donants i beneficiaris. Amb això i com a expressió de la bilateralitat, no creiem fora de lloc, en aquests casos, qualificar les donacions com a *contractes*, ja que ambdues parts coneixen, accepten i s'obliguen a les clàusules de les manifestacions de voluntat inherents a aquestes donacions condicionades. Podem dir que poden existir tantes condicions com s'haguessin pactat. I que aquestes condicions, una vegada pactades, no desnaturalitzen en absolut la gratuïtat de l'acte de la donació,

173. CC, vol. v, segona part, doc. 556, any 995, p. 489.

174. CC, vol. v, segona part, doc. 456, any 979, p. 418.

175. CC, vol. III, segona part, doc. 190, any 963, p. 384.

176. CC, vol. III, segona part: doc. 40, anys 848-849, p. 304; doc. 41, any 849, p. 305, i doc. 172, any 958, p. 374.

177. CC, vol. VI, primera part, doc. 50, any 860, p. 110.

178. CC, vol. IV, primera part, doc. 283, any 925, p. 262.

179. A. FABREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 203, any 990, p. 414.

ja que no s'han d'entendre com a càrregues contractuals, sinó com a obligacions que les mateixes parts s'imposen de manera voluntària. Són obligacions voluntàries, no contractuals. El fet que s'hagin conservat exemples en els quals el beneficiari subscriu, juntament amb els donants, l'acte jurídic de la donació i accepta aquesta expressament, constitueix molt més que un gest d'acceptació. Un exemple d'aquesta situació té lloc l'any 920, quan els habitants de la vila de Baén (Pallars) donen al comte Ramon tots els seus alous a la vila i aquest accepta la donació.¹⁸⁰

Un altre exemple del principi del segle IX: Guistril·la i el seu marit Sunifred donen a l'església de Santa Eulàlia d'Ultramort, amb motiu de la seva dedicació, un alou. Firmen l'escriptura els atorgants esmentats i Gaularic, bisbe de Girona, documentat entre els anys 800 i 817.¹⁸¹

El fet que moltes donacions es qualifiquin com a *pactum* corrobora la idea anterior.¹⁸² I també el fet que les condicions de la donació es denominin a vegades *pactes*.

Vegem les condicions, retencions o reserves més freqüents en les donacions pròpiament dites.

Es condiciona la validesa de la donació a la permanència dels monjos en la comunitat. Si no es compleix aquesta reserva, es produeix una situació de reversió d'allò donat a la seva situació originària.¹⁸³

Es condiciona que la terra donada, un cop morts els atorgants, quedi en poder d'un tercer o dels seus successors en el càrrec.¹⁸⁴ Sovint aquest tercer ha de mantenir la terra, mentre visqui, al servei de l'Església.¹⁸⁵

Es condiciona al fet que la donació mantingui la terra vinculada a «la nos-

180. CC, vol. III, doc. 132, any 920, p. 352: «Et nos prescripti omnes facimus cartam scribere et testes rogavimus firmare tibi Raimundo comite. Et ego Raimundus comes qui jam donum accepi et cartam de predictis omnibus [...]»

181. CC, vol. v, primera part, doc. 8, any [vers 800-817] p. 71: «Et que resonat facta in nomine Guistrillis et Seniofredi donatorum et que est subscripta vel signata signo et suscriptione Gaularici episcopi Gerundensis et que est signata signis donatorum iamdictorum et aliorum testium.»

182. CC, vol. III, segona part, doc. 199, any 966, p. 388, i doc. 154, any 947, p. 363.

183. CC, vol. VI, primera part, doc. 55, any [864], p. 115-116: «Et si nos deieci fuerimus de isto loco, ubi perrexerimus ad alium monasterium, omnia nostra in potestatem retineamus, faciamus exinde quod voverimus quod conquirere potuerimus. Et si nos omnes in isto loco dies nostros deduxerimus, et hic vita distincta fuerit, res prefatas cum omnia quod superius scriptum est remaneant in ecclesia Sancti Andree.»

184. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 20, any 938, p. 212, i doc. 54, any 959, p. 249.

185. CC, vol. IV, segona part, doc. 795, any 957, p. 607, i vol. IV, tercera part, doc. 1753, any 997, p. 1244.

tra mare Església» i que els beneficiaris paguin la tasca: «in subditiōne nostre matris Ecclesie.»¹⁸⁶

No és infreqüent que els homes que cultiven uns alous donin a tal o tal altra església el mateix servei que acostumaven a pagar al testador.¹⁸⁷ L'any 921, unes germanes fan donació d'unes finques a Santa Maria de la Seu. La fan en sufragi de les seves ànimes, però amb la condició que, mentre visquin, siguin alimentades per l'Església: «in ipsa ratione dum vita nostra fuerit gubernet nos pabulus et panis sancta Maria.»¹⁸⁸

La donació es condiona que es tingui o no descendència.¹⁸⁹ O que es resi per l'ànima del donador i dels seus propparents.¹⁹⁰ O que l'alou donat es tingui al servei del comte, amb o sense pagament del cens.¹⁹¹ O es dóna una terra per a obtenir el perdó dels pecats, amb la condició que la treballaran tant els donants com els seus fills.¹⁹² La donació de Leudemōn a l'església de Sant Pere de la seu de Vic es porta a terme amb la condició que, si mor el donant a causa de la malaltia de què pateix, els béns donats quedin sota la potestat de la seva filla i de la mare d'ella, i si recupera la salut, sota la seva potestat, sempre amb prestació de la tasca a la mencionada església.¹⁹³ A vegades, la transferència de domini que implica la donació es troba limitada quant a les facultats de disposició per part del beneficiari o beneficiaris, de manera que se'ls prohibeix exigir censos dins de la propietat donada i elegir un altre senyor o patró que no sigui l'atorgant de l'alou donat. O a la inversa. És el pacte conegut amb el nom del senyoriu exclusiu, que es formula mitjançant expressions com ara «eodem tantum ordine reservato ut nullum seniorem vos faciatis nisi me iam dicto episcopo aut sucesores mei». El bisbe Sal·la va fer donació d'uns alous a uns esposos, l'any 966, amb la condició que no fessin cap servei a ningú més del seu alou i no reconeguessin cap altre senyor fora de Sal·la i dels seus successors.¹⁹⁴ En els contractes de complantació, un particular dóna a un monestir la meitat d'un alou. L'altra meitat roman en poder dels seus conreadors, en virtut de dit con-

186. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 45, any 950 o 951, p. 230; A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 58, any 960, p. 253: «[...] et donare exinde faciatis ipsa tasca»; CC, vol. v, segona part, doc. 484, any 983, p. 435; C. BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010», doc. 259, any 998, p. 91.

187. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 57, any 960, p. 251.

188. C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X», doc. 83, any 921, p. 64.

189. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 59, any 961, p. 254.

190. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 107, any 974, p. 306.

191. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1523, any 987, p. 1087.

192. CC, vol. IV, segona part, doc. 775, any 957, p. 590.

193. CC, vol. IV, segona part, doc. 761, any 956, p. 582.

194. C. BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010», doc. 246, any 996, p. 79.

tracte concertat entre el donant i ells, però amb la condició que, si aquests volen vendre les terres, només ho poden fer a favor del monestir esmentat.¹⁹⁵

La donació es condiona a la inalienabilitat del donant.¹⁹⁶ O a la prohibició de vendre, permutar i hipotecar per part del donatari, que quan la donació recau en un institut monacal es presenta amb la fórmula següent: «In ea vero ratione ut non habeat licentiam tam ipse abbas vel monachi ibidem Deo famulantibus vel sui successores vendere, commutare, alienare nec impignorare nec in aliena potestate transferre, sed in servitium Dei permaneat et in sumptus suos iure perpetuo»,¹⁹⁷ de manera que roman a perpetuïtat al servei de l'Església.

És freqüent que la donació estigui condicionada a la prohibició d'alienar per part del donatari, però no per part dels seus hereus. Això s'esdevé tant en les donacions eclesiàstiques com en les dels particulars. La donació d'un alou al monestir de Sant Miquel i Sant Germà de Cuixà pel comte Sunifred (II de Cerdanya-Conflent) es fa amb la condició que l'alou romanguí sempre vinculat al monestir i no es pugui vendre ni cedir per ningú: «In tali vero pacto dono hunc alodem meum (ad supradictum cenobium) ut nullus abbas vel monachus, neque comes aut episcopus, neque ulla subrogata persona, usque in perpetuum non valeat hec omnia que superius resonat nec vendere nec donare neque comutare neque per aurum vel per argentum neque per alium alodem, neque per ullum ingenium audeat extraere ipsum alodem de ipso cenobio.»¹⁹⁸ Si en el futur algú, amb autorització episcopal, desvinculés l'alou del monestir, «donet centum solidos ad coenobium Sancti Michaelis de Coxano».¹⁹⁹

Algunes vegades, la prohibició de vendre és per als fills, però no per als hereus d'aquests.²⁰⁰ Altres vegades, la prohibició de vendre no afecta ni els fills ni els hereus.²⁰¹ La clàusula d'inalienabilitat està sovint vinculada a una altra condició: que cada any els beneficiaris donin a l'atorgant una quantitat de diner.

195. CC, vol. v, primera part, doc. 199, any 926, p. 199; vegeu un exemple similar en el doc. 198, any [917-926], p. 196.

196. CC, vol. vi, primera part, doc. 211, any 927, p. 233.

197. CC, vol. v, primera part, doc. 304, any 954, p. 282.

198. CC, vol. vi, segona part, doc. 418, any 961, p. 370. CC, vol. vi, segona part, doc. 456, any 969, p. 395: «[...] et oppono ego talem vinculum ut nullus abba neque monachus neque ullus comes, neque ulla potestas, neque ullus homo, neque ulla femina, vendere nec alienare, nec comutare, neque usum, neque fundum, neque ad sanctum, neque ad sanctam, neque ad hominem, neque ad feminam, licentiam nont habeant.»

199. Vegeu un exemple més de desvinculació pels hereus amb compensació, a CC, vol. vi, segona part, doc. 628, any [988-996], p. 499.

200. J. ALTURO PERUCHO, *L'arxiu antic de Santa Anna*, doc. 14, any 1000, p. 21: «Et non liceat eis vindere nec inalienare nisi unum eredes ad alterum ipsas terras et vineas.»

201. F. UDINA MARTORELL, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX y X*, doc. 141, any 958, p. 304; CC, vol. iv, segona part, doc. 805, any 958, p. 613.

Costa molt mantenir el caràcter gratuït d'aquestes donacions, que pròpiament no són tals, encara que se'ns presentin sota l'aparença formal d'una donació.²⁰²

No falten donacions en les quals es reserva el dret preferent de compra. L'abat Landric, de Sant Cugat del Vallès, dóna en establiment a Renulf i als seus familiars més propers un bruguerar situat al comtat de Girona per tal que hi visquin i el conreïn. Els dóna la meitat de les millores que hi faran, amb la condició que no el poden alienar sense el consentiment del monestir; en cas de venda, el cenobi es reserva el dret de compra durant trenta dies. És el pacte de retrovenda,²⁰³ molt freqüent en les compravendes. L'any 944, un particular fa la venda amb el pacte de poder recuperar l'alou si abans de quinze anys ella, el seu fill o les seves filles poden retornar al comprador el preu pagat.²⁰⁴

També hi ha donacions amb la reserva de no usurpar ni disminuir les coses donades.²⁰⁵ Els testaments solen llegar aous a instituts eclesiàstics i monacals, però, en alguns casos, amb la condició que si un fill del testador vol reclamar l'alou per a si mateix, pugui fer-ho. Al final del segle x, el comte Borrell llega en el seu testament per a l'església de Santa Maria de Gerri el seu alou a Tírvia, però amb la condició que si el seu fill Ermengol vol redimir-lo, ho pugui fer: «Et ipsum meum alodem de Tirvia remaneat ad domum Sanctae Marie in Gerri, in tali conventu quod si Ermengaudus filius meus voluerit redimere, redimat illum.»²⁰⁶

Sovint algunes donacions contenen clàusules de garantia enfront de tercers. Mitjançant aquestes clàusules, el donant s'assegurava la gratitud del donatari o de tercers, de manera que si se li generava algun dany o perjudici, tant a ell com als seus familiars, la donació resultava invalidada. La invalidesa podia contrarestar-se mitjançant la reparació material. Aquestes garanties semblen vinculades,

202. CC, vol. IV, segona part, doc. 892, any 961, p. 671: «Quantum infra istas IIIor affronaciones includunt sic dono vobis ipsa ec omnia, in tale videlicet ratione hoc tibi dono ipsum meum aulodem ut non licet tibi donare nec vindere nec comutare nec alienare, in tale conventum quod unumquisque annum quod Dominus ibi fructum dederit, et servire mihi facias solidos III a me et a posterita mea, sic tibi donare fecisem ad te et a posterita tua, ab integro, cum exio et regressio suo, abeas firmam potestatem.»

203. CC, vol. V, primera part, doc. 314, any 956, p. 288: «In tale vero pactu vel condicione quod non habeatis licencia vindere nec donare nec alienare nec alium seniore facere nisi a me donatore aut subcesoribus meis, et si ego aut subcesoribus meis emere noluerimus iustum precium infra XXX dies et XXX noctes licencia habeatis vindere cui volueritis.»

204. CC, vol. IV, primera part, doc. 548, any 944, p. 438.

205. CC, vol. VI, segona part, doc. 535, any 981, p. 443: «Et non sit licitum potestatibus ullis, nec regibus, neque comitibus, vel pontificibus, seu abbatibus, aut monachis, neque ulli sexui hominum, usurpare aliquid de supradictis alodibus nec minuere ex rebus monachorum.»

206. CC, vol. III, segona part, doc. 320, [finals del segle X], p. 455.

preferentment, a les donacions comtals. En una donació de l'any 1003 en què el comte Guifré dóna al monestir de Santa Maria de Serrateix un alou, es diu: «In tali videlicet conventu: ut ad me Vuifredum non veniet nullum damnum [...] neque per nullum abatem, neque per nullum monachum, nec per nullum illorum ingenium. Et ad me Bardina similiter, dum vixero et uxor mea et filii mei. Et adiuvante Domino tenerimus ipsa honore quam modo tenemus. Non sit nullus abbas nec monachus qui faciat contra nos contrarietatem de ipsa nostra honorem per ipsa rocca. Quod si evenerit ut faciant contra nos aliquam contrarietatem et non sit stabilis ista scriptura, set sit inanis et vacua, si nobis non emendaverint ipsa forasfactura per ipso damno, secundum modum forasfactura. Quod si emendaverint ipsum damnum vel ipsa forasfactura, ista scriptura sit firma stabilis.»²⁰⁷

No falten casos en què la donació es fa sota la condició que es construeixi un cenobi.²⁰⁸ O amb el pacte de cedir uns béns a l'esposa del donant si aquesta torna d'una captivitat.²⁰⁹ O amb la reserva de rebre sepultura al cementiri del monestir que es beneficia de la donació: «In tale convencionem donamus ipsa terra ut post obitum meum sepellire mihi faciatis in eius cimiterio.»²¹⁰ A vegades es llega a l'esposa, però amb la condició que, quan aquesta mori, el llegat passi a un institut eclesial.²¹¹ En l'exemple següent sembla que s'emascara una relació concubina: un sacerdot dóna dos alous a una dona que es diu Riquila i als seus fills, però amb la condició que, si la dona es casa, els alous passaran als seus fills.²¹² La donació d'una torre a l'església de Sant Pere de la seu de Vic es fa amb el pacte que la retindrà un germà del donant si lliura cinc «pesas» a l'esmentada església en sufragi de l'ànima de l'atorgant.²¹³ O un particular dóna al cenobi de Sant Benet mitja mujada de vinya amb la condició de rebre, mentre visqui, la meitat del vi que se n'obtingui.²¹⁴ O es dóna un alou amb la condició que el beneficiari tingui cura d'un hospici de peregrins.²¹⁵ O es condiciona la donació que la viuda perdi l'usdefruit si no resta en viduïtat.²¹⁶ O a la

207. J. BOLÒS, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006, col.l. «Diplomatari», núm. 42, doc. 46, any 1003, p. 123.

208. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1770, any 997, p. 1257.

209. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1493, any 985, p. 1068.

210. CC, vol. IV, primera part, doc. 620, any 948, p. 482, i CC, vol. IV, segona part, doc. 822, any 959, p. 624.

211. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1759, any 997, p. 1248.

212. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1564, any 989, p. 1115.

213. CC, vol. IV, segona part, doc. 1244, any 977, p. 897.

214. CC, vol. IV, segona part, doc. 1227, any 977, p. 883.

215. CC, vol. V, segona part, doc. 488, any 983, p. 442.

216. CC, vol. V, segona part, doc. 519, any 989, p. 463.

prohibició de vendre per als beneficiaris sense més ni més.²¹⁷ No falten donacions eclesiàstiques en les quals es reserva el dret de visita per als bisbes giro-nins, amb set acompanyants i llurs cavalcadures.²¹⁸ Tampoc no falten donacions per les quals es condonen deutes que els atorgants de la donació no havien pogut saldar. L'exemple és una mica tardà, però molt significatiu.²¹⁹

Si la condició o reserva no es compleix, l'objecte de la donació reverteix a la seva situació anterior, als donants o a la seva descendència: «[...] et si ille hoc non fecerit, revertatur in potestate Gauzfredo.»²²⁰

És generalitzada la condició que el beneficiari o els beneficiaris d'una donació prestin la tasca, que no puguin canviar de senyor i que no puguin alienar allò donat en propietat sense el consentiment de tal o tal altre institut monàstic.²²¹

També hi ha donacions *reservato usufructo*. Dins de les donacions condicionades, són les més àmpliament documentades.²²²

8. EL TRASPÀS DEL DRET

Enllaçada amb la clàusula dispositiva anterior, encara que no en tots els documents, i precedida normalment de la composició «quem vero», s'inicia la clàusula de la transferència propietària dels béns donats, que se'ns presenta amb una àmplia gamma de variants estilístiques, com ara les següents: «de nostro jure in vestro dominio translatum est, cum omni voci adposicionis ut ex presenti die et tempore ipso villare superius iam dicto adeatis, habeatis, teneatis, vindicetis, et possideatis usque in perpetuum ad opus monasterii i et successores vestri et quodquod exinde agere, facere vel judicare volueritis firmissimam in omnibus habeatis potestatem, et vos superius jam dicti et successores vestri.»²²³ Algunes vegades no s'esmenta la clàusula transmissora del dret, que es dona per sobreentesa, però sí que s'esmenten el seu abast o les seves conseqüències: «[...] ut ab hodierno die et tempore ad opus monasterii habeatis, adeatis, teneatis et possi-

217. CC, vol. v, segona part, doc. 420, any 974, p. 371.

218. CC, vol. v, segona part, doc. 438, any 977, p. 392.

219. Citat per P. PUIG I USTRELL, *El monestir de Sant Llorenç del Munt*, doc. 483, any 1092, p. 497.

220. CC, vol. v, segona part, doc. 518, any 988, p. 462.

221. Vegeu un exemple d'aquesta situació a J. RIUS SERRA, *Cartulario de "Sant Cugat" del Vallès*, vol. I, Barcelona, CSIC, 1945, doc. 48, any 957, p. 43.

222. Vegeu el nostre treball citat *supra* en la nota 31.

223. CC, vol. III, segona part, doc. 32, any 846, p. 299.

deatis cum omne voze adpositionis, et quidquid et inde facere vel iudicare volueritis maneat vobis firma potestas.»²²⁴ Altres vegades es consigna la més àmplia disponibilitat sobre els béns donats, que es podrà exercir si ho desitja el beneficiari de la donació: «[...] usandi, exfructandi, gubernandi seu regulariter faciendi abeant potestatem.»²²⁵ Altres vegades es fa menció expressa dels actes jurídics propis comprensius de les transferències plenes de domini que en el futur podran realitzar els donataris: «[...] ut ab odierno die et tempore potestatem habeat abbatissa vel servientes huius monasterii vindere, donare, comutare ad omnia quiquit exinde facere voluerint, sicut de aliis alaudibus consuetum est ut facere debeat sic exinde habeant potestatem modo vel omnique tempore.»²²⁶ I, altres vegades, només contenen allò que és realment essencial en un acte de traspàs de drets: «Quem vero hec omnia superius inserta sicut superius resonat de meo iure in tuo trado potestate ut quicquid exinde facere volueris liberam in Dei nomine abeas potestatem.» La invocació a Déu concedeix una força major al traspàs del dret. Aquesta última fórmula es va convertir en clàssica.

Ara bé, cap diploma no defineix amb més precisió, que nosaltres sapiquem, les característiques de la propietat alodial donada, així com els trets inherents al domini dominical ple, que una donació per la qual Sunifred, comte de Cerdanya i de Besalú, dóna l'any 966 uns béns immobles a favor del monestir de Sant Llorenç. La concessió es fa amb ànim possessor i a perpetuïtat, cosa que implica un reconeixement de la propietat lliure i plena: «[...] sic dono atque trado ad supradicto cenobio ista omnia que superius nominata, omnes meos directos ubique ibi abeo nec abere debeo pro nulla ratione intus predictus terminos, ab omni integritate, in perpetuum, laboranda et possidenda per dictum cenobium ad omnem voluntatem faciendam, ad alaudium solidum, proprium, franchum, quietum et liberum.»²²⁷ La riquesa de matisos jurídics que presenten les cites anteriors és extraordinària. Té lloc un desplaçament del dret del donant cap al del recipiendari de la dació, de manera que aquest passa a detenir-lo amb el mateix nivell d'intensitat amb què el posseïa aquell. Es produeix una transferència quant a la titularitat del dret, sense que aquesta afecti en absolut l'essència d'aquest. Amb això es corrobora la idea que la donació és un acte translatiu del domini, un acte essencialment real. L'acte negocial produirà efecte de manera immediata «ex nunc», «ut ab hodierno die et tem-

224. CC, vol. III, segona part, doc. 47, any 852, p. 309.

225. CC, vol. IV, primera part, doc. 317, any 927, p. 282.

226. CC, vol. IV, primera part, doc. 493, any 942, p. 396.

227. A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998, col·l. «Diplomatari», núm. 15, doc. 1, any 966, p. 54.

pore»,²²⁸ de manera que l'acceptació és immediata a l'acte de transmissió: «[...] sicut supra incertum est a me Eldeguto traditum et a te Quindiverga receptum abeas, adeas, teneas et possideas et ad proprium vindices ac defendasque, quia qui exinde facere, agere vel iudicare, liveram in Dei nomine abeas potestatem.»²²⁹ Les facultats de disposició transferides es concreten en el *dominio* i la *potestas*, termes que s'han d'entendre com a indicatius d'una categoria de la propietat tan plena i lliure com sigui possible. En aquesta època, el concepte de *propietat* és proper a l'actual. A partir de l'any 1000 es van produir canvis en aquest ordre de coses i la propietat ja no va ser el que era, atès que es va omplir de càrregues. De manera que el nou propietari-donatari podia actuar l'aprofitament econòmic total de la transferència fundiària i exercir les més àmplies facultats de disposició sobre el bé donat. Pocs diplomes recullen aquestes facultats d'una manera tan àmplia i extensa com el que citem a continuació: «[...] habens in omnibus tenendi, possidendi, dandi, commutandi, distribuendi atque venundandi.»²³⁰ És a dir, la donació es fa sota qualsevol modalitat d'alienació, total o parcial. Allò donat ho és amb exclusió de qualsevol reivindicació de tercers, això és, amb seguretat: «Sine ulla dubitatione vel reservatione.»²³¹ O «sine vinculo ullius hominis vel femine.»²³² O «sine ulla occasione aut inquietudine.»²³³ O «sine blandimento ullius hominis vel femine.»²³⁴ S'exclou fins i tot qualsevol reclamació provinent de l'autoritat: «Ut nullus comes, vicecomis, vicarius vel centenarius necque ulla saecularis potestas hoc exinde abstrahere praesumat, set teneant hoc ipsas ecclesias usque in perpetuum.»²³⁵ No és infreqüent que les àmplies facultats de disposició esmentades trobin un complement ratificador en una sèrie de diccions que se'ns presenten amb una multiplicitat extraordinària de formes i en les quals es qualifiquen aquestes facultats de manera expressa amb els termes *liberum* (sense cens, tribut o prestació), *plenum* (disposició total i plena), *franchum* (disposició lliure), *proprium* (disposició com a cosa pròpia; es menciona amb una pluralitat de girs extraordinària), *libere et quiete* (pacíficament), *quiete et secure* (amb seguretat). En resum, com repeteixen fins a la sacietat els nostres diplomes,

228. CC, vol. v, segona part, doc. 432, any 975, p. 381.

229. CC, vol. vi, primera part, doc. 218, any 929, p. 240.

230. CC, vol. v, primera part, doc. 56, any 881, p. 98.

231. CC, vol. vi, primera part, doc. 193, any 920, p. 219.

232. CC, vol. vi, primera part, doc. 278, any [944], p. 282. CC, vol. iii, segona part, doc. 223, any 978, p. 404.

233. CC, vol. v, segona part, doc. 484, any 983, p. 435.

234. G. FELIU i Josep M. SALRACH, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, doc. 100, any 1011, p. 380.

235. CC, vol. v, primera part, doc. 115, any 904, p. 142.

el recipiendari d'una donació podia fer amb aquesta el que volgués: «faciam quod voluero», «facere vel iudicare inde quodcumque voluerit», «faciendi omnia que volueritis», «ut facias tuam voluntatem», «faciendi sicut et ex aliis rebus suae», i també s'utilitzen moltes altres variants similars. Una donació de l'any 966 en què el comte Sunifred II dóna al monestir de Sant Llorenç unes propietats, resumeix a la perfecció aquestes situacions: «Laboranda et possidenda per dictum cenobium ad omnem voluntatem faciendam, ad alaudium solidum, proprium, franchum, quietum et liberum, sine aliquo retentu.»²³⁶ Aquestes característiques recorden la plena propietat del dret romà clàssic, el «dominio pleno iure», ja que es traspasa el ple dret. En el supòsit freqüent que una condició o reserva acompanyi la donació, aquesta s'havia de complir.

La transmissió d'allò donat és sempre a perpetuïtat, per a tota la vida. No hem trobat la consignació de cap límit temporal. No és infreqüent trobar aquest tret en la part dispositiva, si bé el que és més normal és la seva inclusió en la clàusula de traspàs del dret. La declaració de perpetuïtat adopta formes d'estil molt diverses, repetides contínuament: «iure perpetuo»,²³⁷ «in perpetuum»,²³⁸ «perhenniter».²³⁹

Es donen tant els béns presents, incloent-hi les milliores realitzades en aquests, com els béns futurs: «Quantum abeo et augmentare potuero»,²⁴⁰ «quantumcumque ego abere vel ereditare debeo».²⁴¹

La donació és irrevocable. Aquesta nota es menciona de manera expressa algunes vegades. En altres, es dedueix del context. Se segueix, en aquest aspecte, la tradició jurídica visigoda, concretada en el Codi d'Euric²⁴² i en el *Liber Iudiciorum*.²⁴³ Certs documents d'aplicació del dret s'inicien amb el precepte visigòtic «Res donate si in presenti tradite sunt, nullo modo repetantur a donatore»²⁴⁴ («Que no pugui reclamar el donador les coses entregades de manera immediata»). Això es consigna explícitament en molts diplomes, sobretot

236. A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona*, doc. 1, any 966, p. 54.

237. CC, vol. VI, primera part, doc. 190, any 917, p. 215.

238. CC, vol. V, primera part, doc. 311, any 955, p. 285; CC, vol. IV, primera part, doc. 48, any 902, p. 102.

239. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 10, any 920, p. 201.

240. CC, vol. V, segona part, doc. 535, any 992, p. 475.

241. CC, vol. VI, segona part, doc. 413, any 960, p. 364.

242. Preceptes 286 i 305. Á. d'ORS (ed.), *El Código de Eurico*, Roma, Madrid, CSIC, Delegación de Roma, 1960, col·l. «Estudios Visigóticos», núm. II, p. 26 i 30.

243. *Liber Iudiciorum*, V,2,2, p. 457, V,2,1, p. 456, i V,2,6, p. 458.

244. G. FELIU i Josep M. SALRACH, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, doc. 100, any 1011, p. 381.

en les donacions comtals.²⁴⁵ Però també en les donacions testamentàries²⁴⁶ i, en rea-litat, en qualsevol donació.²⁴⁷

Ara bé, hi ha supòsits en els quals la donació deixa de ser irrevocable. Això passa quan s'estableix així per mitjà d'una decisió judicial. Va passar l'any 972, quan Miró, comte de Besalú i bisbe de Girona, va evacuar i restituir al monestir de Sant Benet de Bages els alous que havia donat la difunta Ricars al comtat de Besalú.²⁴⁸

En les donacions condicionades, sobretot en les *reservato usufructo*, si no es compleix la condició, té lloc la reversió d'allò donat al patrimoni de l'atorgant: «[...] ipsum alodem nostrum reddere faciant in nostra potestate sine ulla deceptione.»²⁴⁹ I això implica la nul·litat de la donació. Creiem que l'exemple anterior porta implícit un cas concret d'ingritud. No obstant això, la donació presuposa tàcitament la gratitud del donatari. Si no hi ha gratitud del donatari, la donació deixa de ser irrevocable.

9. TIPOLOGIA DE LES DONACIONS

Com que qualsevol classificació que poguéssim establir aquí seria convencional, hem preferit adoptar el criteri d'assenyalar les modalitats de donació que apareixen en els diplomes i deixar per a una altra ocasió la descripció dels trets peculiars de cadascuna d'aquestes: «pactum», «carta donacionis vel comunitatis», «carta comunitatis vel tradicionis», «karta donacionis vel concessionis», «carta donationis», «scriptura securitatis», «carta elemosinaria», «carta obedienciaria», «carta comunitatis», «carta traditionis», «pactum vel placitum atque auctoritas»,

245. CC, vol. v, primera part, doc. 275, any [917-947], p. 255: «De praedictum alode ad praelibata ecclesia et in eorum iure irrevocabili modo perpetueliter transfundimus.» CC, vol. v, segona part, doc. 428, any 975, p. 379: «[...] sed quicquid de gratuito animo donatum libenter irrevocabili modo permanet stabilitum.» C. BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010», doc. 563, any 1003, p. 94: «[...] dono [...] ut teneam in vita mea non liceat mihi mutare voluptate mea.»

246. CC, vol. v, segona part, doc. 568, any 996, p. 496: «Donamus [...] ad prelibata ecclesia vel in eius iure perpetualiter transfundimus, ut irrevocabili modo legum eternitate firmetur.» Amb una fórmula casi idèntica, vegeu CC, vol. iv, segona part, doc. 1283, any 979, p. 925, i CC, vol. v, segona part, doc. 457, any 979, p. 419.

247. CC, vol. vi, primera part, doc. 273, any 943, p. 277.

248. CC, vol. v, segona part, doc. 413, any 972, p. 365. Vegeu altres exemples similars i per sentència del tribunal comtal a CC, vol. v, primera part, doc. 324, any [957], p. 293; A. BENET I CLARÀ, *Diplomatari de la ciutat de Manresa (segles IX-X)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1994, col·l. «Diplomatari», núm. vi, doc. 277, any 999, p. 249.

249. CC, vol. vi, segona part, doc. 394, any 959, p. 353.

«carta donationis vel venditionis», «testamentum aut donationem», «cartula elemosina donationis», «facta auctoritas», «facta tradicio», «carta donationis elemosini», «cartule dotis et donationis», «concessio vel donatio», «dote elemosinaria», «carta mercenaria», «cartam donacionis vel tradicionis», «facta dote», «dote vel donatione», «facta scriptura donationis», «karta donacionis vel remedii», «scriptura elemosinaria», «donationem vel concessionem», «karta donacionis vel redemptionis», «donacio vel concessio», «donacio largicionis», «scripturam concessionis», «carta redencionis animas nostras», «scripturas donationis vel comutationis», «karta venditionis hac donationis», «cartam compositionis», «facta commutatione», «carta donatione vel elemosinaria», «titulum donationis vel tradicionis», «scriptura donationis vel pactionis», «donationis sive remunerationis».

10. CLÀUSULES COMMİNATÒRIES

Les clàusules comminatòries apareixen en el document abans de la calendació i en la que és encara la part final d'aquest. Es tracta de fórmules de càstig que segueixen un model molt uniforme. Potser se seguien formularis comuns a tota l'Europa carolíngia. La seva finalitat és que el donant, els seus fills o els seus descendents, o un tercer, respectin l'observança de la donació realitzada i garanteixin la seva voluntat contra els qui pretenguin conculcar el que s'ha establert. Si ho fessin, se'ls aplica una sanció consistent en la compensació al donatari, de contingut variat i de caràcter distint, del valor que atenyen els béns objecte de la donació, valor al qual s'ha d'addicionar el de les millores que s'hagin fet en els béns donats. El caràcter de prevenció és indubtable i deriva de girs condicionats expressius d'una advertència conculcació des de l'inici del segle x. Dites clàusules s'inicien amb la composició «quod si nos donatores aut quislibet homo ex adverso veniens persona vel inruere certaverit, qui contra hanc donacione [...] facta et ad nos tradita temptare aut inquietare ausus fuerit [...]».²⁵⁰ La fórmula es repeteix fins a la sacietat durant l'època estudiada, si bé amb múltiples variants que afecten tots els seus elements, si bé no desnaturalitzen la seva significació.

Les clàusules comminatòries contenen sancions espirituals i penals. Les primeres es troben immerses en una infinitat de càstigs i malediccions tretes de la Bíblia. La condemna a les penes de l'infern, el càstig del foc, l'excomunió eclesiàstica i la pèrdua de la salvació eterna, sovintegen en aquests documents, tal com va passar als malvats Datan i Abiron, sacerdots hebreus als quals la terra es

250. CC, vol. IV, primera part, doc. 4, any 885, p. 68.

va empassar vius i que van descendir a l'abisme en companyia dels seus familiars i dels seus béns a causa de la sublevació i la desobediència que havien comès contra Moisès.²⁵¹ El levita Coré apareix mencionat molt excepcionalment juntament amb Datan i Abiron.²⁵² També apareix de manera aclaparadora el personatge bíblic de Judes Iscariot, nascut a Iscarioth, una antiga població de Judea, acompanyat de la indicació que aquell que ha conculcat el contingut d'una donació, se l'ha de fer creditor de la seva participació a l'infern. La composició «et cum Iuda qui Dominum tradidit participationem abeat» apareix freqüentment en aquestes fórmules de maledicció.²⁵³ Sistemàticament, es presenta Judes com un traïdor, «qui fuit proditor»,²⁵⁴ i com a «nefandissimo traditore».²⁵⁵ Igual que els personatges bíblics Ananies i Safira, que van abjurar de Déu per enveja.²⁵⁶ De la mateixa manera, el que infringeixi allò establert en una donació, incorre en l'ira de Déu i mereix ser apartat de la comunitat de l'Església.²⁵⁷

El que es comporti com un infractor, cosa que, si s'actua amb cordura, no pot produir-se, segons diu la retòrica altmedieval, a més d'incórrer en les sancions espirituals mencionades, no pot demanar res, «non hoc valeat vindicare», i està obligat, a més, a compondre, és a dir, a reparar penalment el perjudici que ha provocat amb el seu procediment impropï. Els nostres diplomes catalans contenen quatre formes de reparació, que no operen sempre de manera independent, sinó, a vegades, de manera conjunta, almenys en alguns dels seus elements:

— La primera: determinar en moneda la quantia de la reparació. «Compnat in vinculo auri libras V» és un dels molts exemples que podrien adduir-se. Sovint s'especifica si la moneda és d'or o de plata, per exemple, però no el lloc

251. Llibre dels Nombres, cap. 16, 27, 29 i 30. CC, vol. iv, diplomes: 4, any 885, p. 67; 8, any 887, p. 72; 9, any 888, p. 73; 10, any 888, p. 74; 16, any 890, p. 91; 400, any 934, p. 336; 493, any 942, p. 396; 815, any 959, p. 620; 971, any 965, p. 717; 1009, any 967, p. 740; 1023, any 967, p. 749; 1242, any 977, p. 895; 1354, any 981, p. 972; 1416, any 983, p. 1014; 1504, any 986, p. 1075; 1727, any 996, p. 1227. CC, vol. vi, diplomes: 79, any [873], p. 134; 174, any 904, p. 206; 188, any 915, p. 212; 190, any 917, p. 216; 197, any 922, p. 222; 202, any 923, p. 225; 224, any 931, p. 245; 228, any 932, p. 247; 232, any 932, p. 250; 236, any 934, p. 252; 237, any 934, p. 254; 276, any 944, p. 280; 277, any 944, 281; 288, any 945, p. 286; 294, any 947, p. 291; 341, any 953, p. 323; 407, any 960, p. 361; 424, any 962, p. 373; 469, any 972, p. 404; 472, any 973, p. 406; 485, any [975], p. 416.

252. CC, vol. vi, primera part, doc. 273, any 943, p. 278.

253. CC, vol. iv, primera part: doc. 143, any 915, p. 176; doc. 678, any 951, p. 520.

254. CC, vol. iv, tercera part, doc. 1771, any 997, p. 1258, i CC, vol. iv, segona part, doc. 1180, any 974, p. 853.

255. CC, vol. vi, segona part, doc. 485, any 974, p. 416.

256. CC, vol. iv, primera part, doc. 493, any 942, p. 396.

257. CC, vol. iv, primera part, doc. 164, any 917, p. 192, i doc. 459, any 939, p. 375.

d'origen d'aquesta moneda, cosa que no es va fer fins després de l'any 1000, que és quan van aparèixer moltes monedes regionals.²⁵⁸

— La segona: aplicar la composició del doble, d'origen visigòtic, com va posar en relleu Iglesia Ferreirós en el seu treball «La creación del derecho en Cataluña», ja esmentat. Aquesta és la composició més generalitzada. Aquesta composició es va utilitzar també en les donacions entre els antics pobles germànics: «Componat dupliciter.»²⁵⁹

— La tercera: aplicar la composició del triple, d'origen també visigòtic, com va demostrar l'investigador esmentat. Sovint es presenta l'opció d'eleger entre l'una o l'altra composicions.²⁶⁰

— La quarta, i no és una redundància: aplicar la composició del quàdruple, «quadruplum». Són molts els diplomes dels quals sembla que es dedueix que aquesta sanció penal arrenca de la llei eclesiàstica. La composició «et predicto alode secundum legem romanam et cano-nica auctoritate in quadruplo componat ad predicta ecclesia», encara que amb múltiples variants d'estil, és d'ús general.²⁶¹ Efectuat el dany, la seva compensació s'ha de dur a terme de manera immediata pel culpable, sense demora i sobre la base de béns d'igual qualitat que aquells sobre els quals s'ha comès l'agressió. Apareix pràcticament sempre la valoració de les millores realitzades, valoració que s'ha d'addicionar a la sanció penal ordinària. Les sancions espirituals s'alliberen una vegada s'ha fet efectiva la composició ordinària. La dicció «coatus exolvat» és d'utilització comuna.

Les clàusules comminatòries finalitzen amb una fórmula d'estabilitat i permanència de la validesa de l'acte jurídic realitzat, en la qual s'indica que d'ara endavant no serà lícit transgredir l'escriptura o carta de donació, que sempre tindrà validesa absoluta. Sembla que l'acte jurídic consistent en la donació s'identifica amb el document en el qual es reflecteix, almenys a l'efecte de la validesa del dret.²⁶²

258. CC, vol. IV, primera part, documents 401, any 934, p. 336, i 434, any 937, p. 358, i CC, vol. VI, primera part, doc. 171, any 903, p. 203, i doc. 193, any 920, p. 219,

259. *Leges Alamanorum*, vol. LXVII, p. 123 i 63, a M. G. H., t. v, *pars I, legum sectio I, Legum Nationum Germanicarum*, Hannoverae, 1888.

260. Vegeu CC, vol. VI, segona part, doc. 197, any 922, p. 222: «[...] sicut lex Gothorum decernit ista omnia suprascripta in duplo vel triplo immelioratum componant.» Vegeu la mateixa cita a CC, vol. VI, primera part, doc. 188, any 915, p. 212, i doc. 174, any 904, p. 296, entre els molts exemples que tinc anotats.

261. CC, vol. IV, primera part, doc. 101, any 911, p. 141. CC, vol. IV, primera part, doc. 643, any 949, p. 497: «[...] non hoc valead vindicare sed secundum morem ecclesiasticum (CC) in quadruplum restitoad.»

262. CC, vol. VI, primera part, doc. 228, any 932, p. 246: «Et inantea ista scriptura donationis irrumpere non permittatur, sed plenam in ómnibus habeat firmitatem.» A vegades s'utilitza el vocable *roborem*, que és propi també d'una clàusula de garantia.

11. DATACIÓ I SUBSCRIPCIÓ

En l'escatocol del document s'inclou la calendació, que segueix normalment la cronologia dels reis francs, i s'assenyalen el dia i l'any, segons el que establia la legislació visigòtica.²⁶³ També s'hi inclou la subscripció, actuada per l'atorgant o pels atorgants de la donació. Quan els atorgants són diversos, solen subscriure amb l'expressió «nos simul in unum»,²⁶⁴ expressió freqüent també en les execucions testamentàries.²⁶⁵ Igualment, s'utilitza la composició «nos pariter».²⁶⁶ O l'expressió «in commune» o altres fórmules de significació similar. El subjecte actiu de la donació es mostra sempre en nominatiu. És el seu faedor. No existeixen limitacions per raó del sexe. El donant actuava lliurement i voluntària: «cum bono animo» i «qui ista donatione libenti animo feci».²⁶⁷ D'aquesta manera, s'exterioritzava amb claredat que ell era qui prenia la lliure iniciativa quant al desenvolupament de l'acte jurídic contingut en el document de què es tractava, i per això hi consignava el nom, el càrrec i el signe. També li corresponia la designació dels testimonis que havien de subscriure l'escriptura de donació.²⁶⁸ En cas de malaltia, l'atorgant no estava obligat a complir els tràmits de la subscripció i podia firmar digitalment: «Sig+num Ranlo, qui pro egritudine scribere non potui, sed digito roboravi.»²⁶⁹ En aquestes circumstàncies, els testimonis supliren aquesta funció i la donació adquiria plena eficàcia. Se seguia, en aquest punt i una vegada més, la tradició jurídica visigoda.²⁷⁰

En la gran majoria de les situacions, els testimonis eren gent d'església i firmaven a continuació dels atorgants. Quan no apareixen els càrrecs eclesiàstics, amb molta seguretat podria tractar-se de persones laiques que intervenen en el

263. *Liber Iudicum Popularis*, II,V,1, p. 389: «Quales debeant scripture ualere.»

264. CC, vol. IV, primera part, doc. 559, any 941, p. 445.

265. CC, vol. IV, primera part, doc. 542, any 944, p. 433.

266. CC, vol. IV, primera part, doc. 418, any 936, p. 347, i CC, vol. IV, segona part, doc. 955, any 964, p. 707.

267. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1512, any 987, p. 1080.

268. Aspectes consignats a CC, vol. IV, tercera part, doc. 1771, any 997, p. 1258: «Giscafredus sacer SSS.* Sig+num Adroarius. Sig+num Gocifredus, qui ista carta elemosinaria facimus et testes firmare rogavimus. Sig+num Oliba. Sig+num Seniofredus. Atonus levita SSS.* Anulfus sacer SSS.*»

269. CC, vol. V, primera part, doc. 312, any 955, p. 286, i doc. 339, any 960, p. 308. Vegeu exemples similars a CC, vol. IV, segona part: doc. 737, any 955, p. 565; doc. 738, any 955, p. 566; doc. 1280, any 979, p. 923; doc. 1281, any 979, p. 924; CC, vol. IV, tercera part, doc. 1798, any 998, p. 1276; CC, vol. VI, primera part, doc. 294, any 947, p. 291; CC, vol. VI, segona part, doc. 370, any 957, p. 340.

270. *Liber Iudicum Popularis*, II,V,1, p. 389.

negoci com a testimonis. Els testimonis, com a persones de credibilitat rellevant, garanteixen la realització de l'acte jurídic contingut en el document i corroboren l'eficàcia jurídica d'aquest. Si són capaços, estan obligats a testificar, si fos necessari, rectament i veraç: «Et testes recte et veraciter testificamus.»²⁷¹ La presència d'un sol testimoni no atorga validesa a la donació. Seguint la tradició jurídica visigòtica, hereva de la romana, s'exigeix un mínim de dos o tres testimonis. No hi ha limitació quant al nombre màxim de testimonis. Dependrà de la major o menor solemnitat que acompanyi la redacció del document i, sobretot, de la importància social i jurídica de l'acte contingut en aquest. Desenes i desenes de testimonis estampen els seus signes quan reconeixen que posseeixen els vint llogarrets i viles que habiten per benefici de l'abadessa Emma, del monestir de Sant Joan de Ripoll.²⁷²

Els testimonis han de ser capaços, lliures, idonis, legals, conscients i responsables de la seva actuació, i han de reunir totes les circumstàncies que assenyala la llei: «[...] et testibus idoneis ut eam roborarent petivi.»²⁷³ És freqüent la composició «et de testes legibus».²⁷⁴ Segons la documentació, els testimonis pròpiament dits poden classificar-se en «auditores»²⁷⁵ i «visores»,²⁷⁶ o en ambdues coses: «Isti omines sunt auditores et viditurus.»²⁷⁷ Excepcionalment, se'ls qualifica de manera genèrica, en aquestes clàusules finals, com a «bonis ominibus».²⁷⁸ Alguns testimonis uneixen a la seva condició el càrrec de jutge²⁷⁹ i de notari.²⁸⁰

271. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1849, any 1000, p. 1313.

272. CC, vol. IV, primera part, doc. 119, any 913, p. 156-158. La importància d'aquest diploma és enorme per a l'estudi de la demografia rural.

273. CC, vol. V, segona part: doc. 388, any 968, p. 350; doc. 441, any 977, p. 395; doc. 447, any 978, p. 400; doc. 448, any 978, p. 406; doc. 452, any 993, p. 479.

274. CC, vol. VI, primera part: doc. 38, any 846, p. 194; doc. 41, any 849, p. 106; doc. 42, any 850, p. 106; doc. 43, any 850, p. 107; doc. 46, any 854, p. 108; doc. 48, any 855, p. 109; doc. 50, any 860, p. 111; doc. 59, any 867, p. 123; doc. 67, any 870, p. 127; doc. 68, any 870, p. 127; doc. 69, any 870, p. 128; doc. 70, any 870, p. 128; doc. 71, any 870, p. 129; doc. 76, any 872, p. 132; doc. 78, any 873, p. 133; doc. 82, any 874, p. 137; doc. 84, any 874, p. 138; doc. 85, any 874, p. 138; doc. 89, any 875, p. 140; doc. 90, any 875, p. 141; doc. 91, any 875, p. 141; doc. 96, any 876, p. 148; doc. 99, any 876, p. 151; doc. 102, any 876, p. 152; doc. 103, any 876, p. 153; doc. 104, any 876, p. 154; doc. 106, any 877, p. 155.

275. CC, vol. III, segona part, doc. 277, any [988], p. 432.

276. CC, vol. III, segona part: doc. 271, any 987, p. 429; doc. 318, [finals del segle X], p. 454, i doc. 228, any [974], p. 406.

277. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1568, any 990, p. 1120, i CC, vol. III, segona part, doc. 267, any [984], p. 425.

278. CC, vol. VI, segona part, doc. 590, any 989, p. 474.

279. CC, vol. VI, segona part, doc. 620, any 993, p. 495.

280. CC, vol. IV, primera part, doc. 10, any 888, p. 76.

Les firmes i els signes dels testimonis constitueixen la garantia que s'ha dut a terme l'acte jurídic contingut en el document, que se'ls entrega per a la seva roboració, una vegada llegit en presència dels qui intervenen en la subscripció: «Et testibus tradidit ad roborandum.»²⁸¹ En el futur, podien fer exhibició del document i, si esqueia, podien donar-ne testimoni: «Nos predicti testes in unum damus testimonia.»²⁸²

L'epígon del document està determinat per la firma de l'escrivà, que es declara redactor d'aquest: «[...] manu propria et solita subscriptione eam firmavit.»²⁸³ És excepcional que el redactor del document no fos un eclesiàstic.²⁸⁴

A més dels aspectes anteriors, es tornen a esmentar, en les clàusules finals del document, dades que s'havien consignat en les parts més nuclears d'aquest. Per exemple, la concreció del tipus de donació, segons la tipologia emprada en aquest treball; la causa de la donació («propter remedium anime nostre»);²⁸⁵ el lloc geogràfic on té lloc la redacció del document;²⁸⁶ la reserva a la qual es condiona la donació, per exemple, una reserva d'usdefruit²⁸⁷ o la circumstància que només puguin heretar els fills dels beneficiaris.²⁸⁸ De la mateixa manera, es consignen una gran varietat de clàusules especials, que poden anar des de la prestació de la tasca²⁸⁹ fins a la possibilitat de millorar l'objecte de la donació mitjançant la satisfacció del cens degut.²⁹⁰

281. CC, vol. III, segona part, doc. 236, any 975, p. 411.

282. CC, vol. V, primera part, doc. 171, any 921, p. 177.

283. CC, vol. III, segona part, doc. 269, anys [981-985], p. 427.

284. Vegeu un exemple d'aquesta situació a CC, vol. V, primera part, doc. 168, any 928, p. 175.

285. CC, vol. IV, primera part, doc. 133, any 914, p. 168, i doc. 581, any 946, p. 458.

286. CC, vol. IV, primera part, doc. 616, any [948], p. 479.

287. CC, vol. IV, segona part, doc. 785, any 957, p. 598, i doc. 1152, any 974, p. 836, i CC, vol. IV, primera part, doc. 101, any 911, p. 141.

288. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1799, any 998, p. 1278.

289. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1760, any 997, p. 1249.

290. CC, vol. IV, primera part, doc. 434, any 937, p. 358.

EL CONCEPTE DE *JUDICIALISME* EN LA INSTITUCIÓN VIRREINAL DE LALINDE I EL SEU DESENVOLUPAMENT POSTERIOR

Jon Arrieta Alberdi

Universitat del País Basc (UPV/EHU)

1. LA INSTITUCIÓN VIRREINAL EN CATALUÑA (1471-1716) COM A APORTACIÓ HISTORIOGRÀFICA VISTA DES DEL PRESENT

El valor de l'obra d'un historiador rau, com és lògic i sabut, en la seva influència en la resta de la historiografia, en l'aportació que implica en el panorama existent, en l'ús i la citació que s'hagi fet d'aquesta obra amb posterioritat. En el cas de *La institució virreinal en Catalunya (1471-1716)*, obra del nostre homenatjat, Jesús Lalinde Abadía, publicada a Barcelona el 1964 amb pròleg de Josep Maria Font i Rius, tots aquests barems han assolit i continuen assolint alts nivells. Segurament no seria fàcil trobar una monografia que, simplement, se situï en la Catalunya de l'edat moderna anterior a la Nova Planta i no citi aquesta capital aportació de Lalinde Abadía. Pràcticament tots els modernistes, i especialment els dedicats a la Corona d'Aragó, han —hem— necessitat prestar atenció a aquesta monografia, major o menor en funció de la qüestió tractada. Naturalment, aquesta atenció s'eleva a altes quotes quan es tracta de treballs que aborden la matèria jurídica i institucional de manera més o menys directa. Però fins i tot en els casos en què es fa història de la considerada merament política, resulta ineludible consultar *La institució virreinal*, ja que no és un simple estudi orgànic i funcional, sinó que està replè de noms, esdeveniments i episodis que van dotar el llibre d'un extraordinari vitalisme. Lalinde va encertar plenament, d'altra banda, des de la perspectiva d'oferir l'explicació coherent de l'origen, la gestació i el desenvolupament de la institució amb una periodificació de les diferents fases de la seva història perfectament definida.

Ara bé, si es pot dir que des del 1964 s'ha pogut disposar d'una exposició completa de l'estructura de la institució, això obeeix, segons la meua opinió, al fet que sota el títol *La institució virreinal* s'abasta també l'Audiència, d'una banda, en el pla horitzontal de convivència institucional, però també, de l'altra, el monarca com a tal, el «rei del virrei», podríem dir. Si tractar la figura del virrei comporta fer el mateix amb l'Audiència, qualsevol aproximació a la figura règia

obliga a tenir molt en compte la «seva Audiència», el Consell Reial, en aquest cas dels regnes de la Corona d'Aragó. D'aquesta manera, resulta que l'aportació de Lalinde no es redueix a la figura estricta del virrei, sinó que s'estén a pràcticament tot l'aparell de govern i tota l'Administració de justícia d'alta instància, la qual cosa augmenta enormement el camp afectat per la monografia i la necessitat d'acudir a aquesta per a qualsevol que s'acosti a aquest terreny historiogràfic.

La capacitat de Lalinde per a oferir un quadre complet i sòlid, enormement convincent, rau en gran part en l'elaboració quasi simultània de *La institució virreinal* i de la seva monografia sobre la Governació General,¹ institució bàsica i complementària, de manera que en l'obra de Lalinde d'aquest període substancial de la seva producció es dibuixava una trilogia el tercer component de la qual era el Consell d'Aragó. En referir-se a les relacions del virrei amb aquest darrer, el nostre autor no dubtava a considerar el Consell d'Aragó «la institución más importante de la Corona en la edad moderna» (p. 267). Cal tenir en compte que el llibre sobre la institució virregnal es va publicar el 1964, però la tesi doctoral corresponent havia estat llegida al gener del 1958,² i que en l'*Anuario de Historia del Derecho Español* del 1960 va aparèixer l'estudi sobre el vicecanceller i la presidència del Consell Suprem d'Aragó.³ Tenia, doncs, motius per a considerar que fos «inexplicable» la inexistència d'una monografia sobre el consell esmentat, si bé és cert que la detallada anàlisi que Lalinde va fer de la figura rectora d'aquest, el vicecanceller, el va dur a confirmar la importància del tribunal que presidia i a constatar la simetria que regia l'estructura de govern i l'Administració de justícia en la Corona d'Aragó: si assistien el virrei un tribunal i un consell assessor, el mateix passava al centre de la monarquia amb el rei i el seu consell (en aquest cas, l'encarregat dels regnes de la Corona d'Aragó), amb la particularitat que els dos últims se situaven en tots els sentits en una escala superior a la virregnal.

Sospito que tot això inspirava i alimentava la tesi «judicialista» de Lalinde, ja que, si la presència lletrada era forta i decisiva a l'Audiència, encara ho era més al Consell d'Aragó, amb un lletrat al capdavant, el vicecanceller, assessor immediat del rei a l'estil del prefecte del pretor romà. També en la Governació General era important la presència lletrada, necessària a la cúria del governador,

1. *La Gobernación General en la Corona de Aragón*, Saragossa, CSIC, 1963, guardonada amb el Premi Menéndez Pelayo l'any 1959.

2. J. M. FONT I RIUS, «Semblança», a A. IGLESIA FERREIRÓS i S. SÁNCHEZ-LAURO (coord.), *Centralismo y autonomismo en los siglos XVI-XVII: Homenaje al profesor Jesús Lalinde Abadía*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1990, p. 9-26, esp. p. 13.

3. Jesús LALINDE ABADÍA, «El vicecanciller y la presidencia del Consejo Supremo de Aragón», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 30 (1960), p. 175-248.

i no se li escapava a Lalinde que l'autor del tractat bàsic sobre la matèria era un jurista i magistrat tan destacat a l'Aragó del seu temps com ho va ser Ibando de Bardaixí.

2. LA RAÓ DE SER DE LA TESI DEL PES I LA INFLUÈNCIA DELS JUTGES (JUDICIALISME)

La institució virreinal es pot llegir considerant en un segon pla, com sembla que ho feia el mateix Lalinde, el capítol dedicat al judicialisme o la «judicialització», subordinat a la figura del virrei. No obstant això, en una lectura més atenta es pot pensar que, potser inconscientment, Lalinde establia les bases per a un aprofundiment en el concepte i la qüestió d'allò que va anomenar *judicialització* o *judicialisme*.

En distingir quatre grups «biològics» en el cos institucional conjunt (rei i secretaris en el primer; Consell de Guerra i Capitania General en el tercer; Diputació i Consell de Cent en el quart), quan parla del segon grup, el Consell d'Aragó i l'Audiència, no dubta a afirmar taxativament que l'Audiència «se compone de doctores» (p. 149 *in fine*). A continuació atribueix a aquests doctors ni més ni menys que «la fijación del pensamiento catalán», idea que reforça encara més en afirmar que se subrogaven en el pensament català, de manera que no es limitaven a una exposició descriptiva, sinó que adoptaven una actitud creativa de dit pensament, fins al punt que la societat catalana l'assumí plenament com a propi, el féu seu.

Aquesta afirmació és important en la mesura que Lalinde no amaga al llarg de les pàgines anteriors el seu entestament a anar analitzant les concepcions catalanes sobre el dret i les institucions; i tot això s'ha d'unir al fet que un dels estímuls que s'aprecia en aquesta primera part del llibre és establir diferències i analogies amb les concepcions castellanes i, per extensió, indianes. No és rar que utilitzi l'expressió «los castellanos» («[...] conceden jurisdicción ordinaria al virrey», p. 143), mentre que «para los catalanes» (p. 140) el règim de Catalunya es basava en un «pacto entre los reyes y el pueblo», d'on prové la seva preferència per considerar que la jurisdicció del virrei era delegada, com si el pacte es renovés amb cada rei. Com que castellans i catalans tenien una concepció diferent, «[...] los castellanos amplían la figura del Virrey a costa de las normas catalanas y los catalanes lo agrandan a costa de las facultades del Rey» (p. 141).

Com veiem, és el mateix Lalinde qui maneja les subrogacions, de manera que es pot traduir «los catalanes» per «els juristes catalans que elaboren el pensament català». Les diferències amb el castellà són importants i porten a una di-

ferència de caràcter fonamental: la que separa «a una Castilla centralizadora, con espíritu de expansión, y para quien los territorios son provincias regidas por un Gobernador, de una Cataluña que subsistiendo en el pensamiento medieval sueña con tantos otros Estados de fisonomía particular dirigidos por un mismo Monarca a través de otros tantos representantes capaces de regirlos con plena autonomía unos de otros» (p. 143). Aquesta afirmació conté tota la teoria de la unió *aeque et principaliter*, sobre la qual Lalinde no s'estén, però que apunta una de les claus més importants per a la comprensió del conjunt.

L'altra diferència clara que subratlla Lalinde és l'existent entre el virrei català i l'americà. Aquest últim actuava en exercici de la potestat de govern, de manera que se separava clarament de l'Audiència, que s'encarregava dels assumptes contenciosos. Podríem estendre'ns sobre la pèrdua de contundència de la delimitació, en la mesura que Lalinde reconeix que un assumpte governatiu pot passar (reduir-se) a ser contenciós,⁴ però ara com ara serà suficient acompanyar el nostre autor en la diferenciació entre el virrei americà i el català basant-nos en el fet que aquest exerceix ambdues funcions, si bé «assistit» per l'Audiència.

En aquest terreny se situen les aportacions més interessants del llibre i les que tindran més continuïtat. El mateix Lalinde sembla com si es deixés portar per la força que prenen algunes de les seves pròpies afirmacions. Efectivament, si bé comença reconeixent que el virrei actuava «assistit» pels doctors de l'Audiència, resulta que reconeix que «quizá de hecho se le escape un poco la administración de justicia» (p. 144 *in fine*). Però aquest «un poco» anà augmentant a mesura que, com s'anirà comprovant, en els plets de justícia la intervenció del virrei només podia ser decisiva si hi havia paritat de vots. Així doncs, pot dir-se que en la via de la justícia el virrei a penes intervenia (sense entrar en possibles influències indirectes en la marxa dels processos a través de mecanismes d'incidència en l'*iter* processal), encara que després les sentències es dictessin en nom seu.

És cert, difícilment podria ser d'una altra manera, que el virrei mantenia la seva preeminència sobre el Consell que l'assistia, sobre l'Audiència (p. 145), però Lalinde, quan fa un pas més en les pàgines següents per a ocupar-se d'allò que anomena *judicialisme* (i reconeix que potser no és l'expressió més adequada i que la utilitza mentre no en trobi una altra de millor), acaba fent la següent afirmació: «[...] el órgano se ha hecho tan indispensable que los virreyes se encuentran impotentes si carecen de él» (p. 155 *in fine*). Això equival a dir que l'Audiència, composta per doctors, és imprescindible, i d'aquest òrgan, o dels seus membres, depèn tota l'activitat del virrei. També és important destacar que,

4. Vegeu Rafael GARCÍA PÉREZ, *El Consejo de Indias durante los reinados de Carlos III y Carlos IV*, Pamplona, Eunsa, 1998.

encara que el llibre se centri en el virrei de Catalunya i en l'Audiència catalana, amb certa freqüència Lalinde es refereix als restants territoris de la Corona d'Aragó, com fa precisament en aquesta última citació, de manera que aquesta dependència del virrei cap a l'Audiència podria afirmar-se en plural per a tots els regnes de la Corona d'Aragó.⁵ Però hi ha més coses, perquè Lalinde assenyalava un «tercer punt» de caracterització del moviment judicialista: la força pròpia que van adquirint els doctors de l'Audiència —les audiències— per a plantejar ni més ni menys que l'«evasió» dels doctors de l'autoritat del virrei. És a dir, passem d'un virrei «assistit» per uns consellers, a un virrei que depèn d'aquests consellers, els quals, al seu torn, s'«evadeixen»⁶ de l'autoritat del virrei. Això sí, aquest no perd mai la seva «preeminència». Aquests passos successius resulten lògics, naturals i coherents en el plantejament de Lalinde, que es va proposar estudiar la figura del virrei i ho va fer amb un rigor i una sistemàtica exemplars, però ens va proporcionar un magnífic estudi sobre l'Audiència i els seus doctors.

Crec que aquesta tendència es confirma en la segona part del llibre, la dedicada a la institució com a tal des d'una perspectiva sincrònica. Efectivament, si el virrei tenia una sèrie de funcions, seguint la divisió típica de govern, gràcia i justícia, i incloent en la primera la labor legislativa, no es pot evitar la pregunta sobre qui les exercia materialment. Ja hem vist que, en la faceta de l'administració de justícia, la immensa major part de la matèria quedava a les mans dels jutges, que la desenvolupaven a través de l'emissió del seu vot en dictar-se la sentència. Però, com es desenvolupava en la realitat quotidiana la funció de govern i, fins i tot, la de gràcia? Lalinde examina minuciosament la qüestió al llarg dels diferents capítols, en els quals anem comprovant que qui donava les resolucions de gràcia i govern era el virrei, que comptava amb l'assessorament dels lletrats de la seva, per a dir-ho d'alguna manera, Audiència. Aquest assessorament no arribava a ser vinculant, però una gran part dels assumptes es traduïen en resolucions susceptibles de ser portades a la via de la justícia si hi havia un recurs d'un tercer lesionat en el seu dret. És per això que l'assessorament en la via de govern era important: és suficient tenir en compte el valor que tenia l'evitació de la conversió d'un assumpte de govern o una mercè en un plet.

Així doncs, l'assistència es convertí en dependència i els doctors aprofita-

5. Teresa CANET, «Las audiencias reales en la Corona de Aragón: de la unidad medieval al pluralismo moderno», *Estudis*, núm. 32 (2006), p. 133-174.

6. Es basava en Miquel de Calderó i la defensa de la tesi que els doctors de l'Audiència estaven exempts del tribunal ordinari i de la jurisdicció del virrei, que només amb una comissió especial podia actuar contra aquells. *Sacri Regii Criminalis Concilii Cathalonie decisiones, cum annotationibus post opus animadversis, et Regiis decisionibus inter excudendum prolatis*, vol. 1, Barcelona, 1686, dec. núm. 89, n. 13.

ven les circumstàncies, sempre que podien, per a «evadir-se» de l'autoritat del virrei, és a dir, per a actuar amb autonomia de criteri. Aquesta idea és de capital importància per a no distorsionar les dades que avalen la força que van tenir els jutges. Resulta magistral l'afirmació de la pàgina 151 sobre l'«importante elemento moderador en relación con la política real o de los validos», al mateix temps que, considerats els doctors «como grupo», resulta que «por su cercanía a los intereses de la Corona se alejan de los órganos políticos catalanes».

3. LA CONTINUÏTAT DELS LLETRATS I EL PENSAMENT POLÍTIC CATALÀ

Lalinde destaca també l'antiguitat de l'Audiència i l'arrelament dels doctors com a magistrats, basat en el de les places mateixes que ocupaven. El nostre autor anomena aquesta característica *antiguitat*. Però crec que, encara que no ho faci de manera plenament explícita, cal entendre o traduir aquesta antiguitat per *continuitat*. Des del punt de vista orgànic i institucional, tant el virrei com les audiències compartien la naturalesa de ser part de la constitució material del Principat. Però hi ha una diferència capital en la perspectiva dinàmica i real del funcionament d'aquestes institucions, per la senzilla raó que les persones concretes que ocupaven la plaça virregnal eren canviants. Les que accedien a l'Audiència i anaven desenvolupant la seva funció en aquesta, també. Però, per una banda, acostumaven a passar per diferents sales en períodes de temps bastant llargs. En una carrera normal de magistrat de l'Audiència, podia ser habitual la convivència amb quatre o cinc virreis diferents. A ningú no se li escapa el factor de solidesa i afeció que això generava, mentre que resulta normal que es considerés el virrei de torn, amb tot el respecte a la seva preeminència, com una figura temporal. Per altra part, a més, ens estem referint a persones que ocupaven places i càrrecs de sòlid establiment constitucional.

Atès que tot això és molt cert, és inevitable, en caminar pel mateix sender que el nostre autor, anar seguint els mateixos passos i anar apreciats els caràcters reals del mateix paisatge. Sense que calgui disminuir la importància i el pes institucional i històric del virrei, s'erigí juntament amb aquest, en una relació dialèctica, encara que, generalment, com no podia ser d'altra manera, orientada a la col·laboració mútua, la figura dels doctors de l'Audiència. Per tot això, arribats a aquest punt, no és impropedent tornar a una idea expressada pel mateix Lalinde amb anterioritat, ja que no podem evitar recordar que aquests lletrats, imprescindibles per al virrei i fins i tot bastant autònoms respecte de l'autoritat d'aquest, però no respecte de les lleis i el dret de Catalunya, foren precisament

els que, a més, es van encarregar de la formulació del pensament (jurídic, polític...) català.

Per a entendre les claus del camí que conduí Lalinde a aquesta accentuació, justificada, legítima i comprovada, del paper dels doctors, potser tenim una via que no és altra que tornar a les primeres pàgines del llibre, en les quals l'autor explica detalladament les fonts que ha utilitzat. Basta tenir en compte l'abundància d'autoritats jurisprudencials, és a dir, la doctrina jurídica analitzada i citada. Cal tenir present que l'àmplia incursió de Lalinde en aquest frondós bosc de la bibliografia jurídica catalana, el va portar a reconèixer el seu deute amb una llarga llista d'autors, els quals considerava amb tota naturalitat part de la bibliografia jurídica utilitzada. S'inicia amb els clàssics autors baixmedievals, entre els quals destaquen Tomàs Mieres i Jaume de Callís, seguits, fent un salt al segle XVII, de Bonaventura Tristany-Bofill, Miquel de Calderó, Josep Ramon, Joan Pere Fontanella, Acaci de Ripoll, Lluís de Peguera, Miquel Cortiada i el seu fill Sebastià, Gabriel Berart, etcètera. Tots ells eren doctors, diu Lalinde, i afegeix que eren «abogados los menos y magistrados los más». Heus ací una de les moltes afirmacions que enclouen un contingut més important que el que aparenten, ja que la simultània condició d'autoritats doctrinals i de membres de l'Audiència els dotà d'una rellevància especial, en la mesura que la seva obra es revestia de les garanties que ofería haver estat escrita pels qui eren responsables no només de la recta aplicació de la justícia, sinó també del govern.

Lalinde confessa que no ha pogut trobar l'obra d'algun d'ells, com passa amb la *Disertación jurídica y política sobre si el que mata al Lugarteniente General de Su Majestad de alguno de los Reinos de la Corona de Aragón comete crimen de lesa majestad en primer grado*. L'atribueix a Antoni de Vilosa, si bé el seu nom era Rafael.⁷ Però, en qualsevol cas, no hi ha dubte que Lalinde era conscient que gran part de les autoritats a les quals ell recorria com a fonts van arribar a ser membres de l'Audiència. És perceptible i normal que Lalinde tingués un coneixement incomplet, encara que demostra que era molt elevat, de l'obra d'aquests juristes i de les seves biografies. Crec que no hi ha dubtes, no obstant això, respecte del ple encert de les caracteritzacions que adjudica a aquest grup, com ho qualifica alguna vegada, de persones i de professionals del dret.

7. *Variae iuris dissertationes in foro versantibus valdè utiles et necessariae*, Nàpols, 1674, publicades juntament amb el *Tractatus de fugitivis*, que apareixia com a títol, per la qual cosa les dissertacions, en la versió llatina, passaven quasi desapercibudes, i això explica que Lalinde no les trobés. S'hauria endut una gran sorpresa si hagués vist que una de les «dissertacions» tractava del Consell d'Aragó i del seu vicescanceller, amb un tractament ampli del problema de la imposició d'un president, tema sobre el qual versava l'article de Lalinde esmentat més amunt (nota 3).

4. EL «JUDICIALISME» EN OBRES POSTERIORS DE LALINDE

Em fa l'efecte que aquestes investigacions predominantment institucionals van augmentar l'interès de Lalinde a completar el seu coneixement en treballs posteriors. Dues manifestacions clares d'aquest fet són els estudis dedicats respectivament al vicecanceller i a la realitat judicial aragonesa del segle XVII. Sembla reflectir-se en aquestes opcions la preferència per l'estudi de les places togades, pels ministres dotats de jurisdicció, que podien ocupar les seves places durant llargs períodes de temps. En el cas del seu article sobre el vicecanceller, publicat el 1960 i, per tant, com he indicat més amunt, treballat simultàniament, si més no en part, amb *La institució virreinal*, el tractament de la figura s'obre amb una rigorosa anàlisi de les seves arrels medievals i de la seva incardinació en l'estructura de la Cancelleria.

L'objectiu de Lalinde, no obstant això, segurament guiat per una sèrie documental trobada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, és disseccionar el debat que havia tingut lloc entorn de la iniciativa del comte duc d'Olivares de nomenar un president castellà, noble no togat, en lloc del tradicional vicecanceller, que havia de ser jurista i natural de la Corona d'Aragó. El supòsit plantejat posava al descobert l'enfrontament entre la tendència legalista i lletrada, per una banda, i la impulsada per Olivares, per l'altra, a fi d'inserir en el Consell d'Aragó una falca castellana de capa i espasa.⁸ Així doncs, es tractava d'un debat en el qual el «judicialisme» estava en joc, en la mesura que l'alteració substancial del cap del tribunal eliminant la seva condició lletrada significava disminuir considerablement el seu caràcter legalista. Es tractava de tot un «plet», és a dir, d'un contenciós polític i jurídic d'alt nivell, en el qual la pretensió de col·locar un «president estranger» permetia considerar el cas en un pla paral·lel al del plet del «virrei estranger», que va arribar a assolir al regne d'Aragó una virulència considerable i al qual el nostre autor va prestar també una atenció particular. En resum, estem davant d'un treball que, a més del valor d'aportació que té per si mateix, mostra l'accentuació que en l'obra de Lalinde s'estava donant de la potenciació del vessant lletrat de les institucions estudiades per ell.

Aquesta tendència es va veure culminada en l'article «Vida judicial y administrativa del Aragón barroco», en el qual Lalinde s'inclinava clarament per la utilització de fonts forenses, administratives i doctrinals. Per què? La respos-

8. Vaig tractar aquesta mateixa qüestió, des de la perspectiva lletrada del mateix comte duc, a JON ARRIETA ALBERDI, «Las regalías en la Corona de Aragón del siglo XVII. A propósito de un dictamen de Silverio Bernat de 1624», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 66 (1996), p. 365-443.

ta és d'aquelles en les quals al nostre estimat mestre li agradava jugar una mica amb la paradoxa (el parallogisme, si es vol): «[...] el simple acto de voluntad que no precisa de otra causa que la de obtener conocimiento»,⁹ en aquest cas sobre tota una centúria aragonesa d'activitat judicial i administrativa. És clar que aquest objectiu era al seu torn esclau del d'obtenir un coneixement tan rigorós com fos possible dels fonaments reals dels «drets històrics» aragonesos.

Ara bé, en què consistien aquestes fonts forenses administratives i doctrinals? Ho declara obertament el nostre autor: consistien, bàsicament i respectivament, en «alegaciones en derecho» (dictàmens), consultes del Consell Suprem d'Aragó i comentaris als furs aragonesos d'Ibando de Bardaixí. No costa gaire reparar en el fet que si acudim als autors reals de tota aquesta producció, toparem de cara amb els «doctors», amb els jutges que formaven finalment el nucli més significatiu de la «institució virregnal». Crec que no és gaire arriscat aventurar que Lalinde va voler en aquest cas estendre's per l'atractiu terreny de les persones de carn i os, com si volgués comprovar en què es traduïa biogràficament tot el conjunt institucional aragonès del segle XVII. Com va reconèixer en un moment determinat, posava de manifest el fruit de la consulta de nombrosos lligalls de la secció «Consell d'Aragó» de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Així doncs, l'estudi es nodreix d'una gran quantitat de noms propis, de manera que, si tingués un índex onomàstic, formaria una llarga llista. Hi abunden els juristes que van ser membres de l'Audiència i alguns fins i tot del Consell d'Aragó.¹⁰ Naturalment, la citació de lletrats augmenta quan es tracta de reconstruir el seu *cursus honorum* particular i modelar-ne un de tipus pilot.

Lalinde va descendir en aquest treball fins i tot al món dels càrrecs i les plaques auxiliars: relators, secretaris i inclús el més modest dels porters.¹¹ En resum, va encertar en aquest article a donar vida, a proporcionar una pel·lícula dinàmica, a la realitat quotidiana de l'exercici de les funcions de govern i justícia a l'Aragó. Però el que destaca encara més en aquesta aportació, segons la meua manera de pensar, és l'avenç i la millora que s'imprimeix a la idea de *judicialització*, a la qual afegeix la *curialització*. En aquest cas, el terme es justifica per la consciència clara que Lalinde tenia de la formació d'un conjunt de sínodes centrals, necessaris per a recollir la labor de les audiències, és a dir, allò que se sol anomenar el *règim polisinodial*. En aquest punt, es pot identificar que Lalinde va fer

9. Jesús LALINDE ABADÍA, «Vida judicial y administrativa en el Aragón barroco», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 51 (1981), p. 419-521, esp. p. 419-420.

10. Jesús LALINDE ABADÍA, «Vida judicial y administrativa», p. 440 (Luis de Ejea y Talayero, de manera destacada, i Vicente Hortigas), p. 452 (Diego Morlanes i Pedro Antonio Lorfelin) i p. 472 (José de Leiza y Eraso).

11. Jesús LALINDE ABADÍA, «Vida judicial y administrativa», p. 473.

un pas més en referir-se al fet de l'administració general de la monarquia dels Àustria com a constituïda per «un conjunto de sínodos y consejos». Ara bé, arribat a aquest punt, al·ludeix a la necessitat de «pensar más en la influencia de grupos sociales, como el de los juristas, proclives al consejo, tanto en el aspecto material, como en el aspecto orgánico, y que se ha impuesto en una sociedad evolucionada, tendente a rechazar la violencia pura como creadora de situaciones, es decir, la violencia no legitimada por alguna razón».¹²

La manifestació directa del fenomen és l'establiment dels juristes, com a grup social, en els tribunals, de manera que s'arribà a formar un «règim curial» en el qual «la decisión unipersonal del juez se disuelve en la decisión consensual de un colegio de jueces», els quals es caracteritzaven per la seva preparació tècnica. Ara bé, cal tenir en compte que aquesta «decisió unipersonal» era el vot de què disposava cada magistrat dintre del tribunal, orientat a dotar d'un fonament real la decisió que s'adoptés col·legiadament, atès que la decisió havia de publicar-se amb la motivació corresponent. D'aquesta manera, se sumen diversos factors el reflex final dels quals és el d'un tractament processal dotat d'un apreciable grau de supeditació a les garanties formals que oferia el mateix procediment. En aquest pla se situa la motivació de les sentències i sobre aquests caràcters s'estableix la distinció entre un «judicialisme aragonès» i un «administrativisme» castellà,¹³ si bé l'element clau de la distinció, el fet que a Castella es tendís a posar fi als conflictes mitjançant decret i a la Corona d'Aragó, mitjançant sentència, requereix tenir en compte que aquesta distinció no servia per a tots els casos, tant si es produïen a Castella com si es produïen a la Corona d'Aragó o en qualsevol altra latitud, en què un tercer perjudicat podia interposar una reclamació o un recurs.

El que interessa destacar a propòsit d'aquests articles en els quals Lalinde va donar continuïtat a la seva «institució virregnal», és que va anar desplegant de manera natural i coherent la força que contenia la seva obra inicial pel que fa al paper dels jutges. Si en la seva monografia sobre les institucions catalanes, el fet de centrar-la en el virrei no era obstacle perquè aquest s'anés empetitint, en la dedicada a l'Aragó pràcticament no apareix. L'última part de la «Vida judicial», que més que un article és una breu monografia amb diversos capítols en els quals clarament s'aprecia la formulació d'esquemes i idees susceptibles d'una ampliació futura, està dedicada a l'Audiència d'Aragó, al justícia i a la seva cúria, i a la relació entre ells. No hi ha cap dubte que, considerats els regnes individualment, les audiències ocupaven en cadascun d'aquests el centre del sistema. Al regne d'Aragó, el justícia i la seva cúria existien i actuaven juntament amb

12. Jesús LALINDE ABADÍA, «Vida judicial y administrativa», p. 494.

13. Jesús LALINDE ABADÍA, «Vida judicial y administrativa», p. 496.

l'Audiència. Ambdós van acabar sent peces d'un sistema «curial». Una manifestació molt clara d'aquest fet es troba en el càrrec del justícia, que va sofrir un procés palpable de subordinació al sistema, en general, i d'adaptació, en particular, a l'esquema institucional predominant als regnes de la Corona d'Aragó en aquesta centúria de rei-Consell d'Aragó, virreis-audiències. En ambdós casos, la composició real no deixa de ser la dels juristes, doctors lletrats i magistrats exercents de la jurisdicció ordinària en el regne, els furs del qual coneixien de primera i competent mà. En aquest sentit, encara que la crisi del càrrec del justícia tingui bases certes, també ho és que durant el segle XVII gran part dels que van ocupar aquest càrrec procedien del Consell d'Aragó i tornaven a Saragossa per a exercir-lo al final de la seva carrera.

5. LA PRESENCIA I INCIDÈNCIA DEL CONCEPTE EN LA HISTORIOGRAFIA

5.1. LA PROGRESSIVA ATENCIÓ AL PAPER DELS LLETRATS EN LES INSTITUCIONS: BREU I PARCIAL REPÀS BIOGRÀFIC

Alguns dels llibres i les monografies més clàssics sobre les institucions d'alta instància en el govern de la monarquia, particularment pel que fa a la Corona d'Aragó, han avançat en aquesta línia «judicialista» o d'accentuació del paper dels magistrats. En el cas de Catalunya, no és escassa la presència dels lletrats en la clàssica obra de John Elliott sobre la revolta catalana de 1640. Pel que fa al regne de València, les monografies de James Casey i, sobretot, de Teresa Canet, presten una atenció especial a la participació dels lletrats i els magistrats en la trajectòria política i l'estructuració social d'aquests territoris.¹⁴

En aquesta mateix línia se situava Helmut Koenigsberger en la seva ja clàssica monografia sobre Sicília en temps de Felip II.¹⁵ El pròleg de J. M. Batista i Roca a la primera edició d'aquesta obra ajuda a comprendre la ubicació del regne en la monarquia catòlica, el govern de la qual a l'illa no es pot arribar a en-

14. James CASEY, *El regne de València al segle XVII*, València, Curial, 1981; edició en anglès: *The Kingdom of Valencia in the seventeenth century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979; edició en castellà: *El reino de Valencia en el siglo XVII*, Madrid, Siglo XXI, 1983; Teresa CANET, *La Audiència valenciana en la època foral moderna*, València, Alfons el Magnànim, 1986; Teresa CANET, *La magistratura valenciana (s. XVI-XVII)*, València, Universitat de València, 1990.

15. Helmut G. KOENIGSBERGER, *The Governement of Sicily under Philip II of Spain*, Londres, Staples Press, 1951; edició espanyola: *La práctica del Imperio*, Madrid, Revista de Occidente, 1975; edició amb epíleg de Pablo Fernández Albaladejo: *La práctica del Imperio*, Madrid, Alianza, 1989.

tendre si no s'acudeix a la labor dels doctors. Cal dir el mateix del regne de Nàpols als segles XVI i XVII, com clarament es desprèn de les monografies d'Aurelio Cernigliaro i Pier Luigi Rovito. El títol de la monografia d'aquest darrer és per si mateix significatiu: Nàpols com una «república de togats», en la qual els barons, per la seva part, eren gairebé «oficials regis».¹⁶

Un cas clar és el representat pel ducat de Milà. La monografia ja clàssica d'Ugo Petronio¹⁷ mostra clarament la importància màxima del Senat milanès en l'exercici de la jurisdicció d'última instància, de manera que es va convertir en la institució cardinal del ducat ja en el període *sforcesco*, per la qual cosa no va sofrir grans alteracions estructurals sota el govern hispànic. La nòmina de juristes de prestigi que van adornar amb la seva presència i actuació la magistratura, ben descrita i analitzada per Petronio, és una bona mostra de la funció que complien en el manteniment del sistema. Alguns d'ells van ser, a més, autors d'una àmplia i decisiva obra doctrinal, com és el cas d'Egidio Bossi¹⁸ o G. A. Zavattari,¹⁹ sense oblidar el paper destacat, segons Petronio, de Ruginelli i la ingent obra de Julio Claro. La incardinació social i política d'aquest ampli grup de doctors en l'entramat civil milanès va ser objecte d'atenció i d'una detallada anàlisi d'Antonio Álvarez-Ossorio en una monografia de títol ben expressiu: *La república de las parentelas*.²⁰

El regne de Sardenya ens ofereix una mostra clara de fins a quin punt, molt elevat en aquest cas, podia arribar la participació dels magistrats sards en la presentació del seu dret patri en el centre de la monarquia. El primer pas va ser el que va fer Jerónimo Olives, que es va traslladar a la Cort el 1554 per a ocupar la plaça d'advocat fiscal del Consell Suprem dels regnes de la Corona d'Aragó. Va viure allí amb la seva família fins que va morir l'any 1569, cosa que li va donar temps i oportunitat per a publicar un extens comentari del dret consuetudinari sard: la *Carta de Logu*.²¹ Va completar aquesta labor Francisco de Vico y Artea,

16. Aurelio CERNIGLIARO, *Sobranita e feudo nel regno di Napoli, 1505-1557*, Nàpols, Jovene, 1983, 2 vol.; Aurelio CERNIGLIARO, *Patriae leges, privatae rationes: Profili giuridico-istituzionali del cinquecento napolitano*, Nàpols, Jovene, 1988; Pier Luigi ROVITO, *Respubblica dei Togati: Giuristi e societa nella Napoli del Seicento*, Nàpols, Jovene, 1981.

17. UGO PETRONIO, *Il Senato di Milano: Istituzioni giuridiche ed esercizio del potere nel Ducato di Milano da Carlo V a Giuseppe II*, Milà, Giuffrè, 1972.

18. Egidio BOSSI, *De remediis ex sola clementia principis contra sententiam*, Lió, 1562.

19. G. A. ZAVATTARI, *De fori mediolanensis praxi, et nonnullis depravationibus ex eo tollendis dialogus*, Venècia, 1584.

20. Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO, *La república de las parentelas: El Estado de Milán en la monarquía de Carlos II*, Màntua, Gianluigi Arcari, 2002.

21. Vegeu l'article de Lalinde sobre aquesta aportació «La 'Carta de Logu' nella civiltà giuridica della Sardegna medievale», a Italo BIROCCHI i Antonello MATTONE (cur.), *La Carta de Logu d'Arborea nella storia del diritto medievale e moderno*, Roma i Bari, Laterza, 2004, p. 13-49.

que es va encarregar de dur a terme una extensa recopilació de les lleis de Sardenya, amb una atenció particular a les emanades de l'autoritat règia.²² Segons la meua opinió, l'obra d'aquests autors, als quals caldria afegir el nom de Joan Dexart com a artífex de la plasmació doctrinal del dret parlamentari del regne de Sardenya, completa totalment el dret sard, exposat de manera que pogués ser identificat com un ordenament complet i sòlid entre els que conflüen en la Cort d'aquella monarquia tan àmplia.²³

La quasi consubstancialitat entre els tribunals i els doctors que els componien va ser exposada per un autor del migdia italià com Gian Battista de Luca (el cardenal per antonomàsia de la doctrina jurídica italiana de l'edat moderna), que no es limitava a això, sinó que exalçava, a més, la *comunicatio* que tenia lloc entre els juristes de l'Occident europeu, i de manera clara en la xarxa que directament o indirecta es teixia dintre i a l'entorn de la monarquia catòlica.²⁴ En el mateix món de la jurisprudència italiana de l'Antic Règim va desplegar la seva obra Gino Gorla, en aquesta mateixa línia de reforç de les tesis sobre la importància dels tribunals vista des de la perspectiva dels juristes que els integraven. Gorla planteja la idea d'una actuació coral dels juristes que van ocupar llocs importants en la magistratura del seu respectiu territori jurisdiccional.²⁵

En aquest recorregut, no puc deixar de prestar atenció al cas de Portugal, ja que en una monografia relativament recent, obra de Jean Frederic Schaub, es troba una de les més perfectes manifestacions de la consideració dels magistrats com a principals protagonistes de l'acció de govern i justícia d'una monarquia

22. Francisco de VICO, *Libro primero de las leyes y pragmáticas del Reyno de Sardenya. Compuestas, glosadas y comentadas por Don Francisco de Vico, del Consejo del Rey N. S. y su Regente en el Supremo de Aragón. Vistas y aprobadas en él, y mandadas guardar y observar con su Real Decreto de 7 de marzo de 1633.*

23. Jon ARRIETA ALBERDI, «Lletrats i consellers sards durant la monarquia dels Àustria», *Afers. Fulls de Recerca i Pensament* (València), vol. 23, núm. 59 (2008), *El regne de Sardenya a l'època moderna*, p. 29-51.

24. Ricardo ORESTANO, *Introducción al estudio del derecho romano*, traducció i notes de Manuel Abellán Velasco, Madrid, Universidad Carlos III i Boletín Oficial del Estado, 1997 (versió en castellà de la italiana de l'any 1987), p. 44.

25. Gino GORLA, «I Tribunali Supremi degli Stati Italiani, fra i secoli XVI e XIX, quali fattori della unificazione del diritto nello stato e della sua uniformazione fra stati», a ISTITUTO DELLA SOCIETÀ ITALIANA DI STORIA DEL DIRITTO, *La formazione storica del diritto moderno in Europa*, vol. I, Florència, Leo S. Olschki, 1977, p. 447-684; Gino GORLA, «“Iura naturalia sunt inmutabilia”. I limiti al potere del “Principe” nella dottrina e nella giurisprudenza forense fra i secoli XVI e XVIII», a *Diritto e potere nella storia europea: Atti in onore di Bruno Paradisi*, vol. II, Florència, Leo S. Olschki, 1982, p. 629-683.

àmplia com la portuguesa. Aquest autor reconeix el seu deute amb Antonio Manuel Hespanha, en la mesura que orienta la seva investigació per la via marcada pels juristes que en el seu dia van reflexionar també sobre la història política de l'Antic Règim, però concedeix un valor especial als que, al mateix temps, van formar part dels consells i tribunals d'alta instància. Eren els que gaudien de la millor situació per a explicar la naturalesa i el funcionament de la monarquia, ja que, com assenyala Schaub seguint l'estela del citat Hespanha, «l'instance gouvernementale est centrale seulement quand elle coïncide avec la sommet de l'appareil judiciaire», si bé allò que proporciona un valor especial a aquestes afirmacions és més específicament el mèrit de la fonamentació de tota una obra doctrinal en l'experiència directa, en la realitat vital i en la trajectòria personal, entrelaçades, a més, generacionalment. Tots aquests caràcters apareixen en l'obra de Schaub, el qual els desenvolupa sense la influència directa de Lalinde, si bé és cert que aquest darrer va saber plasmar de manera precisa els mateixos fonaments metodològics.²⁶

5.2. LALINDE EN EL LLIBRE *EL DRET PÚBLIC CATALÀ*, DE VÍCTOR FERRO

Recordo que, al cap de poc temps de la publicació del llibre de Víctor Ferro *El dret públic català* (Barcelona, 1987), Lalinde em va demanar la meua opinió sobre aquesta obra. Jo n'havia fet una primera lectura que em va permetre respondre-li que m'havia semblat una extraordinària exhibició de coneixement precís i exhaustiu de la bibliografia jurídica catalana. Li vaig assenyalar la meua admiració per la manera en què Ferro havia sabut desenvolupar i aprofitar l'obra de desenes de juristes catalans que componien una obra col·lectiva que l'autor havia sabut plasmar magníficament. Entre tots aquests lletrats (Andreu Bosch, Miquel Calderó, Joan Pere Fontanella, Rafael Vilosa...), apareix moltíssim un tal Lalinde, li vaig dir, que al final no se sap molt bé si és un doctor del segle XVII o un d'actual, ja que en aquest segon cas seria casi l'únic citat. La resposta va ser espontània i sense ànim d'afalagament fàcil, ja que resulta intensament cridaner el fet simple de la cita tan freqüent de Lalinde al llarg del text.²⁷ Però no només destaca la seva abundant presència, sinó també la importància qualitativa d'aquesta. Efectivament, Lalinde és el pilar fonamental en la cons-

26. Jean-Frédéric SCHAUB, *Le Portugal au temps du Comte-Duc d'Oliveres (1621-1640): Le conflit de juridictions comme exercice de la politique*, Madrid, Casa de Velázquez, 2001, p. 11, 57, 9 i 476.

27. Vegeu-ne les p. 346 (nota 233), 433 (notes 8 i 9), 445 (nota 28 bis, fonamental) i 49-110, on s'alternen innombrables vegades Lalinde *Institución* i Lalinde *Gobernación*.

trucció de la tesi central de Ferro, que no és altra que la consideració del pactisme com la clau de volta que sosté tot el sistema institucional català, de manera que passa a ser un *a priori* que presideix el llibre en el seu conjunt. En el capítol dedicat al virrei i a l'Administració virregnal, l'acord amb Lalinde no pot ser més gran, de manera que s'arriba a un alt grau d'identificació entre l'explicació d'aquest últim i la proporcionada per Andreu Bosch i altres juristes. En aquest sentit, Ferro comparteix el balanç de Lalinde sobre la impossibilitat de considerar plenament el virrei com un *alter nos* del rei. En el contigu tema del capità general, Ferro torna a anar de bracet de Lalinde i Bosch, atès que reconeix que van ser aquests dos autors els qui van tractar sistemàticament la figura.

El llibre de Ferro és la perfecta constatació de fins a quin punt s'unien en la persona dels doctors de l'Audiència la seva ciència i experiència, ja que és evident que, gràcies que van ser capaços de plasmar-la en una àmplia obra, la que desfila al llarg del llibre i es recull en una bibliografia que ocupa vint-i-dues pàgines, aquest autor va poder culminar aquesta excel·lent monografia.

A tall de conclusió, torno a insistir que el valor i l'operativitat de les perspectives d'anàlisi perfilades per Lalinde augmenten en la mesura que es poden considerar aplicables a altres casos, no només al de Catalunya. A més de les apreciacions destacades en aquest article, que permeten, com espero haver constatat, confirmar el valor i les possibilitats de la idea del factor «judicialista», crec que algunes afirmacions de Lalinde que poden passar desapercibudes contenen en si mateixes un ric i profitós contingut. Vegeu, com a mostra, la que feia en la pàgina 81 de *La institució virreinal*: «[...] en aquella época los escritos de los autores de cada uno de los reinos pesan extraordinariamente en los otros y además, en la práctica, como se verá más adelante, las limitaciones impuestas a los poderes de los virreyes fueron muy grandes, de tal forma que efectivamente el pomposo título de “alter nos” está muy lejos de la realidad.»

Aquest «pes d'uns autors en els altres» es tradueix en el fet que els llibres dels magistrats —pertanyents als alts tribunals i consells i que plasmaven la seva experiència en obra doctrinal escrita i publicada— eren coneguts pels seus col·legues de tot Europa i de les Índies. Però fins i tot ells mateixos es traslladaven també dels seus regnes d'origen a la Cort, on convivien materialment amb col·legues d'altres sínodes. Lalinde va apreciar clarament, i ho va valorar de manera conseqüent, que tots aquests «autors» tenien moltes coses en comú, començant pel simple fet que es tractava d'un «grupo social» caracteritzat per ser «proclive al consejo tanto en el aspecto material como en el orgánico». A ningú no se li escapa la força expansiva que té aquesta afirmació tan simple i clara al mateix temps. Tota la «institució virregnal» de la monarquia adquireix ple sentit si s'associen degudament la faceta estricta i central d'aquella, el virrei com a tal i l'estructura

en la qual aquest s'integra. Ara bé, aquesta «institució virregnal» es va desplegar per tota la monarquia²⁸ i va generar en cada regne un supòsit, una manera singular de manifestació de la complementació entre les esferes real i virregnal de caràcter dinàmic i interactiu, cosa que obliga a estudiar cada cas tenint en compte el conjunt que forma amb els altres.

En un seminari recent celebrat a Barcelona sobre la institució virregnal,²⁹ el professor Antonio Manuel Hespanha insistia en la necessitat de partir d'un model que serveixi de base i esquelet sobre el qual es puguin construir els estudis que la institució mereix. Crec que, aquest model, ja el tenim des del 1964, amb l'avantatge que serveix per a qualsevol acostament no només a la figura del virrei, sinó a la de qualsevol altre component d'alta instància de la monarquia catòlica. N'he tingut prou amb tornar a agafar el llibre i llegir-lo de nou per a constatar-ho i comprovar els fruits que ha donat i la continuïtat que ha tingut, continuïtat no merament extensiva, sinó creativa i dinàmica, com es posa de manifest en l'anàlisi de la bibliografia posterior, ja plenament consolidada.

28. Jesús LALINDE ABADÍA, «Virreyes y lugartenientes medievales en la Corona de Aragón», *Cuadernos de Historia de España* (Buenos Aires, Instituto de Historia de España), vol. XXXI-XXXII (1960), p. 98-172.

29. «El mundo de los virreyes en las monarquías de España y Portugal (siglos XVI-XVIII). Dimensiones institucionales y universos simbólicos», celebrat a Barcelona el 29 i el 30 de maig de 2008 i organitzat pel Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona.

LA CONTRIBUCIÓ DE JESÚS LALINDE ABADÍA A LA HISTÒRIA DEL DRET CATALÀ (UNA PETITA APROXIMACIÓ LITÚRGICA I SECUNDÀRIA AMB ELS RECORDS DEL MESTRE LALINDE)

Manuel J. Peláez
Universitat de Màlaga

El meu primer coneixement de Jesús Lalinde Abadía l'any 1971 va ser a través del que vaig sentir dir d'ell a les classes d'Història Medieval d'Espanya que impartia aquesta gran historiadora de l'edat mitjana que, per adversitats de la fortuna, no va arribar a ser catedràtica, a pesar dels mèrits sobrats que tenia, i que és Carme Batlle i Gallart. Després vaig passar, durant aquell curs 1971-1972, a l'edifici central de la Universitat de Barcelona de la Gran Via de les Corts Catalanes, on vaig sentir de nou el nom de Lalinde en l'assignatura Història de la Corona d'Aragó, que explicava i feia molt atractiva Jaume Sobrequès i Callicó, que encara no havia guanyat l'oposició de professor agregat d'Història de Catalunya a la Universitat Autònoma de Barcelona. El nom de Lalinde, indubtablement, va aparèixer en les explicacions de Santacana d'Història de les Institucions Medievals Espanyoles i, ja en matèria jurídica, en les d'Història del Dret Espanyol, al primer curs de Dret. En la Història de les Institucions Universals Medievals que, en la titulació d'Història Medieval, explicava Salvador Claramunt, no recordo haver sentit el nom de Lalinde Abadía. De passada diré que aquesta assignatura era explicada magistralment per Claramunt i era molt formativa per al futur historiador del dret, perquè s'hi aprenien força coses sobre les institucions públiques franques, les del regne vàndal nord-africà, les llombardes, les bizantines, les normandes i les venecianes.

El 1976 el vaig sentir parlar per primera vegada, quan Lalinde formava part d'un tribunal dedicat a jutjar una tesi doctoral d'història medieval. Vaig tenir l'oportunitat de tornar a sentir-lo diverses vegades a partir de la seva tornada a Barcelona per a ocupar-se de la segona Càtedra d'Història del Dret. En aquells seminaris formatius, no pas merament informatius, que organitzava Josep Maria Font i Rius (continuació dels que feia Luis García de Valdeavellano, amb el mateix Font i altres), Lalinde intervenia amb una agudesesa desbordant, però sempre molt respectuosa. El recordo fent tota classe d'observacions sobre les *Parti-*

das i sobre el dret històric de països europeus dels quals jo poc sabia, a part del nom de la capital de cadascun dels estats. Em va fer unes observacions molt precises, una vegada, per a indicar-me que no era gens segur que la *locatio navis* romana hagués donat lloc al noliejament a escar català o *noleggio a scarso* italià i, després, al *time charter*, i que una cosa una mica semblant succeïa amb la *locatio vehendarum rerum seu mercium* i el noliejament a quintarades o *noleggio a cantari*.

Lalinde Abadía va ser membre del tribunal que em va nomenar professor adjunt d'universitat el 1981 i del qual formaven part, a més, Juan Antonio Alejandre (el més crític i àcid de tots els jutges del tribunal i amb una mentalitat degolladora), Gonzalo Martínez Díez i Julio Medina Font, i que presidia José Manuel Pérez-Prendes y Muñoz de Arracó. El comportament de Lalinde va ser exquisit i recordo com va posar al seu lloc solament un dels opositors, en aquest cas una dona que feia la imatge d'una fadrina, Emma Montanos Ferrín, de la qual va assenyalar que els seus treballs d'investigació eren més propis d'una estudiant avantatjada que d'una professora universitària.

En ocasió de les jornades celebrades a Jaca sobre la història de les ciències al setembre del 1982, vaig tornar a coincidir amb ell en un marc molt polititzat contra la drete que llavors representava la UCD i amb ganes, tant per part dels ponents com per part dels comunicants, de canviar-ho tot. Lalinde, no obstant això, va ser prudent i va saber distingir l'àmbit de la política i el de la ciència. Gairebé el secretari de les Jornades, i també ho era del PCE aragonès, galantjava molt bé amb tothom, caminant a pas de tortuga. Era una bona persona.

Carlos Merchán, aquest historiador de les institucions públiques, inquiet i *d'esprit follet, mais pas forban littéraire* (aquests són altres: Alfonso Otero Varela, Emma Montanos, Ignacio Ruiz Rodríguez, Dionisio Perona Tomás, Concepción Gómez Roán, Consuelo Juanto i Emilio Lecuona Prat, tres dels quals eren de la prestigiosa escola anomenada *Escudería*, uns altres tres estaven a mitja pensió en aquesta escola —que no s'ha pronunciat en contra de la seva presència i els quals formen part, de moment, de la seva *ouaille*— i Otero era deixeble d'Álvaro d'Ors), el va convidar el 1983 a fer una conferència a la Facultat de Dret de Màlaga. Al maig del 1984 Lalinde va tornar a participar a Marbella, a la Fundació Hanns Seidel, en unes jornades sobre l'Estat espanyol des de l'edat mitjana fins als nostres dies, i va dir moltes coses i molt originals en una conferència que després va ser recollida en un llibre.¹

1. Jesús LALINDE ABADÍA, «Depuración histórica del concepto de estado», a Manuel J. PELÁEZ (ed.), *El Estado español en su dimensión histórica*, Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias, 1984, p. 17-58. També van intervenir en aquest col·loqui Antonio Pérez Martín, Luis

Lalinde també va col·laborar en l'homenatge que Jesús Fernández Viladrich i Manuel J. Peláez van organitzar en honor de Josep Maria Font i Rius.² El seu article, el vam situar a continuació de la semblança que Luis García de Valdeavellano³ va escriure sobre Font. En aquest text, Lalinde, el primer deixeble de Font i Rius, parlava de la «condició gal·licista» del seu mestre i assenyalava una idea que pensem que és summament suggeridora: «Su maestro, el Prof. G. de Valdeavellano, escapó a los reproches del juridicismo que formularon autores, principalmente franceses, a otros historiadores del derecho, y el Dr. Font Rius ha seguido, en gran parte, las directrices de su maestro. A su vez, éste, a través de Claudio Sánchez-Albornoz, procede de una escuela cuya iniciación se atribuye a Eduardo de Hinojosa, quien, según el parecer de Rafael Altamira, se encontraba en la línea de los que, desde el siglo pasado [això, Lalinde ho va escriure el 1985], consideraban el derecho como un producto social. Estas coordenadas pueden expli-

Suárez Fernández, Manuel J. Peláez, Ismael Sánchez Bella, Joaquín Tomás Villarroya i Erhard Zurawka. L'article de Suárez no va arribar a temps per a ser publicat i va ser substituït per una col·laboració d'Ettore Rotelli, catedràtic d'Història de les Institucions Polítiques de la Universitat de Bolonya i director de l'Institut per a la Ciència de l'Administració Pública de Milà. D'aquesta obra, se'n va fer una segona edició l'any 1986. Van sortir-ne diverses recensions, en concret de: Pedro A. PORRAS ARBOLEDAS, a *Cuadernos Informativos de Derecho Histórico Público, Procesal y de la Navegación*, núm. 6-7 (1987), p. 1413-1421; Jacques KRYNEN, a *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, núm. LXIII (1985), p. 202-203; Enrique Manuel GUERRA HUERTAS, a *Revista de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense*, núm. 70 (1986), p. 545-547; Rafael GIBERT Y SÁNCHEZ DE LA VEGA, a *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LV (1985), p. 896-897. Tots van fer grans elogis de l'article de Lalinde.

2. Jesús LALINDE ABADÍA, «El Dr. José María Font i Rius y la iushistoriografía local catalana», a Manuel J. PELÁEZ ALBENDEA i Jesús FERNÁNDEZ VILADRICH (ed.), *Una oferta científica iushistórica internacional al doctor J. M. Font i Rius por sus ocho lustros de docencia universitaria*, Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias, 1985, p. 1-19.

3. Luis GARCÍA DE VALDEAVELLANO Y ARCIMÍS, «Don José María Font i Rius», a Manuel J. PELÁEZ ALBENDEA i Jesús FERNÁNDEZ VILADRICH (ed.), *Una oferta científica iushistórica internacional*, p. VII-XIV. En aquest homenatge, van participar-hi alguns autors estrangers que han arribat a ocupar llocs de responsabilitat importants i que estan considerats autèntics caps de brot dintre del seu àmbit: Julius Bardach, catedràtic d'Història del Dret i de l'Estat de la Universitat de Varsòvia; Davide Emilio Cito Pagani-Cessa, catedràtic de Dret Canònic de la Universitat de la Santa Creu de Roma; Pierpaolo Donati, catedràtic de la Universitat de Bolonya i president de l'Associació Italiana de Sociologia; Gina Fasoli, catedràtica d'Història Medieval de la Universitat de Bolonya; Jean Gautier Dalché, catedràtic d'Història Medieval de la Universitat de Niça; Denis Menjot, catedràtic d'Història Medieval de la Universitat de Niça; Massimo Montanari, catedràtic d'Història Medieval de la Universitat de Bolonya i degà de la Facultat de Lletres i Filosofia d'aquesta Universitat; Carlo Guido Mor, catedràtic d'Història del Dret Italià de la Universitat de Pàdua; Ettore Rotelli, catedràtic de la Universitat de Bolonya, esmentat més amunt; Leopoldo Tullio, catedràtic de Dret de la Navegació de la Universitat de Roma La Sapienza i director de l'Institut de Dret de la Navegació, i Stefano Zunarelli, catedràtic de Dret de la Navegació i degà de la Facultat de Jurisprudència de la Universitat de Bolonya.

car que, sin contradicciones internas, la producción iushistórica del Dr. Font Rius, en este caso, la local, se encuentre inserta en la que corresponde a la escuela de Hinojosa, y no se halle lejos de la que caracteriza a las corrientes galas de la “historia total”. La iushistoriografía futura tiene la palabra.»⁴

D’alguns dels llibres de Lalinde, me’n vaig ocupar ocasionalment en breus recensions, com la que Joan Banchs de Naya i jo mateix vam escriure del seu llibre *El derecho en la historia de la humanidad*,⁵ o en cites d’ocasió, ja més freqüentment.

De més pes va ser l’organització de l’homenatge internacional a Lalinde titulat *Papers in Public Law, Public Legal History, Natural Law and Political Thought. Estudios en homenaje al profesor Jesús Lalinde Abadía*,⁶ en el qual van col·laborar exclusivament autors estrangers, a excepció de l’organitzador,⁷ en concret: Ralph Nelson⁸ (Universitat de Windsor, Canadà), Anthony J. Parel⁹ (Universitat de Calgary, Canadà), Jacques Krynen¹⁰ (Universitat de Bordeus, França), Jean Marie Cauchies¹¹ (Universitat Catòlica de Lovaina, Bèlgica), Jean Gaudemet¹² (Univer-

4. Jesús LALINDE ABADÍA, «El Dr. José María Font i Rius y la iushistoriografía local catalana», p. 19.

5. Vegeu Manuel J. PELÁEZ i Joan BANCHS DE NAYA parlant del llibre de J. LALINDE ABADÍA, *El derecho en la historia de la humanidad*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 1982, a *Información Comercial Española*, núm. 594 (febrer 1983), p. 173-174, i a *Revista de Estudios Políticos*, núm. 29 (1982), p. 314-316.

6. Vegeu-ne les recensions següents: d’Antonio GARCÍA Y GARCÍA, a *Glossae*, núm. 4 (1992), p. 305, i a *Revista Española de Derecho Canónico*, núm. 50 (1993), p. 816-817; de VIDA AZIMI, a *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, vol. LXXI, núm. 3 (1993), p. 421-422; de M. F. M., a *Studium*, vol. XXXIII, núm. 2 (1993), p. 352-353; (s. aut.), a *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, vol. LXI, núm. 4 (1993), p. 590; de Paola CASANA TESTORE, a *Rivista di Storia del Diritto Italiano*, núm. LXV (1993), p. 622-623; (s. aut.), a *Medioevo Latino*, vol. XIX (1998), p. 965, núm. 12516.

7. Manuel J. PELÁEZ, «Las fuentes literarias, teológicas, jurídicas, políticas y canónicas de las obras de Francesc Eiximenis», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law, Public Legal History, Natural Law and Political Thought. Estudios en homenaje al profesor Jesús Lalinde Abadía*, Barcelona, Universidad de Málaga, Facultad de Derecho, Cátedra de Historia del Derecho y de las Instituciones, 1992, p. 229-263.

8. Ralph NELSON, «The natural knowledge of the natural law», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 3-28.

9. Anthony J. PAREL, «Thomistic natural law & historicity», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 29-45.

10. Jacques KRYNEN, «Le peuple gallican ne s’accoutume à subjection servile... À propos de la crise de 1356-1358», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 49-59.

11. Jean-Marie CAUCHIES, «Sur quelques axes de la législation des principes territoriaux dans les Pays-Bas (fin XIe - premier quart XVe s.)», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 61-71.

12. Jean GAUDEMET, «La révolution et le droit», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 73-83.

sitat de París II, França), Witold Maisel¹³ (Universitat de Pozna, Polònia), Claudio Schwarzenberg¹⁴ (Universitat de Roma La Sapienza, Itàlia), Geoffroy de Gislain¹⁵ (Facultat Lliure d'Economia i Dret de París, França), Jean-Marie Carbasse¹⁶ (Universitat René Descartes de París V, França), Alain Baccigalupo¹⁷ (Universitat de Laval, Canadà), John F. McEldowney¹⁸ (Universitat de Warwick, Gran Bretanya), Melvin A. Kahn¹⁹ (Universitat Estatal de Wichita, EUA), Charles J. Helm²⁰ (Universitat d'Illinois Occidental, EUA), Jean Bastier²¹ (Universitat de Ciències Socials de Tolosa de Llenguadoc, França), Marshall Wm. Conley²² (Universitat d'Acàdia, de Wolfville, Canadà), John W. Bridge²³ (Universitat d'Exeter, Gran Bretanya), Donald T. Wells²⁴ (West Georgia College, EUA), Robert J. Langran²⁵ (Universitat de Villanova, EUA), John E. Kersell²⁶ (Universitat de

13. Witold MAISEL, «La paix interne (nationale, municipale, routière, individuelle) dans le passé médiévale», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 85-95.

14. Claudio SCHWARZENBERG, «Disegno storico delle istituzioni giuridiche dello stato Farnesiano», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 97-118.

15. Geoffroy de GISLAIN, «L'élaboration des Cahiers de Doléances», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 119-132.

16. Jean-Marie CARBASSE, «La justice pénale pendant la Révolution Française. Quelques réflexions sur les droits de l'homme», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 133-156.

17. Alain BACCIGALUPO, «Histoire des administrations municipales québécoises», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 157-193.

18. John F. MCELLOWNEY, «British public law and legal history», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 195-225.

19. Melvin A. KAHN, «Alexander Hamilton and the concept of liberty under law», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 265-274.

20. Charles J. HELM, «The liberal theory of the state: wants, interests & the common good», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 275-291.

21. Jean BASTIER, «La Commission de Coopération Intellectuelle de la Société des Nations dès origines à 1922 (avec trois lettres inédites de Bergson)», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 293-332.

22. Marshall W. CONLEY, «Humanitarian strategies from a comparative perspective: High Commissioner for Refugees and the International Committee of the Red Cross», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 333-353.

23. John W. BRIDGE, «Judicial control of prerogative powers in foreign affairs in the United Kingdom», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 357-371.

24. Donald T. WELLS, «Religion and american public law: a policy approach», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 373-390.

25. Robert W. LANGRAN, «The Constitution and the Supreme Court», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 391-398.

26. John E. KERSELL, «Responsibility for administrative law (a reappraisal)», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 399-402.

Waterloo, Canadà), Anna R. Minelli²⁷ (Universitat de Bolonya, Itàlia), Barbara Hazlewood²⁸ (Sul Ross Universitat Estatal, EUA), Norman Lewis²⁹ (Universitat de Sheffield, Gran Bretanya) i Hugh G. Thorburn³⁰ (Queen's University, de Kingston, Canadà). Allí vam recollir unes breus i incompletes notes sobre Lalinde.³¹

Vaig tornar a coincidir amb Lalinde en el magnífic congrés organitzat per Tomàs de Montagut i Estragués i Josep Serrano i Daura a Ascó el 1997, les actes del qual es van publicar dos anys després i les quals constitueixen una de les aportacions veritablement importants que s'han fet en els últims quaranta anys a Espanya dintre de la història del dret.³² El vaig trobar jovial, alegre i suggeridor, com sempre.

A Segòvia, els dies 21 i 22 de juny de 2001, en ocasió de les jornades sobre la història de l'*Anuario de Historia del Derecho Español*, vaig veure'l una altra vegada.³³ Aleshores era un Lalinde diferent, fins i tot confonia alguns personatges que el van ajudar en la seva carrera universitària en el passat. No havia perdut l'amabilitat, però sí la memòria.

Vaig intervenir, finalment, en l'homenatge conjunt a Lalinde i Víctor Ferrero³⁴ que va organitzar la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona a iniciativa del vicerector de Relacions Institucionals i secretari general de la universitat esmentada, Tomàs de Montagut, citat diverses vegades en aquestes pàgines, i en el qual van parlar Jesús Morales, José María Pérez Collados, Sixto Sánchez-Lauro, Ro-

27. Anna R. MINELLI, «Effetti dei controlli sulla pubblica Amministrazione in Italia», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 403-426.

28. Barbara HAZLEWOOD, «The SDP/Liberal Alliance and party realignments in post-industrial Britain», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 427-445.

29. Norman LEWIS, «Changes in socio-legal structures: the British case», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 447-472.

30. Hugh G. THORBURN, «Initiative and autonomy in economic policy-making: cases involving the Canadian Federal Government», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. 473-495.

31. Manuel J. PELÁEZ, «Jesús Lalinde Abadía, historiador del derecho», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. v-xv.

32. Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS i Josep SERRANO I DAURA (ed.), *El territori i les seves institucions històriques: De la incorporació a Catalunya del marge dret del riu Ebre, Ascó, 1347-1997*, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, 2 v.

33. Vegeu Manuel J. PELÁEZ, «Jornadas sobre la historia del *Anuario de Historia del Derecho Español* (Segovia, 21-22 de junio de 2001)», *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos*, núm. XXIII (2001), p. 706-708.

34. Vegeu Patricia ZAMBRANA MORAL i Manuel J. PELÁEZ, «Seminarios de 2007 de Historia del Derecho y de las Instituciones, de Derecho Romano y de Derecho Histórico Comparado en la Universitat Pompeu Fabra (Seminario Permanente "Josep Maria Font i Rius")», *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos*, vol. XXIX (2007), p. 701-715, esp. p. 707-715.

mán Piña Homs, Josep Serrano i Daura, Sebastià Solé i Cot i Josep Maria Font i Rius, a part de Tomàs de Montagut. Van participar en aquest homenatge, a més, Antoni Jordà, Jaume Ribalta i Haro, Tunde Mikes, Antonio Planas, Elisabet Ferran, Josep Capdeferro, Stephen Jacobson, Judit Valls, Manuel José Vial, Alfons Aragoneses i segur que alguns altres més. Recordo que algú tractava de fer el fingit efecte de portar el lliri blanc de Sant Antoni a la mà dreta i, després, telefonar a Madrid al seu general en cap. Tots els conferenciants van ressaltar la vàlua intel·lectual i la projecció internacional de Lalinde, a part de les seves virtuts humanes.

Respecte a la manualística de Lalinde, ningú no va posar objeccions a l'elevada qualitat científica del seus llibres, però Peláez va ressaltar amb claredat que era bastant intel·ligible per a l'alumnat de primer curs de la carrera de Dret, però de summa utilitat per al professorat universitari que investigués en qualsevol branca de la història del dret o que, procedent de qualsevol sector del dret positiu, tractés de buscar els antecedents històrics d'una institució. Tomàs de Montagut va precisar que Lalinde, en la seva segona estada a la Universitat de Barcelona, de la qual ell va ser testimoni, va introduir una metodologia docent que s'aproxima bastant a la de l'actual sistema de Bolonya. En qualsevol cas, la *Iniciación histórica al derecho español* de Lalinde ofereix per al signant de les presents línies moltes i evidents dificultats de comprensió per raons no exclusivament conceptuals, sinó també terminològiques. El millor coneixedor de la manualística de Lalinde, el seu deixeble a la Universitat de Barcelona, Sixto Sánchez-Lauro, no es va pronunciar sobre els seus manuals d'història del dret, tot i que és un dels seus millors coneixedors.

José María Pérez Collados (autor, per cert, que té l'honor que les seves idees han estat copiades per una professora de la Universitat de Harvard, la millor universitat del món, cosa que és motiu del seu enorme prestigi, a diferència d'altres d'una escola molt coneguda, que copien els projectes docents de professors d'universitats de quarta categoria, segons la qualificació de l'Institut d'Ensenyament Superior de la Universitat de Sanghai),³⁵ en aquest homenatge a

35. El denominat Academic Ranking of World Universities del 2008 de l'Institute of Higher Education, de la Universitat Jiao Tong, de Xangai, estableix que les universitats que van des del número 1 fins al número 100 són les *top universities*, és a dir, les de primera categoria. Després hi ha les de segona categoria, que són les que van des del número 101 fins al número 500. Les de tercera categoria, que no es recullen en l'enquesta, però sí que se'n té informació a Xangai, són les que arriben fins al número 1.200, i després hi ha les de quarta categoria, que estan desclassificades. No hi ha ni una sola universitat espanyola de primera categoria, però sí deu de segona: la Universitat Complutense de Madrid, la Universitat de Barcelona, la Universitat Autònoma de Madrid, la Universitat Autònoma de Barcelona, la Universitat de València, la Universitat de Granada, la Universitat

Lalinde va parlar del «mite Lalinde» creat a Saragossa entorn de la seva figura. Hem resumit en unes breus línies les afirmacions de Jesús Morales sobre Lalinde en el seminari de la Universitat Pompeu Fabra. Val la pena recollir-les: «Tuvo Lalinde la voluntad de ser preciso y a la vez la capacidad para conseguirlo. Sus clases, desde el punto de vista doctrinal, eran como presenciar un bombardeo nuclear de conceptos, desarrollados con un lenguaje perfecto, acompasado con un sentido del equilibrio casi estético en cuanto a la proporción y el rigor. Su capacidad de concentración era asombrosa y la adaptación al medio, sorprendente. En los congresos se transformaba y afirmaba con firmeza, dentro del habitual ritual académico, las posiciones que postulaba.»³⁶

La varietat de temàtiques historicojurídiques conreades per Lalinde no se sol correspondre amb el que és habitual entre els historiadors del dret espanyol, entre els quals és molt freqüent que n'hi hagi alguns que només escriuin sobre institucions polítiques medievals, modernes i contemporànies, i s'oblidin de la història del dret civil, del dret de la navegació marítima, del dret mercantil, del dret internacional privat, del dret penal i del dret processal. Lalinde va fer treballs sobre l'antiguitat tardana, l'edat mitjana, l'edat moderna i l'edat contemporània. A més, va publicar sobre les fonts del dret, la societat política, la història de les institucions polítiques, la història del dret civil, la història del dret penal i la història del dret processal. Dintre de la manualística, va omplir un buit totalment desaparegut en multitud de manuals de la nostra disciplina. Només cal comprovar la immensa diferència que s'observa en el tractament de la part especial de la història del dret que van fer Salvador Minguijón (1873-1959), Ramón Riaza Martínez-Osorio (1899-1936) i Alfonso García-Gallo (1911-1992) en el seu manual del 1935, i el que va fer Lalinde. Després de Lalinde només hem trobat un cas de sistemàtica acabada i rigorosa de la història especial: parlem de la manualística dirigida i coordinada per Tomàs de Montagut des de la Universitat Pompeu Fabra, però feta per a la Universitat Oberta

de Sevilla, la Universitat Politècnica de València i la Universitat de Saragossa. En els rànquings dels anys 2003, 2004, 2005, 2006 i 2007 van sortir altres universitats de l'Estat espanyol, a més de les ja esmentades; en concret, la Universitat d'Oviedo, la Universitat de Màlaga, la Universitat de Salamanca, la Universitat de Valladolid i la Universitat de Santiago de Compostel·la. En els rànquings que van des de l'any 2003 fins a l'any 2008 mai no ha aparegut cap universitat privada o de l'Església espanyola. Ni tampoc hi han aparegut mai universitats que s'ensenyoreixen massa, com la Universitat Carles III, la Universitat d'Alacant, la Universitat Nacional d'Educació a Distància o la Universitat Rei Joan Carles de Madrid. Aquestes darreres són, segons el rànquing xinès, universitats de tercera categoria i, en molts casos, de quarta, però cal tenir en compte que no existeixen les de cinquena.

36. Patricia ZAMBRANA i Manuel J. PELÁEZ, «Seminarios de 2007 de historia del derecho y de las instituciones», *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos*, vol. XXIX (2007), p. 708.

de Catalunya.³⁷ A més a més, en relació amb Catalunya, Lalinde va estudiar el seu dret matrimonial i successori i les institucions politicoadministratives dels segles XIV i XV i modernes. Procedirem ara a fer una enumeració del que hem detectat que va escriure sobre la història i el dret de Catalunya.

LLISTAT DE PUBLICACIONS DE JESÚS LALINDE ABADÍA SOBRE LA HISTÒRIA DEL DRET CATALÀ I ELS JURISTES DE CATALUNYA³⁸

«*La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa (1646-1659)*, de Josep Sanabre». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XXVII-XXVIII (1957-1958), p. 1237-1240. [Recensió]

«*Felip II i Catalunya*, de J. Reglà Campistol». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XXVII-XXVIII (1957-1958), p. 1231-1232. [Recensió]

37. En concret, Tomàs de MONTAGUT i Carles J. MALUQUER DE MOTES I BERNET, *Història del dret espanyol*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya, 1996. Tomàs de MONTAGUT, Víctor FERRO POMÀ i Josep SERRANO i DAURA, *Història del dret català*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya, 2001, van estudiar, amb una profunditat inusitada per a un manual, el dret penal i processal a Catalunya abans del Decret de Nova Planta i, amb una perspectiva cronològica una mica més àmplia, el dret civil i mercantil.

38. Vaig tenir en compte, per a escriure aquesta enumeració de publicacions sobre Lalinde, sense fer una feïnada esfloradissa, això que van escriure els meus amics Sixto SÁNCHEZ-LAURO PÉREZ i Jon ARRIETA ALBERDI, «Bibliografía del prof. D. Jesús Lalinde Abadía», a A. IGLESIA FERREIRÓS, *Centralismo y autonomismo en los siglos XVI-XVII: Homenaje al profesor Jesús Lalinde Abadía*, Barcelona, 1989, p. 27-57. Vegeu també Manuel J. PELÁEZ, «Jesús Lalinde Abadía, historiador del derecho», a Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON *et al.*, *Papers in Public Law*, p. v-xv, on hem fet una curta passejada parlant de Lalinde, del mestre comú Josep Maria Font i Rius i de molts amics del Departament d'Història del Dret de la Universitat de Barcelona, com Tomàs de Montagut i Estragués, Jesús Fernández Viladrich, Sixto Sánchez-Lauro, Joan Banchs de Naya, Ferran Guardiola, Teresa Tatjer, Josep Maria Gay i Escoda (a. c. s., i que Déu li hagi perdonat totes les seves maquinacions i intrigues, entre altres contra Lalinde; això es pot dir ara, que han passat més de vint anys), etcètera. I vegeu també Sixto SÁNCHEZ-LAURO, «Jesús Lalinde Abadía (1920-2007)», a Manuel J. PELÁEZ, *Diccionario crítico de juristas españoles, portugueses y latinoamericanos (hispánicos, brasileños, quebequenses y restantes francófonos)* (fins a l'any 2008), vol. II, núm. 2, *Apéndice biográfico*, Saragossa i Barcelona, Cometa, 2008, p. 439-443, núm. 1962; Sixto SÁNCHEZ-LAURO, «Producció científica de Jesús Lalinde Abadía», en aquest número d'aquesta mateixa REVISTA DE DRET HISTÒRIC CATALÀ; Alejandro MARTÍNEZ DHIER, «Jesús Lalinde Abadía (1920-2007) en la historiografía jurídica contemporánea (una visión personal en torno a la vida, obra y pensamiento del catedrático de Historia del Derecho Español)», *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos*, vol. XXIX (2007), p. 451-463, i l'article esmentat sobre les activitats del Seminari Josep Maria Font i Rius, escrit en col·laboració amb Patricia Zambrana. Vegeu també els treballs publicats abans de Josep Maria FONT I RIUS, «Jubilación del profesor don Jesús Lalinde Abadía», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LVI (1986), p. 1147-1148, i «In Memoriam: Jesús Lalinde Abadía», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LXXVII (2007), p. 986-987.

«*Els virreis de Catalunya*, de J. Reglà Campistol». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XXVII-XXVIII (1957-1958), p. 1228-1231. [Recensió]

La institución virreinal en Cataluña (1479-1716). Barcelona: Universitat de Barcelona, 1958. 28 p. [Exposició molt petita i resumida de la seva tesi doctoral]

«Los virreyes de Cataluña bajo los Austrias. Dinámica de una institución». *Estudios de Historia Moderna*, núm. VI (1956-1959), p. 169-214.

«Estudio del art. 1º de la Compilación de derecho civil especial para Cataluña (Alerta a la escuela histórica)». *Revista Jurídica de Cataluña*, vol. X, núm. 2 (març-abril 1961), p. 249-272.

«La problemática histórica del heredamiento». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XXXI (1961), p. 195-233.

La dote y sus privilegios en el derecho catalán (según el orden de la Compilación vigente). Barcelona: Anábasis, 1962.

«Los pactos matrimoniales catalanes». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XXXIII (1963), p. 133-266.

«El derecho sucesorio en el *Recognoverunt Proceres*». *Revista Jurídica de Cataluña*, vol. LXII, núm. 3 (juliol-setembre 1963), p. 651-664.

La institución virreinal en Cataluña (1471-1716). Barcelona: Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1964.

«*La purga de taula*». A: *Homenaje a Jaime Vicens Vives*. Vol. I. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1965, p. 499-523.

«Capitulaciones y donaciones matrimoniales en derecho catalán». *Revista Jurídica de Cataluña*, vol. LXIV, núm. 3 (1965), p. 615-680.

Capitulaciones y donaciones matrimoniales en el derecho catalán. Barcelona: Cátedra Duran i Bas: Col·legi d'Advocats de Barcelona, 1965.

La jurisdicción real inferior en Cataluña (corts, veguers, batlles). Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1966.

«Regímenes comunitarios en la Compilación de derecho civil especial de Cataluña». *Revista Jurídica de Cataluña*, vol. LXV, núm. 2 (abril-juny 1966), p. 313-349.

«El *curia* o *cort* (una magistratura medieval mediterránea)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 4 (1967), p. 169-300.

«Las instituciones catalanas en el siglo XIV (panorama historiográfico)». *Anuario de Historia Medieval*, núm. VII (1970-1971), p. 623-632.

«La Barcelona moderna». *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, núm. 16 (1975), p. 202-205.

«La maduresa de les institucions». A: SALRACH, Josep Maria. *Història de Catalunya*. Barcelona: Salvat, 1978, p. 237-246.

«*El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida (siglos XII-XVIII)*», de Fran-

cisco J. Teira Vilar». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XLVIII (1978), p. 680-683. [Recensió]

La persona y la obra del jurisconsulto vicense Jaume Callís. Vic: Col·legi d'Advocats de Vic, 1980.

«El Dr. D. Jose María Font i Rius y la iushistoriografía local catalana». A: PELÁEZ ALBENDEA, Manuel J.; FERNÁNDEZ VILADRICH, Jesús [ed.]. *Una oferta científica iushistórica internacional al doctor J. M. Font i Rius por sus ocho lustros de docencia universitaria*. Barcelona: Promociones Publicaciones Universitarias, 1985, p. 1-19. [Conté una cronologia de la producció iushistòrica catalana de Font i Rius a les p. 18-19]

«Semblança. Don José Mª Font Rius». A: FONT I RIUS, Josep M. *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval: Col·lectànea de treballs del professor D. Josep Mª Font i Rius amb motiu de la seva jubilació acadèmica*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985, p. XIII-XXI.

«Presentació: Textos Jurídics Catalans, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LV (1985), p. 964-965. [Recensió]

«La successió testada a la Catalunya altomedieval, d'Antoni Udina i Abelló». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LV (1985), p. 942-946. [Recensió]

«Jubilación del profesor D. José María Font Rius». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LV (1985), p. 994-995.

«Las Cortes catalanas en la edad media». A: *Actas de la primera etapa del Congreso Científico sobre la Historia de las Cortes de Castilla y León, Burgos 30 de septiembre a 3 de octubre de 1986*. Vol. II. Valladolid: Cortes de Castilla y León, 1988, p. 439-490.

«Lleis i costum, vol. IV/1, *Constitucions de Catalunya: L'incunable de 1495*, de Josep Maria Font i Rius». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LVIII (1988), p. 622-625. [Recensió]

«Recognoverunt proceres». A: *Documents jurídics de la història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1992, p. 163-171.

«Las Cortes de Barcelona de 1702». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LXII (1992), p. 7-46.

«Godos, hispanos y hostolenses en la órbita del rey de los francos». A: *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Vol. II. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Comissió del Mil·lenari de Catalunya, 1992, p. 35-74.

«Ordinacions d'en Sanctacília». A: *Documents jurídics de la història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1992, p. 173-181.

«L'influenza dell'ordinamento politico-giuridico catalano in Sardegna». A: MATTONE, A.; SANNA, P. [cur.]. *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo: Storia di una città e di una minoranza catalana in Italia (ixv-xx secolo)* [Actes del congrés «Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo», l'Alguer, 30 d'octubre - 2 de novembre de 1985]. Sàsser: Gallizzi, 1994, p. 273-279.

«La administración del rey en Cataluña (s. XII-XVIII)». A: MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs de; SERRANO I DAURA, Josep [ed.]. *El territori i les seves institucions històriques: De la incorporació a Catalunya del marge dret del riu Ebre, Ascó, 1347-1997*. Vol. I. Barcelona: Fundació Noguera, 1999, p. 257-270.

UNA APROXIMACIÓ CASUÍSTICA A LA TUTELA PROCESSAL DE LA QUARTA FALCÍDIA¹

M. Carmen Gómez Buendía
Universitat Rovira i Virgili

1. INTRODUCCIÓ

El 12 de febrer de 2007 es va presentar al Parlament de Catalunya el Projecte de llei pel qual s'aprova el llibre quart del Codi civil de Catalunya (CCCat), relatiu a les successions. L'exposició de motius d'aquest Projecte de llei estableix que el seu objecte és incorporar el vigent dret de successions al Codi civil com a llibre IV, d'acord amb la Llei 29/2002, de 30 de desembre, Primera llei del Codi civil de Catalunya. L'exposició de motius esmentada manifesta que s'ha aprofitat l'oportunitat per a introduir alguns canvis en l'encara vigent Codi de successions de Catalunya (CS), canvis que fonamentalment han estat de dos tipus: uns de caire tècnic, derivats de l'experiència acumulada en l'aplicació del codi esmentat, i uns altres que obeeixen a decisions de política jurídica fruit de les exigències del moment present. Centrant-nos en el tema dels llegats i la quarta falcídia, observem que en l'apartat III, titulat «La successió testada», el subapartat *f*, sobre els llegats, anuncia la supressió de la quarta falcídia argumentant que, si bé es tracta d'una institució catalana de base romanista, es percep com a poc viscuda i només s'hi recorre en supòsits de conflicte entre hereus i legataris i al marge de la voluntat del causant. L'argument decisiu que sembla empènyer el legislador a suprimir aquesta institució d'arrelada vigència en la tradició jurídica catalana és l'alta probabilitat que l'hereu excessivament gravat amb llegats sigui alhora legitimari, la qual cosa fa que la suma d'ambdues parts resulti desorbitada. Per tant, el legislador decideix suprimir la institució en comptes de preveure l'aplicació de la quarta falcídia en el cas que l'hereu gravat no sigui legitimari.

1. Aquesta comunicació va ser presentada a les III Jornades d'Estudi sobre Juristes i Notaris: «Els drets històrics i l'Espanya viable», celebrades a Cervera els dies 15, 16 i 17 de desembre de 2006, amb el suport financer del projecte d'investigació BJU2003-09552-C03-03 del Ministeri de Ciència i Tecnologia.

Amb tot, hem de tenir en compte que només es tracta d'un projecte de llei que encara no ha estat aprovat.²

Una vegada exposades les perspectives de futur, encara incert, de la institució de la quarta falcídia, ara farem una breu referència al present d'aquesta institució, i apuntarem que és plenament vigent a Catalunya i que la trobem regulada en els articles 273-283 CS. Com hem comentat anteriorment, la quarta falcídia és una institució d'arrels netament romanes. Els seus orígens es remunten a l'any 40 aC, any de promulgació de la *Lex Falcidia*.

La *Lex Falcidia* reconeixia en el seu primer capítol la facultat del testador de llegar respectant els límits establerts per la mateixa Llei: «Qui civis Romani sunt, quis eorum post hanc legem rogatam testamentum facere volet, ut eam pecuniam easque res quibusque dare, legare volet, ius potestasque esto, ut hac lege sequenti licebit.»³ En el segon capítol, la Llei establia quins eren aquests límits: «Ne minus quan partem quartam hereditatis ex testamento heres capiant» («els hereus no poden rebre en cap cas menys de la quarta part de l'herència»).

A partir de la vigència de la institució i tenint en compte els seus orígens en el dret romà, cenyirem el nostre estudi a un aspecte molt concret: la tutela processal de la quarta falcídia en dos supòsits problemàtics, que són el supòsit del llegat d'una cosa indivisible i el supòsit en què s'institueix hereu el deutor o el creditor.⁴

2. Amb data 13 de juny de 2007 es va produir el debat de la totalitat del Projecte en el Ple del Parlament. El 9 d'agost de 2007 encara s'havien de debatre les esmenes parcials presentades pels grups parlamentaris en el si de la Comissió de Justícia, Dret i Seguretat Ciutadana. En el moment de correcció de les proves d'aquest article, ja ha estat aprovat pel Parlament de Catalunya el llibre quart, relatiu a les successions, que finalment preveu la quarta falcídia, que la Llei també denomina *quarta hereditària mínima* (art. 427-40 i seg. CCCat).

3. Paul., Digest (D.), 35,2,1, pr., *Ad libro singulari ad legem Falcidiam*.

4. F. BONIFACIO, *Ricerche sulla lex Falcidia de legatis*, Nàpols, Jovene, 1943; F. SCHWARZ, «Die rechtswirkungen der lex falcidia», *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, núm. 63 (1951), p. 314-367; V. MANNINO, *Il calcolo della quarta hereditatis e la volontà del testatore*, Nàpols, Jovene, 1989. Vegeu-ne la recensió crítica: M. G. ZOZ, *IVRA* (Nàpols), núm. 40 (1989), p. 108-110; P. de la ROSA, «Algunos aspectos de la Lex Falcidia», a FACULTAD DE DERECHO DE LA UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID (ed.), *Estudios en homenaje al profesor Francisco Hernández Tejero*, vol. II, Madrid, Fundación Seminario de Derecho Romano «Úrsicino Álvarez», 1992, p. 111-121; D. SCHANBACHER, *Ratio legis Falcidiae: Die falzidische Rechnung bei Zusammentreffen mehrerer Erbschaften in einer Hand*, Berlín, Duncker und Humblot, 1995; M. HENNIG, *Die lex Falcidia und das Erbrecht des BGB, Eine kritische Würdigung der Entscheidung des historischen Gesetzgebers, das Rechtsinstitut der falcidischen Quart aufzugeben*, Berlín, Duncker und Humblot, 1999.

2. BREU APROXIMACIÓ A LA TUTELA PROCESSAL DE LA QUARTA FALCÍDIA

Centrant-nos en la tutela processal de la quarta falcídia, en primer lloc hauríem d'apuntar el caràcter casuístic d'aquesta, tal com es desprèn dels nombrosos textos trobats en les fonts que fan referència a la tipologia dels llegats, la cosa objecte del llegat, si el llegat esta sotmès a una condició, etcètera.

A causa d'aquest caràcter casuístic, per a poder realitzar aquest breu apunt partirem d'un supòsit típic i analitzarem diverses possibilitats contingudes en les fonts. Tractarem el cas del llegat d'una cosa indivisible i farem una doble distinció que ja s'evidencia en les fonts: el supòsit que el llegat es trobi encara en possessió de l'hereu i, per contra, el supòsit que el llegat resti en poder del legatari. Respecte al primer cas, distingirem si es tracta d'un llegat *per vindicationem* o d'un llegat *per damnationem*.⁵

La premissa, en el cas del llegat d'una cosa indivisible,⁶ tal com es pot extreure d'un text de Gai del *Liber 18 ad edictum provinciale*,⁷ era: «Pro rata portione per legem ipso iure minuuntur», és a dir, aquests llegats són reduïts *ipso iure* en la proporció necessària per a deixar íntegra la quarta part de l'herència a l'hereu. Partint d'aquesta base, distingirem si es tracta d'un llegat *per vindicationem*,⁸ cas en què el legatari adquireix el seu domini per a tres quartes parts del llegat, mentre que el quart restant queda a l'herència, o d'un llegat *per damnationem*,⁹ en què el legatari només té acció per a les tres quartes parts.¹⁰

Plantejant la hipòtesi que l'objecte del llegat, en el cas que es tracti d'una cosa corporal, no s'hagués deferit al legatari, l'hereu podria retenir-ne la quarta part. Aquesta afirmació, la trobem en un text de Pau, el *Libro singulari ad le-*

5. Gai, D., 2,194: «Ideo autem per vindicationem legatum appellatur, quia post aditam hereditatem statim ex iure Quiritium res legatarii fit; et si eam rem legatarius vel ab herede vel ab alio quocumque, qui eam possidet, petat, vindicare debet, id est intendere suma rem ex iure Quiritium esse [...]» («I es diu llegat vindicatiu perquè, després d'acceptada l'herència, la cosa es fa de la propietat civil del legatari i si aquest ha de reivindicar-la, a l'hereu o a un tercer que la posseeixi, és a dir, exi-gir-la, atès que és de la seva propietat civil»). Gai, D., 2,202: «Eoque genere legati etiam aliena res legari potest, ita ut heres rem redimere et praestare aut aestimationem eius dare debeat» («Mitjançant aquest tipus de llegat, es pot llegar inclús una cosa aliena, de manera que l'hereu ha de comprar-la i donar-la, o pagar una indemnització per la cosa»).

6. Á. d'ORS, *Derecho privado romano*, Pamplona, EUNSA, 1997, § 314.

7. Gai, D., 43,2,73,5.

8. Gai, D., 2,194 (nota 5).

9. Gai, D., 2,202 (nota 5).

10. B. BIONDI, *Sucesión testamentaria y donación*, Barcelona, Bosch, 1960, p. 392.

gem falcidiam (Paul., 35,2,1,9), en el qual s'exposa el cas del llegat d'usdefruit,¹¹ i diu que, de la mateixa manera que en el cas de les coses corporals, també es pot retenir la quarta part: «Posse quartam partem ex eo, sicut ex corporibus, retineri [...]».

En el supòsit invers, que una cosa llegada *per vindicationem* estigués en possessió del legatari, l'hereu podia reivindicar la quarta part corresponent a la quarta falcídia. En aquest sentit es pronuncia un text del jurista Escèvola del *Liber 4 responsorum* (Scaev., Digest [D.], 35,2,26) i un altre d'Ulpià del *Liber 67 ad edictum* (Ulp., D., 43,3,1,5). El text d'Escèvola *in fine* estableix expressament aquesta facultat de l'hereu de *vindicare* la quarta part: «Posse vindicare partem in ea linea, quae propter legis Falcidiae rationem debe ret remanere.»

La perfecció en el desenvolupament de la tutela processal de la quarta falcídia, la trobem en l'àmbit del *ius honorarium*, que actua en aquells casos en què el *ius civile* esdevé insuficient.¹² Dos eren els instruments que el *ius honorarium* va habilitar per a resoldre els casos esmentats: l'*exceptio doli* i una *actio in factum* per a aquells casos en què l'*exceptio doli* no pogués aplicar-se.¹³

Per a situar l'exposició, apuntarem breument algunes qüestions prèvies referides a l'*exceptio doli*.¹⁴ Distingirem entre les seves dues vessants: *specialis* i *generalis*. En el cas de l'*exceptio doli specialis*, el dol intervé en l'acte jurídic concret sobre el qual es fonamenta la pretensió i, per tant, segons els principis del *ius honorarium*, constitueix un vici de l'acte mateix, per la qual cosa s'ha de negar la seva eficàcia.¹⁵ Per contra, en el supòsit de l'*exceptio doli generalis*, el dol

11. Sobre l'aplicació de la quarta falcídia al llegat d'usdefruit, vegeu M. BRENONE, *La nozione romana di usufrutto*, Nàpols, Casa Editrice Dott. Eugenio Jovene, 1962, p. 54-79.

12. B. BIONDI, *Sucesión testamentaria y donación*, p. 393.

13. *Ad exemplum*, Pap., D., 31,2,77,2: «Mater filiis suis vulgo conceptis dotem suam mortis causa donando stipulari permisit: cum aliis heredibus institutis petisset a filiis viro dotem restitui, totum viro fideicommissum dotis deberi, si Falcidiae ratio non intervenerit: ideo retentionem dotis virum habere placuit: alioquin Falcidiae partem heredibus a filiis ex stipulatu cum viro agentibus ex dote esse per in factum actionem reddendam» («Una mare va permetre, com a donació per causa de mort, que els seus fills naturals estipulessin la restitució del seu dot, i, havent instituït altres hereus, va demanar a aquells fills [naturals] que restituïssin el dot al seu marit: si no hi ha lloc per a la deducció de la [Llei] Falcídia, es deu al marit el fideïcomís sencer del dot, per aquest motiu es va admetre que el marit podia retenir el dot; si no, els fills [naturals] demandaran el marit per l'estipulació, i els hereus tindran una acció pel fet [*actio in factum*] per exigir als fills que dedueixin del dot la quarta falcídia i els la hi lliurin.»)

14. No es coneix l'existència en dret romà clàssic d'una *exceptio legis Falcidiae*, encara que segons Schanbacher, se'n troba una de semblant per primera vegada a *Basilicorum libri*, LX, sèrie B (Scholia), ed. H. J. SCHELTEMA, N. VAN DER WAL, D. Holwerda, Bde., Groningen, u. a. 1953-1985, 41,2,10 (col.l. «Basilicorum Scholia», ed. Scheltema). D. SCHANBACHER, *Ratio legis Falcidiae*, p. 38.

15. F. MILONE, *La exceptio doli (generalis)*, Roma, «L'Erma» di Bretschneider, 1970, p. 63.

ni es predica del demandat ni afecta el títol que serveix de fonament a l'acció, sinó que es tracta d'un dol provocat per una aplicació del dret en sentit estricte, contra el principi d'equitat.¹⁶

Una vegada apuntats alguns dels mecanismes de tutela de la quarta falcídia,¹⁷ analitzarem els casos proposats: el cas del llegat d'una cosa indivisible, prenent com a exemple paradigmàtic la servitud, el cas del deutor que és instituït hereu i, a la inversa, el cas del creditor que és instituït hereu. L'aproximació a aquests casos se centrarà en el mecanisme concret que s'articula per a protegir tant el dret de l'hereu a la quarta falcídia com el dret del legatari, és a dir, l'*exceptio doli generalis*, i en com el *ius honorarium* és capaç de conciliar ambdós interessos contraposats.

3. SUPÒSIT DEL LLEGAT D'UNA COSA INDIVISIBLE. CONSIDERACIÓ ESPECIAL DEL LLEGAT D'UNA SERVITUD: GAI, DIGEST, 35,2,80,1; PAULUS, DIGEST, 44,4,5,1¹⁸

En el supòsit del llegat d'una cosa indivisible, la problemàtica es planteja des del punt de vista de la dificultat de reduir els llegats esmentats. Per a analitzar aquest supòsit, prendrem el cas del llegat d'una servitud, com a paradigma del lle-

16. Paul., D., 44,4,1,1, *Liber 71 ad edictum*: «Ideo autem hanc exceptionem praetor proposuit, ne cui dolus suus per occasionem iuris civilis contra naturalem aequitatem prosit» («El pretor va proposar aquesta excepció amb la finalitat que a ningú pogués afavorir el propi dol dolent, servint-se del dret civil contra la justícia natural»).

17. Als mecanismes de protecció que hem esmentat anteriorment, hauríem d'afegir-hi l'estipulació que el pretor incloïa en l'edicte per a defensar l'hereu en el supòsit que algú hagués llegat més del que fóra lícit i es dubtés sobre l'aplicació de la *Lex Falcidia*. En aquest cas, el pretor atorgava una estipulació a l'hereu amb la finalitat que el legatari garantís el pagament d'allò que havia rebut de més. Ulp., D., 35,3,1pr.: «Si cui plus quam licuerit legetur et dubitari iuste possit, utrum lex Falcidia locum habitura est nec ne, subvenit praetor heredi, ut ei legatarius satsidet, ut, si apparuerit eum amplius legatorum nomine cepisse quam e lege Falcidia capere licebit, quanti ea res erit, tantam pecuniam det dolusque malus ab eo afuturus sit.» Rudorff i Lenel recullen aquesta estipulació en la reconstrucció de l'Edicte Perpetu dins de la mateixa rúbrica en què apareix el text anterior del Digest: «Si cui plus, quam per legem Falcidiam licuerit, legatum esse dicitur.» E. LENEL, *Das Edictum Perpetuum ein versuch zu Seiner Widerherstellung*, Aalen, Scientia Verlag, 1927, § 284; A. A. F. RUDORFF, *De iuris dictione edictum edicti perpetui quae reliqua sunt*, Adolfus Fridericus Rudorff, Pampolona, EUNSA, 1997, § 303.

18. Sobre l'*exceptio doli* com a mecanisme de solució de la problemàtica dels llegats d'una cosa indivisible, vegeu F. MILONE, *La exceptio doli*, p. 142.

gat indivisible.¹⁹ Partirem de dos textos: un de Gai, del llibre tercer sobre els llegats a l'edicta del pretor, i un altre de Pau, del llibre 71 de comentaris a l'edicta.

Gai, D., 35,2,80,1, *Gaius libro tertio de legatis ad edictum praetoris*

Quaedam legata divisionem non recipiunt, ut ecce legatum viae itineris actusve: ad nullum enim ea res pro parte potest pertinere. Sed et si opus municipibus heres facere iussus est, individuum videtur legatum: neque enim ullum balineum aut ullum theatrum aut stadium fecisse intellegitur, qui ei propriam formam, quae ex consummatione contingit, non dederit: quorum omnium legatorum nomine, etsi plures heredes sint, singuli in solidum tenentur. Haec itaque legata, quae dividuitatem non recipiunt, tota ad legatarium pertinent. Sed potest heredi hoc remedio succurri, ut aestimatione facta legati denuntiet legatario, ut partem aestimationis inferat, si non inferat, utatur adversus eum exceptione doli mali.²⁰

Paul., D., 44,4,5,1, *Paulus libro 71 ad edictum*

Si cui legata sit via et is lege Falcidia locum habente totam eam vindicet non oblata aestimatione quartae partis, summoveri eum doli exceptione Marcellus ait, quoniam suo commodo heres consulit.²¹

En primer lloc, hem d'apuntar el que les fonts estableixen: «Haec itaque legata, quae dividuitatem non recipiunt, tota ad legatarium pertinent» («els llegats, que no són susceptibles de divisió, pertanyen íntegres al legatari»). En aquest sentit, vegeu el text reproduït de Gai, D., 35,2,80,1, entre altres.²² És evident que amb aquesta disposició l'hereu resulta perjudicat, ja que se li impedeix reduir el llegat en virtut de la quarta falcidia. Aquesta solució s'oposa tant al principi d'equitat com al principi de respecte a la voluntat del testador. El remei que s'atorga a l'hereu

19. Respecte a la indivisibilitat de les servituds, hem de fer referència a una *regula* de Pomponi. Pom., D., 8,1,17, *Liber singulari regularum*: «Servitutes dividi non possunt: nam eorum usus ita nonnexus est, ut qui eum partiatur, naturam eius corrumpat.»

20. Gai, D., 35,2,80,1: «Alguns llegats no són susceptibles de divisió, com el de camí, el de pas o el de pas de ramat, ja que no poden pertànyer a ningú en part. Però el llegat també es considera indivisible quan l'hereu queda obligat a fer alguna obra per al municipi, ja que no s'entén que hagi fet unes terres, un teatre o un estadi si no li dóna la seva forma final. Per a tots aquests llegats, si els hereus són diversos, cadascun d'ells s'obliga per tot. Així doncs, aquests llegats que no són indivisibles pertanyen íntegrament al legatari, però l'hereu pot defensar-se amb el recurs de demanar al legatari, una vegada feta l'estimació del llegat, que pagui la part d'estimació que li exigeix la Llei falcidia, i si no la paga, pot fer valer contra ell l'excepció del dol dolent.»

21. Paul., D., 44,4,5,1: «Si hagués estat llegada a algú la servitud de la via, i aquest, com que intervé la Llei falcidia, la reivindica íntegra sense oferir l'estimació de la quarta part, diu Marcel que se li pot oposar l'excepció del dol, ja que és en defensa de l'interès de l'hereu.»

22. Pap., D., 35,2,7: «Lege Falcidia interveniente legata servitus, quoniam dividi non potest, non aliter in solidum restituetur, nisi partis offeratur aestimatio» («La servitud llegada, com que intervé la Llei falcidia i és indivisible, no pot tenir-se tota si no s'ofereix abans l'estimació de la quarta part»).

per a materialitzar el seu dret a la reducció dels llegats indivisibles és l'*aestimatio*, i l'instrument mitjançant el qual es vehicula és l'*exceptio doli*.²³

Per a analitzar aquest mecanisme concret, examinarem els dos textos proposats: Gai, D., 35,2,80,1, i Paul., D., 44,4,5,1. Gai planteja el supòsit d'un llegat d'una via que està en possessió de l'hereu. En principi, com hem apuntat anteriorment, el llegat esdevé ineficax perquè es tracta d'un llegat d'una cosa indivisible. A continuació, estableix un remei per a aquesta situació: que, feta l'estimació del llegat, la faci saber al legatari perquè pagui part de l'*aestimatio*, i, en cas que el legatari no la pagui, que pugui exercitar contra ell l'*exceptio doli mali*.

La comprensió d'aquest text es completa amb el text de Paul., D., 44,4,5,1. Aquest segon text planteja un cas similar a l'anterior: exposa el supòsit del legatari al qual ha estat llegada una servitud d'una via que reivindica íntegrament la servitud de pas sense haver pagat l'*aestimatio* a l'hereu. En aquest cas, Paul., D., 44,4,5,1, dóna la mateixa solució: oposar l'*exceptio doli*.

Si relacionem ambdós textos, podem deduir que:

1. En aquells casos en què la quarta falcídia té lloc i si entre els llegats que s'han de reduir es troba un llegat d'una servitud, aquest esdevindrà ineficax i pertanyerà íntegrament al legatari.

2. Per a salvar l'anterior situació perjudicial per a l'hereu, el remei previst és l'*aestimatio* del llegat realitzada pel mateix hereu, amb la finalitat que el legatari pagui la quarta part corresponent a la quarta falcídia. Pagada l'*aestimatio*, el legatari podrà adquirir íntegrament el llegat.

3. Alhora, es proveeix l'hereu de l'*exceptio doli* perquè pugui oposar-se al legatari que reclami íntegrament la servitud sense pagar l'*aestimatio*.

Partint de les consideracions anteriors, podem analitzar un text més complex d'Escèvola del *Libro 15 quaestionum*.

Scae., D., 35,2,23, *Libro 15 quaestionum*

Si fundus mihi legetur et via, in Falcidia ratione, si tantum sit in via, quantum amplius est in Falcidia, integer fundus capietur et via perit. Sed si via legetur nec solvendo sit hereditas, non debebitur. Videndum etiam, si fundo et via legato minus ex utroque desideret quam sit viae pretium. Potest coacta ratione dici non tantum fundum solidum capi, sed etiam, ut doli exceptio tantum sarciat, quantum deest, ne plus habeat, quam Falcidia desiderat: ut tunc solum via intercidat, quotiens plus Falcidia desiderat quam est viae pretium.²⁴

23. V. MANNINO, *Il calcolo della quarta hereditatis*, p. 116-117.

24. Scae., D., 35,2,23, *Libro 15 quaestionum*: «Si se'm llegués un predi amb una servitud de via, en fer el càlcul de la falcídia, si l'excés respecte de la falcídia coincideix amb el valor de la servitud

Aquest text planteja un cas similar, amb la diferència que al llegat d'una servitud s'afegeix el llegat d'un predi. Desglossarem el text en les dues circumstàncies que planteja.

El punt de partida és l'existència d'un llegat d'un predi i una servitud, i es plantegen dues possibilitats: que la servitud valgui el valor que excedeix el llegat, cas en què s'extingiria el llegat de la servitud, i que es reclami de l'un i de l'altra menys del que valgui el llegat de la servitud, cas en què el legatari adquiriria tant el predi com la via.

En el primer cas, Escèvola planteja la possibilitat que, llegats el predi i la via, s'extingeixi el llegat de la via si el seu valor correspon al pagament de la quarta, amb la qual cosa el legatari adquireix íntegre el llegat del predi. Aquesta solució d'Escèvola significa una excepció al principi general que els llegats indivisibles pertanyen íntegrament al legatari; en aquest sentit, caldria plantejar-se si mitjançant el pagament de l'*aestimatio* el legatari podria evitar l'extinció del llegat.

En el segon cas, la part reclamada del llegat del predi i del llegat de la via és inferior al valor de la via i, per tant, el legatari adquireix íntegres ambdós llegats. Aquesta solució enllaçaria amb el principi que els llegats d'una cosa indivisible pertanyen íntegrament al legatari. El llegat de la via només s'extingirà en el cas que el pagament de la falcídia requereixi més valor que no pas el valor de la via. L'*exceptio doli* esdevindrà el mecanisme mitjançant el qual l'hereu podrà fer valer el seu dret a la quantitat corresponent a la quarta falcídia, en el cas que el legatari li reclami ambdós llegats, encara que, una vegada pagada la *pars aestimationis* pel legatari, tant el predi com la via hauran d'ésser lliurats a aquest últim.

4. SUPÒSIT EN QUÈ S'INSTITUEIX HEREU EL DEUTOR O EL CREDITOR: PAP., D., 35,2,12; PAUL., D., 35,2,1,18

En aquest apartat, continuant l'anàlisi de la tutela processal de la quarta falcídia, ens centrarem en el règim d'imputacions de crèdits i deutes al càlcul de la quarta falcídia en dos supòsits concrets: el supòsit en què el creditor institueix hereu el deutor i el supòsit invers, en què el deutor institueix hereu el creditor.

de la via, s'adquirirà íntegre el predi i s'extingirà el llegat de la via. Però si es llegués la servitud de via i l'herència no fos solvent, no es deurà. S'ha de veure també si, llegats el predi amb la servitud, exigeix la [Llei] Falcídia que es dedueixi d'ambdós el valor de la servitud; es pot dir que, reunit el compte, no només s'adquireix tot el predi, sinó també la via, de manera que l'excepció de dol ha de rescabalar tot el que falta, a fi que [l'hereu] no tingui més del que reclama la falcídia, de manera que el llegat de vida només s'extingeix quan la falcídia requereixi més del que és el preu de la via.»

Analitzarem aquests dos casos conjuntament i els posarem en relació amb la possible aplicació de l'*exceptio doli*.

Examinem el primer supòsit:

Paul., D., 35,2,1,18. *Libro singulari ad legem falcidia*

Si debitor creditor heres existat, quamvis confusione liberetur, tamen locupletiore hereditatem percipere videtur, ut computetur ei quod debet, quamvis aditione confusum sit.²⁵

Aquest text planteja el cas del causant que institueix hereu un creditor. Abans d'entrar en l'anàlisi de l'actuació de la *Lex Falcidia* en aquest cas concret, farem referència a algunes qüestions prèvies de caràcter general, necessàries per a la comprensió del text. En primer lloc, hem de tenir en compte el principi d'universalitat de la successió, segons el qual l'hereu ocupa la posició jurídica del causant: l'hereu succeeix en bloc, *per universitatem*, sens perjudici de les disposicions a títol particular que el causant hagi pogut ordenar en el seu testament. D'aquest principi d'universalitat es deriven dues conseqüències fonamentals: la confusió dels dos patrimonis i la responsabilitat il·limitada de l'hereu a causa dels deutes de l'herència (*ultra vires hereditatis*).²⁶ La confusió opera extingint tant les relacions de dret real²⁷ com les de dret d'obligacions.²⁸

25. «Si un deutor arribés a heretar del seu creditor, encara que s'alliberi de la seva obligació a conseqüència de la confusió, sembla, no obstant això, que obté una herència més elevada, de manera que se li computa el que deu, encara que s'hagi confós per l'addició de l'herència.»

26. J. MIQUEL, *Derecho privado romano*, Madrid, Marcial Pons, 1992, p. 431.

27. Un exemple de confusió respecte a les relacions de dret real podria ser el cas del causant titular d'una servitud i l'hereu propietari del predi servent; en aquest supòsit, la servitud s'extingeix per confusió, prenent com a base el principi *nulla res sua sevit*, que es reflecteix a Paul., D., 8,2,26, *Libro quinto decimo ad Sabinum*: «In re communi nemo dominorum iure servitutis neque facere quicquam invito altero potest neque prohibere, quo minus alter faciat (nulli enim res sua servit [...])» («En una cosa comuna, cap dels copropietaris no pot, sense el consentiment de l'altre, fer quelcom per raó d'una servitud o prohibir que un altre ho faci, ja que ningú no pot tenir una servitud sobre una cosa pròpia [...]). Un altre cas de confusió podria ser el del creditor pignoratiu que esdevé hereu del deutor pignorant; en aquest supòsit també es produiria l'extinció del dret real del creditor per confusió.

28. Respecte a les obligacions verbals, el jurista Pomponi apunta la confusió com una de les causes naturals d'extinció de les obligacions. Pomp., D., 46,3,107, *Libro secundo enchirion*: «Verborum obligatio aut naturaliter resolvitur aut civiliter: naturaliter veluti solutione aut cum res in stipulationem deducta sine culpa promissoris in rebus humanis esse desiit: civiliter veluti acceptilatione vel cum in eandem personam ius stipulantis promittentisque devenit» («L'obligació verbal es pot extingir naturalment o civilment: naturalment, com per assimilació o quan el dret de l'estipulant i el del promitent es reuneixen en una mateixa persona»). Com a exemple concret de confusió respecte als drets d'obligacions, podem proposar el següent: Africanus, D., 46,1,21,3, *Libro septimo quaestio*: «Quod si stipulator reum heredem instituerit, omnimodo fideiussoris obligationem

Tenint en compte les consideracions anteriors, analitzarem el text del jurista Pau que ens ocupa. El supòsit de fet és clar: un deutor és instituït hereu pel seu creditor. Aplicant el principi que hem exposat anteriorment, el deute s'extingeix per confusió dels patrimonis del causant i de l'hereu, i en aquest mateix sentit es pronuncia el jurista: «Si debitor creditori heres existat, quamvis confusione liberetur.» D'aquesta confusió de patrimonis es deriva la conseqüència que l'hereu deutor rep una herència més elevada: «Locumplentiorem hereditatem percipere», en la mesura que el seu deute s'ha extingit.

Arribats a aquest punt, analitzarem la incidència de la *Lex Falcidia* en aquest cas concret. Respecte a l'aplicació de la *Lex Falcidia*, el jurista diu «ut computetur ei quod debet, quamvis aditione confusum sit»; és a dir, que al compte de la quarta falcídia hi ha de computar el que deu, encara que el deute s'hagi extingit per confusió, i el jurista justifica el còmput d'aquest deute pel fet d'haver rebut una herència més elevada com a conseqüència de l'extinció del seu deute. Sobre aquesta qüestió, trobem un altre text del mateix jurista:

Paul., D., 35,2,22,3, *Libro septimo decimo quaestionum*

Si debitori liberatio legata sit, quamvis solvendo non sit, totum legatum computetur, licet nomen hoc non augeat hereditatem nisi ex eventu. Igitur si Falcidia locum habeat, hoc plus videbitur legatum, quod huic legatum esset: cetera quoque minuentur legata per hoc et ipsum hoc per alia; capere enim videtur eo, quod liberatur.²⁹

peremit, sive civilis sive tantum naturalis in reum fuisset, quoniam quidem nemo potest apud eundem pro ipso obligatus esse. Quod si idem stipulator fideiussorem heredem scripserit, procul dubio solam fideiussoris obligationem peremit. Argumentum rei, quod, si possessio rerum debitoris data sit creditori, aequè dicendum est fideiussorem manere obligatum» («Si un estipulant hagués instituït hereu el seu deutor, extingiria també en tot cas l'obligació del fiador, tant si la del deutor fos civil com si fos natural, perquè ningú no pot estar certament obligat a un altre per ell mateix. I si el mateix estipulant hagués instituït hereu el fiador, o al revés, no hi ha dubte que només s'extingiria l'obligació del fiador, però si l'estipulant compra els béns del deutor, el fiador continua obligat, de la qual cosa es dedueix que, quan es posa el creditor en possessió dels béns del seu deutor, s'ha de dir igualment que el fiador continua obligat»). Aquest text també planteja el supòsit del deutor que és instituït hereu pel seu creditor, amb l'especificitat que s'ha pactat una garantia personal per a assegurar el pagament del deute: s'ha nomenat un fiador per a garantir el compliment de l'obligació. En aquest cas, si l'estipulant institueix hereu el deutor, es produeix l'extinció del deute per confusió i, com a conseqüència, també s'extingeix l'obligació accessòria del fiador.

29. «Si es va llegar l'alliberament d'un deutor, s'ha de comptar el llegat sencer, encara que aquest deutor sigui insolvent, tot i que tal crèdit no augmenta l'actiu de l'herència, llevat que la seva satisfacció sigui eventual; en conseqüència, si s'ha d'aplicar la *Lex Falcidia*, es pot tenir com a excessivament llegat el que es va llegar a aquest deutor. Pel que fa a la resta, també aquest llegat farà que es redueixin els altres [llegats], i aquests faran que es redueixi aquell, ja que s'entén que tal deutor legatari adquireix allò mateix de què s'allibera [com a deutor].»

El supòsit que planteja el text és el del causant que ordena un llegat alliberador en favor d'un deutor i la mesura en què la *Lex Falcidia* afectarà aquesta tipologia concreta de llegat. El jurista, basant-se en el principi que el deutor adquireix allò de què s'allibera en virtut del llegat, que de fet ja trobàvem implícit en el text anterior, conclou que aquest llegat també és susceptible d'ésser reduït.

L'argument que fa servir el jurista per a solucionar el supòsit és el mateix: «Capere enim videtur eo, quod liberatur» («el deutor adquireix allò mateix de què s'allibera»). Partint d'aquest principi, en el cas que s'hagi d'aplicar la *Lex Falcidia*, els deutes, tant en el cas del llegat alliberador com en el cas del deutor instituït hereu, s'han de computar en el càlcul de la quarta falcídia. En el cas del llegat alliberador, aquest s'ha de reduir proporcionalment, com en els altres llegats.³⁰ En el cas del deutor instituït hereu, el seu deute s'ha de computar a compte de la quarta falcídia, atès que s'entén que l'hereu adquireix allò que deu i, per tant, rep una herència més elevada.

El següent text que tractarem és de Papinià i exposa el cas invers: «Si debitor creditore herede instituto» («si el deutor institueix hereu el creditor»).

Pap., D., 35,2,12, *Libro 30 quaestionum*

Si debitor creditore herede instituto petisset, ne in ratione legis Falcidiae ponenda creditum suum legatariis reputaret, sine dubio ratione doli mali exceptionis apud arbitrum Falcidiae defuncti voluntas servatur.³¹

D'aquest text, en destacarem dos aspectes fonamentals: d'una banda, que la voluntat del causant es fa constar literalment, ja que el causant demana que aquest deute no s'imputi als legataris; de l'altra, que l'*exceptio doli* es vehicula com a mitjà processal per a defensar aquesta *voluntas testandi* davant l'*arbiter falcidiae*.³²

30. A. WACKE, «Bonam sive malam causam habere»: La prospettiva di successo nel processo civile romano», a *Collana Della Revista di Diritto Romano: Atti del Convegno «Processo civile e processo penale nell'esperienza giuridica del mondo antico»*, <<http://www.ledonline.it/rivistadirittoromano/allegati/tpontignanowacke.pdf>>, p. 4.

31. «Si un deutor, havent instituït hereu el seu creditor, hagués demanat que no s'imputés el seu crèdit als legataris en fer el còmput de la quarta falcídia, sens dubte s'observarà la voluntat del causant per raó d'una excepció de dol dolent al·legada davant l'àrbitre de la falcídia.»

32. Respecte a la figura de l'*arbiter falcidiae*, observem que els textos que hi fan referència són escassos: Pap., D., 28,5,79 pr., *Libro 6 responsorum*, i Ulp., D., 35,3,1,6, *Libro 71 ad edictum*. L'explicació a aquestes referències a l'*arbiter falcidiae* podria justificar-se pel fet que, com afirma D'Ors, l'*arbiter* tenia unes facultats més àmplies per a arribar a una solució d'equitat, especialment per a fer taxacions dineràries (Á. d'ORS, *Derecho privado romano*, § 101). Precisament, aquesta

En el cas del deutor que institueix hereu el seu creditor, hem de tenir en compte, en primer lloc, com a regla general i com hem exposat en el cas invers, que el crèdit s'extingeix per confusió. No obstant això, hem de considerar dos textos que fan referència al tractament dels deutes a l'hora de calcular el compte de la quarta falcídia: el primer text prové de les *Instituciones* de Justinià i el segon és una constitució imperial de l'emperador Alexandre de l'any 223 dC.

Institutiones, 2,22,3

Cum autem ratio legis Falcidiae ponitur, ante deducitur aes alienum, item funeris impensa et pretia servorum manumissorum, tunc deinde in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredes remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuuntur, pro rata scilicet portione eius quod cuique eorum legatum fuerit [...].³³

Codi, 6,50,6 pr., *Idem (Imperator Alexander) A. Secundinae*

In ponenda ratione legis Falcidiae omne aes alienum deducitur, etiam quod ipsi heredi mortis tempore debitum fuerit, quamvis additione hereditatis confusae sint actiones.³⁴

Si analitzem conjuntament ambdós textos, observem que els deutes contra l'herència s'han de detreure i que tant en les *Instituciones* com en la constitució imperial aquesta circumstància s'expressa pràcticament amb les mateixes paraules. I., 2,22,3: «Ante deducitur aes alienum.» C., 6,50,6 pr.: «Omne aes alienum deducitur.»³⁵ Així mateix, tenint en compte el nostre supòsit de fet, és interessant afegir que, en el cas de la constitució imperial, es fa una referència expressa a la situació en què el causant sigui deutor de l'hereu en el moment de la mort

última facultat de taxació podria ser la clau per a entendre el fet que vea un *arbiter* en comptes d'un *index* el que resolva les qüestions relatives a la *Lex Falcidia*, si tenim present que el recurs a l'*aestimatio* en els casos d'aplicació de la *Lex Falcidia* és recurrent.

33. «En fer-se el càlcul de la Llei falcídia, es dedueixen primer els deutes, a més de les despeses de funeral, i el valor dels esclaus manumesos; després, finalment, sobre la resta es fa la distribució de manera que quedi la quarta part per als hereus i les altres tres parts es distribueixin entre els legataris, a prorrata del que s'hagi llegat a cadascun.»

34. «Fent el compte de la *Lex Falcidia*, es dedueixen tots els deutes, i també el que es degué a l'hereu mateix en el moment de la mort, encara que amb l'addició de l'herència s'haguessin confós les accions.»

35. El fet que aquestes paraules es repeteixin tant en les *Instituciones* de Justinià com en el *Codex* a la constitució imperial citada, pot suggerir que les paraules en qüestió han estat extretes de l'obra del mateix jurista. Aquesta mateixa expressió, la trobem en dos textos del jurista Pau: Paul., D., 42,1,19 pr. («[...] non est deducendum aes alienum [...]») i Paul., *Pauli Sententiae*, 1,21,15 («quidquid in funus erogatur, inter aes alienum primo loco deducitur»).

(«etiam quod ipsi heredi mortis tempore debitum fueri») i a la conseqüència d'aquesta situació: l'extinció del deute per confusió («quamvis aditione hereditatis confusae sint actiones»). Tornant al nostre text, observem que el causant preveu aquesta circumstància i inclou la clàusula «ne in ratione legis Falcidiaae ponenda creditum suum legatariis reputaret». Es tracta d'un cas similar a l'anterior, en el qual el deutor era instituït hereu, però amb la diferència que, en aquest, és el mateix causant el que manifesta la voluntat que en el compte de la quarta falcídia no es computi el deute del legatari.

Tenint en compte la cronologia dels textos analitzats anteriorment, Mannino³⁶ considera que aquesta idea d'exclusió dels crèdits del còmput de la quarta falcídia era una idea sostinguda almenys per Papinià i posteriorment exclosa per la cancelleria imperial en els anys posteriors al 223 dC, tot i que el mateix autor, amb el qual coincidim en aquesta segona afirmació, admet la possibilitat de recórrer a l'*exceptio doli* per a assolir la tutela efectiva de la voluntat del causant. Sobre aquesta mateixa qüestió, Finazzi³⁷ apunta que a l'època dels antonins (96-192 dC) es començà a observar la relació de l'*exceptio doli* amb la finalitat de considerar, en la mesura que es pogués, l'aplicació de la *Lex Falcidia*, amb el respecte a la *voluntas testandi*, com abans hem apuntat en l'apartat referit a la problemàtica dels llegats indivisibles i de la mateixa manera que en el cas que ens ha ocupat en aquest apartat.

BIBLIOGRAFIA

- BIONDI, B. *Sucesión testamentaria y donación*. Barcelona: Bosch, 1960.
- BONIFACIO, F. *Ricerche sulla lex Falcidia de legatis*. Nàpols: Jovene, 1943.
- BRETONE, M. *La nozione romana di usufrutto*. Nàpols: Casa Editrice Dott. Eugenio Jovene, 1962.
- FINAZZI, G. «L'eccezione di dolo generale in ambito successorio». A: GAROFALO, Luigi [cur.]. *L'eccezione di dolo generale: Diritto romano e tradizione romanistica*. Pàdua: CEDAM, 2006.
- LENEL, E. *Das Edictum Perpetuum ein versuch zu Seiner Wiederherstellung*. Aalen: Scientia Verlag, 1927. [Reimpr.: 1985]
- HENNIG, M. *Die lex Falcidia und das Erbrecht des BGB, Eine kritische Würdigung der Entscheidung des historischen Gesetzgebers, das Rechtsinstitut der falcidischen Quart aufzugeben*. Berlín: Duncker und Humblot, 1999.

36. V. MANNINO, *Il calcolo della quarta hereditatis*, p. 112.

37. G. FINAZZI, «L'eccezione di dolo generale in ambito successorio», a Luigi GAROFALO (cur.), *L'eccezione di dolo generale: Diritto romano e tradizione romanistica*, Pàdua, CEDAM, 2006.

- MANNINO, V. *Il calcolo della quarta hereditatis e la volontà del testatore*. Nàpols: Jovene, 1989.
- MILONE, F. *La exceptio doli (generalis)*. Roma: «L'Erma» di Bretschneider, 1970.
- MIQUEL, J. *Derecho privado romano*. Madrid: Marcial Pons, 1992.
- ORS, A. d'. *Derecho privado romano*. Pamplona: EUNSA, 1997.
- ROSA, P. de la. «Algunos aspectos de la Lex Falcidia». A: FACULTAD DE DERECHO DE LA UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID [ed.]. *Estudios en homenaje al profesor Francisco Hernández Tejero*. Vol. II. Madrid: Fundación Seminario de Derecho Romano «Ursicino Álvarez», 1992, p. 111-121.
- RUDORFF, A. A. F. *De iuris dictione edictum edicti perpetui quae reliqua sunt, Adolfus Fridericus Rudorff*. Pamplona: EUNSA, 1997.
- SCHANBACHER, D. *Ratio legis Falcidiae: Die falzidische Rechnung bei Zusammentreffen mehrerer Erbschaften in einer Hand*. Berlín: Duncker und Humblot, 1995.
- SCHWARZ, F. «Die rechtswirkungen der lex falcidia». *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, núm. 63 (1951), p. 314-367.
- WACKE, A. «“Bonam sive malam causam habere.” La prospettiva di successo nel processo civile romano». A: *Collana Della Revista di Diritto Romano. Atti del Convegno «Processo civile e processo penale nell'esperienza giuridica del mondo antico»*, <<http://www.ledonline.it/rivistadirittoromano/allegati/attipontignanowacke.pdf>>, p. 4.
- ZOZ, M. G. «*Il calcolo della quarta hereditatis e la volontà del testatore*, de V. Mannino, Nàpols, Jovene, 1989». *IVRA* [Nàpols], núm. 40 (1989), p. 108-110. [Recensió]

ALGUNS APUNTS SOBRE LA CONDICIÓN JURÍDICA DELS GITANOS ALS REGNES DE LA CORONA D'ARAGÓ. REFERÈNCIA ESPECIAL A ARAGÓ I CATALUNYA DURANT L'ÈPOCA DE LA MONARQUIA ABSOLUTA

Alejandro Martínez Dhier¹
Universitat de Granada

*Al professor doctor Jesús Lalinde Abadía (q. e. p. d.),
de qui tant he après a través de la seva prolífica obra científica.*

1. CONSIDERACIONS GENERALS SOBRE L'ÈTNIA GITANA EN LA HISTÒRIA JURÍDICA D'ARAGÓ I CATALUNYA

Fins i tot avui dia existeixen una sèrie d'elements integrants, dintre del que Lalinde Abadía denominava *factors de discriminació social*,² que es poden atribuir, entre altres, a la minoria gitana. Aquests factors han acompanyat l'ètnia gitana³ des de la seva arribada a la península Ibèrica i fins als nostres dies: factors físics derivats de la seva ètnia i factors polítics com ara la religió, la professió, l'ocupació de càrrecs i fins i tot la violència en alguna de les seves accions, etcètera.

1. Professor contractat doctor d'Història del Dret i de les Institucions de la Universitat de Granada. Adreça electrònica: amdhier@ugr.es. M'agradaria expressar públicament la meua gratitud al professor doctor Sixto Sánchez-Lauro per la seva amable invitació, que ha possibilitat la meua participació en aquest emotiu homenatge al seu mestre, el professor doctor Jesús Lalinde Abadía (1920-2007), en la REVISTA DE DRET HISTÒRIC CATALÀ.

2. Jesús LALINDE ABADÍA, *Derecho histórico español*, 3a ed., Barcelona, Ariel, 1983, p. 171, 172 i 175.

3. REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la lengua española*, 22a ed., Madrid, Espasa Calpe, 2001, veu *etnia*: «Comunidad humana definida por afinidades raciales, lingüísticas, culturales [...]». En aquest mateix sentit, vegeu el vot particular que va formular el magistrat Jorge Rodríguez-Zapata Pérez a la Sentència del Tribunal Constitucional (STC) 69/2007, de 16 d'abril de 2007: «[...] Los gitanos españoles constituyen un grupo étnico formado por más de medio millón de personas, que se asentaron en España hace 500 años. El legislador español se refería ya a la familia gitana como un mero hecho en la Pragmática de Medina del Campo del año 1499 (Ley 1 del título XVI, libro XII, de la Novísima Recopilación) [...]».

Seguint Lalinde Abadía mateix, «desde los siglos XIII a XVII una serie de personas son consideradas como peligrosas en concepto de autores potenciales a causa de sus actividades y temperamentos, destacando los desesperados, adivinos, nigromantes, hechiceros, gitanos, vagos y jugadores», i alguns d'aquests individus, com els del cas que ens ocupa, els gitanos, foren objecte d'expulsió en nombroses disposicions adoptades per la monarquia, encara que sense l'èxit esperat, durant els segles comprensius de la denominada *època moderna* o *època de la monarquia absoluta*.⁴

La població de les dues grans corones peninsulars, Castella i Aragó, ha estat, al llarg de la nostra història jurídica, rica en diversos elements d'ordre social,⁵ als quals es va afegir, a partir dels primers anys del segle XV, un altre element social: el dels gitanos, poble nòmada per excel·lència, anomenats en un primer moment *egipcis* o *egipcians*, ja que es creia que eren oriünds d'Egipte,⁶ i que es van desenvolupar en les capes més ínfimes i marginades del substrat social, sense ostentar cap potencial econòmic.⁷

En l'actualitat, encara és difícil precisar la data exacta de l'arribada dels gitanos a la península Ibèrica.⁸ La presència gitana en terres peninsulars es localitza, i es documenta, per primera vegada a Saragossa el 12 de gener de 1425,⁹ du-

4. Jesús LALINDE ABADÍA, *Derecho histórico español*, p. 370.

5. Alejandro MARTÍNEZ DHIER, «Los gitanos y el principio de igualdad. Rasgos jurídicos históricos», a UNIVERSIDAD DE GRANADA (ed.), *Los derechos humanos: Libro homenaje al Excmo. Sr. D. Luis Portero García*, Granada, Universidad de Granada, 2001, p. 575-590.

6. «Egipcianos» en la Pragmática de l'any 1499 (pet. [petició] 58 de les Corts de Toledo de 1525, pet. 146 de les Corts de Madrid de l'any 1528, pet. 122 de les Corts de l'any 1534, la Pragmática dictada a Toledo el 1539 i la Pragmática d'11 de setembre de 1560 (*Novísima recopilación*, 12. 16. 1 i 2). Vegeu també Juan de QUIÑONES, *Discurso contra los gitanos*, Madrid, 1631 (Biblioteca Nacional, *Sección Raros*, ms. 31436), p. 2: «En Castilla los llaman Gitanos, ò Egepcianos.»

7. José MORENO CASADO, «Los gitanos de España bajo Carlos I», *Chronica Nova* (Granada: Universidad de Granada, Departamento de Historia Moderna), núm. 4-5 (1969), p. 183.

8. Amada LÓPEZ DE MENESES, «La inmigración gitana en España en el siglo XV», a *Martínez Ferrando, archivero: Miscelánea de estudios dedicados a su memoria*, Madrid, Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos, 1968, p. 239-263. Respecte a aquesta qüestió, vegeu M. Helena SÁNCHEZ ORTEGA, «Los gitanos españoles desde su salida de la India hasta los primeros conflictos en la Península», *Espacio, Tiempo y Forma. Serie IV, Historia Moderna* (UNED), núm. 7 (1994), p. 319-354, esp. p. 327: «Los gitanos, por otra parte, irrumpen en Europa en plena baja Edad Media.»

9. Uns anys abans s'havia produït la seva arribada a altres localitats europees; per exemple, a la ciutat belga de Tournai, a la província de Haunait, hi arribaren l'any 1422. Vegeu J. J. SMET (ed.), *Recueil des chroniques de Flandre*, vol. III, *Collection des chroniques belges inédites*, Brussel·les, Commission Royale d'Histoire, 1856, p. 372: «Y al año siguiente, que era el de mil cuatrocientos veintidós, en el mes de mayo, varias personas de una extraña nación que dijeron venían de Egipto, llegaron por primera vez a la ciudad de Tournai y su comarca y dijeron que sólo se podían alojar durante III días

rant el regnat d'Alfons V el Magnànim, quan el monarca aragonès va atorgar a un grup de gitanos, per al seu peregrinatge a la ciutat de Santiago de Compostel·la,¹⁰ un salconduit¹¹ o document acreditatiu de caràcter personal destinat a les diverses autoritats del territori de destinació i la finalitat del qual era servir de garantia de la seguretat i la lliure circulació, durant un període concret de temps, de dit grup de persones —homes, dones i nens—, encapçalat per un tal Juan de Egipto Menor,¹² però sense incloure, és clar, la seva impunitat en cas de cometre algun il·lícit durant el període de garantia.¹³

Aquests salconduits eren habituals en l'època, sobretot per a facilitar la peregrinació a determinades ciutats (Santiago o Roma, per exemple), i en tenim constància en la primera de les recopilacions castellanes, feta pel jurisconsult Alonso Díaz de Montalvo per encàrrec dels mateixos Reis Catòlics.¹⁴

en la ciudad, porque estaban obligados a viajar como peregrinos alrededor del mundo durante VII años antes de que pudieran regresar a su país. Y estos egipcios tenían un rey y señores a los que obedecían y llevaban privilegios para que nadie castigarales [...].» Vegeu també Sancho de MONCADA, «Discurso octavo: expulsión de los gitanos», a Jean VILAR (ed.), *Restauración política de España*, Madrid, 1974, p. 213: «Los Escritores, comúnmente dicen que la primera vez que se vieron Gitanos en Europa fue el año de 1417 que era en tiempo del papa Martino V, y del señor Rey don Juan el Segundo, y otros dicen que los tuvo el Tamerlan en su campo el de 401, siendo su Capitán Cingo, de donde dicen que se llaman Cíngaros. Pero hay infinitas opiniones acerca de su origen.»

10. J. AGUIRRE FELIPE, *Historia de las itineancias gitanas: De la India a Andalucía*, Saragossa, Institución Fernando el Católico (CSIC) i Diputación de Zaragoza, 2006, p. 19: «En enero de 1425, Alfonso V el Magnánimo concedió en Zaragoza un salvoconducto valedero por tres meses a Don Johan de "Egipte Menor" que se dirigía en peregrinación a Santiago de Compostela.» També, respecte a aquesta qüestió, vegeu Richard J. Pym, *The Gypsies of Early Modern Spain, 1425-1783*, Londres, Palgrave Macmillan, 2007.

11. Vegeu, respecte a aquesta qüestió, Juan de MATA CARRIAZO (ed.), *Hechos del condestable D. Miguel Lucas de Iranzo*, Madrid, Espasa-Calpe, 1940.

12. Miguel de Cervantes ja descrivia la situació dels grups de gitanos en el «Coloquio que pasó entre Cipión y Berganza, perros del Hospital de la Resurrección, que está en la ciudad de Valladolid, fuera de la Puerta del Campo, a quién comúnmente llaman los perros de Mahudes». Vegeu Miguel de CERVANTES, *Obras completas*, Madrid, Aguilar, 1956, p. 997-1026, esp. p. 1020: «Dan la obediencia mejor que a su rey a uno que llaman Conde, al cual, y a todos los que él suceden, tienen el sobrenombre de Maldonado; y no porque vengan del apellido de este noble linaje, sino porque un paje de un caballero de este nombre se enamoró de una gitana, la cual no le quiso conceder su amor si no se hacía gitano y la tomaba por mujer. Hízolo así el paje y agradó tanto a los demás gitanos, que le alzarón por señor y le dieron la obediencia; y como en señal de vasallaje le acuden con parte de los hurtos que hacen, como sean de importancia.»

13. I. SZÁSZDI LEÓN-BORJA, «Las cartas de seguro a favor de los egipcianos en peregrinación a Santiago de Compostela», *Iacobus, Revista de Estudios Jacobeos y Medievales*, núm. 11-12 (2001), p. 71-94, esp. p. 79 i 82.

14. *Compilación de leyes del Reino: Ordenamiento de Montalvo*, Huete, 1484, p. 18v (facs.).

2. L'APARICIÓ DELS GITANOS A LA CORONA D'ARAGÓ

Ens consta la presència d'un grup de gitanos a la península Ibèrica, concretament al regne d'Aragó, els primers dies de l'any 1425.¹⁵

Respecte a aquesta qüestió, reproduïm un document en el qual Alfons V atorgava a un grup de gitanos, encapçalat per l'autotitulat comte Tomàs, una carta de seguretat o salconduit que els emparava i els protegia en la seva excusada peregrinació pel solar hispànic i que obligava tots els seus súbdits a tractar-los amb honra en tots els seus regnes i senyories.

Aquesta carta de seguretat estipula això següent:

Hoc est traslatum fideliter sumptum in villa Montisalbi, die veneris intitulata XXVI de mensis novembris, anno a Nativitate Domini Millesimo Quadragesimo Tricesimo quarto a quadam papirea ete parenti litera serenissimi et magnifici principis et domini nostri domini Alfonsxsi regis Aragonum, Dei gratia, nunca feliciter regnantis, eiusque sigillo secreto in dorso sigillata ut per aspectum dorsi ipsius litera demonstrabatur licet propter dicurrentiam itinerum et viarum cera ipsius sigilli sit remota per maiori parte, non viciata, no cancelata, nec in aliqua sui parte suspecta, sed ovni vicio et suspicione carente, cuius tenor per omnia talis est:

[1425, maig 8. Saragossa. Carta de seguretat del rei Alfons V]

Nos Alffonsus, Dei gratia rex Aragonum, Siciie, Valenciae, Maioricarum, Gardenia, Corsice, Comes Barchinone, Dux Athenarum et Neopatrie ac etiam Comes Rossilionis et Ceritanie.

Dilectis et fidelibus nostris Gerentibus, Vices Gubernatoris, vicariis, baiulis, calmedinis, justiciis, merinis supra juntaris, portariis, ceterisque universis et singulis officialibus regnorum et terrarum nostrarum constitutes ad quem seu quos presentes pervenerint et fuerin presentate, salutem et dilectionem.

Cum inclitus Thomas Comes in Egipto parvo, presencium, ostensor per regna et dicionem nostrum habeat necessario gressus suos dirigere versus suam patriam redeundo, dicimus et mandamus vobis et unicuique vestrum expresse et de certa sciencia sub nostre ire et indignacionis incurso penaque decem milium florinum, queatenus predictum inclitum Thomas Comitem in Egipto arvo cum et quandum contingerit transire, morari et stare in terris dominationis nostre una cum eius onmibus equitaturis, famulis, familiis, auro, argento, peciis jocalibus, malestis, bedadiis ceterisque omnibus eius et suorum rebus et bonis que secum defferant regna et terras nostras, portusque et passus redictas exire et ad propria redire libere permitatis sine quacumque molestacione seu cuiscumque pedaggi passagii aut cuius-

15. J. AGUIRRE FELIPE, *Historia de las itinerancias gitanas*, p. 19.

libet alterius juris nostril impositionis petitione. Qui memoratum inclitum Comitem qui cum tota familia sua ab infidelibus propter fidem Christi fuere a proprio territorio et dominio eorum expulsi, cum piis elemosinis eis in quantum potueritis habeatis recomissos ipsos que recipiatis et tractetis honorifice prout decet de securo transitu et conductu eius quotiens opus fuerit ubique providendo, caventes attente ne contrarium attententes cum nos sic fieri velimus et compleri, in cuius rei testimonium presentem fieri iussimus nostro sigillo secreto, munitam.

Datum Cesarauguste VIII die Madii, anno a Nativitate Domini Millesimo CCCC vicesimo quinto. Rex Alfonsus – Sig[+]num mei Anthoni Petri, regia auctoritate notarii publici, testis – Sig[+]num Johannis Rourich ville Montes Albi, regia auctoritate notarii publici, testis – Sig[+]num nostri Geraldí Mallol Damielli, vicarii ville et vicarie Montis Albi per illustrisimo domino regne qui huic traslato ab originali suo fideliter sumpto et cum eodem de verbo ad verbum bene et veridice comprobato ut ubique plenaria fides ad omnibus adhibeatur auctoritatem nostram interponimus peniter et decretamus quam et quod hic poni iussimus per notarium et scriptorem infrascriptum et sigillo officii nobis comissi in pendeti iussimus roborarii.

Ideo ego Petrus Cabaterii publicus regia auctoritate notarius scriptorque Curie dicte vicarie per dicto domino rege in cuius manu et posse dictus honorabilis vicarius predictum translatum auctorizavit, de veneris intitulata XXVI die mensis novembris, anno a Nativitate Domini Millesimo CCCC XXX IIII presentibus testibus venerabilibus Jacobo Tesconensis et Thoma Blanch Consulibus, anno currenti predictae ville Montis Albi dictum decretum et auctorizacionem hic ipsius honorabili vicarii isussu manu mea scripsi et in testimonium premissorum cum appendicionem sigilli meum solitum artis notariae aposui Sig[+]num f – Sig[+]num mei Petri Cabaterii.¹⁶

Però molt aviat la situació va canviar i va començar el rebuig als gitanos, tan ben rebuts com a peregrins al principi del segle XV. Els Reis Catòlics van canviar el rumb de la seva política afavoridora de l'ètnia gitana i van iniciar una estratègia que anava encaminada a l'eliminació de la seva presència a tota la península Ibèrica o, almenys, a la de les seves pràctiques i costums,¹⁷ i en la qual,

16. «Traslado notarial hecho por el notario público por el rey, Pedro Caballero, de la carta de seguro de tránsito del rey Alfonso V de Aragón de 1425, mayo 8. Zaragoza, a favor de Tomás del Pequeño Egipto», Archivo Histórico Provincial de Huesca, *Protocolos de Sancho de Arto*, Ayuntamiento de Jaca, any 1435, f. 41r-42v. Vegeu, respecte a aquesta qüestió, L. VÁZQUEZ DE PARGA, J. M. LACARRA i J. URÍA RIU, *Las peregrinaciones a Santiago de Compostela*, 2a ed., facs., Pamplona, Gobierno de Navarra, Fondo de Publicaciones, 1993, doc. núm. 8, p. 20-22 (1a ed.: Madrid, 1949); Amada LÓPEZ DE MENESES, «La inmigración gitana en España», p. 239-263.

17. Juan de QUIÑONES, *Discurso contra los gitanos*, p. 7-8: «[Los gitanos] [a]ndan diuididos por familias, y tropas, y tienen sus cabeças, a quien llaman Condes, eligiéndolo para este titulo al mas valiente, brioso, de mayores fuerças, mas astuto, fagaz, y conueniente para gouernallos. Este compone sus diferencias y pleitos, aunque residan en lugar donde aya justicia, les ordenalo, q̄ han de

si més no alguna vegada, es va intentar l'eliminació, fins i tot, del mateix terme *gitano*.¹⁸

L'inici de dita política persecutòria, el representa la coneguda Reial pragmàtica dels Reis Catòlics, dictada el 4 de març de 1499.¹⁹ Aquesta pragmàtica va comportar, entre altres mesures, l'anul·lació automàtica de tots els salconduits concedits i encara en vigor, i es va dictar, molt possiblement, tal com assenyala Moreno Casado, sota la pressió de les innombrables queixes que contra els gitanos havia formulat la Mesta²⁰ a la Corona de Castella. Aquesta política molt aviat va ser imitada en altres regnes peninsulars,²¹ així com en altres nacions europees del nostre entorn, atès que els gitanos eren considerats, tal com estableix Domínguez Ortiz, una «minoría muy reacia a identificarse con la sociedad viejo-cristiana y sus normas».²²

hazer. Sale con ellos de noche a robar los ganados, y saltar en los caminos a los pasajeros, por ser acomodada para sus hurtos y robos: y lo que hurtan y roban lo reparten entre ellos, acudiendo con la tercia parte a su Capitan, como si fuera juez de tercias partes.»

18. Alonso de SANTA CRUZ, *Crónica de los Reyes Católicos (hasta ahora inédita)*, edició i estudi a cura de Juan de Mata Carriazo, tom 1, 1491-1504, Sevilla, Publicaciones de la Escuela de Estudios Hispano-Americanos de Sevilla, 1951, cap. XLVI, «De las leyes y prehemáticas que hicieron este año de 1499», p. 196 i 197: «[...] Yten, mandaron Sus Altezas y ordenaron que los egicianos que andaban por su reino tomasen oficios de que vibiesen, o tomasen bivienda con señores a quien sirbiesen y les diesen lo que ubiesen de menester; y que no andubiesen más juntos, vagando por sus reinos. Y si no lo hiciesen, que dentro de sesenta dias saliesen de sus reinos; y si no lo hiciesen, ni tomasen oficios, ni bibiesen con señores, se les diese a cada uno çien açotes y les desterrasen perpetuamente del reino. Y por la segunda les cortasen las orejas y los desterrasen, como dicho (es); y por la tercera fuesen cautibos por todas sus vidas [...]»

19. M. Helena SÁNCHEZ ORTEGA, «Los gitanos españoles desde su salida», p. 336: «Los Reyes Católicos pretendían que los gitanos se sujetarán a las mismas normas que los demás naturales de Castilla y Aragón, etc., pero el resultado de sus disposiciones será la marginación de la minoría y un largo periodo durante el cual sobre la cabeza de los “egipcianos”, tan bien recibidos durante la primera época, gravitará el peligro de la expulsión del país, y otras penas igualmente duras.»

20. José MORENO CASADO, «Los gitanos desde su penetración en España. Su condición social y jurídica», *Publicaciones de la Escuela Social de Granada* (Granada, Escuela Social de Granada), 1949, p. 8.

21. Rafael GIBERT Y SÁNCHEZ DE LA VEGA, *Historia general del derecho español*, Granada, Imprenta de Francisco Román, 1968, p. 248: «La medida estatal [es refereix a la Pragmàtica de l'any 1499], imitada pronto en Aragón y Navarra, y reiterada para toda la monarquía desde 1539, cedió ante el propósito de asentarles y de que sus tratos constasen en escritura pública (1586).»

22. Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ, «La Baja Andalucía. La sociedad bajo-andaluza. Las clases marginadas», a Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ (dir.), *Historia de Andalucía*, tom IV, *La Andalucía del Renacimiento*, Barcelona, Cupsa i Planeta, 1980, p. 309.

A partir d'aquesta disposició, tota una plètera de disposicions²³ destinades a l'expulsió dels gitanos, per la seva especial forma de vida i la seva automarginació respecte de l'Estat, va comportar la seva equiparació amb els anomenats *vagamundos*²⁴ durant el regnat de Felip II, tot intentant la seva integració social i que deixessin, com a mínim, la pràctica del nomadisme,²⁵ perquè no es convertissin, així, en un grup social marginal. El problema és que ja eren marginats per la resta de la societat i per l'aparell polític estatal, i també s'automarginaven, atès que no acceptaven les regles del joc preestablertes per la monarquia.²⁶ Con-

23. Més de dues-centes cinquanta disposicions entre el 1499 i la disposició dictada el 1783 per Carles III, les quals perseguien totes, en el fons, la mateixa finalitat.

24. *Pragmática que su Majestad manda que se imprima sobre los vagamundos, ladrones, blasphemos, rufianes, testigos falsos, inducidos y casados dos veces y otras cosas*, Alcalá de Henares, Casa de Juan de Villanueva, any MDLXVI (Biblioteca Nacional, R/14.090); reproduïda també a Francisco TOMÁS Y VALIENTE, *El derecho penal de la monarquía absoluta (siglos XVI-XVII-XVIII)*, Madrid, Tecnos, 1969, p. 455-463. Pragmàtica de 3 de maig de 1566, a N. R. 8.11.11 = Nov. R. 12.31.5: «[...] y declaramos ser vagabundos quanto a la dicha pena, los ygicianos y caldeleros estrangeros, que por leyes y Pragmáticas destos reynos están mandados echar dél. Y los pobres mendigantes sanos, que contra la orden y forma dada en la nueva Pragmática que cerca dello se ha hecho, piden y andan vagamundos, guardándose en lo demás, en lo que toca a los dichos gitanos y caldeleros estrageros y pobres, lo contenido en las leys y Pragmáticas que cerca dello están hechas [...]» Vegeu, respecte a aquesta qüestió, Jerónimo CASTILLO DE BOVADILLA, *Política para Corregidores y señores de vasallos, en tiempo de paz, y de guerra. Y para Iuezes eclesiasticos, y seglares, y de Sacas, Aduanas, y de Residencias, y sus Oficiales, y para Regidores, y Abogados, y del valor de los Corregimientos, y Gobiernos Realengos, y de las Ordenes* (1a ed.: Madrid, 1597), tom I, Madrid, Imprenta Real, 1649, llibre II, cap. XIII, núm. 35, p. 514: «Mucho deuen cuydar los Corregidores de no consentir Gitanos, ni Gitanas en su jurisdicción, que esten sin amos, o sin oficios (que raras vezes tienen otro sino hurtar) [...]»

25. Sebastián de COBARRUBIAS OROZCO, *Tesoro de la lengua castellana o española, (Compuesto por el Licenciado Don Sebastián de Cobarrubias Orozco, Capellán de Su Majestad, Mastrescuela y Canónigo de la Santa Iglesia de Cuenca, y Consultor del Santo Oficio de la Inquisición, dirigido a la Magestad Católica del Rey Don Felipe III, nuestro señor)*, Madrid, Turner, 1619, p. 642-643: «En España los castigan severamente y echan a los hombres a galeras, si no se arraygan y avezinan en alguna parte; las mugeres son grandes ladronas y embustidoras, que dizen la buenaventura por las rayas de las manos, y en tanto que ésta tiene embevidas a las necias, con si se han de casar o parir o topar con buen marido, las demás dan buelta a la casa y se llevan lo que pueden. Harto está dicho desta ruin gente.»

26. És necessari aclarir, a més, la diferent consideració que sobre els gitanos tenien les dues grans recopilacions de Castella, ja que, mentre que en la *Nueva recopilación de las leyes de Castilla*, del 1567, s'inclou la normativa en el llibre VIII (relatiu al considerat dret penal), títol XI, «De los ladrones, y rufianes y vagabundos, y egipcianos», particularment les lleis XII i següents, en la *Nuevísima recopilación de las leyes de España*, del 1805, la normativa s'inclou en el llibre XII (també relatiu al dret penal), però ja en un títol independent respecte dels vagabunds, el títol XVI, «De los gitanos, su vagancia y otros excesos», amb un total d'onze lleis.

tra ells no existia cap prejudici racial, com en el cas dels judeoconversos i els moriscos, sinó que més aviat es van convertir en un problema d'ordre públic, cosa que va produir el rebuig mutu.²⁷

En aquest sentit, els territoris de la Corona d'Aragó, com és el cas del regne d'Aragó i del Principat de Catalunya, no van representar una excepció a la dura política duta a terme per la monarquia contra l'ètnia gitana, minoria inclosa en la societat però mai no assimilada a aquesta ni per aquesta.²⁸

Va ser, sobretot, a partir de les Corts de Montsó de l'any 1508 quan, com assenyalava Lalinde Abadía, «en toda la Corona de Aragón, comienza la persecución de los gitanos, procedentes en su mayor parte de la Europa balcánica y que constituyen una minoría mucho más difícil de asimilar que la de judíos y moros.»²⁹

3. L'ESTATUS JURÍDIC DELS GITANOS AL REGNE D'ARAGÓ

Ja a l'Aragó, sota el regnat de Ferran II de Catalunya-Aragó i V de Castella, el Catòlic, traspasada la reina Isabel de Castella i casat aquell en segones noces amb Germana de Foix, es van celebrar el 13 d'agost de 1510 a la localitat de Montsó unes corts en les quals es van sancionar seixanta-un furs.³⁰ En dites corts es van emetre unes disposicions sobre l'expulsió dels gitanos vagabunds del territori esmentat.

27. Manuel MARTÍNEZ MARTÍNEZ, «Los gitanos en el sureste peninsular de los siglos XV y XVI», *Boletín del Instituto de Estudios Almerienses* (Almería), núm. 14 (1995), p. 91-101, esp. p. 91-92: «El fuerte carácter cristiano y nobiliario que impregnaba la sociedad de la época, permitió a los gitanos mantener su libertad de movimientos, a la vez que obtenían diversos privilegios y beneficios, como la llamada ley Paz del Camino, aplicada a todos los que peregrinaban a Santiago; permitiéndose incluso a algunos condes mantener su jurisdicción sobre su tropa. Esta situación desaparecería ante el cambio de actitud política del nuevo Estado Moderno; el cual acabaría desarrollando una legislación homogenizadora que pretendía integrar a todas las minorías al resto de la población mayoritaria, bajo la amenaza de su expulsión. Aspecto que se concretaría en judíos y moriscos, pero no en gitanos, debido a su poca importancia económica, poblacional y, sobre todo, por su nomadismo, el cual les hacía difíciles de controlar.»

28. Manuel FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, «La sociedad española del siglo XVI», a Ramón MENÉNDEZ PIDAL (dir.), *Historia de España*, vol. XIX, *El siglo XVI. Economía. Sociedad. Instituciones*, 2a ed., Madrid, Espasa Calpe, 1990, p. 425: «Pronto este pueblo nómada, celoso defensor de sus libertades, que pone su campamento en cualquier lugar, empieza a ser mirado con recelo. Son vagabundos, lo que hace sospechar de ellos cualquier tipo de delito; el robo, por supuesto, pero también los raptos y los homicidio.»

29. Jesús LALINDE ABADÍA, *Los Fueros de Aragón*, Saragossa, Librería General, 1976, p. 104.

30. En romanç i col·locats sota quaranta-dues rúbriques en llatí.

Tal com assenyalen Savall i Penén en el seu «Discurso preliminar» a l'edició dels *Fueros, observancias y actos de Corte del Reino de Aragón*, «fueron arrojados del Reino los gitanos vagamundos, bajo la pena de cien azotes y perpetuo destierro, si eran habidos en territorio de Aragón pasado el término de dos meses».³¹

El precepte dels Furs d'Aragó del 1510 determina, en relació amb els gitans, això següent:

De exilio Boemianorum

Item statuymos y ordenamos, que los Boemianos, e otras gentes que van en aquel abito, no puedan andar por el Reyno de Aragon, ni en ninguna parte de aquel; antes los dichos Boemianos é gentes semejantes, por el presente Fuero los exilamos, é desterramos perpetuamente del dicho Regno. E si alguno, o algunos de los susodichos se fallaran en el dicho Regno, passados dos meses, contaderos del día de la publicación de los presentes Fueros, pues aquel no esté domiciliado en alguna Ciudad, Villa o Lugar del presente Regno, encorra en pena de cien açotes, la qual dicha pena mande executar el Iuez en cuyo territorio será hallado. E apres de sostenida la dicha pena, sea desterrado perpetuament de todo el dicho Regno.³²

El *Diccionario de la Real Academia Española* assenjala que per *bohemi* hem d'entendre «la persona que lleva una vida apartada de las normas y convenciones sociales»,³³ però abans d'aquesta definició identifica el terme amb «gitanos».³⁴ És a dir, *bohemi*, tant per al nostre legislador històric com per als nostres acadèmics de la llengua, és sinònim de *gitano*, com a conseqüència de la vida seguida, marginada respecte de la resta de la societat, pels individus d'ètnia gi-

31. Pascual SAVALL Y DRONDA i Santiago PENÉN Y DEBESA, «Discurso preliminar», a Pascual SAVALL Y DRONDA i Santiago PENÉN Y DEBESA (ed.), *Fueros, Observancias y Actos de Corte del Reino de Aragón: Nueva y completísima edición, que comprende, además del texto oficial íntegro, las Ordinaciones de la Casa Real de Aragón, conforme á la traducción castellana del Prototario del Reino D. Miguel Clemente, un Glosario de las voces provinciales y anticuadas, y otro de las latinas bárbaras y exóticas que se encuentran en el cuerpo de la obra: Precedida de un Discurso sobre la legislación foral de Aragón, y seguida de un Apéndice, donde ván insertos la Union y concordia general del Reino, establecida el año de 1594, y algunos otros documentos importantes*, tom I, Saragossa, Establecimiento Tipográfico de Francisco Castro y Bosque, 1866, p. 79-83, esp. p. 82.

32. «Fororum Regni Aragorum», a Pascual SAVALL Y DRONDA i Santiago PENÉN Y DEBESA, *Fueros, Observancias y Actos de Corte Rreis de Catalunya*, ll. IX, Barcelona, 1956.

33. REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la lengua española*, 21a ed., Madrid, Espasa Calpe, 1992, accepcions 3 i 4.

34. REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la lengua española*, accepció 2: «gitano».

tana. En múltiples lleis i furs trobarem el terme *bohemi* en lloc del de *gitano*, o fins i tot els dos termes junts.³⁵

Per tant, el fur analitzat, l'únic dictat per al regne d'Aragó durant el regnat de Ferran el Catòlic, ens dóna a entendre, seguint Moreno Casado, «que son desterrados del reino los “boemianos” —gitanos— no sedentarios», això és, els nòmades.³⁶

Igual com passava a Castella, la disposició anterior no sembla que tingués l'èxit perseguit i desitjat, ja que més endavant, durant el regnat de Felip II, en els *Fueros nuevos de Aragón* de l'any 1564 es van endurir les penes dictades contra els bohemis (gitanos), atès que, a la pena d'assots per als contraventors de la disposició, s'unia aleshores la pena de galeres, per la qual cosa es determinava l'enviament de tots els gitanos a la capital del regne, Saragossa, per al compliment efectiu d'aquesta pena, i es donava un termini de quatre mesos per a la seva sortida definitiva del territori aragonès. Pel que fa a la resta, es deixava vigent el que establia la disposició anterior, del 1510, de la manera següent:

De los Bohemianos

Por los Fueros hechos so la rubrica DE EXILIO BOHEMIANORUM: no está dada bastante forma de castigo para expellir del Reyno los Bohemianos, que en el hazen muchos robos é insultos. Su Majestad de voluntad de la Corte estatuece y ordena: que allende de la pena de açotes que por Fuero tienen, siendo hallados en el Reyno, se les augmente pena de galeras: proveyendo, que qualquiere luez ordinario de la Ciudad, Villa, ó Lugar del Reyno, siendo requerido por qualquiere singular del Reyno, sea obligado á prender los tales Bohemianos, que assi fueren hallados: y aquellos imbiarlos á la Ciudad de Çaragoça debaxo de buena custodia, remitiendolos á los Diputados del Reyno á expensas de las Generalidades de aquel: á fin que los dichos Diputados so las penas de Oficiales delinquentes en sus officios contra Fuero, sean obligados, como por el presente Fuero su Majestad de voluntad de la Corte los obliga, á que llegados á su poder, los hayan de enviar so la misma custodia á las galeras de Aragón, si las hoviere: sino á otras galeras á expensas de las Generalidades del Reyno. Con que después de haverse publicado el presente Fuero se les den quatro meses de tiempo, para que salgan del Reyno: quedando en todo lo demas los dichos Fueros DE EXILIO BOHEMIANORUM, en su fuerça y valor.³⁷

35. «Glosario de las voces provinciales y anticuadas que se encuentran en los Fueros, Observancias y Actos de Corte del Reino de Aragón», a Pascual SAVALL Y DRONDA i Santiago PENÉN Y DEBESA (ed.), *Fueros, Observancias y Actos de Corte del Reino de Aragón*, p. 192: «Boemiano. Bohemio, gitano.»

36. José MORENO CASADO, «Los gitanos de España», p. 190.

37. «Fueros Nuevos del Reino de Aragón», a Pascual SAVALL Y DRONDA i Santiago PENÉN Y DEBESA (ed.), *Fueros, Observancias y Actos de Corte del Reino de Aragón*, p. 378-407, esp. p. 405.

Les Corts d'Aragó de l'any 1585, durant el regnat de Felip I de Catalunya-Aragó i II de Castella, van tornar a la càrrega contra els gitanos, fins i tot de manera més dura,³⁸ i van establir això següent:

De exilio Bohemianorum

Por quanto por los Fueros hechos en las Cortes del Año 1564, y en otros, so titulo DE EXILIO BOHEMIANORUM, no está dada bastante forma de castigo, para echar y desterrar del Reyno los Bohemianos, si quiere Gitanos, que en el hazen muchos robos é insultos. Su Majestad de voluntad de la Corte establece y ordena, que ultra lo dispuesto por dichos Fueros, los Bohemianos, si quiere hombres, de diez y ocho años arriba, que fueren hallados andar por el Reyno en habito, ó habla, ó vida de Gitanos, ó Bohemianos: no obstante que muestren estar avezinados en Ciudades, Villas, ó Lugares del Reyno, tengan la pena de galeras por Fuero estatuyda: y los menores de diez y ocho, y mayores de catorce, y las mugeres, açotados, y açotadas, y desterrados de todo el Reyno perpetuamente: la qual pena tengan obligación de executar todos los Iuezes ordinarios de dicho Reyno, cada uno en su destrictu y jurisdicción, á instancia de qualquier Universidad, ó particular persona, so pena de oficiales delinquentes en sus officios. Y que si dichos ordinarios fueren negligentes, ó rehusaren de cumplir lo dicho, puedan ser acusados á instancia de qualquier particular persona de dicho Reyno. Y que este Fuero comprehenda á qualesquier de los sobredichos, aunque esten avezinados en qualquier Lugar del Reyno: no obstante qualquiere firma que tuvieren y presentaren, de qualquiere especie que sea, aunque sea privilegiada, y al caso. Y qualquier Iuez en su destrictu los pueda y haya de prender ex officio, y sin instancia de parte.³⁹

Una mica més tard, el 1646, ja durant el regnat de Felip III de Catalunya-Aragó i IV de Castella, es va tornar a insistir en allò disposat anteriorment, però s'agreujà encara més la penalitat en la legislació «antigitana»,⁴⁰ ja que, una vegada més, s'incomplia de manera flagrant allò disposat pel pactisme entre el rei i les Corts:

38. Jesús LALINDE ABADÍA, *Los Fueros de Aragón*, p. 111.

39. «Fueros Nuevos del Reino de Aragón», a Pascual SAVALL Y DRONDA i Santiago PENÉN Y DEBESA (ed.), *Fueros, Observancias y Actos de Corte del Reino de Aragón*, p. 408-424, esp. p. 412.

40. Jesús LALINDE ABADÍA, *Los Fueros de Aragón*, p. 125: «Las Cortes de Zaragoza de 1646, que también se inauguran con la presencia del Rey, se caracterizan por un marcado sabor anti-francés y por abundantes promesas de reservas de cargos y reparación de abusos, lógico si se tiene en cuenta la fidelidad de los aragoneses al Rey frente a la secesión de los catalanes. Se recrudence la persecución de los gitanos [...]»

De los gitanos, y bohemianos

Por quanto el receptarse, ó permitirse los Gitanos, ó Bohemianos en este Reino, es de grande daño, y perjuizio de los naturales dél, por los continuos hurtos y robos que hazen, con que destruyen los labradores. Por tanto, su Majestad, de voluntad de la Corte, y quatro Braços della, estatuye, y ordena, que en ningun Lugar del Reino, aunque sea de dominio temporal, ni de Señor particular puedan receptarse, permitirse, ni acogerse los dichos Gitanos, y Bohemianos, que anduvieren en habito, trage, lengua, ó habla de Gitanos, ó trocando, y vendiendo cabalgaduras, y llevándolas, ó hallándoles con ellas, como acostumbran dichos Gitanos, ó Bohemianos, aunque sean avezinados en el presente Reino, y nacidos en él, so las penas contenidas en el Fuero, *tit. DE EXILIO BOHEMIANORUM*, del año 1585. Y que so color de haver nacido, ni estar avezinados en el presente Reino, su Majestad, ni sus Reales Ministros, ni Señor de vasallos algunos, ni ningun Iuez ordinario, ni Jurados, ni Concejo de ninguna Universidad del presente Reino, no les puedan conceder, ni concedan salvaguardia seguro, ni carta de vezindad alguna respectivamente, ni las firmas casuales que por dicha razon obtuvieren, no obsten para poder proceder contra ellos, y qualesquiere Iuezes del presente Reino, ex officio, lo devan, y hayan de hazer, en pena de oficiales delinquentes, prendiéndolos en fragancia de Gitanos, sin otra fragancia, ni apellido, procediendo sumariamente contra ellos, haziendo, y concluyendoles processo dentro de diez dias comunes á las partes, y pronunciandolos dentro de tres inmediate siguientes, sin que pueda impedirse el progreso de dichos tiempos por manifestación de processo, ni otro recurso alguno jurídico, ni foral, executando en todo lo dispuesto por dicho Fuero, quanto á las penas en él contenidas.: Y á mas dellas, puedan los Iuezes imponer cominacion, hasta pena de muerte inclusive, en caso de quebrantamiento de las penas impuestas, constando en qualesquiere manera ser Gitanos, ó Bohemianos, ó usar del oficio de tales de la manera sobredicha, en pena de poder ser acusados dichos Iuezes, ó qualesquiere dellos que no executaren lo sobredicho, á instancia de qualesquiere Universidad, ó singular del Reino.⁴¹

4. L'ESTATUS JURÍDIC DELS GITANOS AL PRINCIPAT DE CATALUNYA

Així mateix, al Principat de Catalunya trobem abundants disposicions relatives als gitanos i dictades específicament per a ells, en les quals es decreta, igual com ocorria a Castella, la seva expulsió de les terres catalanes, això és, tant del Principat com dels comtats del Rosselló i de Sardenya, i en les quals se'ls im-

41. «Fueros nuevos del Reino de Aragón», a Pascual SAVALL Y DRONDA i Santiago PENÉN Y DEBESA (ed.), *Fueros, observancias y actos de corte del reino de Aragón*, p. 474-500, esp. p. 491.

posen una sèrie de penes davant dels «excessos» i il·lícits comesos per ells en els territoris esmentats.⁴²

Així, poc després de les disposicions dictades pels Reis Catòlics per a Castella el 1499 i per a l'Aragó el 1510, Ferran el Catòlic i Germana de Foix⁴³ en van dictar una altra de molt similar per a Catalunya, aquesta vegada el 1512⁴⁴ en unes corts celebrades a la vila de Montsó el 13 d'agost,⁴⁵ prova patent de l'ofensiva general llançada en tots els territoris de la Corona d'Aragó (igual que a Castella) contra les persones d'ètnia gitana.

42. José MORENO CASADO, «Los gitanos de España», p. 190: «[...] contra quienes se decreta la expulsión del Principado y Condados de Rosellón y Cerdeña, además de la imposición de diversas penas, acusándoles de análogos delitos y excesos que los que se les inculpan en los otros territorios. Hay que tener presente que el bandolerismo constituyó, en Cataluña, una gravísima y constante plaga, favorecida, entre otros factores, por la proximidad de la frontera y la topografía del terreno, contra la que vemos luchar sin tregua a los distintos virreyes, con varia fortuna, constituyendo siempre, en mayor o menor medida, pero sin llegar a desaparecer nunca, un difícil problema en orden al gobierno del Principado, particularmente en los siglos XVI y XVII, los del “bandolerismo barroco”» (seguint Antonio BORRÁS, «Contribución a los orígenes del bandolerismo en Cataluña», a *Estudios de historia moderna*, vol. III, Barcelona, CSIC, 1953; Antonio BORRÁS, *Contribución a los orígenes del bandolerismo en Cataluña*, Barcelona, Vicens Vives, 1966; Joan REGLÀ, *Els virreis de Catalunya: Els segles XVI i XVII*, Barcelona, Teide, 1956). Vegeu també J. AGUIRRE FELIPE, *Historia de las itinerancias gitanas*, p. 360: «La población gitana, tanto nómada como sedentaria, de Cataluña y el Rosellón, constituía un grupo vinculado con el país, que además ya estaba bien comunicado y en relación con Francia antes de la anexión por ésta del Rosellón. Por lo que parece que a los gitanos que ya residían en el Rosellón y Cataluña antes de la guerra “dels segadors” de 1640, que desembocó en el tratado de los Pirineos de 1659, la anexión del Rosellón al reino de Francia no les afectó negativamente.»

43. La seva consort i lloctinent general, tal com s'estableix fins i tot en la disposició.

44. Rafael GIBERT Y SÁNCHEZ DE LA VEGA, *Historia general del derecho español*, p. 353, pel que fa al Principat de Catalunya: «De 1512 a 1702 se escalona la legislación persecutoria de los bohemios, gitanos y vagabundos, con su aparato de azotes, galeras y expulsiones. La prohibición de portar armas, dirigida al principio (1510) contra pastores extranjeros y contra vagabundos, y que en 1542 alcanzó una formulación odiosa contra los extranjeros (después derogada), se concretó en 1585 al “pistolete”, ya reprobada en otros reinos, como proditoria, falsa, no útil para la guerra e indigna del nombre de arma.»

45. Jesús LALINDE ABADÍA, *Los Fueros de Aragón*, p. 104: «En las Cortes de Monzón de 1512, celebradas bajo la presidencia de la segunda mujer de Fernando el Católico, es decir, la francesa Germana de Foix, aparte de prorrogar numerosos fueros anteriores, se permite prescribir los bienes de los herederos por el transcurso de treinta años aún sin título, reflejo del posible expolio a que debieron ser sometidos aquéllos [els gitanos], como en tiempos pasados lo habían sido judíos y moros.»

Dita norma estableix:

DE BOMIANS, VAGABUNDOS, Y VALIDOS, MENDICANTS. TIT. XVIII

Com fie degut al Princep, purgar la Provincia de mals homens, e fien trobadas en lo Principat de Cathalunya, e Comtats de Roffello, y Cerdanya algunas perfonas ques dirian vulgarment Boemians, e fots nom de Boemians grechs, e Egiptians van coadunats, e vagabunts, cometent molts ladronicis, e altres mals, dels quals fe ignoran los malfactors, per effer molts en nombre, e coadjurar, e cobrir los uns als altres lurs malfets, perço volent en aço degudament proveir, ftatuum, y ordenam ab loatio, y approbatio de la prefent Cort, que daquí avant las ditas perfonas anant axi coadunadas, fien expellidas e foragitadas, fegons nos ab la prefent aquellas expellim, e foragitam dels dits Principat, e Comtats, q. daquí avant no pugá effer admefos, o acullits en aquells, ans fien haguts totalment per bandejats, y foragitats ipso jure, axi que fi dins dos mefos apres de la publicatio de la prefent Confititutio ab veu de publica crida faedora, las ditas perfonas feran trobadas en los dits Principat, e Comtats, fien, e haja effer açotats publicamèt per aquells a quis pertanga, y altrament proceit contra ells a total expulfio lur, per remeys desguts de jutitia: volents, y manants que la prefent Confititutio dins vn mes primer vinent fie, e haja effer publicada per los Veguers en quifeun cap de Vegueria dels dits Principat, e Comtats.⁴⁶

Després va venir una altra plèiade de disposicions, prova patent del seu reiterat incompliment. Així, a les Corts de Montsó de l'any 1542 (capítol 19) s'estableix:

Aiustant a la Constitutio parlant de la expulsio dels Bomians estatuim, y ordenam, que no obstant qualsevol guiatges donats o donadors als dits Bomians, o altres qui en nom de Bomians van per la terra, per nos, o Officials nostres, o de Barons Ecclesiastic, o seculars; sie prefigit per nos cert termini als dits Bomians per exir del Principat de Cathalunya, e Comtats de Rossello y de Cerdanya, ab comminatio, y pena que si apres hi seran trobats, sien açotats, y no pugan esser remesos, ni compostats: e la present Constitutio haja de esser publicada en lo cap de cascuna Vegueria.⁴⁷

Cinc anys més tard, en unes altres corts celebrades a la mateixa ciutat de Montsó el 1547, un capítol de cort (el 14) fa referència als gitanos, encara que no els esmenta de manera expressa, tal com es determina en unes altres corts de

46. *Constituciones y altres drets de Cathalunya compilats en virtut del capitol de Cort LXXXII, de las Corts per la S.C.Y.R. Majestat del rey Don Philip IV Nostre Senyor celebradas en la ciutat de Barcelona. Any MDCCII*, vol. 1, Barcelona, En Cafa de Joan Pau Marti y Jofeph Llopis Eftampers, any 1704, títol XVIII, capítol XVII, p. 437 (aprovat a les Corts de Montsó de l'any 1512, mentre era lloctinent de Ferran II la seva consort, Germana de Foix).

47. *Constituciones y altres drets de Cathalunya*, p. 437.

Montsó, aquesta vegada de l'any 1553 (capítol 14), en sol·licitar la prohibició que demani almoïna «gent coadunada».

Així, el capítol 14 de les Corts de Montsó de l'any 1547 estableix:

Supplicas a voltra Alteza, que fie prohibit ab prefixio de cert termini que gent coadunada fots color de anar acaptant, no puga anar acaptar per la terra, en qualfevol nom que vajan, exceptats los qui acaptan per catius Chriftians detenguts en terra de Infles. Manafa Altefa, que los Officials conegan dels abufos ques fan de la gent axi coadunada.⁴⁸

I el capítol 14 de les Corts de l'any 1533 diu:

Statuim, y ordenam, que brivons, e belitres sien bandejats, y expellits del Principat de Cathalunya, y Comtats de Rossello, y Cerdanya, y q si seran apres los tals vists, o trobats estar, o revenir mes de vna vegada en dit Principat, e Comtats, o en alguna part de aquells incorregan ipso facto en pena de esser açotats, o de estar en Galera per temps de cinc anys : declarant mes avant statuim, que los Officials no pugan composar aquells, sots pena de privatio de lurs officis.⁴⁹

Va ser a les esmentades Corts de Montsó de l'any 1553 on es van recapitular totes les normes dictades per a procedir contra els gitanos en territori català, això és, al Principat, el Rosselló i Sardenya, atès que es va ordenar la seva expulsió i es van establir les penes corresponents (pèrdua de béns, assots i la coneguda destinació a galeres per a determinats gitanos, sempre que estiguessin presos dins d'una determinada edat), però no solament per als contraventors de la disposició esmentada, sinó també per als qui es poguessin considerar còmplices dels gitanos, sia per acció (els oficials reials que els donessin «guies»), sia per omissió (els veguers que no donessin publicitat a la disposició esmentada).

Així ho estableix el capítol 25 de dites corts:

Com a la expulsio del Bomians, qui van per Cathalunya, y Comtats de Rossello, y Cerdanya fent molt mal, e latrocinis, sins lo die present noy hajan bastat las provisions fetas per la Serenissima Reyna Dona Germana, en las Cortes de Montso celebradas en lo any M. D. xij. Capítol xvij. ni lo que font proveit per sa Majestad en la Cort de Montso, en lo any M. D. xliij. Capítol xix. ni lo que font proveit per nos en la present Villa en lo Any M. D. xlvij. Capítol de Cort xiv, perço statuim e ordenam, que dins spay de vn mes, apres de la fi de las presents Corts, en cada

48. Vegeu la nota anterior.

49. Vegeu la nota 47.

cap de Vegueria hajan de publicar ab veu de publica crida, que los dits Bomians ab tota sa familia hajan, y sien obligats de exir realment, y de fet de tots los sats aquells caygan en pena de perdre tots sos bens, y de esser açotats, y posats en Galera los qui seran de edat de vint anys, fins en sinquanta, y los demes, y menor edat ab las donas sien desterrats, y que los Officials Reyals nols pugan guiar, sots pena de cent livras, la qual pena los puga esser demanada a la taula per lo Sindic de la Vniversitat, de la qual pena la tercera part sie del acusador, laltra dels Judges de taula, y laltra dels Deputats, y que en la mateixa pena caygan los Veguers, qui en los caps de las Veguerias no faran las ditas cridas, e que la dita pena pugan executar tots altres havents jurisdictions.⁵⁰

En aquest mateix sentit es van pronunciar les Corts de Montsó de l'any 1585 (capítol 45):⁵¹

Encara que per diversas Constitucions, assenyalamet per lo Capítol XXV de les Corts per nos celebrades en la presens Vila de Montso lo Any M.D.Liiij. se haja bastantment proveit sobre la expulsio dels Bomians, abdicant tambe als Officials la facultat de poder guiar aquells, ni de aprensió poderlos donar licentia de anar per lo present Principat, y Comtats, no res menys se havist per experientia, que los Bomians, ab motiu que ja tenen casa parada en alguna Ciutat, Vila, o Loc del present Principat, o obtenen licentia dels Officials Reyals, per anar negociant per los present Principat, y Comtats, y vendre, y baratar lurs bestiars, y ab ditas licencias van divagant cò de abans, ab lurs mullers, fills, y familia, per tot lo dit Principat, y Comtats, cometent molts robos, y altres vicis, y delictes enormes, que ni se

50. *Constitucions y altres drets de Catalunya*, p. 437-438.

51. I les Corts de Barcelona de l'any 1702 (capítol 73). Pedro Nolasco VIVES Y CEBRIÀ, *Traducción al castellano de los Usages y demas derechos de Cataluña, que no están derogados o no son notoriamente inútiles*, tom 3, 2a ed., corr. i aug., Madrid, Librería de Emilio Font, i Barcelona, Librería del Plus Ultra, 1862, capítol LIX, títol XVIII, «De los gitanos, vagos y mendicantes válidos», p. 226. Hem de destacar en aquest sentit la Instrucció de l'any 1816, que va circular per ordre de la Real Sala del Crimen per a la formació de causes criminals i el tenor de la qual és el següent: «Art. 37. De ningún modo tolerarán las justicias en sus pueblos hombres ociosos, vagamundos, y de conducta sospechosa, ni abrigarán, ni ocultarán delitos, ni delincuentes, todo bajo la más estrecha responsabilidad; pues ha notado la Sala mucho abandono en este punto de parte de dichas Justicias, á quienes el afecto hacia dichas personas, ó el temor que puedan ocasionarles las mismas, les hacen faltar puniblemente al cumplimiento de sus deberes con grave perjuicio de la sociedad y seguridad pública, que tanto se interesa en la aprension y castigo de los conocidos por criminales y en el destino de los que forman el plantel de donde ciertamente salen los malhechores.» Vegeu aquest text a Pedro Nolasco VIVES Y CEBRIÀ, *Traducción al castellano de los Usages*, p. 182. Respecte dels gitanos a Catalunya al segle XVIII, vegeu M. CUARTAS RIVERO, «Los gitanos catalanes en el último tercio del siglo XVIII», *Archivum, Revista de la Facultad de Filología*, tom 26 (1976), p. 283-292.

por saber, si servan los preceptes de Sancta Mare Esglesia, axi en oir missa los Dimenges, y sestas, ni si se confessan en la Pascha. Per tant statuim, y ordenam ab consentiment, y approbatio de la present Cort, que ningu de dits Bomians, o altres qui tenen nom de Bomians, encara que tingan son assento en alguna Ciutat, Vila o Loc del present Principat, no pugan anar per ell, y los Comtats, ab companya de lurs mullers, germans, fills, y familia, si per lur negocis vorlan anar per algunas siras, y aplecs, vajan sols los homês, y hajan de dexar lur familia, y mullers en las Ciutats, Vilas, o Locs ahon estaran repatriats, altrament sien incidits en la penas en dit Capítol contengudas, y que lo Loctinent General nostre, y Portant veus de Governador, ni altres Officials, axi Reyals com de Barons, no pugan guiar ni disimular aquells, sots las penas contra los viladors d elas Constitutions, y altres leys de la Patria statuidas, y ordenadas.⁵²

La sèrie de disposicions contra l'ètnia gitana es tanca i es completa en la recopilació del dret català amb la disposició dictada pel primer Borbó, Felip IV de Catalunya-Aragó i V de Castella, en les controvertides Corts de Barcelona de l'any 1702, dos anys després del «canvi» de dinastia que va provocar la denominada *Guerra de Successió* i després, pràcticament, d'un segle de silenci legislatiu.⁵³

La Constitució, en sentit ampli, o el capítol de cort, en sentit estricte⁵⁴ (capítol 73), de les Corts de Barcelona de l'any 1702⁵⁵ estableix això següent respecte dels gitans:

Com ab sis Constituciones Generals del present Principat, setas ab differents Corts, que son baix lo Títol de Bomians, y Vagabundos, etc. se haze donat tota la imaginable providencia à si de esser expellits del present Principat de Catalunya, los Bomians, ó Gitanos, per los notables, y enormes delictes, que ells perpetran; y això no obstant no se haze experimentat, ni conseguit alivio algu en lo pre-

52. *Constitvions y altres drets de Cathalunya*, p. 438.

53. En aquest sentit, és fonamental l'estudi de Jesús LALINDE ABADÍA, «Las Cortes de Barcelona de 1702», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 62 (1992), p. 7-46.

54. Ja que finalitza, igual que la resta de les constitucions d'aquestes corts, amb el «*place del Rey*», i la seva iniciativa es va deure, per tant, als estaments de les mateixes corts. Vegeu, respecte a aquesta qüestió, Jesús LALINDE ABADÍA, «Las Cortes de Barcelona de 1702», p. 14.

55. Jesús LALINDE ABADÍA, «Las Cortes de Barcelona de 1702», p. 33: «Como medida de seguridad puede calificarse la disposición de las Cortes de 1702 que ha tenido al cumplimiento de seis Constituciones generales sobre *gitanos y vagabundos*, sin que las favoreciera el posible uso en contrario. Dentro de los tres meses de la conclusión de las Cortes han debido publicarse las Constituciones en cada cabeza de vequería, incurriendo en pena los que no las cumplieran y siendo posible la querrela en la Visita contra Diputados y Oidores.»

sent Principat, puix continuament van divagant Gitanos per aquell, cometent to-
tos los dies gravissims excessos de infamias, y de cosas mal setas; y fia molt just,
y rahonable se done tot remey: Perço placia á V. Magestat, ab consentiment, lloa-
ciò, y aprobació de la present Cort, statuihir, y ordenar, que todas las ditas Con-
stituciones, hagen, y degan esser observadas en tot, y per tot; y que per via directa
ni indirecta nos puga saltar al cumpliment de aquellas, à si de que dits Bomians, y
Gitanos pugan esser expellits del present Principats, no podentlos asavorir qual-
sevol pretext de qualsevol especie, que sie per mantenerse, y transitat per lo present
Principat, en res no obstant qualsevol vs, ó consuetut, en contrari: Y que perço
dins tres mesos compradors del dia de la conclusió de la present Cort, sian las re-
feridas Constituciones, y la present publicadas per los Veguers en quiscun cap de
Vegueria del present Principat, y que los que no observaràn, y guardaràn aquellas,
incidescan irremissiblement en las penas en las ditas Constituciones disposadas, y
ab lo modo, y forma, que en aquellas se contè, injungint perço obligació als De-
putats, y Oydors del present Principats, lo ser publicat ditas Constituciones en lo
modo referit, y que sent le contrari, ne pugan esser querelats en la Visita. Plau á sa
Magestat.⁵⁶

Aquí hi ha una novetat important, ja que s'utilitza per primera vegada en
una disposició catalanoaragonesa el terme *gitano*,⁵⁷ terme usual amb el qual es
coneixien els gitanos a Castella, a causa, probablement, d'una degeneració del ter-
me *egipciano*,⁵⁸ que fa referència al suposat origen de l'ètnia⁵⁹ i que s'utilitzava
en les primeres disposicions castellanés.⁶⁰

56. *Constitotions y altres drets de Cathalunya*, p. 438-439.

57. Ja que, com indica Jesús Lalinde Abadía, «el término catalán es el de *Bomians, y Vagabundos*». Jesús LALINDE ABADÍA, «Las Cortes de Barcelona de 1702», p. 33, nota núm. 111.

58. Sebastián de COBARRUBIAS OROZCO, *Tesoro de la lengua castellana o española*, p. 642: «GITANO. *Quasi* egitano, de Egipto. Ésta es una gente perdida y vagamunda, inquieta, engañadora, embustidora.»

59. Bernard LEBLON, *Los gitanos de España: El precio y el valor de la diferencia*, Barcelona, GEDISA, 1987, p. 12: «[...] de hecho varias regiones de Grecia y Asia Menor eran designadas con el nombre de PEQUEÑO EGIPTO MENOR. Se trataba de la ciudad turca de Izmit (o Isnikmid) —la antigua Nicomedia—, del Epiro y de un lugar situado cerca de Modón, en la costa del Peloponeso. Sin embargo, muy pronto se incurrirá en confusión entre estas comarcas poco conocidas y el Egipto propiamente dicho, y frecuentemente se llamará a los cingaros “egipcios”. El francés *GITAN*, como el español “gitano” —que proviene de una forma arcaica de la palabra *EGIPCIO: EGIP-TANO*— y el inglés *GIPSY*, son testimonios de este equívoco original.»

60. Vegeu la nota 5.

5. CONCLUSIONS

El concepte de *gitano* no és quelcom que es determini o es defineixi per mitjà de cap disposició legal; és més, si trobem alguna definició de *gitano*, fa referència als hàbits externs d'aquest grup social, per la qual cosa passa de designar un grup ètnic compacte (cultura, llengua, etcètera) a designar un grup que viu com els gitanos sense ser gitanos d'origen. És a dir, es qualifica els gitanos simplement pels seus hàbits i la seva manera de viure i sobreviure, que representa un perill per a l'ordre social i polític de la mateixa monarquia.⁶¹

La persecució dels gitanos no va ser una persecució de tipus racial, sinó que va ser el resultat de la visió i el tipus de vida que tenien i que comportava el fet de considerar-se gitano, sense submissió a les normes i regles de conducta preestablertes per l'Estat i la monarquia. I, a pesar de les mesures adoptades contra ells, algunes d'una duresa extraordinària, atès que tenien la finalitat de posar fi a tot el que ells representaven, els gitanos han romàs entre nosaltres, conservant intacta la seva personalitat i fisonomia peculiar i, curiosament, sense ser un grup social i racial igual de fort i «industiós» com ho van ser els dels moriscos i els jueus, l'expulsió dels quals sí que es va portar a efecte. Es podria pensar que, fins i tot, aquest inconvenient de la manca de potencial econòmic va poder ser, no obstant això, la seva salvació.

La persecució portada a terme contra les persones d'ètnia gitana, i contra tot el que la «secta del gitanisme» comporta, la van iniciar a Castella els Reis Catòlics, però molt aviat va ser imitada als territoris de la Corona d'Aragó. La monarquia va fer, en aquest sentit, la mateixa política a una banda i a l'altra de les dues grans corones peninsulars, destinada, al capdavall, a la desaparició definitiva d'aquesta ètnia.

Gairebé tota la legislació dictada contra els gitanos es deu a la iniciativa de les Corts. Tota la legislació va ser ineficaç,⁶² molt probablement a causa de la inclinació que tenien els gitanos cap a les zones rurals i despoblades, cosa que els permetia esquivar l'acció de la justícia. Els gitanos representaven, doncs, un tema d'ordre públic al qual ni el dret ni el mateix estat van donar una resposta adequada.

61. Alejandro MARTÍNEZ DHIER, *La condición social y jurídica de los gitanos en la legislación histórica española: A partir de la Pragmática de los Reyes Católicos de 1499*, tesi doctoral, Granada, Universidad de Granada, 2007.

62. Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ, *Carlos III y la España de la Ilustración*, Madrid, Alianza, 1988, p. 133, assenyalava que la vida nòmada dels gitanos va ser un dels principals motius de la poca eficàcia de les disposicions promulgades des dels Reis Catòlics contra l'ètnia, «porque los hábitos nómadas de muchas familias gitanas las hacía difícilmente aprehensibles».

Sí que hi va haver un rebuig, com a norma general, de la societat cap als gitanos, però també dels gitanos cap a les normes imposades per l'aparell estatal, això és, per la monarquia; és a dir, el que hi va haver va ser un rebuig mutu.

La situació en la política de persecució contra l'ètnia gitana va variar el seu rumb a partir de la disposició de l'any 1783 dictada per Carles III, anys després dels decrets unificadors i de Nova Planta atorgats als regnes de la Corona d'Aragó pel seu antecessor i primer monarca de la dinastia borbònica a Espanya, Felip V, que va iniciar una nova època en la política legislativa dels territoris de la monarquia hispànica, tendents a l'espanyolització de l'ordenament jurídic castellà.

Però la duresa i la persecució no van acabar realment fins a la promulgació de la Constitució espanyola de l'any 1978 i la consagració del principi d'igualtat del seu article 14.

Avui dia es continuen fent passos per a plasmar, d'una manera definitiva, la igualtat jurídica de tots els ciutadans i súbdits de l'Estat constitucional espanyol, en el sentit que estableix la jurisprudència del Tribunal Suprem i del Tribunal Constitucional: la necessitat que tots rebin el mateix tracte en situacions idèntiques;⁶³ és a dir, la igualtat engloba una prohibició de discriminació.⁶⁴ Vist així, el principi d'igualtat atorga als ciutadans un dret subjectiu consistent a tenir un tracte igual al donat a altres ciutadans davant de supòsits de fet idèntics,⁶⁵ de manera que prohibeix les diferències de tracte que no estiguin justificades i troba un límit en el principi de legalitat.⁶⁶

En aquest sentit, segons la doctrina jurisprudencial, aquest principi es tradueix en el fet que, enfront del poder normatiu, no es pot donar un tracte diferent a persones que des de tots els punts de vista legítimament adoptables es troben en la mateixa situació; s'ha d'aplicar uniformement a tots els que es troben en igual posició.⁶⁷

Ara bé, hem de matisar que la igualtat jurídica de l'article 14 del nostre text constitucional no constitueix, com també ha posat de manifest el mateix Tribunal Suprem, un dret subjectiu autònom, existent per si mateix, ja que el seu contingut està determinat sempre respecte de relacions jurídiques concretes.⁶⁸

És recent la —incongruent, segons la nostra opinió— Proposició de llei de reconeixement d'efectes civils del matrimoni celebrat conforme al ritus gitano

63. Sentència del Tribunal Suprem (STS) de 31 de maig de 1994 i STC de 10 de juliol de 1981.

64. STS de 30 de novembre de 1993.

65. STS de 13 de maig de 1994.

66. STS de 24 de febrer de 1994.

67. Entre altres, STS de 30 de novembre de 1993 i STS de 5 d'agost de 1983.

68. STS de 30 de novembre de 1993 i STS de 5 d'agost de 1983.

de la Comunitat Autònoma d'Aragó,⁶⁹ que, encara que finalment va ser retirada en el Ple de les Corts d'Aragó,⁷⁰ determinava que:

El matrimonio según el rito gitano tiene su origen en la propia cultura del pueblo gitano, y su conservación y mantenimiento a lo largo de siglos de arraigo de sus tradiciones y es buena muestra del respeto que ese pueblo tiene hacia la institución matrimonial [...].

Con esta ley se viene a saldar una deuda histórica de nuestra sociedad con los miembros del pueblo gitano en España, y al mismo tiempo puede ayudar a futuras aproximaciones en su aconsejable y progresiva integración en la sociedad española contemporánea, que habrán de resultar beneficiosas para toda la sociedad en su conjunto [...].⁷¹

Com ha posat de manifest Delgado Echeverría, seria incompreensible i «in-sòlit», i trencaria el sistema establert pel nostre Codi civil i la igualtat jurídica

69. *Boletín Oficial de la Comunidad Autónoma de Aragón* (BOCA), núm. 60 (14 juny 2000), p. 12573-12574.

70. BOCA, núm. 138 (1 juny 2001), p. 6167.

71. Proposició de llei de reconeixement d'efectes civils del matrimoni celebrat conforme al ritus gitano, BOCA, núm. 60 (14 juny 2000), p. 2574:

[...] El matrimonio, como la familia, es una institución natural a la que el Estado dota de unos efectos civiles determinados en búsqueda de la mayor estabilidad social. Parece, así, justo que el acreditado aprecio que por el matrimonio y la familia han expresado siempre los gitanos, tenga un merecido reconocimiento por parte del Estado español, admitiendo su plena validez y dotándolo de los efectos civiles que otras formas matrimoniales tienen en el ordenamiento jurídico español. El reconocimiento de efectos civiles al matrimonio gitano no produce quiebra alguna en el sistema matrimonial español y, por el contrario, aporta elementos de seguridad jurídica, especialmente en el tráfico inmobiliario, al dotar de fuerza legal a un rito al que muchos miembros del pueblo gitano se mantienen fieles, con la creencia, incluso, por su parte, de que tal matrimonio es válido y eficaz a todos los efectos. Obviamente, en esta forma de celebración habrá de salvaguardarse la normativa civil, sustantiva y registral, que regula el matrimonio en España como emanación de un ordenamiento al que el pueblo gitano está sujeto en igualdad con el resto de los españoles. Tratando de respetar al máximo la libertad del pueblo gitano, técnicamente se ha acudido a un sistema de convalidación del matrimonio ya celebrado bajo rito gitano, que cumple perfectamente con el sistema de control judicial establecido en la legislación española.

Artículo 1. Se reconocen los efectos civiles del matrimonio celebrado conforme al rito gitano, siempre que cumpla los requisitos establecidos en esta Ley y previa su inscripción en el Registro Civil correspondiente.

Artículo 2. 1. Los gitanos que hayan contraído matrimonio conforme a su propio rito, podrán solicitar su reconocimiento mediante la inscripción en el Registro Civil del lugar de su celebración, que habrán de promover en un plazo no superior a los tres meses siguientes a la misma. 2. Para ello, presentarán una declaración firmada por ambos contrayentes, la Adjuntadora y los dos testigos o padrinos ante quienes se haya prestado el consentimiento, en la que todos ellos, y bajo

reconeguda i consagrada en la mateixa Constitució, que «la ley estatal respaldara la imposición social a una minoría étnica, los gitanos, de un rito determinado —per més que fos el seu tradicional— [...] totalmente distinto de lo previsto para todos los demás españoles y de difícil armonización con los principios de libertad e igualdad».⁷²

6. BIBLIOGRAFIA BÀSICA

AGUIRRE FELIPE, J. *Historia de las itinerancias gitanas: De la India a Andalucía*. Saragossa: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Institución Fernando el Católico: Diputación de Zaragoza, 2006.

pena de falsedad en documento público, harán constar el hecho de haberse celebrado el matrimonio conforme al rito gitano, con expresión del lugar y fecha del mismo. 3. Con dicho escrito se acompañarán los documentos acreditativos de la capacidad matrimonial de los contrayentes o, en su caso, solicitud de dispensa conforme a la vigente normativa civil en la materia.

Artículo 3. 1. Si el Juez Encargado del Registro Civil no advierte causa legal que limite la capacidad para contraer matrimonio de los solicitantes, en el plazo máximo de diez días dictará auto convalidando el matrimonio celebrado y procederá a su inmediata inscripción. 2. Si advierte la existencia de impedimento dispensable, en el mismo plazo de diez días practicará las pruebas que al respecto considere oportunas, y en otros diez días dictará auto motivado en el que confirme o deniegue la válida celebración del matrimonio. En el primer caso procederá a su inmediata inscripción en el Registro.

Disposición transitoria. 1. Los gitanos que hayan celebrado su matrimonio exclusivamente bajo rito gitano con anterioridad a la entrada en vigor de la presente Ley, podrán solicitar su reconocimiento civil e inscripción en el Registro Civil correspondiente presentado los documentos determinados en el artículo 2 de la Ley, en un plazo no superior a los dos años siguientes a la publicación de la misma en el Boletín Oficial del Estado. 2. En caso de no poder recabar todas las firmas exigidas, las mismas podrán suplirse mediante acta notarial de notoriedad.

Aquesta proposició de llei va ser retirada el mes de maig de l'any 2001. Respecte a aquesta qüestió, vegeu Jesús DELGADO ECHEVERRÍA, «Materiales sobre la Proposición de ley de reconocimiento de efectos civiles del matrimonio celebrado conforme al rito gitano. I. El matrimonio no es el rito», *Revista de Derecho Civil Aragonés*, any VI (2000), núm. 2, p. 289-322. Vegeu també la STC 69/2007, de 16 d'abril de 2007; M. C. MUSOLES CUBEDO, «El matrimonio contraído según el rito gitano: ¿unión de hecho o forma de celebración con eficacia civil?», a *Derecho de familia y libertad de conciencia en los países de la Unión Europea y el derecho comparado: Actas del IX Congreso Internacional de Derecho Eclesiástico del Estado*, Sant Sebastià, Universidad del País Vasco, 2001, p. 649-662; M. A. FÉLIX BALLESTA, «Reflexiones sobre el matrimonio gitano y su posible eficacia civil», *Revista Jurídica de Catalunya*, vol. 102, núm. 2 (2003), p. 407-440; Juan de Dios RAMÍREZ-HEREDIA, *Matrimonio y boda de los gitanos y de los «payos»*, Barcelona, CPEDA, 2005.

72. Jesús DELGADO ECHEVERRÍA, «Materiales sobre la Proposición de ley», p. 289-291, esp. p. 289.

- BORRÁS, Antonio. «Contribución a los orígenes del bandolerismo en Cataluña». A: *Estudios de historia moderna*. Vol. III. Barcelona: CSIC, 1953.
- *Contribución a los orígenes del bandolerismo en Cataluña*. Barcelona: Vicens Vives, 1996.
- CASTILLO DE BOVADILLA, Jerónimo. *Política para Corregidores y señores de vasallos, en tiempo de paz, y de guerra. Y para Iuezes eclesiasticos, y seglares, y de Sacas, Aduanas, y de Residencias, y sus Oficiales, y para Regidores, y Abogados, y del valor de los Corregimientos, y Gobiernos Realengos, y de las Ordenes*. Madrid: Imprenta Real, 1649. [1a ed.: Madrid, 1597]
- CERVANTES Miguel de. *Obras completas*. Madrid: Aguilar, 1956.
- Compilación de leyes del Reino: Ordenamiento de Montalvo*. Huete, 1484.
- Constitutions y altres drets de Cathalunya compilats en virtut del capitol de Cort LXXXII, de las Corts per la S.C.Y.R. Majestat del rey Don Philip IV Nostre Senyor celebradas en la ciutat de Barcelona. Any MDCCII*. Vol I. Barcelona: En Casa de Joan Pau Marti y Joseph Llopis Eftampers, 1704.
- COBARRUBIAS OROZCO, Sebastián de. *Tesoro de la lengua castellana o española, (Compuesto por el Licenciado Don Sebastián de Cobarrubias Orozco, Capellán de Su Majestad, Mastrescuela y Canónigo de la Santa Iglesia de Cuenca, y Consultor del Santo Oficio de la Inquisición, dirigido a la Magestad Católica del Rey Don Felipe III, nuestro señor)*. Madrid: Turner, 1619 [edició facsímil].
- CUARTAS RIVERO, M. «Los gitanos catalanes en el último tercio del siglo XVIII». *Archivum, Revista de la Facultad de Filología*, tom 26 (1976), p. 283-292.
- DELGADO ECHEVERRÍA, Jesús. «Materiales sobre la proposición de ley de reconocimiento de efectos civiles del matrimonio celebrado conforme al rito gitano. I. El matrimonio no es el rito». *Revista de Derecho Civil Aragonés*, any VI, núm. 2 (2000), p. 289-322, esp. p. 289-291.
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio. *Carlos III y la España de la Ilustración*. Madrid: Alianza, 1988.
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, A. «La Baja Andalucía. La sociedad bajo-andaluza. Las clases marginadas». A: DOMÍNGUEZ ORTIZ, A. [dir.]. *Historia de Andalucía*. Tom IV: *La Andalucía del Renacimiento*. Barcelona: Cupsa: Planeta, 1980.
- FÉLIX BALLESTA, M. A. «Reflexiones sobre el matrimonio gitano y su posible eficacia civil». *Revista Jurídica de Catalunya*, vol. 102, núm. 2 (2003), p. 407-440.
- FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel. «La sociedad española del siglo XVI». A: MENÉNDEZ PIDAL, Ramón [dir.]. *Historia de España*. Vol. XIX: *El siglo XVI. Economía. Sociedad. Instituciones*. 2a ed. Madrid: Espasa Calpe, 1990.

- GIBERT Y SÁNCHEZ DE LA VEGA, Rafael. *Historia general del derecho español*. Granada: Imprenta de Francisco Román, 1968.
- KENRICK, Donald. *De la India al Mediterráneo: la migración de los gitanos*. París, 1995.
- LALINDE ABADÍA, Jesús. *Derecho histórico español*. 3a ed. Barcelona: Ariel, 1983.
— *Los Fueros de Aragón*. Saragossa: Librería General, 1976.
— «Las Cortes de Barcelona de 1702». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 62 (1992), p. 7-46.
- LEBLON, Bernard. *Los gitanos de Espana: El precio y el valor de la diferencia*. Barcelona: GEDISA, 1987.
- LÓPEZ DE MENESES, Amada. «La inmigración gitana en España en el siglo XV». A: *Martínez Ferrando, archivero: Miscelánea de estudios dedicados a su memoria*. Madrid: Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos, 1968.
- MARTÍNEZ DHIER, Alejandro. «Los gitanos y el principio de igualdad. Rasgos jurídicos históricos». A: *Los derechos humanos: Libro homenaje al Excmo. Sr. D. Luis Portero García*. Granada: Universidad de Granada, 2001.
— *La condición social y jurídica de los gitanos en la legislación histórica española: A partir de la Pragmática de los Reyes Católicos de 1499*. Granada, 2007. [Tesi doctoral]
- MARTÍNEZ MARTÍNEZ, Manuel. «Los gitanos en el reinado de Felipe II (1556-1598): el fracaso de una integración». *Chronica Nova, Revista de Historia Moderna de la Universidad de Granada*, núm. 30 (2003-2004), p. 401-430.
- MATA CARRIAZO, Juan de [ed.]. *Hechos del Condestable D. Miguel Lucas de Iranzo*. Madrid: Espasa-Calpe, 1940.
- MONCADA, Sancho de. «Discurso octavo. Expulsión de los gitanos». A: VILAR, Jean [ed.]. *Restauración política de España*.
- MORENO CASADO, José. «Los gitanos desde su penetración en España. Su condición social y jurídica». *Publicaciones de la Escuela Social de Granada* [Granada: Escuela Social de Granada], 1949.
— «Los gitanos de España bajo Carlos I». *Chronica Nova* [Granada: Universidad de Granada. Departamento de Historia Moderna], núm. 4-5 (1969).
- MUSOLES CUBEDO, M. C. «El matrimonio contraído según el rito gitano: ¿unión de hecho o forma de celebración con eficacia civil?». A: *Derecho de familia y libertad de conciencia en los países de la Unión Europea y el derecho comparado: Actas del IX Congreso Internacional de Derecho Eclesiástico del Estado*. Sant Sebastià: Universidad del País Vasco, 2001, p. 649-662.

- PYM, Richard J. *The Gypsies of Early Modern Spain, 1425-1783*. Londres: Palgrave Macmillan, 2007.
- QUIÑONES, Juan de. *Discurso contra los gitanos*. Madrid, 1631.
- RAMÍREZ-HEREDIA, Juan de Dios. *Matrimonio y boda de los gitanos y de los «payos»*. Barcelona: CPEDA, 2005.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *Diccionario de la lengua española*. 22a ed. Barcelona: Espasa Calpe, 2001.
- *Diccionario de la lengua española*. 21a ed. Barcelona: Espasa Calpe, 1992.
- REGLÁ, Joan. *Els virreis de Catalunya: Els segles XVI i XVII*. Barcelona: Teide, 1956.
- SÁNCHEZ ORTEGA, M. Helena. «Los gitanos españoles desde su salida de la India hasta los primeros conflictos en la Península». *Espacio, Tiempo y Forma. Serie IV, Historia Moderna* [UNED], vol. 7 (1994), p. 319-354.
- SANTA CRUZ, Alonso de. *Crónica de los Reyes Católicos (hasta ahora inédita)*. Edició i estudi a cura de Juan de Mata Carriazo. Tom I: 1491-1504. Sevilla: Publicaciones de la Escuela de Estudios Hispano-Americanos de Sevilla, 1951.
- SAVALL Y DRONDA, Pascual; PENÉN Y DEBESA, Santiago. *Fueros, Observancias y Actos de Corte Rreis de Catalunya*. Barcelona, 1956.
- SAVALL Y DRONDA, Pascual; PENÉN Y DEBESA, Santiago. «Discurso preliminar». A: SAVALL Y DRONDA, Pascual; PENÉN Y DEBESA, Santiago [ed.]. *Fueros, observancias y actos de corte del Reino de Aragón: Nueva y completísima edición, que comprende, además del texto oficial íntegro, las Ordenaciones de la Casa Real de Aragón, conforme á la traducción castellana del Protonotario del Reino D. Miguel Clemente, un Glosario de las voces provinciales y anticuadas, y otro de las latinas bárbaras y exóticas que se encuentran en el cuerpo de la obra: Precedida de un Discurso sobre la legislación foral de Aragón, y seguida de un Apéndice, donde van insertos la Union y concordia general del Reino, establecida el año de 1594, y algunos otros documentos importantes*. Tom I. Saragossa: Establecimiento Tipográfico de Francisco Castro y Bosque, 1866.
- SMET, J. J. *Recueil des chroniques de Flandre*. Vol. III: *Collection des chroniques belges inédites*. Brussel·les: Commission Royale d'Histoire, 1856.
- SZÁSZDI LEÓN-BORJA, I. «Las cartas de seguro a favor de los egipcianos en peregrinación a Santiago de Compostela». *Iacobus, Revista de Estudios Jacobeos y Medievales*, núm. 11-12 (2001), p. 71-94.
- TOMÁS Y VALIENTE, Francisco. *El derecho penal de la monarquía absoluta (siglos XVI-XVII-XVIII)*. Madrid: Tecnos, 1969.
- VARGAS GONZÁLEZ, Alejandro. «Los gitanos en Cataluña: Antiguo Régimen y minorías marginadas, siglos XVI-XVIII». *Historia* 16, núm. 208 (1993), p. 37-42.

- VÁZQUEZ DE PARGA, L.; LACARRA, J. M.; URÍA RIU, J. *Las peregrinaciones a Santiago de Compostela*. 2a ed., facs. Pamplona: Gobierno de Navarra. Fondo de Publicaciones, 1993. [1a ed.: Madrid, 1949]
- VIVES Y CEBRIÁ, Pedro Nolasco. *Traducción al castellano de los Usages y demas derechos de Cataluña, que no están derogados o no son notoriamente inútiles*. Tom 3. 2a ed., corr. i aug. Madrid: Librería de Emilio Pont; Barcelona: Librería del Plus Ultra, 1862.

LA REPRESENTACIÓ PROCESSAL DE LES PARTS EN ALGUNES FONTS CATALANES DELS SEGLES XIII I XIV

María Encarnación Gómez Rojo
Universitat de Màlaga

La representació de les parts en el procés¹ ha estat objecte d'alguns treballs que, amb alguna excepció,² no han incidit,³ o ho han fet solament de biaix,⁴ en l'àmbit geogràfic i temporal que ara, específicament, constitueix el meu objecte d'estudi, raó per la qual en aquesta col·laboració⁵ pretenc fer una sinopsi dels re-

1. Sobre la història de l'organització judicial catalana i les temàtiques connexes, vegeu, amb caràcter general, Jesús LALINDE ABADÍA, *La jurisdicción real inferior en Cataluña* ("corts, veguers, batlles"), Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1966; Víctor FERRO POMÀ, *El dret públic català: Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo, 1987; Josep Maria SALRACH I MARÈS, «Prácticas judiciales, transformación social y acción política en Cataluña (siglos IX-XIII)», *Hispania*, núm. LVII (1997), p. 1009-1048. Serveix per a aclarir d'entrada molts conceptes, Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, Víctor FERRO POMÀ i Josep SERRANO DAURA, *Història del dret català*, Barcelona, Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya, 2001.

2. Vegeu Víctor MATA i VENTURA i Marià HISPANO i VILASECA, «Origen i evolució de les organitzacions de procuradors dels tribunals de Barcelona; procés constitutiu i incorporació dels seus membres. Segles XIII-XVIII», *Ius Fugit*, núm. 12 (2005), p. 303-335.

3. A tall d'exemple, vegeu Sara Díez RIAZA, *La procuraduría*, amb pròleg de José Granados Weil, Madrid, Universidad Pontificia de Comillas, 1997. A pesar d'un títol tan ambiciós i que és un treball digne perquè procedeix de la tesi doctoral de Díez Rianza, no dedica ni una sola línia al dret històric català.

4. Vegeu l'excel·lent i molt documentat treball de Josep SERRANO DAURA, *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX): Comandes de Miravet, d'Orta, d'Ascó i de Vilalba i baronies de Flix i d'Entença*, Barcelona, Pagès, 2000, 2 vol.; en concret, fa referència als procuradors el vol. II, p. 1079-1081.

5. Em sumo, amb un sincer agraïment cap als seus organitzadors, al merescut i una mica tardà homenatge en terres catalanes al professor Jesús Lalinde Abadía (1920-2007), insigne figura com a docent —va ocupar les càtedres d'Història del Dret Espanyol de les universitats de La Laguna, Sant Sebastià, Saragossa i Barcelona— i com a investigador —amb una producció científica amb moltes línies d'investigació diferents, entre les quals cal destacar les que es refereixen als aspectes relatius a la consideració de la història del dret com a ciència en la seva doble dimensió històrica i jurídica alhora, la història institucional i la història del dret penal, processal i privat, juntament amb la seva magnífica manualística. És obligatori fer referència a diversos treballs seus, entre molts altres

quisits i les característiques específiques d'aquesta figura dintre d'algunes fonts del dret històric català partint de la conceptualització lingüística de la paraula

altres: el resum de la seva tesi doctoral, titulada *La institución virreinal en Cataluña (1479-1716)*, Barcelona, Facultad de Derecho, Secretaría de Publicaciones de la Universidad de Barcelona, 1958; «El concepto de propiedad en el derecho histórico español», a *VI Congreso Internacional de Derecho Comparado*, Barcelona, Instituto de Derecho Comparado, 1962, p. 7-22; «Los gastos del proceso en el derecho histórico español», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XXXIV (1964), p. 249-416; *Capitulaciones y donaciones matrimoniales en el derecho catalán*, Barcelona, Imprenta Altés, 1965; «El “curia” o “cort” (una magistratura medieval mediterránea)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. IV (1967), p. 169-294; *El régimen virreino-senatorial en India*, Madrid, Instituto Nacional de Estudios Jurídicos, 1967; «Ensayo de tipología orgánica de la Administración superior en la historia de España», *Annali della Fondazione Italiana per la Storia Amministrativa* (Milà: Giuffrè), núm. 4 (1967), p. 9-34; «La consideración jurídica de las aguas en el derecho medieval hispánico», *Anales de la Universidad de La Laguna - Facultad de Derecho*, núm. VI (1968-1969), p. 1-51; *Iniciación histórica al derecho español*, Barcelona, Ariel, 1970 (2a ed.: 1978; 3a ed.: 1983; 4a ed.: reformada amb una selecció de textos històrics a càrrec de Sixto Sánchez-Lauro, 1989; i 5a ed.: 1998); *Derecho histórico español*, Barcelona, Ariel, 1974 (2a ed.: 1981; 3a ed.: 1983; 4a ed.: 2001); «Hacia una historia paralógica del derecho», *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 4 (1977), p. 317-353; *La Corona de Aragón en el Mediterráneo medieval (1229-1479)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1979; *La Administración española en el siglo XIX puertorriqueño (Pervivencia de la variante indiana del decisionismo castellano en Puerto Rico)*, Sevilla, CSIC, 1980; *El derecho en la historia de la humanidad*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 1982 (2a ed.: 1988; 3a ed.: 1991); «La indumentaria como símbolo de discriminación jurídico-social», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LIII (1983), p. 583-601; «España y la monarquía universal (en torno al concepto de estado moderno)», *Quaderni Fiorentini per la Storia del Pensiero Giuridico Moderno*, núm. 15 (1986), p. 109-166; «La iushistoriografía española y Europa en el umbral del siglo XX», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LVI (1986), p. 977-994; *Las culturas represivas de la humanidad (h. 1945)*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1992. Tots aquests treballs han fet de Lalinde un dels més egregis representants de la historiografia jurídica contemporània a l'Estat espanyol. Vegeu l'elogi de l'homenatjat que, amb motiu del seu cessament en les tasques acadèmiques docents, va fer Josep Maria FONT I RIUS, «Jubilación del profesor Don Jesús Lalinde Abadía», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LVI (1986), p. 1147-1148. Vegeu, a més a més, Josep Maria FONT I RIUS, «Semblanza», a Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (dir.) i Sixto SÁNCHEZ-LAURO (ed.), *Centralismo y autonomismo en los siglos XVI-XVII: Homenaje al profesor Jesús Lalinde Abadía*, Barcelona, Publicacions Universitat de Barcelona, 1989, col·l. «Homenatges», p. 11-26. I vegeu també Manuel J. PELÁEZ, Ralph NELSON et al., *Papers in Public Law, Public Legal History, Natural Law and Political Thought: Estudios en homenaje al profesor Jesús Lalinde Abadía*, Barcelona, Universidad de Málaga, Facultad de Derecho, Cátedra de Historia del Derecho y de las Instituciones, 1992, que conté les col·laboracions de més d'una vintena de reconeguts professors de diverses universitats europees i americanes. La consideració de Peláez envers Lalinde queda reflectida en el pròleg d'aquest volum: «El profesor Jesús Lalinde Abadía es el más señero discípulo de la escuela del Dr. Josep Maria Font i Rius y uno de los personajes más destacados y de mayor relieve internacional de la historiografía jurídica de nuestro siglo» (p. v). Més endavant, Peláez incideix en la faceta humana de Lalinde i afirma que «en el trato personal, el Dr. Lalinde no es el hombre engolado de soberbia, avasallador y distante por el peso de la púrpura. No es un catedrático a la antigua.

*procurador*⁶ i entenen que el paper del procurador no és solament la representació en sentit físic de la persona representada, atès que es requereix la seva presència per a la realització de certs tràmits jurídics, sinó que també ha de comprendre's inclosa en aquest terme l'assistència tècnica del procurador tant a l'advocat, en defensa dels interessos d'un client comú, com al mateix client (representat), a qui ha d'aconsellar. És a dir, cal establir una diferència entre la procuradoria com a institució processal i la procuradoria com a ofici o professió jurídica.

Centrant-me ja en l'àmbit geogràfic proposat en el títol, sembla que, pel que fa estrictament a Catalunya, l'Usatge 84⁷ admetia que la part encomanés el

Es la persona agradable, sencilla, ecuaníme, cumplidora y realista, que ama su profesión, que atiende a quienes se le acercan, que no desprecia ni siquiera al torpe, al ignorante, que no trasluce en su fuero externo las preocupaciones que a otros podían agobiarles o quitarles el sueño. Me asombró el desapego que tiene de lo material, el que sepa vivir con lo estrictamente necesario, que tenga un comportamiento exquisito y discreto en la mesa, que racionalice el gasto público, que nunca haya solicitado una peseta de más a la Administración para asistencia a cursos, congresos, oposiciones, etc., que viajara en medios económicos de transporte [...]. Prudente en sus observaciones políticas, en la práctica del deporte actúa como un verdadero Lord inglés; atento observador de los acontecimientos cotidianos, es difícil ideológicamente de ser ubicado porque se trata de una personalidad tan rica y llena de matices, que escapa a cualquier encasillamiento o simple definición pasajera, que sería impropia de realizar en una ocasión como ésta» (p. XII). I M. Peláez acaba amb una declaració d'intencions: «El propósito que preside este homenaje no ha sido otro que el de dejar constancia de la dimensión europea y mundial de la obra de Lalinde [...] Lalinde es un personaje de la cultura jurídica europea y consecuentemente ha de quedar reflejada esta dimensión no fugaz de su obra científica con unos escritos en su memoria venidos de los países de tradición occidental más significados» (p. XIII). D'altra banda, vegeu sobre Lalinde, entre altres treballs més recents, Josep Maria FONT I RIUS, «*In memoriam*: Jesús Lalinde-Abadía», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LXXVII (2007), p. 986-987, i, molt recentment, la biografia feta per Sixto SÁNCHEZ-LAURO PÉREZ, «Jesús Lalinde Abadía (1920-2007)», a Manuel J. PELÁEZ, *Diccionario crítico de juristas españoles, portugueses y latinoamericanos (hispánicos, brasileños, quebequenses y restantes francófonos)*, vol. II, tom II (que és el número 3 de la col·lecció), Saragossa i Barcelona, 2008, p. 439-443, núm. 1962.

6. Procurador és, segons la REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la lengua española*, 22a ed., Madrid, Espasa Calpe, 2001 (consulta en línia), la «persona que en virtud de poder o facultad de otra ejecuta en su nombre algo»; parlant de dret, és el «profesional del derecho que, en virtud de apoderamiento, ejerce ante juzgados y tribunales la representación procesal de cada parte». I, segons María MOLINER, *Diccionario de uso del español: Edición abreviada*, Madrid, Gredos, 2008, p. 154, és la «[p]ersona que, con poder de otra, ejecuta en su nombre una cosa. Persona con título que le habilita para ello, que representa ante los tribunales a cada interesado en un juicio o causa».

7. La cita és de l'edició de Ferran VALLS I TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición biligüe del texto*, amb pròleg de Jesús Fernández Viladrich i Manuel J. Peláez, Barcelona, PPU, 1984, p. 96.

plet al seu causídic, si bé el text que regula amb molts detalls la figura del procurador és els *Costums de Tortosa*,⁸ que distingeixen clarament dos supòsits i expliciten que, en els judicis i els actes judicials, els litigants i els interessats, respectivament, podien intervenir personalment o per mitjà d'una altra persona. En aquest últim cas, si el representant acreditava conforme al dret que disposava d'un previ mandat exprés solemne d'aquell a qui representava, el representant es denominava *procurador*, i si ho feia per voluntat pròpia i sense el consentiment del litigant a qui tractava de representar, s'anomenava *defensor*. Ambdues figures eren auxiliars importants de l'Administració de justícia, si bé no formaven part dels tribunals.

Segons els citats *Costums de Tortosa*, el procurador era qui administrava negocis aliens per encàrrec de l'amo.⁹ A aquest efecte, els plets eren negocis aliens, i els *Costums* designaven amb el nom de *senyor del pleyt* el representant de la part demandada en el procés des de la contestació de la demanda.¹⁰ Aquesta denominació no implicava en principi la idea d'adquisició dels drets litigiosos, ja que la decisió definitiva d'absolució o de condemna del procurador beneficiava o perjudicava solament aquell a qui representava.¹¹

En qualsevol cas, la intervenció del procurador en el procés no era obligatòria, i depenia de la voluntat del litigant valdre's d'aquest intermediari o dur el plet per si mateix,¹² si bé en els procediments penals no era possible la representació per mitjà d'un procurador, ja que les parts havien de comparèixer personalment.¹³ En tots els altres plets, sí que era possible la representació per mitjà d'un procurador, i tant l'actor com el demandat podien nomenar un o més procuradors per al mateix plet, individualment o mancomunadament,¹⁴ per un període de temps fix o indeterminat fins a la conclusió del plet,¹⁵ abans de la contestació de la demanda o un cop complet aquest tràmit i en qualsevol estat

8. Vegeu Jesús MASSIP I FONOLLOSA (ed.), *Costums de Tortosa*, amb pròleg de Josep Maria Font i Rius, Barcelona, Fundació Noguera, 1996, col·l. «Estudis», núm. 4. Sobre aquest text, contenen aportacions interessants els estudis de J. A. ARIAS BONET, «Regulae iuris en las Costums de Tortosa y en las Consuetudines de Valencia», a *Costums de Tortosa: Estudis*, Tortosa, Universidad Nacional de Educación a Distancia, 1979, p. 361-378, i Jesús MASSIP (ed.), *La gestació de les Costums de Tortosa*, Tarragona, Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre, 1984, entre altres.

9. *Costums de Tortosa*, II,9,1 (p. 99).

10. *Costums de Tortosa*, II,9,4 (p. 100).

11. *Costums de Tortosa*, IV,19,7 i 8 (p. 234).

12. *Costums de Tortosa*, II,9,4 (p. 100).

13. *Costums de Tortosa*, II,9,2 (p. 99).

14. *Costums de Tortosa*, IV,19,10 (p. 234).

15. *Costums de Tortosa*, II,9,5 (p. 101).

del plet.¹⁶ Els tutors i els curadors només podien nomenar el procurador després de la contestació de la demanda, si bé els pupils i els adults podien verificar-ho abans, compareixent assistits dels seus custodis davant dels jutges del plet, els quals els nomenaven un procurador.¹⁷ Aquesta prohibició no arribava a les dones de classe benestant quan eren tutores dels seus fills, atès que podien nomenar el procurador abans de la contestació de la demanda.¹⁸

El nomenament del procurador no privava el litigant de la facultat d'intervenir personalment, en unió amb aquell, en totes les actuacions processals que estimés convenient,¹⁹ així com tampoc no el dispensava de l'obligació de presentar-se davant del tribunal, si residia a Tortosa o al seu terme, per a contestar la demanda.²⁰

Quant a la manera de formalitzar el nomenament del procurador, fos qui fos la persona que desitgés ser representada, havia de fer-ho per escrit, i tant era vàlida la designació realitzada en una escriptura pública com el nomenament efectuat davant del veguer en el mateix procés.²¹ Sense aquestes formalitats, ningú no podia ser admès com a procurador, encara que l'unissin al mandant forts llaços familiars,²² fins al punt que la part contrària podia oposar-se a la continuació del plet fins que no s'acredités suficientment, de la manera i en el temps previstos, la representació d'aquell que compareixia en concepte de procurador; si aquest no aconseguia verificar aquest extrem, perquè no reunia els requisits que li eren exigits, el codi tortosí recollia la possibilitat que el representant processal pogués ser admès en qualitat de defensor prestant la fiança oportuna.²³

Totes les persones a qui expressament no estava prohibit, podien ser designades procuradors. En aquest sentit, els *Costums de Tortosa* assenyalen minuciosament les persones que no podien ser admeses per a exercir aquest càrrec, que eren, en concret: les dones,²⁴ tret que actuessin en el procés representant els seus pares i solament en el cas que aquests no trobessin qui els representés en el judici, per la qual cosa esdevenia nul el plet en què intervenia una dona en nom d'una altra persona;²⁵ els menors de vint-i-cinc anys;²⁶ els acusats d'algun crim,

16. *Costums de Tortosa*, II,9,4 (p. 100).

17. *Costums de Tortosa*, II,9,10 (p. 102).

18. *Costums de Tortosa*, II,9,10 (p. 103).

19. *Costums de Tortosa*, IV,19,9 (p. 234).

20. *Costums de Tortosa*, II,9,5 (p. 101).

21. *Costums de Tortosa*, II,9,1 (p. 99).

22. *Costums de Tortosa*, II,9,1 (p. 99).

23. *Costums de Tortosa*, II,9,10 (p. 102).

24. *Costums de Tortosa*, II,16,1 (p. 120).

25. *Costums de Tortosa*, II,9,8 (p. 102).

26. *Costums de Tortosa*, IV,19,4 (p. 234).

mentre no proessin la seva innocència;²⁷ els cavallers, ni tan sols en nom dels seus pares o les seves esposes;²⁸ el mestre, el comanador i els membres de l'orde del Temple; el baró de Montcada, els lloctinents i els batlles de l'orde del Temple; el veguer i qualsevol altra persona que exercís una jurisdicció senyorial.²⁹

Tot litigant podia nomenar per a un mateix plet un o diversos procuradors, i aquests podien actuar mancomunadament o solidàriament. Quan només se'n designava un, bastava que acceptés el nomenament perquè adquirís el caràcter veritable de procurador i amo del plet («senyor del pleyt»),³⁰ una vegada contestada la demanda.³¹ Si, per contra, els nomenats eren diversos, només adquiria aquest caràcter el que es trobava present en la contestació de la demanda i els altres quedaven exclosos, tret que el litigant representat hagués declarat expressament que tots els procuradors nomenats, indistintament, estaven habilitats per a representar-lo. En aquest cas, eren vàlides les actuacions i les diligències practicades amb qualsevol d'ells.³²

Una vegada acceptat el nomenament de procurador i tant en el cas que fos un de sol o fossin diversos els triats, el procurador havia de complir un important nombre d'obligacions. En primer lloc, havia de continuar el plet després de contestada la demanda fins que es dictés la sentència definitiva de primera instància.³³ Si aquesta era perjudicial per als interessos del seu representat, havia d'apel·lar o posar en coneixement del seu representat, si aquest es trobava absent, la decisió dictada, per tal que pogués interposar el recurs oportú dintre del termini i de la manera escaients.³⁴ A més, el procurador havia de practicar tots els actes i les diligències que fossin necessaris per a la defensa del seu representat, de manera que intervenia en totes les actuacions del procés, llevat de la *litis-contestatio*, que havia d'evacuar el mateix principal, si residia a Tortosa o al seu terme.³⁵ D'altra banda, el procurador havia d'estar pendent de les citacions relatives al plet, encara que se li fessin el mateix dia que s'acabava la seva representació —si la seva designació havia estat feta per un temps determinat—, per la qual cosa havia de posar-les en coneixement d'aquell a qui representava en ju-

27. *Costums de Tortosa*, II,9,6 (p. 101).

28. *Costums de Tortosa*, II,9,9 (p. 102).

29. *Costums de Tortosa*, II,9,16 (p. 105). Vegeu Josep SERRANO DAURA, *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX)*, p. 1013-1143.

30. *Costums de Tortosa*, IV,19,11 (p. 234).

31. *Costums de Tortosa*, IV,19,11 (p. 234).

32. *Costums de Tortosa*, IV,19,11 (p. 234).

33. *Costums de Tortosa*, IV,19,5 (p. 233).

34. *Costums de Tortosa*, VII,7,17 (p. 364).

35. *Costums de Tortosa*, II,9,5 (p. 101).

dici, ja que si arribava el dia assenyalat pel tribunal per a fer qualsevol tràmit processal i el litigant o el seu representant processal no compareixien, el plet continuava sense una nova citació, amb els consegüents perjudici i indefensió que aquesta absència pogués ocasionar.³⁶ Una altra de les obligacions del procurador era lliurar al seu mandant no només la cosa o la quantitat a què hagués estat condemnat l'adversari en el plet, sinó també les rendes i els interessos que aquestes haguessin produït.³⁷ Els *Costums de Tortosa* es mostren molt severes amb el procurador que, per haver actuat amb negligència, hagués ocasionat al seu representat la pèrdua del plet; en aquest cas, l'obliguen a indemnitzar-lo pel valor de la cosa litigiosa.³⁸

Totes les obligacions que acabo d'esmentar apareixen presidides per l'obligació que imposava al procurador atenir-se als termes i les condicions del mandat disposades pel mandant en nomenar-lo, ja que tots els actes que executés traspasant aquests límits serien nuls i el procurador seria el responsable únic dels danys i perjudicis causats.³⁹

Quant a les facultats o els drets del procurador, naixen del seu nomenament i de les mateixes obligacions inherents a l'exercici del seu càrrec. Els *Costums* estableixen que el nomenament podia fer-se de dues maneres: fixant el mandat els actes que havia d'executar el procurador, o bé autoritzant-lo perquè obrés com en cosa pròpia o amb lliure i general administració. En el primer supòsit, les seves atribucions quedaven circumscrites a les fixades en l'escriptura de poder; en l'altre cas, el procurador podia exercir les mateixes atribucions que el seu representat, el qual quedava obligat com si les hagués exercit ell mateix, tant si li eren beneficioses com si li eren perjudicials.⁴⁰ En qualsevol cas, el procurador podia exercir aquestes atribucions per si mateix o per mitjà d'un substitut,⁴¹ i tant en l'una com en l'altra hipòtesis tenia dret a rebre una indemnització per les despeses efectuades en l'acompliment de les facultats que li corresponien conformement a allò estipulat. Aquest dret, el tenia encara que el mandat acabés abans de la contestació de la demanda.⁴²

Segons els *Costums de Tortosa*, la representació del procurador es podia extingir per diverses causes, entre les quals cal assenyalar: el mutu consenti-

36. *Costums de Tortosa*, II,9,5 (p. 101).

37. *Costums de Tortosa*, II,9,14 (p. 104-105).

38. *Costums de Tortosa*, IV,19,1 (p. 233).

39. *Costums de Tortosa*, II,9,9 (p. 102).

40. *Costums de Tortosa*, II,9,9 (p. 102).

41. *Costums de Tortosa*, II,9,4 (p. 100).

42. *Costums de Tortosa*, IV,19,2 (p. 233).

ment;⁴³ la lliure revocació del poder abans de la *litiscontestatio*;⁴⁴ la revocació del càrrec després de la contestació de la demanda en virtut d'una causa justa —per exemple, la pèrdua de la confiança dipositada en ell per part del mandant, el fet que el procurador es mostrés negligent a dur al dia la tramitació del procés o actués amb dilacions excessives i indesitjades perquè tenia altres assumptes per a atendre o una malaltia— que li impedís exercitar com caldria la representació per a la qual va ser nomenat; la mort del mandant abans de la *litiscontestatio*, tret que els hereus consentissin i la part contrària no utilitzés aquesta circumstància com a excepció dilatòria (però si la defunció era després de la *litiscontestatio*, el procurador continuava fins que es dictés la sentència i podia també recórrer contra aquesta si era perjudicial);⁴⁵ la finalització del termini fixat per a la durada del càrrec,⁴⁶ i la conclusió per al mandant del plet per al qual va ser nomenat.⁴⁷

A més de ser representats pels procuradors, amb el mandat exprés previ i atorgat amb les formalitats indicades, els litigants podien ser representats en judici —segons els *Costums de Tortosa*— per qualsevol persona —anomenada *defensor*— que ocupés el lloc del demandat sense el seu consentiment.⁴⁸ També s'admetien amb aquest caràcter de defensor les persones que tenien el mandat del seu litigant per a representar-les en judici però no justificaven la seva personalitat amb el nomenament per escrit oportú.⁴⁹ Es diferenciaven dues classes de defensors: els que intervenien abans de contestar la demanda i els que es presentaven en qualsevol estat del plet després de la *litiscontestatio*. Els primers tenien per únic objecte evitar que la persona que havia estat citada per primera vegada en un plet com a demandada incorregués en la multa de seixanta sous pel fet de no presentar-se davant del tribunal el dia assenyalat. Aquests defensors havien de comparèixer al judici i havien de manifestar al veguer i als jutges que hi hagués presents, que ocupaven el lloc del demandat. El tribunal admetia la persona que compareixia com a defensor sense exigir-li cap fiança; i els actes que aquest executés, com ara arribar a un acord amb el demandant o prestar fiança, es consideraven practicats pel mateix demandat i aquest hi quedava obligat.⁵⁰ Els altres defensors que compareixien per a contestar la demanda, o un

43. *Costums de Tortosa*, II,9,4 (p. 100).

44. *Costums de Tortosa*, II,9,4 (p. 100).

45. *Costums de Tortosa*, II,9,13 (p. 104).

46. *Costums de Tortosa*, II,9,5 (p. 101).

47. *Costums de Tortosa*, IV,19,5 (p. 233).

48. *Costums de Tortosa*, II,9,3 (p. 99).

49. *Costums de Tortosa*, II,9,11 (p. 103).

50. *Costums de Tortosa*, II,9,3 (p. 99-100) i I,6,11 (p. 63).

cop contestada aquesta, havien de prestar la fiança corresponent, si l'adversari l'exigia, que continuarien el plet fins a la seva terminació, executarien la sentència que es dictés i s'abstindrien de tot engany, artifici o frau en la defensa del seu representat.⁵¹ La intervenció dels defensors cessava per la revocació del seu mandat feta pel seu defensat en els casos en què era procedent, que eren els indicats per a la remoció dels procuradors.⁵²

A més del codi tortosí, altres codis de costums reconeixien al litigant la possibilitat de representació processal. Aquest és el cas del codi de Miravet⁵³ i del codi de la Torre de l'Espanyol,⁵⁴ que disposaven que si algú volia designar un procurador *apud acta*, havia d'acudir a la cort de justícia corresponent per a fer la designació mitjançant una acta d'apoderament davant l'escrivà de l'òrgan jurisdiccional on es tramitava l'assumpte, si bé no es distingia entre causes civils i causes criminals. Recollien també aquesta possibilitat les *Consuetudines Iler-*

51. *Costums de Tortosa*, II,9,3 (p. 99-100).

52. *Costums de Tortosa*, II,9,4 (p. 100).

53. Vegeu Josep SERRANO DAURA (ed.), *Els Costums de la Batllia de Miravet*, Gandesa (Tarragona), Consell Comarcal de la Terra Alta, 1999, p. 154, que presenta un extraordinari estudi introductori del mateix Serrano. El text esmentat és molt clar en el seu llibre III, rúbrica 80, «De fer procurador apud acta». Vegeu el text anterior de Galo SÁNCHEZ, *Constitutiones bajulie Mirabeti*, Madrid, Residencia de Estudiantes, 1915, i el més recent de Manuel J. PELÁEZ, «Ferran Valls i Taberner, editor de las "Costums de Miravet" y de otros textos de derecho comarcal y municipal catalán», a *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums de la Batllia de Miravet (1319/1320-1999/2000)*, Gandesa, Consell Comarcal de la Terra Alta i Diputació de Tarragona, 2002, p. 239-325, llibre que conté en l'apèndix I les *Consuetudines Ilerdenses* (p. 262-286), reproducció del text de Ferran Valls Taberner pres del manuscrit original d'aquelles i custodiat a l'Arxiu Particular Ferran Valls Taberner, al qual he pogut tenir accés. Peláez fa referència a les dues edicions d'aquests costums fetes per Valls: Ferran VALLS i TABERNER, «Els Costums de Miravet», *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. XXXII (1926), p. 52-76, i Ferran VALLS i TABERNER, *Els Costums de Miravet*, Barcelona, Impremta del Fill de D. Casanovas, 1926, en un tiratge a part de les quals introdueix certes matisacions (p. 244-245). Una tercera edició de Ferran VALLS i TABERNER, *Els Costums de Miravet*, Saragossa, Càtedra de Historia del Derecho y de las Instituciones (Universidad de Málaga), 1992, fa referència a la rúbrica dels procuradors en la p. 35. Vegeu també la quarta edició dels *Costums de Miravet* feta per Valls: Ferran VALLS i TABERNER, *Obiter dicta*, Tarragona, Col·legi d'Advocats de Tarragona, 2006. Sobre la batllia de Miravet i el senyoriu de l'orde del Temple, el dret de Gandesa, el Pinell de Brai, Rasquera, Almídefar, Batea, Horta i Riba-roja, val la pena consultar Josep M. FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. II, Madrid i Barcelona, 1969, p. 792-803.

54. Vegeu el capítol 75 dels *Costums de la Torre de l'Espanyol*. Consulteu Josep SERRANO DAURA, *La Torre de l'Espanyol (Ribera d'Ebre): Història, règim senyorial i aspectes del seu antic dret local, en particular les Costums, del 1517*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses, 1988, i Josep SERRANO DAURA, «Institucions de dret privat a l'antic dret local de la Torre de l'Espanyol», *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. 13 (1994), p. 227-275.

denses.⁵⁵ D'altra banda, en els codis de Miravet, la Torre de l'Espanyol i Orta⁵⁶ s'afirmava que si el demandat o denunciat reconeixia els fets davant del seu procurador, se l'havia de considerar confés.

D'altra banda, cal dir que l'edat mitjana es va caracteritzar per la disposició de gairebé la totalitat dels estaments socials, i especialment dels membres de les diferents professions, a constituir-se en associacions de caràcter gremial. L'agrupació en col·legis professionals era una manifestació més d'aquest sistema d'articulació social. Aquests col·legis van sorgir a causa de la necessitat de defensar els interessos comuns, perseguir l'intrusisme professional, tenir cura de l'eficàcia dels que desenvolupaven la professió en benefici de la justícia i articular un sistema disciplinari. Els procuradors no eren aliens a aquesta tendència, per la qual cosa cal assenyalar que el col·lectiu de procuradors de Barcelona⁵⁷ es va desenvolupar com a ofici públic adscrit a la cúria del veguer i del batlle⁵⁸ en-

55. *Consuetudines Ilerdenses*, llibre II, rúbrica 119, segons la versió recollida en l'apèndix I per Manuel J. PELÁEZ, «Ferran Valls i Taberner, editor de las "Costums de Miravet"», p. 283. Vegeu també Pilar LOSCERTALES DE VALDEAVELLANO, *Costumbres de Lérida*, Barcelona, Universidad de Barcelona, Facultad de Derecho, 1946, en concret el cap. 122, «De procuratoribus», esp. p. 59. Sobre els *Costums de Lleida*, és potser de consulta obligada el treball de Ferran VALLS I TABERNER, «Las "Consuetudines Ilerdenses" (1227) [1228] y su autor Guillermo Botet», a Ferran VALLS I TABERNER, *Literatura jurídica: Estudios de ciencia jurídica e historia del pensamiento canónico y político catalán, francés, alemán e italiano*, Barcelona, Universidad de Málaga, 1986, p. 35-60. D'aquest mateix autor, vegeu Ferran VALLS I TABERNER, «Les fonts documentals de les Consuetudines Ilerdenses», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. XI (1926), p. 137-171. Conté idees dignes de tenir molt en compte Ana M. BARRERO GARCÍA, «Las costumbres de Lérida, Horta y Miravet», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XLIV (1974), p. 485-536.

56. Vegeu el llibre *Actes de les jornades d'estudi: VII Centenari dels Costums d'Orta, 1296-1996* (Orta, 25, 26 i 27 d'octubre de 1996), Horta de Sant Joan, Ajuntament d'Horta de Sant Joan, 1997, en un dels apèndixs del qual apareix recollit el text complet dels *Costums* (1296), amb traducció catalana de Miquel Sitjar (p. 369-379); en concret, vegeu el cap. LXVI, p. 375. Vegeu també Ana M. BARRERO GARCÍA, «Les Costums de Horta: nuevas aportaciones sobre su proceso de formación y sus relaciones textuales», a *Actes de les jornades d'estudi*, p. 211-240. Vegeu el capítol 120 dels *Costums de Miravet* i el capítol 115 dels *Costums de la Torre de l'Espanyol*.

57. Hi ha escassa bibliografia sobre els col·legis: Eusebi FINA GRAU, *Notas para la futura historia del Ilustre Colegio de Procuradores de Barcelona*, Barcelona, Impremta del "Diario de Barcelona", 1921; Eusebi FINA GRAU, *Notas históricas del Ilustre Colegio de Procuradores de Barcelona*, Barcelona, Impremta Elzevieriana i Llibreria Camí, 1932; Francesc LLEONART, *Llibre de les Ordinacions del Col·legi de Notaris Reials Causídics*, Barcelona, Impremta Elzevieriana i Llibreria Camí, 1935, que conté publicats els privilegis, les ordinacions, les provisions i les sentències reials rebudes per les organitzacions de procuradors des del 1512 fins al 1643. Vegeu, molt més complet i documentat, el text de Víctor MATA I VENTURA i Marià HISPANO I VILASECA, «Origen i evolució de les organitzacions de procuradors», p. 303-335.

58. Vegeu Jesús LALINDE ABADÍA, *La jurisdicción real inferior en Cataluña*, i Víctor FERRO POMÀ, *El dret públic català*.

tre el segle XIII i el començament del XIV. El primer esment de l'ofici de procurador apareix en el *Recognoverunt proceres*, de l'any 1284,⁵⁹ on es disposa que els escrivans i els notaris de la cort del veguer i del batlle no podien practicar l'intrusisme en els oficis de procurador i advocat i havien de rebre un salari moderat.⁶⁰ L'any 1295 els procuradors de Barcelona van rebre unes ordenances que regularitzaven la seva actuació professional a la ciutat, amb la qual cosa es reconeixia per primera vegada el conjunt de procuradors com un estament professional diferent dels altres oficis de l'Administració de justícia.⁶¹ Es tracta d'un privilegi real atorgat per Jaume II a Pere Arnau de Cervera, veguer de Barcelona, que, entre altres qüestions, fa referència al jurament⁶² que havien de prestar els procuradors de les corts del veguer i del batlle de la ciutat per a poder exercir legalment la procuradoria. Amb posterioritat, a les Corts de Montsó de l'any 1363 es va establir el nombre màxim de procuradors que podien intervenir en el plet, la necessitat de demostrar els coneixements necessaris per a l'ofici mitjançant un examen i d'inscriure's en el llibre de matrícula i, a més, l'establiment del seu salari en un terç d'allò rebut en el procediment per l'advocat.⁶³ A les mateixes corts es va tractar la regulació del nomenament de procuradors de béns dels absents. Es tracta d'un manament que incidia en la designació de tutors per part dels tribunals a instància d'alguns creditors de persones que no es trobaven físicament al regne, estrangers o parents llunyans, i establia que ningú no podia ser procurador si no tenia el consentiment d'almenys quatre parents; igualment s'ordenava que ni els notaris ni els escrivans podien ser procuradors, per la qual cosa eren nuls els actes que aquests fessin en aquest sentit, tret que fossin parents de l'absent.⁶⁴

59. *Recognoverunt proceres*, privilegi concedit a la ciutat de Barcelona per Pere III l'11 de gener de 1284. Vegeu: *Legislación histórica de España* [en línia], Madrid, Ministerio de Cultura, <<http://mcu.es/archivos>> (consulta: 30 març 2008); Jesús LALINDE ABADÍA, «El derecho sucesorio en el "Recognoverunt proceres"», *Revista Jurídica de Cataluña*, vol. LXII, núm. 3 (1963), p. 651-664; Jesús LALINDE ABADÍA, «Recognoverunt proceres», a *Documents jurídics de la història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, p. 163-171.

60. *Recognoverunt proceres*, cap. 105. Vegeu: *Legislación histórica de España* [en línia].

61. Víctor MATA I VENTURA i Marià HISPANO I VILASECA, «Origen i evolució de les organitzacions de procuradors», p. 307-308, nota 10.

62. Molt documentat sobre les característiques i el contingut del jurament es mostra José BONO, *Historia del derecho notarial español*, vol. 1, tom 2, Madrid, Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España, 1979-1982, p. 240-253.

63. Vegeu Frederic UDINA MARTORELL, «Privilegios reales a la ciudad de Barcelona en el Archivo de la Corona de Aragón (siglos XIII-XVIII)», a Emilio SÁEZ *et al.*, *La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 1985, p. 1431-1442.

64. Corts de Barcelona de l'any 1363. *Constitutions i altres drets de Cathalunya*, Barcelona, Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona, 1974, facsimil de l'edició de Barcelona de l'any 1704, iv,9,1.

Una altra disposició establia que els procuradors de béns instituïts pels pares en testament tenien en el seu nomenament valor i ferma, sense que fos necessària la confirmació de cap jutge ni de cap altra persona,⁶⁵ mentre que, per altra banda, s'establia que tota tutela, testament o procuració tenia validesa amb independència que el menor o adult al qual fos nomenat procurador no hagués rebut l'herència expressament i sempre que aquest procurador, abans d'exercir la seva funció, hagués realitzat l'inventari obligatori dels béns que anava a tutellar, i també s'havia de respectar el temps de la procuració establert pel fur del regne.⁶⁶

65. *Constitutions i altres drets de Catalunya*, IV,12,1.

66. *Constitutions i altres drets de Catalunya*, VI,2,2.

DRET, HISTÒRIA I POLÍTICA EN ELS QUADERNS INÈDITS DE BONAVENTURA CARLES ARIBAU (1798-1862) (QUADERNS 1-4)

Patricia Zambrana Moral
Universitat de Màlaga

Amb motiu de l'homenatge a Jesús Lalinde Abadía, presentem un treball centrat en la figura de Bonaventura Carles Aribau.¹ Altres vegades ens hem ocupat de reproduir alguns dels seus documents inèdits² i hem fet algunes referències als «quaderns personals» fruit de les seves lectures, però ara ens detindrem en aquests quaderns, on anotava tot el que li semblava d'interès i d'on es pot deduir part de la seva ideologia³ i personalitat, i ens centrarem en dos aspectes, el dret⁴

1. Sobre Aribau, vegeu Josep ROMEU I FIGUERAS, «Evocació de Bonaventura Carles Aribau», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. XLVII (1999-2000), p. 463-69; Manuel de MONTOLIU, *Aribau i la Catalunya del seu temps*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1936; Manuel de MONTOLIU, *Aribau i el seu temps*, Barcelona, Alpha, 1962; Josep Maria CASAS I HOMS, «Aribau a través de su Biblioteca», *Documentos y Estudios* (Barcelona: Institut Municipal d'Història), vol. XIX (1968), p. 77-106; Josep FONTANA I LÁZARO, *Aribau i la indústria cotonera a Catalunya*, Barcelona, Dalmau, 1963, col·l. «Episodis de la Història», núm. 44, 63 p. Vegeu també la nota de Pedro RICO JIMÉNEZ a l'article de Ferran VALLS I TABERNER (1888-1942), «Notas sobre la vida, pensamiento político y labor administrativa de Buenaventura Carlos Aribau: 1ª Parte. La primera formación. Dotación de cátedras de la Junta de Comercio. La Cátedra de Economía Política de Oviedo», *Cuadernos Informativos de Derecho Histórico Público, Procesal y de la Navegación*, núm. 9/10 (gener 1989), p. 2041-2048, esp. p. 2041-2042, i l'article de Ferran VALLS I TABERNER, «El catalanisme d'Aribau», *La Vanguardia* (27 febrer 1934), que després va aparèixer dins del llibre de Ferran VALLS I TABERNER, *En les hores confuses*, Barcelona, Impremta Clarasó, 1934, p. 51-54.

2. Patricia ZAMBRANA, «El Archivo Buenaventura Carlos Aribau de la Universidad de Málaga», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. XLVI (1997-1998), p. 245-285; Patricia ZAMBRANA, *El Archivo Buenaventura Carlos Aribau de la Universidad de Málaga (derecho, política y pensamiento)*, Barcelona, Cometa, 2004.

3. Va destacar pel seu tarannà liberal i romàntic. Va intervenir en la revolució de l'any 1820 i durant el Trienni Liberal va ingressar a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. J. Miret i Sans apunta alguna cosa sobre l'alçament liberal de l'any 1820, el seu influx a l'hora de reanimar l'afeblida acadèmia barcelonina i la presència d'Aribau en aquesta; vegeu J. MIRET I SANS, «Dos siglos de vida académica», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, núm. IX (1917-1920), p. 183.

4. A pesar de la seva formació com a economista i la seva projecció com a escriptor, les incursions d'Aribau en el món jurídic van ser freqüents. Així, juntament amb Miguel Bryan, Manuel

i la política, fonamentalment visualitzats des de la història. Per a això, hem utilitzat de nou els fons de l'Arxiu Particular Bonaventura Carles Aribau, on es contenen, entre la seva documentació privada, els referits quaderns. Aquesta documentació es troba ja a l'Arxiu Nacional de Catalunya, llevat dels quaderns, el trasllat dels quals es farà més endavant. Encara que obviarem dades biogràfiques de les quals hem parlat en treballs anteriors, no hi ha dubte que Bonaventura Carles Aribau va tenir una formació acurada⁵ i va ser un personatge transcendental per a la vida social i política de la seva època, com es dedueix dels nombrosos càrrecs que va ocupar⁶ i de les publicacions periòdiques i institucions que va fundar, de les quals va formar part o amb les quals va col·laborar.⁷ Sense entrar en

Salvador López i Luis María Pastor, va participar en la comissió encarregada de redactar els reglaments del Banc d'Isabel II, el president del qual va ser el marquès de Remisa (vegeu, referent a això, Leopoldo ZUMALACÁRREGUI, *El Banco de Isabel II y la crisis de la banca de emisión española de 1847*, Madrid, Gráficas Reunidas, 1952, p. 28 i 33). A part de redactar algun informe jurídic sobre els efectes produïts per la llei de borsa, va formar part del tribunal constituït per a dotar la Càtedra d'Economia Política de la Universitat d'Oviedo, matèria adscrita a la Secció de Dret Civil i Canònic de la Facultat de Dret de la Universitat d'Oviedo (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 392). A més, el 1844 es va oposar al projecte de reforma de la Constitució de l'any 1837 i va publicar una sèrie de reflexions sobre la inoportunitat d'aquesta. Precisament, la carta de naturalesa de la província d'Àlaba li va ser concedida per la seva defensa dels furs i les institucions de la Bascònia i, en general, del dret foral. De la mateixa manera, va ser representant a Madrid de l'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera i va ser vocal de la comissió encarregada d'examinar i reformar la legislació relativa a l'impost d'hipoteques i de la comissió constituïda per a verificar els treballs científics i posar en execució la llei de pesos i mesures.

5. Va seguir els cursos de filosofia al Col·legi Episcopal o Seminari Tridentí de Barcelona. Sobre les desavinences d'Aribau amb aquest seminari, vegeu P. ZAMBRANA, *El Archivo Buenaventura Carlos Aribau de la Universidad de Málaga*, p. 4, n. 2; Ferran VALLS I TABERNER, «Notas sobre la vida, pensamiento político y labor administrativa de Buenaventura Carlos Aribau», p. 2044. Entre els anys 1814 i 1816 va estudiar ciències de l'estàtica, hidrostàtica i física experimental amb Francesc Sanpunts i física experimental amb Pere Vieta, pel qual sentia una gran admiració.

6. Va ser secretari de la Diputació Provincial de Lleida, director general del Tresor Públic, director general de Casas de Moneda, Minas y Fincas del Estado, secretari de la Intendencia General de la Real Casa y Patrimonio, cap de comptabilitat i contencions de l'Empresa de Arriendo de la Sal i comanador de número de la Real y Distinguida Orden Española de Carlos III, entre altres càrrecs. Va ser emissari de Godoy al Marroc i explorador i aventurer als països àrabs (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 343-4). Pels seus coneixements sobre la matèria va ser nomenat vocal de la junta creada per a qualificar els productes de l'exposició industrial que va tenir lloc a Madrid l'1 de novembre de 1850 i vocal de la junta encarregada de facilitar i promoure la concurrència dels productes nacionals a l'exposició de Londres de 1851.

7. El 1815 va fundar amb uns amics la Societat Filosòfica, en la qual va participar de manera activa. Es va inaugurar oficialment el dia 11 de juliol amb la intervenció de Bonaventura Carles Aribau titulada «La poesia comuna a tots els temps, a tots els països i a tots els estats» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 351-1). Aquesta societat utilitzava com

els detalls, tampoc no es pot deixar d'al·ludir al seu indiscutible paper com a impulsor de la renovació de la cultura i la llengua catalanes, amb independència que ho fes voluntàriament o involuntària. Va publicar els seus primers treballs literaris el 1817 en un volum titulat *Ensayos poéticos*,⁸ encara que la seva aportació més significativa va ser l'«Oda a la pàtria», publicada al diari barceloní *El Vapor* el 24 d'agost de 1833 amb el títol «La pàtria» i amb el subtítol «Trobos».⁹ Es tracta d'una composició l'objectiu de la qual, almenys en teoria, era felicitar Gaspar Remisa, banquer català establert a Madrid, en una festa celebrada el 1832 amb motiu de la seva onomàstica.¹⁰ El poema es considera influent en el moment d'inici de la Renaixença, encara que alguns el situen com a punt de partida de la resurrecció de la llengua catalana com a llengua cultural. En aquest sentit, s'ha arribat a afir-

a mitjà de difusió de les seves sessions el *Periódico Erudito*. Aribau va fundar també *El Europeo* el 1823 (el primer número es va editar el 18 de novembre), juntament amb Ramón López Soler, C. I. Cook, Luigi Monteggia i Fiorenzo Galli (vegeu Manuel de MONTOLIU, *Aribau i el seu temps*, p. 54-58). A més, va ser redactor del *Diario Constitucional Político y Mercantil de Barcelona*, vulgarment conegut com a *Diario de Dorca*, que es va començar a publicar l'1 de gener de 1821 i dirigia Antonio Guillén de Mazón (vegeu Francesc CARRERAS I CANDI, «Aribau en el "Diario de Dorca"», *La Vanguardia* [4 agost 1933], p. 3). El 1838 va fundar *El Corresponsal* amb L. M. Pastor i Julián Manzano (vegeu Patricia ZAMBRANA, *El Archivo Buenaventura Carlos Aribau de la Universidad de Málaga*, p. 7, n. 9). El 1846, juntament amb l'editor català Manuel Rivadeneyra, va crear la col·lecció «Biblioteca de Autores Españoles». El 1861 va passar a dirigir la revista *La Verdad Económica*.

8. Vegeu Manuel de MONTOLIU, *Aribau i el seu temps*, p. 51-54 (les p. 41-45 contenen, numerades, les diferents obres d'Aribau). El 14 de febrer de 1820 Aribau va publicar al *Diario de Barcelona* una poesia en memòria de l'escultor Gurri: «A la memoria del excelente estatutario catalán D. Salvador Gurri» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 351-2). També destaca la seva oda «La paz» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 351-1). Vegeu Ana María FREIRE LÓPEZ, «Un negocio editorial romántico: Aribau y Walter Scott», *Anales de Literatura Española* (Universidad de Alicante), núm. 18 (2005), *Romanticismo español e hispanoamericano. Homenaje al profesor Ermanno Caldera*, p. 163-180.

9. La direcció del periòdic publicava el poema amb una significativa nota al peu que deia: «La presentamos a nuestros lectores con el patriótico orgullo con que presentaría un escocés los versos de Sir Walter Scott a los habitantes de su país.» Vegeu el facsímil del text autògraf de Bonaventura Carles Aribau publicat el 1933 a Barcelona per la Biblioteca de Catalunya, acompanyat d'una missiva a l'arquitecte, escriptor i acadèmic de la Reial Acadèmia de Bones Lletres Francesc Renart i Arús, datada el 10 de novembre de 1832.

10. Els empleats de Remisa, entre els quals hi havia Aribau, van decidir complimentar-lo amb una sèrie de poemes escrits en diferents idiomes, i a Aribau li va correspondre el català. Aribau treballava amb Remisa des del 1826, pel que sembla gràcies a una recomanació de Fèlix Torres Amat, canonge de la catedral de Barcelona. Ferran Valls dedicà a la figura de Gaspar Remisa l'article «El protector de Aribau», publicat a *La Vanguardia* el divendres 6 d'abril de 1934, p. 5, i on tractava d'aclarir alguns interrogants relatius a la seva personalitat i al paper que va tenir en la societat de la seva època.

mar que Aribau és el pare no solament de la Renaixença, sinó també del romanticisme català.¹¹ Ambdós moviments van evolucionar a Catalunya de manera paral·lela. L'oda d'Aribau es considera una de les primeres mostres de la literatura romàntica en llengua catalana. En qualsevol cas, s'afirma que, a partir de la seva publicació, la vida intel·lectual d'Aribau es va desvincular voluntàriament del moviment «renaixentista», es va dirigir al món cultural castellà i es va deixar absorbir per l'ambient literari de Madrid.¹²

Com avançàvem, ens encarregarem de delimitar els elements jurídics i polítics que es contenen en els apunts de les lectures d'Aribau, referits sempre a

11. Vegeu el fullet de trenta-dues pàgines titulat *1833-1933: Centenari de la Renaixença Catalana*, encapçalat precisament pel poema d'Aribau, que s'ha situat com a inici de la renaixença de la llengua catalana com a moviment, en principi literari, que va tenir un paper transcendental en el ressorgiment de Catalunya, ja que les composicions, en enaltir la llengua, ajudaven al sentiment nacional dels patriòtics i els discursos polítics van començar a concretar certes reivindicacions (p. 29). Malgrat que es tractava d'una tendència essencialment cultural i literària, la Renaixença va tenir molt de conscienciació política, ja que va implicar el redescobriment de la cultura i la societat catalanes com a fet diferencial. En la seva etapa inicial, situava entre els seus objectius el reconeixement i la delimitació de la pròpia identitat nacional, així com l'acció de dignificar la llengua catalana i el seu paper en la creació d'una literatura en català. En general, sobre la Renaixença vegeu el treball de Jordi RUBIÓ I BALAGUER (1887-1982), *Il·lustració i Renaixença*, amb pròleg de Joaquim Molas, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, en particular el capítol 6, p. 115-157, que es correspon amb el capítol XIV de l'obra col·lectiva de Ramon d'ABADAL *et al.*, *Moments crucials de la història de Catalunya*, Barcelona, Vicens Vives, 1962, p. 287-327. Vegeu Ramon d'ABADAL *et al.*, *Commemoració de la Renaixença: en ocasió del 150è aniversari de l'oda La Pàtria, d'Aribau (1833-1983)*, Barcelona, Fundació Jaume I, 1982, 118 p.

12. Una simple prova de la seva posterior trajectòria literària de caràcter centralista és l'«Oda a Maria Cristina», que va aparèixer publicada a *El Corresponsal* el 23 de març de 1844. Sobre aquest particular, no podem obviar la tesi de tercer cicle dirigida per Guy Mercadier i defensada el 1986 a la Facultat de Lletres i Ciències Humanes de la Universitat de Provença pel professor d'aquesta universitat Antoni-Lluc FERRER, *La Patrie imaginaire: la projection de «La Pàtria» de B. C. Aribau (1832) dans la mentalité catalane contemporaine*, que es va publicar el 1987 en dos volums i amb un pròleg de Mercadier. En el tercer capítol es proposa al lector l'elecció entre la consideració d'aquest poema com a poema-manifest o com a poema de circumstància que, simplement, ha estat recuperat i explotat per a servir a uns fins ideològics i per a ennoblir els seus orígens, per la qual cosa ha arribat a mitificar-se i ha resistit (fins i tot avui dia) a la desmitificació. Vegeu els comentaris de Miquel Dolç a aquest treball en el text que ell mateix denomina «Nota informativa», publicat a *La Vanguardia* (28 gener 1988), p. 38. Dolç planteja la possibilitat que el fet que ha convertit Aribau en el pare de la Renaixença hagi estat merament casual i considera «su caso» «desconcertante». Certs dubtes s'establen també en l'article de Francesc CARRERAS I CANDI, «Aribau ¿revolucionario? ¿regionalista? ¿plagiario?», *La Vanguardia* (6 juliol 1934). Vegeu també Antoni-Lluc FERRER, «Aribau y Larra, ¿dos mitos de la tradición liberal?», a Alberto GIL NOVALES (ed.), *La Revolución Liberal: Congreso sobre la Revolución Liberal Española en su Diversidad Peninsular (e Insular) y Americana*, Madrid, abril de 1999, Madrid, Ediciones del Orto, 2001, p. 559-577.

l'època en què va viure. Es tracta de documents manuscrits originals distribuïts en un total de nou quaderns que Juanita Aribau va lliurar a un dels principals amics de Bonaventura Carles i que aquest havia recopilat en vida i «los tenía en gran estima». Aquesta vegada ens ocuparem dels quatre primers. Aribau utilitzava paper timbrat de la Casa Nacional de Moneda de Segovia o de la Contaduría de Rentas Nacionales del Partido de San Clemente. Sens dubte, aquests quaderns constitueixen un fidel reflex de la passió d'Aribau per la lectura, que ja va posar de manifest Josep Maria Casas i Homs quan va comentar l'inventari de la biblioteca de Bonaventura Carles Aribau.¹³ En els referits quaderns apareixen abundants cites, resums de llibres i informació diversa, trets de diferents articles i monografies. Aribau no sol comentar les anotacions, sinó que les resumeix i reproduïx gairebé literalment, i a vegades les etiqueta en epígrafs marginals al·lusius al contingut. En qualsevol cas, aquestes notes que es recullen en els quaderns permeten fer força deduccions sobre els seus gustos literaris o els assumptes que li despertaven interès. Són, doncs, un fidel reflex de la seva personalitat. En endinsar-nos en la seva lectura tenim la sensació de penetrar en una important parcel·la de la seva intimitat i de traslladar-nos al moment precís en el qual el nostre protagonista s'enfrontava amb un llibre o una revista i decidia reproduir allò que llegia per a conservar-ho en un lloc privilegiat.

Aribau solia fer, al principi de cada quadern, un índex on recollia les obres o publicacions de les quals havia extret les anotacions. També acostumava a indicar-ne la procedència en els marges. En el primer dels quaderns ja trobem apunts que tenen una relació directa amb el dret civil, ja que al·ludeixen als deures dels pares envers els fills i situen, com a primer deure i el més important de tots, donar als fills una educació adequada al grau social que ocupen en la societat. Aquest deure es justifica en el sentit que la tasca del pare no pot concloure en donar-li

13. Afirmava: «Debió de ser un lector formidable ya desde sus primeros años. Lo prueban además de las colaboraciones en la Sociedad Filosófica, fundada en su juventud, pasando por las frecuentes producciones periodísticas, hasta los discursos introductorios a los tomos de la Biblioteca y los prólogos a libros de autores amigos. Desde los primeros años debió de poseer la pasión bibliográfica, y le valió como consecuencia desarrollar el talento crítico que le han reconocido todos los biógrafos. A este sentido crítico se debe que sea admitido como el creador de la moderna estética española.» La seva biblioteca reflecteix la seva activitat com a economista (bibliografia financera especialitzada tant en la hisenda espanyola com en l'estrangera), les seves incursions en el món jurídic (llibres de dret mercantil, legislació de mines, relacions internacionals, etc.), el seu interès per la història nacional i la pedagogia i, sobretot, el seu desenvolupament com a escriptor, de manera que és «fehaciente testimonio de la preparación de un literato de primera fila» (clàssics grecs i llatins, gramàtiques en totes les llengües europees, diccionaris), encara que s'hi observa una «inesperada escasez de libros escritos o relacionados con la lengua materna» (Josep Maria CASAS I HOMES, «Aribau a través de su Biblioteca», *Documentos y Estudios*, vol. XIX [1968], p. 80-82).

la vida al fill «si en lo sucesivo descuida la cultura de su espíritu y su razón y lo deja crecer como los brutos y arrastrar una vida inútil para los demás y vergonzosa para sí mismo».¹⁴

Així mateix, en reflectir els perills als quals s'exposaven els escriptors a la Xina, analitza algunes peculiaritats del règim polític d'aquest país, poc inclinat als canvis i marcat per un sever despotisme que ho conservava tot en el mateix estat.¹⁵ A través del cas d'un escriptor anomenat Whang-see-Heon que va fer algunes alteracions en un diccionari de llengua xinesa (*Diccionari Kang-hi*) amb la finalitat de fer-lo més manual i més fàcil de manejar, es mostra la brutalitat del sistema penal. En la sentència per la qual es condemnava l'escriptor, es feia referència a l'«audacia de alterar algunas palabras» i la temeritat d'haver gosat esmentar els noms de la família primitiva de Confuci i dels emperadors de la dinastia vigent, malgrat que estava prohibit per la llei.¹⁶ A més, se li imputava l'atreviment d'afirmar que descendia de l'estirp de Whang-see, a la qual cosa l'escriptor al·legava en defensa seva que això s'havia degut a un impuls de vanitat. De tots aquests càrrecs, el primer va ser considerat de major importància i els jutges van declarar Whang-see-Heon culpable d'alta traïció i el van condemnar a ser esquarterat; a més, els seus béns serien confiscats, els seus fills i parents majors de setze anys sofririen la pena de mort i les seves dones i els seus fills menors de setze anys serien bandejats o concedits com a esclaus a algun gran senyor de l'Imperi. No obstant això, l'emperador va decidir mitigar el rigor d'aquesta sentència mitjançant un edicte en el qual substituïa el fet de ser esquarterat per la decapitació, perdonava els seus parents i reservava els seus fills per a la gran execució que havia de tenir lloc a la tardor, però mantenia la resta d'extremes de la sentència.¹⁷

Respecte a la República de San Marino, a Itàlia, Aribau recull alguna anotació relativa a la celeritat de la justícia referint el cas d'un venecià que va anar-hi a reclamar el pagament d'una quantitat que li devia un dels ciutadans de San Marino. Va ser dut a casa del cap provisional de la República, on esperava trobar la

14. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1. Aribau precisa que ho ha extret del *Semanario Pintoresco Español*, tom III, núm. 94 (14 gener 1838), p. 428. De vegades Aribau recull la referència exacta de la cita, però a vegades solament al·ludeix a l'obra genèrica que la conté.

15. Vegeu Jesús LALINDE ABADÍA, *Las culturas represivas de la humanidad (h. 1945)*, vol. I, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1992.

16. L'escriptor al·legava que recollia aquests noms perquè la gent pogués conèixer-los i evitar així pronunciar-los, però va reconèixer que es tractava d'un error i va afirmar que havia reimprès l'obra ometent el que no hi havia de figurar (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1).

17. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1. Extret del *Semanario Pintoresco Español*, tom III, núm. 95 (21 gener 1838), p. 437.

pompa i la solemnitat de les magistratures venecianes a les quals estava acostumat, i es va sorprendre quan es va designar gran jutge del país un home amb els braços i els peus nus que aixafava raïms en un cup. El magistrat suprem va escoltar la queixa sense interrompre la seva tasca i va pronunciar una sentència verbal d'arrest contra el deutor, al qual va convidar que es defensés. Com que el jutge no va considerar fonamentada la seva defensa, va manar que la casa del deutor fos venuda immediatament. L'endemà el venecià va poder sortir de la ciutat havent cobrat tot el que se li devia i «prendado de una justicia tan expedita».¹⁸

El següent lloc, l'ocupen algunes de les *Cartas marruecas* de José Cadalso. Aquí no es reproduïx el text de manera literal. Abans de referir la carta LVI de Gazel a Ben-Beley, Aribau anota que Gazel era un cavaller noble de l'Imperi del Marroc que viatjava per Espanya i comunicava al seu savi mestre Ben-Beley tot el que observava en els costums espanyols. En aquesta carta, Gazel al·ludeix a una tertúlia a la qual havia assistit a Madrid i on va sentir els tertulians queixar-se de la situació a Espanya: conclouen que Espanya ja no seria mai més el que era, s'averkonyien de ser espanyols i de la imatge del seu país davant les nacions estrangeres i vaticinaven la fi de la monarquia abans del final del segle, ja que la decadència era ràpida i la ruïna, immediata. Gazel apunta sorprès que tals lamentacions no obeïen a cap dels danys públics als quals podien estar exposades les monarquies, sinó a un fet d'escassa transcendència: «¿Creerás, Gazel, que en todo Madrid no se ha hallado cinta de este color, por más que se ha buscado?».¹⁹ També recull la carta LX de Gazel a Ben-Beley, però l'anècdota que allí es reproduïx no revesteix cap interès per als nostres objectius en aquest treball.

La *Estafeta de Londres* de Francisco Mariano Nipho va ser una publicació setmanal, apareguda a finals del 1762, amb la qual Nipho intentava el periodisme polític. El periòdic es presentava en forma de cartes, dirigides des d'Anglaterra a persones imaginàries, amb el propòsit d'informar el lector sobre els usos i les pràctiques d'aquell país. Aribau assenyala que aquest periòdic tenia com a objectiu pintar l'extravagància i la sagacitat angleses i recollia un curiós projecte per a reprimir els abusos que no es podien evitar amb decrets del govern. Així, a més de fer recomanacions respecte al vestit dels criats i els membres del clergat²⁰ o el moment en què les dames havien d'usar joies (solament els dies que

18. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1. Extret del *Semanario Pintoresco Español*, tom III, núm. 103 (1 abril 1838), p. 512.

19. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

20. «Se mandará bajo penas gravísimas que ninguna persona eclesiástica gaste hábitos ruidosos de seda, sino los días que fueren a la Comedia o a la Ópera, que en tal caso, puede salirse la modestia de sus límites» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1 [*Estafeta de Londres*, Madrid, 1779]).

haguessin de rebre la visita d'algun milord, senyor o cavaller de la Cort), precisava la necessitat de «prohibir el juego a todo mercader o comerciante, exceptuando aquéllos que habiéndose arruinado por gastos excesivos y otros gustosos excesos están al umbral de hacer bancarrota, que en ese caso y por si el azar repara su fortuna, se les puede permitir que jueguen y aventuren; pues si ganan, va a ganar el comercio un individuo y si pierden, poco puede importar vaya la sogá tras el caldero».²¹ La temàtica dels excessos en el vestit devia interessar Aribau, ja que són diverses les anotacions procedents de l'*Estafeta de Londres* relacionades amb la legislació en aquesta matèria. Així, Aribau apunta que Lluís XIV, rei de França, havia prohibit per decret l'ús de brodats d'or, de plata i de pedreria en els vestits per a evitar la ruïna de moltes famílies que implicava el luxe. De la mateixa manera, Enric IV va promulgar diversos decrets contra l'ús excessiu de l'or i la plata en els vestits, però, com que eren desobeïts sistemàticament, va disposar: «Prohibimos expresamente a todos nuestros vasallos de cualquier calidad o consideración que sean, en todos nuestros dominios, que ninguno gaste plata ni oro en sus vestidos, de cualquier modo y bajo ningún pretexto, exceptuando solo las mujeres públicas, rameras, juglares, comediantes o comediantas, de quienes no nos tomamos el cuidado ni el interés de honrarlos celando sobre su conducta o desenfreno.» Amb això va aconseguir que al cap d'un mes s'haguessin deixat d'utilitzar totalment l'or, la plata i la pedreria.²² També són diversos els paràgrafs relatius a la prosperitat de l'agricultura anglesa en comparació amb la d'altres regnes d'Europa, incloent-hi Espanya. Recull reflexions sobre la conducta i l'ambició dels poderosos, a la qual s'atribueix l'origen de «las infelicidades de España», i sobre la mandra com a arrel i origen de tot mal moral i polític i com a ruïna de les nacions.²³ Anota també com són d'útils totes les classes d'un estat, ja que «el Labrador procura el alimento y el regalo. El Artesano, la comodidad y el abrigo. El Comerciante, todo lo necesario y aun lo superfluo. El Estudioso, la regularidad, ilustración y lucimiento del espíritu. El Rico, consuelo y protección para el pobre. El Pobre, obsequios, servidumbres y ventajas que no puede procurarse el rico.»²⁴ Més endavant, apunta que els tres pilars en què ha de descansar un regne perquè sigui brillant i poderós són: en primer lloc, el dels pagesos (el principal); en segon lloc, el dels fabricants (on s'inclouen tota la classe pobra, els artesans i els treballadors), i, en tercer lloc, el dels mercaders. La resta d'individus es consideraven, des del punt

21. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

22. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

23. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

24. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

de vista polític, indiferents o fins i tot perniciosos, perquè se sustentaven a costa dels altres.²⁵ En l'àmbit impositiu, qualsevol càrrega o impost que impossibilités el consum era danyós per al monarca i el poble, perquè acabava obligant el pagès a deixar les seves feines i la terra sense conrear. Des del punt de vista social, els gentilhomes i els cavallers de la ciutat eren els «aduladores» dels senyors, així com qualsevol cortesà ho era dels reis. Els pagesos i els artesans havien de rebre l'assistència justa que els permetés prosperar a poc a poc, de manera gradual, de la necessitat a la suficiència i de la comoditat a l'opulència, segons el seu treball i la seva economia. El senyor d'un territori, llogarret, vila gran o vila petita, era el sobirà i àrbitre dels costums dels seus habitants. Incidint en el pla jurídic, Aribau reflecteix la negativitat dient que els plets i les querelles ordinàriament destrueixen els costums camperols i les ciutats, ja que alimenten un escenari de procuradors, escrivans i agutzils que, a l'empara de la justícia, suscitaven el mal i les desgràcies.²⁶

Major incidència en el pla politicoeconòmic van tenir les lectures de la *Recreación política: reflexiones sobre el amigo de los hombres en su tratado de población considerado con respecto a nuestros intereses*, del jurista i economista basc Nicolás de Arriquíbar i que es va publicar precedida d'un *Tratado de aritmética política; traducido del inglés por sus quartas comisiones para uso de los alumnos*.²⁷ Arriquíbar va tenir un paper important com a «pioner» en la recerca i l'anàlisi de dades a l'hora de proporcionar materials segurs als qui s'ocupaven de la política econòmica de la nació.²⁸ És per això que Aribau es va interessar per diversos aspectes relacionats amb l'economia i la projecció política d'aquesta. Així, recull referències a les tres classes de política d'un estat (sagrada, que mira la religió; moral o legislativa, que arregla els costums, i econòmica, que promou els interessos públics) i asseveracions com «nación en que todos aspiran a ser cabeza, pronto se hallará sin pies y sin manos» o «el en-

25. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

26. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

27. L'obra concreta referida per Aribau és la pòstuma d'aquest autor. Vegeu Nicolás de ARRIQUÍBAR, *Tratado de aritmética; traducido del inglés por sus quartas comisiones para uso de los alumnos*, Vitòria, Real Sociedad Bascongada de Amigos del País, 1779, 2 vol., que recollia, juntament amb la *Recreación política*, la primera traducció castellana de *Of the Use of Political Arithmetic*, de Charles Davenant, considerat un dels pares de l'estadística econòmica. El 1987 se'n va publicar a Bilbao una edició prologada i anotada per Jesús Astirraga i José Manuel Barrenechea, ambdós especialistes en història del pensament econòmic.

28. Vegeu José Manuel BARRENECHEA, «El por qué de una edición. *Recreación política* de Nicolás de Arriquíbar. *Del uso de la aritmética política* de Charles Davenant», *Revista de Historia Económica*, núm. 2 (1989), p. 152.

tendimiento ni reconoce ni distingue clases de nobles y plebeyos».²⁹ Són moltes les al·lusions a la importància del treball per a tirar endavant una nació. De fet, la riquesa de les nacions es considerava fruit del treball i la indústria del poble, i un bon veïnatge era el principi del qual havien de partir els qui volguessin jutjar la força i el poder dels estats.³⁰ Insisteix que tots els béns procedeixen de la terra i el treball de l'home, que es considera la «verdadera y única riqueza del Estado».³¹ Les classes productives es resumien en dues: l'agricultura i la indústria. Amb aquestes, augmenten la societat en general i les vendes, es completen els exèrcits, es formen les armades i es compleixen les altres càrregues de l'estat. Es recull el símil que l'estat és un arbre les arrels del qual són l'agricultura, el tronc és la població, les branques són la indústria i les fulles són el comerç pròpiament dit i les arts. Si algun enemic danya les arrels a les entranyes de la terra, l'arbre es debilita i les fulles s'assequen sense remei... El mateix passa en el cos polític. Un estat que té productes considerables i es troba disminuït per alguna causa estrangera o interna (que gairebé sempre concorren juntes), no es restablirà ni per mitjà del comerç ni per mitjà de les arts, ja que això no seria més que regar l'arbre per les fulles. Cal conèixer el mal en el tronc (població) i buscar el remei en les arrels (agricultura).³² En una altra ocasió, s'equipara no solament l'agricultura, sinó també el comerç i la indústria, amb les arrels del figurat arbre, que permeten repartir els fruits del treball entre les diferents branques o províncies que integren l'estat. Aribau tampoc no obvia algunes referències a la història del sistema impositiu, des de l'establiment de les alcabales per Alfons XI fins al servei de milions amb Felip II i la defensa del principi que els tributs no han de recaure sobre les coses indispensables per a la vida humana, sinó sobre les que «sirven a las delicias, a la curiosidad, al ornato o a la pompa», ja que així es castiga l'excés i el pes impositiu cau sobre els rics i poderosos, de manera que els pagesos i els oficials queden alleujats, per la qual cosa els estats que han seguit puntualment aquesta màxima són els que han prosperat.³³

Una altra de les lectures que va cridar prou l'atenció d'Aribau perquè en recollís anotacions en els seus quaderns personals va ser *Los viajes de Enrique Wanton a las tierras incógnitas australes y al país de las monas, en donde se expresan las costumbres, carácter, ciencias, y policía de estos extraordinarios habi-*

29. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

30. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1. Vegeu Jesús LALINDE ABADÍA, «El estado moderno como paralogsimo historiográfico», *Ius Fugit*, núm. 3-4 (1994-1995) [1996], p. 121-139.

31. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

32. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

33. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

tantes,³⁴ d'on va extrapolar, al marge de paràboles i diverses cites religioses, morals o simplement curioses,³⁵ una història abreujada del nostre continent que reflecteix l'interès d'Aribau no solament per la història, sinó també per les institucions jurídiques i politicoadministratives que van anar sorgint en l'esdevenidor històric. Apel·la a principis jurídics bàsics i al dret natural, del qual deriva el dret de cada persona a adquirir el que és indispensable per a la conservació i la supervivència i, consegüentment, el dret de retenir-ho per a ella amb exclusió de qualsevol altra persona. A mesura que creix la població, creixen el consum i el treball i es fa necessari el repartiment de terres amb el consentiment exprés o tàcit (usdefruit) de la comunitat, perquè cada família conreï la terra que li pertany en propietat i la transmeti a les generacions successives. Com que aquesta divisió es va fer entre famílies de diferent nombre de membres i amb capacitat diversa, va ser forçosament desigual, i aquesta desigualtat va originar la dependència i la subordinació dels uns respecte als altres. A continuació, al·ludeix a l'origen de les societats civils, dels reis, dels exèrcits i dels magistrats, fins a arribar a la prosperitat de les diverses nacions, que va ser irremeiablement seguida de la primera invasió del nostre continent i de l'alçament del primer cabdill contra els invasors, al qual van imitar altres valerosos capitans que van acabar rebent, en paga de les seves gestes i com a premi per a ajudar la Corona a recuperar els seus dominis, el senyoriu de diversos pobles. Allí els senyors governaven per si mateixos o per mitjà dels seus tinentes, mantenien la justícia a risc de les seves persones i els seus béns, es defensaven dels seus enemics i tenien el privilegi de cobrar els impostos. Ara bé, el senyor que, en lloc d'actuar com un jutge, actuava com un tirà, que no ajudava els necessitats, que solament pensava a rebre tributs, que no defensava el seu sobirà contra els enemics de l'estat, que no emprava la seva persona al servei del príncep i del regne, i que era un dissipador de les contribucions, era considerat un traïdor de la pàtria.³⁶ Després de referir la comparació de les vanitats dels grans de la Cort i dels gentilhomes, Aribau re-

34. Aribau aclareix que es tracta d'una obra en anglès, traduïda a l'italià i, d'aquest, a l'espanyol per Joaquín Vaca de Guzmán y Manrique, en quatre volums (Madrid, 1781). Enrique Wanton era el pseudònim de Zaccaria Seriman, autor italià del segle XVIII.

35. Recollim algun exemple d'aquestes cites: «El hombre, en lo general, no estudia más que engañarse, y el primer paso hacia la verdad es destruir la mayor parte de las primeras opiniones»; «el mundo hace poco aprecio de lo fundamental y sólido, dejándose llevar únicamente de lo superficial y aparente»; «en las ciudades a cada paso se encuentran ocasiones de ver, de admirar y de reír»; «a las personas las distinguen más las acciones que el nacimiento»; «el mundo es un comercio de sufrimiento»; «los bailarines prefieren los pies a la cabeza»; «los abogados son sagaces artifices de engaños»; «el ocio es el manantial de todas las desgracias»; «la prevaricación tiene más ojos y más manos que la ley» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1).

36. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

cull un *Diccionario del arte de Corte*, que reuneix en to jocós i irònic una sèrie de termes d'ús habitual.³⁷

Aribau tanca aquest primer quadern amb notes diverses de les seves lectures de les *Empresas políticas* de Diego Saavedra Fajardo.³⁸ El propòsit d'aquesta obra era proporcionar unes pautes per a la formació del bon governant i l'educació del príncep ideal, en un moment marcat per la tensió entre la moral tradicional cristiana i la política entesa com a ambició pel poder. El nucli central del llibre és la raó d'estat, que Saavedra tracta de basar, a diferència de Maquiavel, en l'ètica cristiana. Hi abunden les referències bíbliques i les cites d'historiadors clàssics i contemporanis. Com ja hem apuntat, Aribau no va ocultar mai el seu interès per la política i pels principis ètics, reflectit en la seva trajectòria professional. Per aquest motiu, aquesta obra de Saavedra Fajardo va cridar especialment la seva atenció, si s'ha de jutjar per l'extensió que hi dedica en el seu quadern, atès que en reproduïx una multitud de paràgrafs (de vegades textualment i de vegades amb les seves pròpies paraules, però sense fer-ne cap comentari i utilitzant els epígrafs marginals per a etiquetar les matèries). La idea central és que les virtuts d'un cristià són incompatibles amb certes exigències polítiques, com ara la mentida, la hipocresia o la dissimulació. En particular i al marge de frases puntuals, a Aribau li interessaven les reflexions de Saavedra Fajardo sobre la ira, l'enveja o la llengua, perquè no hi ha paraula del príncep que no tingui el seu efecte sobre el poble i perquè tan important és saber callar com saber parlar. Recull la censura com el major enemic del vici, en íntima connexió amb les murmuracions i les alabances, ja que l'honor està constituït en gran part per l'opinió aliena. Així mateix, Aribau anota consells sobre la vida («no está la felicidad en vivir, sino en saber vivir»), la virtut i el que ha de representar la corona dels reis (treball, submissió a les lleis i servei al poble, ja que la dominació és govern, i no poder absolut, i el rei ha de tenir el fre de la raó, les regnes de la política, la vara de la justícia i l'espasa del valor). Altres aspectes considerats per Aribau dignes

37. «Adulaciones, alabanza, amistad, barbarie, bienes, brazos, buena fe, buenas palabras, cejas (arqueamiento de), ceremonias, charlatanería, cortesías, desvalidos, dones, empeños, enredo, erudición, esperanzas, farándula, fortuna, gracejos, gracias picantes, habladuría, holgazanería, ingeniería, intereses, jactancia, lagozería, manejo, mano, menesterosos, méritos, moneda, monería, mutua dependencia, nobleza, obsequios, oropelas, paciencia, pesetas, pobreza, pretendientes, querella, quejas, risitas, sinceridad, soberbia, trápala, tratamientos, truhanería, valimientos, vanidad, verbosidad, zalamería, zelo» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1).

38. Es tracta de l'obra de Diego SAAVEDRA FAJARDO, *Idea de un príncipe político cristiano representada en cien empresas*. Aribau indicava que va ser escrita a Viena el 1640 i que ell va manejar-ne una sisena edició de València de l'any 1679. Aclaria, a més, que una de les principals fonts de Saavedra Fajardo era Corneli Tàcit (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1).

de ser continguts en el seu quadern són els relatius a: la llei i els costums; la justícia (qualitat fonamental del bon governant que va unida a la clemència, ja que no és menys cruel el rei que perdona a tothom que el que no perdona a ningú, ni menys perjudicial per al poble la clemència desordenada que la crueltat); el premi i el càstig; la religió (sense aquesta, la justícia, armada amb les lleis, amb el premi i amb el càstig, seria com una columna a l'aire que sustentés l'edifici del regne); la prudència com a regla i mesura de totes les virtuts, que en absència d'aquella es converteixen en vicis; l'experiència com a mare de la prudència; la reputació; l'honra; l'ànim; el sofriment; la felicitat; la fortuna adversa, que pot convertir-se en pròspera amb esforç i esperança; el perill, que de vegades és remei d'un altre perill, perquè el valor mai no és més gran que quan neix de la necessitat; la liberalitat i la prodigalitat; les mercès, que han d'atorgar-se en la mesura i el temps justos; la descripció de la condició de l'home en comparació amb la dels animals; l'adulació i la llagoteria, tan perilloses per als monarques com les armes dels enemics; la cobdícia, que posa fi a la quietud i la pau; el poder de l'ambició del cor humà, els secrets i a qui han de confiar-se aquests. Dedicar una atenció especial al valiment i als *validos*, a la seva ambició com a principal perill, a la imatge negativa que projecten davant del poble i als odis que desperten per la seva proximitat al poder. Altres anotacions d'Aribau de l'obra de Saavedra Fajardo es refereixen a: la resolució i l'execució, i en aquest terreny segueix Aristòtil, en el sentit que primer s'ha d'executar allò deliberat i després s'ha de deliberar; la necessitat de saber esmenar els errors («tirana obstinación es conocer y no enmendar los errores» i «un error enmendado hace más seguro el acierto»); l'educació com a moderadora de l'esperit; la importància de l'ocupació i del treball; el domini dels planetes; el caràcter de les nacions, l'amistat i la guerra.³⁹

El segon quadern conté apunts extrets de *El gobernador cristiano deducido de las vidas de Moisés y Jesucristo*, de Juan Márquez, d'una edició del 1625. De nou desperta l'interès d'Aribau una obra la finalitat de la qual és, en la línia de l'obra analitzada anteriorment, establir les pautes que han de guiar el polític basant-se en l'ètica cristina, en contraposició oberta amb les idees de Maquiavel. La seva principal font d'inspiració és la Bíblia. Aribau recull algunes cites relatives o atribuïdes a Salomó, Homer, Sòcrates, Aristòtil, Arcesilau, Sèneca o sant Tomàs d'Aquino, entre altres; així com les frases següents, seleccionades del text: «El que sepa governar a sí mismo, gobernará a otro; el que sepa gobernar a otro gobernará una familia, el que sepa gobernar una familia, gobernará una ciudad o provincia»; «el que es fiel en lo poco, lo es en lo mucho»; «no tire piedras a tejado ajeno, el que tenga el suyo de vidrio»; «el que tenga por qué callar

39. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

que calle»; «el saber ir al paso de la ignorancia, es la suma discreción, y dejarse vencer del tiempo o de las circunstancias, es el más glorioso triunfo de la razón» o «son frutos del vivir perder con dolor lo que se quiere».⁴⁰

Igualment, hi ha notes de l'obra de Félix Lucio de Espinosa y Malo, «señor del Estado y de la guerra en el reino de Sicilia», *Ocios morales, divididos en descripciones simbólicas, y declamaciones heroicas*,⁴¹ com la simbologia de la república governada per la plebs i altres aspectes més poètics i de menys interès politicojurídic com ara les descripcions de la vanitat, les llàgrimes, el pensament, la felicitat o l'amor propi, amb els seus símbols. Aribau clou aquestes notes amb un conte històric.

Major interès (per l'extensió dels seus apunts) sembla que va despertar en Aribau l'obra *Teatro crítico universal: Discursos varios en todo género de materias, para desengaño de errores comunes*, de Benito Jerónimo Feijoo (1676-1764), publicada en vuit volums entre els anys 1726 i 1739. Aquesta obra va ser objecte de rebuigs i impugnacions, una de les quals refereix Aribau: *Teatro anti-crítico universal sobre las obras de Feijoo, por el P. Sarmiento y Salvador Muñer*. L'autor d'aquesta obra, Ignacio Armesto y Osorio, pretenia ser àrbitre en els punts més controvertits entre el defensor de Feijoo (el pare Martín Sarmiento) i el seu detractor (Salvador Muñer). La majoria de les anotacions d'Aribau no són literals, encara que —com en ocasions anteriors— no fa cap aportació personal, sinó que en treu idees. Es tracta de reflexions morals i filosòfiques amb algunes incursions en la teologia, l'astrologia o la física, però obvia els aspectes polítics (excepte certs defectes dels titulars del poder) i s'aparta, en certa manera, del nucli temàtic del present treball, per la qual cosa no aprofundim gaire en aquesta obra: la veu del poble, la virtut i el vici,⁴² la riquesa i la fortuna, contes diversos... Apunta que l'autèntica noblesa s'adquireix pels fets, no per herència, i que «el verdadero arte de mandar es elegir ministros sabios y rectos, premiar méritos y castigar delitos, velar por los intereses públicos, y ser fiel en las promesas». Hi ha reflexions astrològiques (els dotze signes del zodíac —amb una minuciosa descripció de cadascun— i les «boberías» que els qui practiquen l'astrologia atribueixen als seus influxos, els sistemes dels principals astrònoms, els set planetes, la grandesa del sol, els eclipsis de sol i de lluna) i altres de molt diverses referents a la complexió de les persones, el dolç plaer de la lectura, la

40. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-2.

41. Es tracta de la tercera impressió: Saragossa, 1693.

42. «Cada mortal, decía Filón, tiene dos mujeres dentro del domicilio del alma: la una honesta, pero áspera y desabrida, que es la virtud. La otra impúdica, pero dulce, y amorosa y la delicia del mundo, que es el vicio. Este Sabio Judío pintó la primera toda asperezas, y el vicio todo dulzuras» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-2).

col·locació de l'univers entre els pols, el seny, el part de les dones, els anys climàtics o septenaris en les edats, la classificació de les llengües, la disputa entre les tres deïtats (bellesa, riquesa i saviesa), el rapte de les sabines, les modes,⁴³ els dubtes sobre la invenció de la impremta, els somnis segons el temperament de cadascun, i l'aparició i la procedència dels gitanos.⁴⁴ Entre totes aquestes reflexions, hi intercala alguns contes i rondalles. També hi trobem notes relatives a la creació de l'univers, als caràcters de l'home que incideixen en la manera de ser i sobre els quals Pitàgores examinava els estudiants abans de rebre'ls com a deixebles, i un intent de buscar els fonaments als privilegis històrics, a la prepotència i al domini de l'home sobre la dona per dret diví i humà.⁴⁵

El tercer dels quaderns, més escaritat que els anteriors, revesteix un contingut purament històric i es dedica íntegrament al *Resumen de la historia antigua y de los cuatro primeros reinos antes de la venida de Cristo y de lo que fueron los hombres en aquellos tiempos y lo que son en los presentes*.⁴⁶ Es tracta d'un repàs de la història de la humanitat amb tints morals i de l'evolució dels vicis i les

43. «Como las modas varían todos los días sucedió lo siguiente: un loco, que andaba desnudo por las calles con una pieza de paño al hombro; y cuando le preguntaban, ¿por qué no se vestía, ya que tenía paño? Respondía: Que esperaba ver en qué paraban las modas, porque no quería malograr el paño en un vestido que en poco tiempo, no le sirviese» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-2).

44. «Dice la presunción que la Chiromancia enseña a adivinar por las rayas de la mano, de la cual usa con mucha frecuencia una especie de vagabundos, que llaman gitanos. Estos embusteros aparecieron la primera vez en Alemania el año de 1417. Decían que eran de una provincia de Egipto y que tenían la penitencia de peregrinar siete años porque sus mayores habían apostatado de la fe, y negado el hospedaje a María cuando llegó fugitiva a su Región. Hurtan lo que pueden y viven casi sin ley y adivinan la buena ventura a quien se la pide» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-2).

45. Destaca els següents: *a)* «Que todo el género humano tuvo principio de un solo hombre que fue Adán, de cuya costilla fue también formada Eva; y esta prerrogativa parece que levanta de punto la condición del sexo masculino sobre el femenino [...]»; *b)* «San Pablo enseña a los de Éfeso que las mujeres estén sujetas a sus maridos y los reconozcan por dueños y cabeza»; *c)* «Que Dios se hizo hombre por nuestra Redención, eligiendo la naturaleza y forma de varón; de donde parece que se comprueba la mayor dignidad y perfección del hombre»; *d)* «Que Dios entregó a San Pedro las llaves de la Iglesia y le dio la potestad de consagrar el Santísimo Cuerpo y Sangre de Cristo, y no las dejó a su Esclarecida Madre [...]»; *e)* «Que la Jurisprudencia tiene determinado que el derecho de agnación o de familia se conserve con la línea masculina aventajándola al apellido y memoria de los ascendientes por línea femenina»; *f)* «Que Aristóteles, San Agustín, Santo Tomás y otros Filósofos escriben que la mujer es un animal imperfecto y que la naturaleza en el designio de la generación pretende producir varón y no hembra, aunque fuera de su intención resulte muchas veces lo contrario por debilidad u otro impedimento de la materia» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-2).

46. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3.

virtuts de l'home, que tampoc no reflecteix una projecció politicojurídica. Aribau utilitza com a font la «Senectud moral del hombre», que extreu del referit *Teatro anticrítico universal sobre las obras de Feijoo*, del qual fa un resum i reproduïx els principals paràgrafs gairebé de manera textual. La idea bàsica és que els costums dels homes es troben en clara decadència, que la virtut ha estat desplaçada pel vici, i la justícia, la veritat i la continència, per la cobdícia, l'engany, la usurpació i la tirania.⁴⁷ No obstant això, és difícil trobar en la història un moment en què realment hagin regnat les virtuts,⁴⁸ la qual cosa es demostra mitjançant episodis successius del text indicat⁴⁹ i demostratius de la maldat intrínseca de l'home, que Aribau recull. Es remunta als orígens, a l'episodi de Caïn i Abel,⁵⁰ al diluvi universal i la torre de Babel⁵¹ i a altres seqüències històriques, com ara la fundació de la monarquia de Babilònia i l'aparició del primer tirà,⁵² els capítols de la his-

47. «Comúnmente se asegura que están hoy en estado más deplorable las costumbres de los hombres. Celébrase el tiempo antiguo, y se abomina el presente: que entonces reinaba la virtud, ahora el vicio: que la justicia, la verdad, la continencia hicieron su papel en otros siglos; en cuyo lugar sucedieron para representaciones trágicas, la codicia, el engaño, la incontinencia, la usurpación, la tiranía, con todas las demás pestes del Orbe» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

48. «Quisiera saber qué siglos felices son esos en que reinaron las virtudes: búscolos en las historias, y no los encuentro. Muy semejante me parece el hombre de hoy al de ayer. No bien se perdió el estado de la inocencia, cuando se vio en su mayor altura la malicia» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

49. Creiem necessari insistir que reproduïm allò que va ser seleccionat per Aribau i, en qual-sevol cas, tal com ell ho va transcriure després de la lectura corresponent.

50. «¿Qué alevosía más feamente circunstanciada que la de Caïn con Abel? No menos entre ángeles que entre los hombres, fue el vicio gigante desde su nacimiento. ¿Cuándo se vio de tan feo semblante el Mundo como en aquel común estrago, en que solo se exceptuó una corta familia? Estaba el Orbe recién engendrado; y ya todo corrompido. Tan despótico dominaba el vicio, que no consentía, aún como peregrina, la virtud» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

51. «Vengó Dios tantos agravios con el diluvio universal; y volviendo a propagarse la desolada prosapia, luego conspiraron todos en aquella ambiciosa osadía de la Torre de Babel» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

52. «Fundóse entonces la Monarquía de Babilonia sobre la usurpación de Nemrod, haciendo tiranamente sujetos a los que nacieron libres y, después de muerto este primer tirano, empezó la idolatría, adorándole como a Deidad. Aun vivían Noé, y sus hijos, testigos del Diluvio, y, no obstante, aquel horrible espectáculo, volvían la cara al Ídolo, y la espalda a Dios. A la sombra de esta ceguera crecieron en breve tiempo a tal estatura los demás vicios, como dan testimonio las abominaciones de Sodoma, y de las otras cuatro Ciudades de la desdichada Pentápolis, que fueron reducidas a cenizas. Desde aquella remota antigüedad, hasta la guerra de Troya, apenas hay sino fábulas en los Escritores profanos y se conoce cuales serían los hombres cuando todos, excepto el pueblo de Israel, suponían delinquentes las mismas Deidades. Adúlteros a Júpiter, Marte, y Venus; ladrón a Mercurio; lascivos a Apolo y Pan» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

tòria sagrada,⁵³ els adoradors d'ídols,⁵⁴ la figura d'Herodes,⁵⁵ la guerra de Troia,⁵⁶ i la fundació i l'evolució de les monarquies dels assiris, els medes i els perses.⁵⁷ El repàs que fa de Grècia té major incidència jurídica, ja que refereix la llei de

53. «La Historia Sagrada, que es la única verdadera de aquellos tiempos, también nos muestra horribles escándalos: el enorme incesto de las hijas de Lot, la implacable ojeriza de Esaú con su hermano Jacob, la atroz perfidia de Simeón, y Leví con los habitadores de Sichén, la conspiración de los envidiosos hermanos contra el inocente José, con la circunstancia de ser cometidos todos estos insultos dentro de una misma familia, sobre la cual estaba Dios lloviendo bendiciones» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

54. «Luego que los descendientes de Jacob salen del cautiverio de Egipto, los vemos ingratos, rebeldes, contumaces e idólatras. Entre los enemigos del Pueblo de Israel se presenta la bárbara crueldad de Adonibezec, Rey de Jerusalén, que tenía debajo de su mesa setenta Reyezuelos, cortadas las extremidades de manos, y pies. Luego vemos a los Israelitas dando inciensos a los Ídolos Baal y Astarot. Castígalos Dios con nuevas servidumbres por espacio de ciento y diez años y muerto Gedeón, vuelven a dar sacrificios a Baal, sirviendo de preludio a la apostasía la detestable crueldad de Abimelech, hijo de Gedeón, que por ocupar el Reino mató setenta hermanos suyos. Por el mismo motivo Artajerjes Ocho, Rey de los Persas, degolló aún mayor número de hermanos, y parientes. En casa de David, con ser Santo, se vieron grandes desórdenes: su primer hijo Ammón, incestuoso con violencia; el segundo Absalón traidor, y fratricida; Adonías el tercero, sedicioso, que con sus yerros dieron mala vejez a su padre. Hasta Salomón, que fue tan colmado de beneficios del cielo, correspondió a Dios con torpezas, y sacrilegios. Muerto Salomón, se dividió el Pueblo Hebreo en dos Coronas, Israel y Judá. En aquella 19 Reyes mantuvieron la idolatría hasta que la destruyó Salmanasar. En ésta, de 20 Reyes que tuvo, cinco solos procuraron apartar a Judea de aquella genial demencia. Fue desolado primero Israel por los Asirios y después Judea por los Caldeos. Recobrose en parte aquella República. Gobernose por Pontífices, y Capitanes, hasta que Aristóbulo, que mató de hambre a su madre, tomó carácter de Rey. Sucedióle su mujer Salomé, y a ésta su hijo Hircano, que tuvo grandes guerras con su hermano menor y en este tiempo se apoderó de aquel Reino el Emperador Pompeyo» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

55. «Logró [...] el Cetro de Palestina Herodes Ascalonita, llamado el Grande, Príncipe alevoso, astuto, y cruel, que bañó toda la Judea de la sangre de inocentes, y su propio Palacio de la de su mujer, e hijos. Entonces se levantó la secta de los Judíos llamados Herodianos, que creían ser Herodes el prometido Mesías. Estos y los demás, conspiraron poco después en la muerte del verdadero Redentor: a que se consiguió, en pena de su obstinación, la ruina de Jerusalén, y la dispersión de toda la gente Judaica. Si en aquel pueblo, escogido de Dios, hubo tantos desórdenes desde su origen hasta su exterminio ¿Dónde, pues, está la soñada rectitud de los siglos pasados?» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

56. «Lo primero de que hablan las Historias profanas, es la guerra de Troya, y la fundación de las cuatro famosas Monarquías, porque todo lo que queda más allá, se mira a tan escasa luz, que apenas se distinguen las verdades de las fábulas. Dieron ocasión a aquella guerra el galanteo de un joven licencioso, y la condescendencia de una mujer fácil y hermosa que traía consigo juntas las gracias de Venus, y las furias de Marte» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

57. «La fundación de la Monarquía de los Asirios no tuvo otro principio que la violencia de Nemrod. Nino le amplificó sin otra justicia que una ambición desordenada. Semíramis, que se supone mujer de Nino, la extendió mucho más en tiempo de su viudez: mujer de grandes talentos, pero de igual ambición y torpeza. Diodoro Sículo refiere que a los galanes con quienes manchaba el lecho, quitaba luego la vida por no aventurar el secreto. Otros dicen que queriendo ser torpe con su

l'ostracisme, l'origen de la qual se situa en l'ambició desenfrenada de dominar, que no es va veure limitada per la cultura de les lletres. Sobre la base d'aquesta llei, es bandejava durant deu anys qualsevol ciutadà que sobresortís en riquesa o en estimació.⁵⁸ La màxima expressió dels vicis se situa a Roma,⁵⁹ des de l'episodi

propio hijo Ninias, éste irritado le quitó la vida. Los Medos, vasallos de los Asirios, sobre su rebelión fabricaron su Monarquía y Ciro, gran usurpador, transfirió después el Imperio a los Persas. Cambises, hijo de Ciro, fue tan ambicioso como su padre. Conquistó a Egipto; y acaso hubiera hecho lo mismo con toda la costa de África, si en aquellos vastos arenales, no hubiera sepultado el viento todo su Ejército. Sucedióle un Mago o Sabio que fingió ser un hermano de Cambises, a quien él había quitado la vida. Descubriose el engaño, y muerto éste, se convinieron los principales del Reino en que fuese Rey aquél cuyo caballo relinchase primero al salir el Sol; y un enviado de Darío, juntando el caballo a una yegua en el lugar señalado la noche antecedente, hizo que relinchase al punto que volvió al mismo sitio. Sucedió a Darío su hijo Jerjes a quien mató alevosamente Artabano, Capitán de sus Guardias, el cual luego ejecutó otra maldad, persuadiendo a Artajerjes, hijo del muerto, que su hermano Darío había sido homicida de su padre, y fue degollado este inocente; aunque después fue castigado el delincuente verdadero. Este Artajerjes Longimano fue buen Príncipe y floreció en tiempo de Esdras. Le sucedió Jerjes segundo que al año fue asesinado por su hermano Secundiano y éste no vivió en el trono más de siete meses: creo que le mató su hermano bastardo Darío Ocho, que le sucedió en el Reino. Siguióse Artajerjes Segundo en cuyo tiempo hubo grandes discordias entre Parisatis su madre, y Estatira su esposa que mató ocultamente Parisatis. Artajerjes tuvo tres hijos legítimos, y 112 bastardos. Y conspirando Darío, uno de los legítimos, con cincuenta ilegítimos contra su padre, fueron castigados y muertos con sus hijos, y mujeres y el resto lo extinguió su hijo Artajerjes tercero, por asegurar la Corona. A éste quitó la vida con veneno el poderoso Eunuco Bagoas, y juntamente a dos de sus hijos; y al tercero, llamado Arses, colocó en el Trono a quien también emponzoñó y dio la Corona a Darío Codomano, hijo de un hermano de Artajerjes. Entró en este tiempo Alejandro en el Asia, derrotó a Darío, y después alevosamente le quitó la vida Beso, vasallo suyo. Este fin tuvo aquel Imperio, donde no vimos sino crueldades, engaños y perfidias. Muerto Alejandro se dividieron las conquistas entre sus Capitanes, y ardiendo toda el Asia en guerras sobre cual había de quitar a los otros su porción, prevaleció el partido de Seluco Nicanor que dio principio al Reino de Siria, y duró hasta que lo conquistaron los Romanos» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

58. «La más fea obscenidad era tan trascendente en la Grecia, que se ejercitaba sin pena, y aun sin infamia. Muchachos ilustres se sujetaron sin vergüenza a este oprobio, y no faltaron Filósofos que les autorizaron con su patrocinio» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

59. «Los Romanos, por más que los celebren las plumas de tantos Escritores, no fueron otra cosa que unos ladrones públicos, enteramente corrompidos con los tres vicios, codicia, lujuria, y ambición. Contra todo derecho robaron a innumerables Naciones sus riquezas, y entre ellas la preciosa alhaja de la libertad. Algunos espíritus superficiales miran con abominación los robos pequeños y aplauden con admiración los hurtos grandes. Tienen por digno de horca al que roba al caminante y el que usurpa muchas provincias es celebrado por el clarín de la fama. Reconvenido un pirata por Alejandro, le respondió que él era llamado Pirata y delincuente, porque en un pequeño Bajel robaba a uno u otro navegante, más que si infestara los mares con una grande armada, sería celebrado por conquistador glorioso» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

de Ròmul i Rem,⁶⁰ passa pels seus successors⁶¹ i arriba fins a les guerres púniques,⁶² sense oblidar l'omnipresència de la luxúria⁶³ i sense que l'arribada del Redemptor millorés gaire les coses.⁶⁴

60. «Empecemos por el Rey Procas; que dejó por hijos a Numitor, y Amulio. El segundo usurpó la Corona al primero, matando un hijo varón que tenía, y haciendo Virgen Vestal a su hija Rea Silvia por quitarle la sucesión; aunque ésta frustró su ambición con una furtiva torpeza, con que parió de un parto a Rómulo, y Remo, los cuales mataron al Tirano Amulio, dando el Cetro a Numitor, y después Rómulo mató a Remo, por reinar sin competencia. Fundó a Roma este fratricida; y para poblarla, convocando a unas grandes fiestas, los pueblos vecinos, robaron los Romanos todas las doncellas Sabinas, para que comenzase con raptos aquella Ciudad que se había de engrandecer con robos. Mataron a Rómulo los Senadores mismos que él había establecido, haciendo creer al Pueblo que se había trasladado al Cielo para Deidad» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

61. «Siguióse por elección Numa Pompilio, astuto Político, que bajo el velo de la religión llenó de ritos y supersticiones los romanos con el pretexto de que todo se lo dictaba la Ninfa Egeria. Tulio Hostilio, tercer rey, fue hombre feroz, y guerrero: añadió a Roma muchas tierras con que la enriqueció especialmente con los despojos de Alba que redujo a cenizas. Anco Marcio, cuarto Rey, fue más justo, porque guerreó provocado, aunque defendiendo lo que usurparon sus antecesores. Tarquino Prisco, quinto Rey, añadió doce Pueblos y lo mataron dos hijos suyos, en cuya sazón se apoderó del Reino Servio Tulio, y su hija Tulia se casó con Tarquino el Soberbio, a quien movió que matase a su padre para subir al Trono. Tarquino empezó su Reinado con crueldades domésticas; y después pasó a los extraños. Sucedió el estupro de Lucrecia, que libró a Roma de aquel Tirano. Comenzó el gobierno Consular y se faltaba a la fe cuando lo pedía la ambición. Testimonio dan las horcas Caudinas, donde todo el Ejército Romano, expuesto al cuchillo de los Samnites, salió libre bajo la condición de una perpetua paz, lo que solo duró el tiempo que necesitó Roma para armar de nuevo el Ejército» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

62. «Dominada la Italia, vino la guerra púnica Primera; la Ligústica, Gálica, Ilírica, y Segunda Púnica; en que vencido Aníbal separó al Asia, África y Europa. Sólo los Numantinos detuvieron aquel ímpetu venciendo a Quinto Pompeyo y admitiendo la paz, que luego violaron los romanos, bajo la conducta de Hostilio Mancino, que siendo también vencido, volvieron los de Numancia a admitir la paz; y volvió Roma a faltar al pacto hasta que triunfó Numancia» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

63. «En cuanto a la lujuria no fueron mejores aquellos siglos que los presentes. Los lupanares son antiquísimos. Solón por ley los estableció en Atenas, para evitar adulterios. Entre los Babilonios, según Herodoto, eran las mujeres una vez en la vida, comunes a todos. Él mismo dice que los de Tracia daban a las doncellas libertad absoluta. Lo mismo refiere Varrón de los Ilíricos. ¡Cuán horrorizan las fiestas Bacanales, que pasaron de Egipto a Grecia, y a Roma! En Roma era permitido a las mujeres vulgarizar su cuerpo, con la previa diligencia de presentarse ante los Ediles; hasta que por haber usado de esta licencia la noble Vestilia, se negó esta maldad a los que descendiesen de algún Caballero Romano. ¿Qué diré del abominable comercio entre personas de un mismo sexo, tan común entre Griegos y Romanos? Pero apártese la pluma de lo que horroriza la memoria» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

64. «Con la venida del Redentor mudó algo de semblante el Mundo, pero esta felicidad no fue de mucha duración. S. Juan Crisóstomo, que floreció en el cuarto siglo, apenas halló en la gran Ciudad de Antioquía cien vecinos que viviesen bien. S. Agustín, que vivía al mismo tiempo, no nos

En el quart quadern s'inclouen una sèrie de notes d'una edició de l'any 1776 de la *Monarquía hebrea* de Vicenç Bacallar i Sanna, marquès de San Felipe.⁶⁵ Novament, es posa de manifest l'interès d'Aribau per la formació ètica i moral que ha de tenir un bon governant, atès que tria una obra clàssica de caràcter polític i moral la finalitat de la qual és adoctrinar els prínceps prenent com a base l'exemple que proporciona la història. Aribau agrupa els seus apunts en un apartat que denomina «Reglas morales, sentencias y ejemplos morales y sistema de los reyes en el gobierno» i, com en altres ocasions, utilitza epígrafs laterals per a classificar les diferents anotacions. Així, entre els temes que recull figuren «el feliz y el infeliz», on constata que és més difícil ser feliç que ser desgraciat, i «el hombre casado», on refereix els problemes que per a aquest representa la seva dona. Apunta, pel que fa a la relació entre el general i els soldats, que una de les més grans tiranies del poder és exposar la vida aliena al perill. Altres epígrafs tracten els jutges,⁶⁶ la creença en l'antiguitat,⁶⁷ la fortuna,⁶⁸ els pre-

muestra el Occidente más bien parado. S. Gregorio, que floreció en el sexto siglo, comparó toda la Iglesia, al Arca de Noé, en la cual hubo pocos hombres, y muchos brutos. ¿Dónde, pues, estáis, siglos envidiados? Los vicios, dice Séneca, siempre fueron unos, a reserva de algunos flujos y reflujos que suelen tener como las olas» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

65. Vicente BACALLAR y SANNA, *La monarquía hebrea*, 3a ed., vol. I, Madrid, Imprenta de D. Gabriel Ramírez, 1761, 2 vol., 470 p.; Vicente BACALLAR y SANNA, *La monarquía hebrea*, 3a ed., vol. II, Madrid, Oficina de D. Manuel Martín, 1771, 344 p. Hi ha una nova edició corregida i amb dues dissertacions del Rev. P. Agustín Calmet, benedictí, sobre les deu tribus d'Israel, la qual va ser impresa a Madrid l'any 1784 i consta de dos volums.

66. «Un Político llamó a la Judicatura Escuela de paciencia. La escritura sagrada llama Dioses a los Jueces, o por el sufrimiento, o por la veneración» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

67. «Crear siempre a la antigüedad, es una ciega veneración ultraje del entendimiento; despreciarla es una jactancia insolente de la juventud. Es aprobación servil la que alguna vez damos a nuestros mayores, pudieron errar como erramos: creer al anciano es cordura, creer a la antigüedad es peligro. Cual siglo sea el de más aciertos quedará siempre indefinido. Mas debemos saber que nuestros mayores porque es más dilatada la experiencia no supieron lo que sabemos y nos enseñaron cuanto supieron. Logramos el fruto de su trabajo en lo que aprendimos: lo que se adelantó más cultivado el ingenio, sin duda lo ignoraron; con que les queda la gloria de ser antes sabios, no más sabios» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

68. «Tiene varios y no entendidos giros la fortuna, por eso la llaman ciega y loca, y la sientan sobre una rueda los que no entienden que todo es providencia, para que no desesperen los infelices, y no se engrían los dichosos. Es antigua metamorfosis en el mando salir de los grillos al solio, y de este descender hasta el vil duro eslabón de una cadena. En las mudanzas de la suerte más tiene que esperar el desdichado, que temer el feliz, para que en ambos estados ande equivocado el bien con el mal» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

sents,⁶⁹ el govern de les dones,⁷⁰ la ira i l'ofensa,⁷¹ la vida,⁷² l'íngnat i la ingratitude,⁷³ i l'home dolent (incloent-hi el tirà, al qual dedica diversos paràgrafs).⁷⁴ Així mateix, refereix la pena, la clemència i la confiança, l'error, l'encert i l'escarment, la paraula i l'escrit, la felicitat i la desgràcia, la fama, el fet de conservar i el fet d'adquirir, l'amor als fills com a obligació imposada per la llei natural, el mal exemple, la veritat, l'obediència, la bellesa, l'enveja, la serietat de l'ànim, la dissimulació, la candidesa, el menyspreu per la mort, l'amor als valents, el servei i l'amor dels prínceps, la virtut i les seves prerrogatives, l'amic i l'amistat, la cautela, les riqueses, la vanitat, la gelosia del comandament que de-

69. «Pocos resisten a la traidora lisonja de los dones que admitidos obran insensiblemente Más fácil es echarlos de sí que del ánimo porque persuade como virtud el agradecimiento y con una noble máscara inclina al vicio y a la injusticia. Quien da, pretende y anticipa el precio de lo que quiere comprar, quien recibe abre las puertas de la esperanza que sola puede ser ofensa; muchos dan por vanidad; esos buscan un aire que envanece quieren coechar a la fama; alguna vez importa, las más es vicio de lo inmoderado del ánimo» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

70. «Natural es el dominio en la mano del varón, violento en el de la mujer. Tácito dijo que era monstruo la mujer que mandaba, porque queriendo ser lo que no es, deja de ser lo que debe. En el gobierno de la mujer se suele suplir la crueldad al valor. Para que todo sea riesgo en la mujer, hasta lo que saben lo es» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

71. «La ira reconcentrada prorrumpie más ejecutiva impaciente de la tardanza. Tarde olvida el que ofendió y nunca el ofendido; ese es amor propio no mal ordenado, porque la memoria del recibido agravio no es delito, antes puede dar materiales al merecimiento, olvidar la ofensa puede ser vileza de ánimo; vengarla no es heroico y lo prohíbe la ley como mal» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

72. «Si el deseo de vivir es culpa es problema; vivir poco es riesgo, vivir mucho es trabajo, vivir mucho para vivir más es atesorar lo no caduco; pero como tiene la vida en el aura que respira un sensible deleite desear vivir no es la mayor perfección sino es para padecer. Amar la vida es necesidad y es defecto, sacrificarla sin justicia es delito» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

73. «[...] Por eso se hallan tantos ingratos porque la obligación fastidia. El beneficio tiene de heroico la casi infalible consecuencia de la ingratitud, que tratada con desprecio es otra satisfacción del ánimo que favoreció para confundir. Si nos apartaran de lo benéfico los ingratos fuera hacer usuraria la beneficencia y buscando agradecidos bajar los quilates al heroísmo del hacer bien. El agradecido paga en lo que agradece y casi sepulta el beneficio: el ingrato le exalta porque le acuerda. Hallar ingratos no es dicha, pero es gloria, hallar agradecidos es encontrar quien compite en la virtud. La Patria es la más perversa en este vicio porque suele ser a los más altos beneficios ingrata solo porque el venenoso diente de la envidia mordió en la fama del que fue con ella generoso» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

74. «Es muy difícil haber buen Ministro de mal Príncipe. Un tirano hace muchos: lo que ejecuta por si solo es mucho menos de lo que ejecuta; las permisiones del tirano son la tiranía mayor»; «La tiranía tiene los principios suaves, los medios ásperos, los fines precipitosos» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

genera en enemistat irreconciliable, els pares com a delegats de Déu per a la formació de la prole, la dona, les mares i els fills, les virtuts de l'home públic i les de l'home privat, la formació de l'home en la seva infantesa i joventut, la saviesa o la glòria del món, la vida i la mort, la joventut i la vellesa i la imitació dels grans, la perpetuïtat de la sang i l'estirp, la manera d'obrar de la naturalesa, la glòria del món, el saber i l'arrel de la saviesa, les lletres i les armes, la tolerància, el temor, la rebel·lia, la imperfecció de la infelicitat humana, la inclinació pel mal, l'origen de les jerarquies, la fortalesa, el primer rellotge de sol, l'enigma, la malícia, el somni, el penediment, la infidelitat, els traïdors, el dubte, la vida i la memòria de l'impíu, l'afecte, la voluntat i l'enteniment, el laberint de la ment, el desordenat apetit de l'home, el discerniment de la vulgaritat, la plebs, la constància i el valor, el profeta Elies i la dona, l'ambició, l'infeliç, la creença i la mentida, la música, l'agraïment, el favor, la ignorància del temps, la fe pública i l'erudició.

Més interès jurídicopolític tenen els epígrafs sobre la pau i la guerra,⁷⁵ els prínceps,⁷⁶ el delictes i el càstig,⁷⁷ la cort,⁷⁸ l'obligació del príncep,⁷⁹ l'imperi,⁸⁰ el

75. «Más deben los Príncipes al afán de la guerra, que a los ocios de la paz: áquella dilata el nombre; ésta le ciñe: Solo a un Octaviano hizo gloriosa la paz, porque siguió a la mas dilatada guerra» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

76. «Los Príncipes solo crecen con la gloria de sus hazañas: sin esto nada dista de cuna el Trono: su empleo de ser como su oficio soberana su idea como su grandeza y estas proporciones son los materiales con que construye el templo de su veneración Tener ocasión en que lucir es dicha: acreditarse en la ocasión ya no es de la jurisdicción de la fortuna, sino de la mano: ser infeliz porque no hubo ocasión de dichoso es compasión: perderse en la felicidad no es disculpable» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

77. «Mayor trofeo es impedir el delito que castigarlo; mayor primor es hacer temer al amago que al golpe porque queda más airoso el respeto al atrevimiento que al atrevido» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4)

78. «Brillan las Cortes de los Príncipes con la gala, la superfluidad y la pompa: allí tiene la envidia, la traición, la avaricia y el engaño, su trono; y como de todo se hace política o razón de Estado, no se conocen, emboza los vicios o la adulación o el miedo y en la precisa confusión de negocios y dependientes degenera en abominables culpas o permitidas del descuido alentadas del ejemplo» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

79. «Debe el Príncipe buscar al súbdito: debe inquirir y castigar, la demasiada grandeza ha hecho desprecio de esta obligación que delegada en otros ignoramos qué cargo le queda al Príncipe aun después de haber comunicado su autoridad para el gobierno» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

80. «El Imperio no es siempre lo mejor aunque es lo más brillante. El Solio que tanto resplandece está rodeado de riesgos y cuidados y de una pesada cadena de obligaciones: si le entiende el que le ocupa, no es tan feliz como parece, si no le entiende gozará simplemente de una felicidad con que hará infelices súbditos y le nacerán tantos riesgos del descuido, cuantas inquietudes le traerá el cuidado» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

secret com a ànima del que governa, la unció de reis,⁸¹ el fet de regnar,⁸² el rei governant,⁸³ el rei, la submissió d'aquest a la llei i el seu poder per a derogar les normes,⁸⁴ els perills de censurar els reis, els problemes que planteja l'existència de dos monarques,⁸⁵ la dignitat i l'honra dels imperis i els prínceps com a element inseparable de la seva sobirania, la traïció i la fidelitat en la relació dels monarques amb els seus vassalls, l'alabança del príncep com a major vanitat dels súbdits, la rebel·lió i la violació del jurament de fidelitat, la necessària saviesa del príncep,⁸⁶ els riscos en un govern,⁸⁷ la necessitat del príncep de demanar

81. «Era antigua ceremonia el ungir los Reyes: ya la usaban los Gentiles, explicaba el óleo la benignidad y misericordia con que debe hacer justicia el Príncipe: esto era consagrarle e introducirle al Sacerdocio para que tuviese esa razón más la veneración del súbdito y esa obligación más el Rey» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

82. «Solo el que gobierna bien reina: el tirano manda no gobierna. Cuando manda la razón se manda bien, cuando manda la voluntad se sirve a su sin razón. Entonces cree el Príncipe ser Rey y es esclavo porque perdió sobre sí mismo el más inmediato y más justo dominio» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

83. «Quiere un Rey gobernar solo y sin consejero y pierde el Reino. Los Consejeros prudentes y celosos le hacen feliz: no hay quien sin ellos pueda gobernar una Monarquía, el Príncipe que lo presume será el menos hábil para ello porque ya en su mal regulada vanidad descubre tanta satisfacción propia que le manifiesta soberbio: pertenece al Rey resolver pero no sin escuchar: gobernar sin consejeros y gobernar ellos es desorden» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

84. «Jura el vasallo fidelidad y obediencia, el Rey justicia, y observancia de las leyes: la obligación es igual, el poder la deroga, pero es en ese caso tirano el Príncipe. Cuáles son las leyes que puede por sí derogar, es cuestión peligrosa y prolija. De las fundamentales del Reino, ninguna, sin los pueblos. Fueros puede quitar por castigo, no Leyes. Aquéllos son privilegio, que le puede desmerecer el delito: éstas son norma y regla para el gobierno» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

85. «Mandar dos Reyes es la última desgracia de los Reinos despedazar la púrpura; y en discordia interna de los ánimos dar lugar a que con el ejemplo de muchos se autorice la traición, la insolencia y el perjurio: nunca más ultrajada la Majestad porque mendiga obsequios nunca más licencioso e impertinente el vasallaje porque se considera voluntario. Saber el malo que ha de hacer mérito de serlo es la mejor ocasión al precipicio. Tener pronto el refugio de otro Príncipe alienta a la infidelidad y al engaño. De dos Reyes es preciso que hay uno tirano, a quien le sirva de razón su poder [...]. Dos Reyes en un Reino mandan más y gobiernan menos: acobardada la justicia no obra libre» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

86. «Algunos creen superflua para la dicha, la sabiduría. Este error es vulgar en los Palacios de los Príncipes más poderosos donde desprecia las ciencias la arrogancia del ánimo como inútiles para la felicidad creyendo que el constitutivo de ella es solo el poder. Más puede el Príncipe sabio que el necio porque aquél es dos veces Príncipe, éste ninguna. En el ignorante ha de ser desorden el imperio o vileza la servidumbre al ajeno dictamen. Entienda el Príncipe para qué ha nacido y buscará en su aplicación los medios para serlo» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

87. «Es la ruina del gobierno lo ciego e inconsiderado de las deliberaciones: ayudada la reflexión es la madre de los aciertos: los que suceden no pensados no se deben a la prudencia sino al

consell, els reis nens i els reis homes ja formats,⁸⁸ les dones dels reis i l'influx que exerceixen sobre aquests, les conquestes dels regnes, els consellers dels reis,⁸⁹ les dificultats del govern, la part més difícil del qual és fer-se obeir, la repressió del príncep,⁹⁰ els premis i càstigs concedits pel rei,⁹¹ la humilitat com a principal virtut del rei, la gravetat de les culpes del rei,⁹² la justícia,⁹³ les màximes de govern,

acaso: la que llamamos madurez no es ciencia de instantes. Aunque la felicidad del entendimiento ofrezca pronto el acierto se debe fiar más del tiempo y de la consideración. Tenga la prudencia dadas en el Príncipe que nada de repente produce la naturaleza» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

88. «Los Reinos heredados por Reyes niños, tienen aventurada la quietud: los heredados por hombres ya perfectos son seguro contexto del sucesivo lustre. El que puede observar antes de suceder pasó por la mejor escuela: el que ya vio los daños, premedita los remedios: quien los ignora no los huye» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

89. «Los buenos Consejeros son la salud del Príncipe: nada se ha de tratar con más delicadeza que esta materia. Elegir los no conocidos es ceguedad, despreciar los aprobados por buenos es otra [...]. Ha de procurar el Rey aun después de conocidos por buenos volverlos a conocer en otro examen separado. Tenía tanto conocimiento de los hombres de Estado Carlos II de España, que mandando se le trajesen los votos distintos en la materia de que se trataba, conocía por los dictámenes el autor de cada uno» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

90. «El reprender al Príncipe es delicado, plausible y para ello es necesaria la libertad Evangélica: si la tiñe la vanidad haciendo de ella pompa es criminal afectación. No se puede definir el modo: el que amonesta por oficio sabe de sí lo que no se puede entender por sus palabras [...]. El Príncipe sabio si se ofende la verdad se hace reo [...]. El que reprende al Rey con la doctrina evangélica no habla con la Majestad sino con el hombre: éste si es malo debe conocer su interior vileza» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

91. «Nada autoriza más al Príncipe que la justicia, mas si es contra los Magnates de su Imperio teme el humilde cuando ve víctima del justo rigor al soberbio y amedrenta al vulgo ver rendido a la pena al que de ella le creía eximido su arrogancia. El Rey ha de distinguir grados en sus súbditos cuando honra pero no cuando castiga. Debe perdonar menos al noble que al plebeyo porque aquél está más vecino a una pernicioso insolencia. Sufrir desacatos del vasallo porque es varón principal es enseñar a delinquir con riesgo de la veneración y la obediencia que son los polos del dominio» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

92. «Las culpas de los Reyes son más graves que ellas mismas si se considerasen en un hombre privado. El que debe dar ejemplo por autoridad o por su oficio añade a su pecado consecuencias que le hacen mayor porque no solo induce pero parece que ordena delinquir. Este cargo que a tanta circunspección precisa debe gravar el cuidado para evitar el escándalo no se aconseja la hipocresía [...]» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

93. «El Príncipe que no es justo es tirano. La justicia es uno de sus atributos principales: derivase por la luz de la razón al ánimo del hombre. Debe estar en él como razón y como precepto, si de ella se desvía se aparta tanto de Dios que toca en el otro extremo» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

el rei i els seus enemics, la corona i la raó d'estat,⁹⁴ l'exaltació del plebeu i la del noble, la guerra civil,⁹⁵ el domini de l'exèrcit com a causa del descrèdit de les nacions, la relació del rei amb el seu poble, i els canvis de govern⁹⁶ i la seva vinculació directa amb la destrucció dels imperis.⁹⁷

94. «Maquiavelo dejó escrito que era la Corona espléndida disculpa de la mayor traición y que para ella era lícita la tiranía. Aspirar al bien por la infame senda del mal es sacar el objeto de la alta prerrogativa de ser bien. La razón de Estado que deja de ser moral no será razón» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

95. «La guerra civil es un interés no público sino particular de cada individuo, por eso es tan feroz [...]. En las disensiones civiles se pelea con desesperación porque cada uno combate por la propia seguridad» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

96. «Son las mutaciones de gobierno riesgo de las pasadas providencias, las más veces ruina. Esa variedad de teatro esperan ambiciosos o infelices. A cada uno le parece que empieza a vivir cuando empieza de nuevo a obedecer y mientras llega el desengaño (que en las Cortes no madrega) nace o se fomenta en todos una esperanza que no hace burla del deseo antes que haya fomentado mil desvaríos. Esa es la era de las osadías y la en que los opresos meditan sacudir el pesado yugo que padecen» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

97. «Una evidente señal de la destrucción de los Imperios es mudar frecuentemente de dueño. Todo se altera en el gobierno con la muerte del Príncipe: múdanse los dictámenes y el sistema, ejecutanse las venganzas y en recíprocos odios, descaeciendo de la autoridad los favorecidos del que murió la usurpan otros, cuya primera satisfacción es invertir el orden que hallan. Los más de los Ministros gobiernan más los propios intereses que el de su dueño: si la máxima no es adecuada a su conservación la desechan como perniciosa. Creen menoscabar su entendimiento siguiendo los dictámenes del pasado gobierno y la primera jactancia de su autoridad es establecerle a su modo Para formar partido, deponen los ancianos y crean nuevos Ministros o empleados subalternos: procuran con pretexto de enmendar los pasados errores poner en planta otras ideas a cuya perfección no aspiran si no a destruir las pasadas. El Ministro que usando del favor de su Soberano manda absoluto, gloriándose restaurador de la Monarquía la destruye porque la mejor planta y disposición es preciso que con delicadeza y prudencia deshaga la antigua; siendo tan peligroso edificar sobre ruinas que si con tiento no se tratan se desploma el edificio» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

RECENSIONS

DICCIONARIO CRÍTICO DE JURISTAS ESPAÑOLES, PORTUGUESES Y LATINOAMERICANOS (HISPÁNICOS, BRASILEÑOS, QUEBEQUENSES Y RESTANTES FRANCÓFONOS), VOL. II [M-Z], TOM I [M-VA], DE MANUEL J. PELÁEZ¹

Donem la benvinguda al volum II del tom 1 de la col·lecció del diccionari crític de juristes espanyols, portuguesos i llatinoamericans (hispanics, brasilers, del Québec i restants francòfons). El 2008 està prevista l'aparició del tercer tom i el 2011, la del quart, que és possible que es divideixi en dues parts, ja que el propòsit és arribar als 4.003 juristes. De moment, el volum que comentem conté 695 juristes, els noms dels quals van des de la lletra *M* fins a les lletres *Va*. No s'entén gaire bé que aquest volum hagi de deternir-se en les lletres *Va*, i no simplement en les lletres *T* o *S*. L'atenció que es presta als juristes catalans és important: es tracta del grup nacional més significatiu, superior al nombre de quebequesos, portuguesos, valencians (dels quals s'ha ocupat amb una atenció significativa, pel que fa als de totes les centúries, el professor Vicente Graullera Sanz) i xilens que es recullen en el tom. En concret, els catalans la semblança dels quals es reproduïx aquí són: Joan Maler [n. 1486] (Manuel J. Peláez), Josep [Joan Joaquim] Maluquer de Tirrell [1833-1915] (Josep Maria Mas Solench i Manuel J. Peláez), Joan Maluquer Viladot [1856-1940] (Manuel J. Peláez i Josep Maria Mas Solench), Francesc d'Assís [Antoni Andreu Avel·lí] Manich Illa [n. 1897] (Manuel J. Peláez), Jaume [Maria] Mans Puigarnau [1905-1983, jurista molt important que també constava dins l'obra de Rafael Domingo (ed.) *Juristas universales* i la semblança del qual sortirà publicada al diccionari biogràfic espanyol de la Real Academia de la Historia] (Manuel J. Peláez), Josep Maria Maranges de Diago [1837-1872] (José Calvo González), Jaume de Marquilles [1368-1451] (Anicet Masferrer), Ramon Martí d'Eixalà [1807-1857] (Manuel J. Peláez i Josep Maria Mas Solench), Josep Joan Martí Miralles [1867-1949] (Manuel J. Peláez), Francesc Martí Viladamor [1616-1689] (Manuel J. Peláez), Antoni Martínez de Pons [1713-c. 1785, manresa que va ésser rector del Col·legi d'Espanya a Bolonya] (Manuel J. Peláez), Antoni [Joan Onofre] Martínez Domingo [1867-1942] (Manuel J. Peláez), Josep Maria Mas Solench [1925-2005] (Josep Serrano Daura), Francesc de Paula Maspons Anglasesell [1872-1966] (Manuel J. Peláez), Francesc de Sales Maspons Labrós [1840-1901] (Josep Maria Mas Solench i Manuel J. Peláez), Marià Maspons Labrós [1840-1885] (Josep Maria Mas Solench i Manuel J. Peláez), Tomàs Mieres Mieres [1400-1474] (Isa-

1. Barcelona i Saragossa, Universidad de Málaga, 2006, 680 p.

bel Sánchez de Movellán Torrent), Joan [Pere] Moles Ormella [1871-1943] (Josep Maria Mas Solench i Manuel J. Peláez), Ernest Moliné Brassés [1868-1940] (Josep Maria Mas Solench i Manuel J. Peláez), Joan [Emili Jaume] Mòn Bascós [1868-1919] (Josep Maria Mas Solench), Joan [Salvador Josep] Mòn Pascual [1892-1979] (Josep Maria Mas Solench i Manuel J. Peláez), Jaume de Montjuïc [† 1321] (Anicet Masferrer), Ròmul Moragas Droz de Buisset [1836-1886] (Josep Maria Mas Solench), Joaquim [Salvador Isidre] Nicolau Bujons [1846-1910] (Manuel J. Peláez), Lluís [Gonçaga Felip Josep Maria] Nicolau d'Olwer [1888-1961] (Manuel J. Peláez), Raimon Noguera de Guzmán [1897-1990] (Manuel J. Peláez), Carles [Ignasi Ramon] Obiols Taberner [1902-1982] (Josep Maria Mas Solench), Benvingut Oliver Estellés [1836-1912] (Vicente Graullera Sanz i Josep Maria Mas Solench), Álvaro d'Ors Pérez-Peix [1915-2004] (Alejandro Guzmán Brito), Eugeni d'Ors Rovira [*Xènius*] [1881-1954] (José Calvo González), Pere Pagès [Petrus Pagensis] [segles XVIII i XIX] (Jaume Ribalta Haro), Joan Josep Palet Barba [1872-1953] (Manuel J. Peláez), Miquel Joan Pallarés [segle XVII] (Jaume Ribalta Haro), Ildefons [Joaquim Joan] Par Pérez [o Peres] [1826-1894] (Josep Maria Mas Solench i Manuel J. Peláez), Cosme Parpal Marquès [1878-1923] (Manuel J. Peláez), Antoni Pedrol Rius [1910-1992] (Manuel J. Peláez), Josep Pella Forgas [1852-1919] (Josep Maria Mas Solench), sant Ramon de Penyafort [Raymundus de Pennaforte] [c. 1185-1275] (Josep Maria Mas Solench), Pere Joan Perera Blasco [Petrus Ioannes Perera et Blasco] [segle XVIII] (Jaume Ribalta Haro), Joan Josep Permanyer Ayats [1848-1919] (Manuel J. Peláez), Francesc de Sales [Josep Joaquim] Permanyer Tuyet [1817-1864] (Patricia Zambrana Moral), Francesc Pi Margall [1824-1901] (María Salazar Revuelta), Josep Maria [Carles] Pi Suñer [o Sunyer] [1889-1984] (Manuel J. Peláez), Josep Pla Casadevall [1897-1981] (Manuel J. Peláez i Josep Maria Tarragona), Magí Pla Soler [1826-1907] (Josep Maria Mas Solench i Manuel J. Peláez), Josep Maria [Antoni Ramon] Planas Casals [1846-1923] (Josep Maria Mas Solench i Manuel J. Peláez), Ponç de Lleida [segles XII-XIII] (María Francisca Gámez Montalvo), Josep Maria [Leandre Pere] de Porcioles Colomer [1904-1993] (Josep Maria Mas Solench), Enric [Albert Miquel] Prat de la Riba Sarrà [1870-1917] (Manuel J. Peláez i Josep Maria Tarragona), Josep Puig Brutau [1909-2003] (Manuel J. Peláez), Pau Puig Llòzer [1804-1859] (Josep Maria Mas Solench), Pere Puigmarí Funes [† 1634] (Manuel J. Peláez), Francesc Puignau [segle XVII] (Manuel J. Peláez), Frederic Rahola Trèmols [1858-1919] (Manuel J. Peláez), Manuel Reventós Bordoy [1888-1942] (María Encarnación Gómez Rojo), Joan Reventós Carner [1927-2004] (María Encarnación Gómez Rojo), Joaquim Rey Esteve [1775-1850] (Josep Maria Mas Solench), Estanislau Reynals Rabassa [1822-1876] (Josep Maria Mas Solench), Acaci Antoni de Ripoll [Acacius Antonius de Ripoll] [n. c. 1577]

(Jaume Ribalta Haro), Vicens Rius Roca [1802-1867] (Josep Maria Mas Solench i Manuel J. Peláez), Francesc de Paula Rius Taulet (1833-1890) (Josep Maria Mas Solench), Ramon Maria Roca Sastre [1899-1979, també jurista universal] (Josep Maria Mas Solench i Manuel J. Peláez), Frederic Roda Ventura [1898-1967] (Josep Maria Mas Solench), Ramon Roig Rey [1793-1861] (Josep Maria Mas Solench), Francesc Roma [† c. 1378] (Manuel J. Peláez), Francesc de Paula [Marià Tomàs d'Aquino] Romaní de Puigdangolas [1831-1904] (Josep Maria Mas Solench i Manuel J. Peláez), Antoni Ros [segle XVI] (Manuel J. Peláez), Josep Rovira Armengol [1903-1971] (Manuel J. Peláez), Antoni Rovira Virgili [1882-1949] (Manuel J. Peláez), Emili Sagué Olivet [1865-1941] (Josep Maria Mas Solench), Victori Santamaria Tous [1850-1917] (Manuel J. Peláez), Joan Sardà Dexeus [1910-1995] (María Encarnación Gómez Rojo i Manuel J. Peláez), Lluís [Gonçaga Maria Josep Ramon] Serrahima Camín [1870-1952] (Josep Maria Mas Solench i Manuel J. Peláez), Maurici Serrahima Palà [1834-1904] (Josep Maria Mas Solench), Antonio María Simarro Puig [1896-1969] (Josep Maria Mas Solench), Santiago Sobrequés Vidal [1911-1973] (Manuel J. Peláez), Joan de Socarrats [segle XV] (Manuel J. Peláez), Joan Sol Ortega [1849-1913] (Josep Maria Mas Solench), Josep Sol Paradís [1816-1855] (Josep Maria Mas Solench), Francesc Solsona [n. c. 1520] (Jaume Ribalta Haro), Josep Torras Bages [1846-1916] (Josep Maria Tarragona i Manuel J. Peláez), Josep Maria Trias de Bes [1890-1965] (Manuel J. Peláez), Joan de Déu [Josep Maria Frederic] Trias Giró [1859-1914] (Manuel J. Peláez), Bonaventura Tristany Bofill Benac [† 1714] (Anicet Masferrer), Francesc Xavier Ugarte Pagès [1852-1919] (Jean-Louis Hague Roma), Domingo [Antonio Ramón] Valls Castillo [1837-1885] (Manuel J. Peláez), Joaquim [Sebastià Esteve] Valls Pallerola [1865-1935] (Manuel J. Peláez), Isidre [Esteve Rudesindi] Valls Pascual [1822-1877] (Manuel J. Peláez), Josep [Esteve Sebastià] Valls Pascual [n. 1820] (Manuel J. Peláez), Ferran [Joan Salvador] Valls Taberner [1888-1942] (Manuel J. Peláez), Lluís Valls-Taberner Arnó [1926-2006] (Miguel Ángel Prieto Martín i Manuel J. Peláez), Isidre Valls Vilaseca [1785-c. 1856] (Manuel J. Peláez), Guillem de Vallseca [c. 1350-1413] (Anicet Masferrer) i Jaume de Vallseca [segle XIV] (Anicet Masferrer).

Com pot detectar-se fàcilment, els autors dels juristes catalans són: l'editor i coordinador de l'obra, Manuel J. Peláez, que és catedràtic d'Història del Dret de la Universitat de Màlaga; el tristament desaparegut Josep Maria Mas Solench, la semblança del qual ha estat incorporada al diccionari per Josep Serrano Daura, autor també d'altres semblances i que actualment és professor d'Història del Dret a la Facultat de Dret de la Universitat Internacional de Catalunya; María Salazar, catedràtica de Dret Romà de la Universitat de Jaén; Miguel Ángel Prieto Martín, llavors cap del Servei de Presidència del Banco Popular Español; Pa-

tricia Zambrana Moral, professora titular d'Història del Dret de la Universitat de Màlaga; Anicet Masferrer, professor titular d'Història del Dret de la Universitat Literària de València; Jaume Ribalta Haro, professor agregat d'Història del Dret de la Universitat de Lleida; María Encarnación Gómez Rojo, professora titular d'Història del Dret de la Universitat de Màlaga; Jean-Louis Hague Roma, doctor en Dret i en Filosofia i Lletres; José Calvo González, professor titular de Filosofia del Dret de la Universitat de Màlaga; María Isabel Sánchez de Move llán i Torent, doctora en Dret, i María Francisca Gámez Montalvo, professora titular d'Història del Dret de la Universitat de Granada.

La nota significativa d'aquest volum segon és la incorporació d'una sèrie nombrosa de professors estrangers que no s'han ocupat dels juristes catalans, sinó d'altres homes de lleis estrangers. El nombre de col·laboradors d'aquest diccionari crític que són professors d'universitats de Xile, el Canadà, França, l'Argentina i els Estats Units, s'ha incrementat notablement en el tom 1 del volum II en relació amb el volum I.

És previsible que en els toms 2 i 3 del volum II apareguin, el 2008 i el 2011, les semblances d'almenys un centenar i mig més de juristes catalans.

María Encarnación Gómez Rojo
Universitat de Màlaga

**QUAN ELS VESCOMTES DE BARCELONA EREN: HISTÒRIA,
CRÒNICA I DOCUMENTS D'UNA FAMÍLIA CATALANA DELS
SEGLES X, XI I XII, DE JOSÉ ENRIQUE RUIZ-DOMÈNEC¹**

Aquest llibre tracta de la història de la família dels vescomtes de Barcelona, els senyors del castell de la Guàrdia de Montserrat, segons la documentació dels segles X, XI i XII. Ruiz-Domènec presenta aquest llibre amb l'objectiu de donar a conèixer aquesta família que va tenir un protagonisme que ell defineix com a decisiu en la construcció de Catalunya. Aquesta obra és fruit d'una recerca iniciada fa molts anys i després llargament interrompuda, com ens explica l'autor.

Ruiz-Domènec reuneix aquí un corpus documental procedent de fons d'institucions religioses i laiques relacionades amb els vescomtes, a partir dels quals estudia alguns aspectes de la seva vida i la seva història. I ho fa, com diu, distingint quatre grans períodes: el primer, «Gènesi», va de l'any 954 a l'any 991;

1. Barcelona, Fundació Noguera, 2006, col·l. «Textos i Documents», núm. 39, 505 p.

el segon, que es titula «Emergència», va de l'any 991 a l'any 1062; el tercer, «Història», va de l'any 1062 a l'any 1127, i el quart, «Llegenda», va de l'any 1127 a l'any 1207.

L'obra es divideix en divuit capítols repartits en aquestes quatre grans parts i conté un apèndix documental a la part final.

1. En la primera part, els capítols 1, 2, 3 i 4 s'ocupen de la gènesi de la família i de la seva relació amb el comte de Barcelona i amb l'Església.

En el primer capítol, Ruiz-Domènec es refereix a Guitard, senyor d'unes terres al sud del comtat de Barcelona i el qual tenia el títol de vescomte. Membre d'un clan de guerrers, inaugurà aquest llinatge vescomtal i posseí una gran fortuna patrimonial, amb terres que anà cedint a diferents grups de pagesos nous pobladors. Guitard, vinculat als comtes de Barcelona, exercí d'ambaixador d'aquests davant el califa de Còrdova els anys 971 i 976 per tal d'assolir un tractat de pau que es volia durador (cosa que finalment no pogué ser, segurament a causa de la mort imprevista del califa al-Hakam II).

Es parla també de Gerberga, esposa de Guitard i membre d'un antic llinatge que conferia al seu marit la *nobilitas* de la qual ell mancava. Germana de l'emperador Otó I i mare de tres fills de Guitard, aconseguí casar-ne dos amb dues filles de Borrell II de Barcelona, amb la qual cosa segellà una aliança entre ambdues famílies.

Governador de Barcelona, Guitard millorà el seu casal a la ciutat, la qual concebé com un poderós centre econòmic, com afirma Ruiz-Domènec, a partir del seu desenvolupament urbà. Morí l'any 983 (o el 984) i la seva esposa, que el sobrevisqué uns anys, promogué la reconstrucció de Santa Cecília de Montserrat i afavorí el monestir de Sant Cugat del Vallès amb la donació d'uns alous del castell de Claramunt.

A Guitard, el succeí Udaldar. Aquest patí l'atac d'Almansor, l'any 985, contra els seus castells de frontera, i el qual finalment amenaçà, assetjà i saquejà Barcelona. No es destruï la ciutat, però el vescomte i altres ciutadans foren duts captius a Còrdova.

En l'absència del vescomte, el succeí el seu germà, Geribert, casat amb Ermengarda, la filla gran de Borrell II de Barcelona. Ell endegà i dirigí la reconstrucció de Barcelona.

2. Del capítol 5 al capítol 11, l'autor s'ocupa de la història i l'evolució de la família entre els anys 991 i 1062.

El nostre autor comença explicant el retorn del vescomte Udaldar després d'uns anys de captiveri a Còrdova. S'iniciava una nova època en la vida de la fa-

mília vescomtal, i també per a la ciutat de Barcelona. Fou el moment de la seva emergència, que és com es titula el capítol. Udaldard fou l'heroi de la resistència cristiana a la invasió musulmana. I això fou l'any 990, cinc anys després de la desfeta a mans d'Almansor.

Casat amb Riquilda, germana del nou comte Ramon Borrell, Udaldard esdevingué el cap d'una família molt rica i poderosa, amb milers d'hectàrees de terra i centenars de serfs.

Entre el final del segle X i la primeria del segle XI fou una època, d'altra banda, de certa expansió econòmica, amb molt diner circulant. Abundaven les transaccions immobiliàries com a mitjà d'inversió econòmica, sobretot en terres de cultiu. El mateix Udaldard ens dóna un exemple d'aquest fet: a principis del segle XI ja era al terme de Provençals (com altres famílies i ciutadans barcelonesos) adquirint terres per a la seva explotació agrícola.

També fou el moment de la venjança contra els musulmans de Còrdova. Foren els germans fills del comte, Ramon i Ermengol, i Adalbert, fill del vescomte Guitard, qui dugueren a terme una nova expedició militar contra Còrdova. Però Adalbert morí en el combat: una mort heroica que, segons Ruiz-Domènec, legitimà socialment i políticament la superioritat de la família vescomtal.

Malgrat tot, ben aviat aquest ordre polític establert en virtut de l'aliança entre el comte i el vescomte de Barcelona vacil·là: l'Església, els bisbes i els monjos elaboraren una nova doctrina del bé públic, contrària a la fixada pels guerrers cavallers i els camperols quan dominaven aquella societat. El moment coincidí també amb la maduresa política de l'abat Oliba, bisbe de Vic. Ell promogué una nova cultura de la pau, que contraposà a la de la guerra dels cavallers i els camperols. Però concebé la pau com un bé propi de la comunitat que el sobirà estava obligat a assolir i assegurar.

En aquest procés de transformació política i social, les assemblees de pau i treva de Déu assumiren també certes funcions legislatives. Precisament, l'abat Oliba reclamà la vigència de la legislació carolíngia atorgada segles enrere per Carlemany i els seus successors. I, al mateix temps, es reconegué que aquella legislació era insuficient: precisament en aquest punt, les assemblees de pau i treva eclesiàstiques i els mateixos tribunals dels bisbes procuraren també omplir les llacunes jurídiques del sistema jurídic nacional.

Al cap i a la fi no feren altra cosa que reconèixer el comte de Barcelona com a sobirà independent dels reis Capets i de l'emperador saxó.

D'altra banda, la comtessa Ermessenda donà suport als nous corrents, i suport i ajut als eclesiàstics i a l'abat Oliba. D'això es derivaren greus conseqüències pel que fa a les relacions entre les dues famílies, comtal i vescomtal, tradicionalment relacionades íntimament.

En aquesta segona part, Ruiz-Domènec continua parlant de determinats personatges, influents, vinculats a la família vescomtal: Adelaida, esposa del vicari de Sant Martí Sarroca, i les germanes Ermengarda i Riquilda, filles del comte Borrell II de Barcelona i casades amb dos germans fills del vescomte Guitard, com ja hem vist.

Mereix una menció particular Guislabert, vescomte i bisbe, fill gran d'Udalard i de Riquilda, però que malgrat això fou destinat a l'Església (tot i que tenia algun fill, que reconegué). Fou ell qui acceptà les noves idees procedents de les assemblees de pau i treva de Déu, i començà la seva ràpida carrera cap a la mitra episcopal de Barcelona, que aconseguí el 1035.

Guislabert donà tot el seu suport i ajut a la millora i el desenvolupament de la ciutat de Barcelona, però també volgué incrementar el patrimoni familiar (un projecte era la plantació de vinya al turó de Monterols).

Un personatge destacat de la família vescomtal fou Mir Geribert (nascut l'any 991), fill d'Ermengarda i de Geribert, fill segon de Guitard. Mir va combatre el projecte polític d'Oliba i la comtessa Ermessenda. I se'l coneixia com a príncep d'Olèrdola. Va viure al palau comtal amb el seu oncle, el comte Ramon Borrell. Mir representava el millor d'una nissaga de cavallers guerrers, per això va arribar a enfrontar-se amb el seu cosí, el vescomte Guislabert.

El 1033 es produí una nova invasió musulmana, ara a les terres del sud del Llobregat. Això obligà el comte Berenguer Ramon I de Barcelona a establir una nova aliança amb els cavallers i els camperols per a la defensa de la terra, al marge de la comtessa Ermessenda, la seva mare, i dels eclesiàstics. Per això els monjos de Ripoll (seguidors d'Oliba), en la *Gesta Comitum*, assenyalaren que no va ser un bon comte, sinó el més inferior de la seva família.

Mir Geribert representava l'esperit guerrer, cavalleresc, propi de la seva família. Aleshores els vescomtes podien recuperar protagonisme enfront de l'Església. I aquesta no intervingué de manera directa, però sí concloent. Per exemple, l'abat Oliba, tot dirigint-se a Sanç el Gran de Navarra, desaconsellà (i desautoritzà) el matrimoni entre cosins creuats, sistema que regí i s'aplicà en la política matrimonial dels vescomtes de Barcelona.

Udalard Bernat fou elegit per a succeir el seu oncle Guislabert. Nascut pels volts del 1130, era fill d'Ermessenda i nét per via materna d'Udalard. El vescomte concertà el seu matrimoni amb Guisla, comtessa vídua de Berenguer Ramon I i amb dos fills.

El mateix Guislabert aconseguí casar el seu cosí Mir Geribert amb una filla de Gombau de Besora, un col·laborador molt proper a la comtessa Ermessenda.

Aquests dos enllaços matrimonials restabliren, almenys durant un temps, la pau entre les dues cases, comtal i vescomtal. Si més no, les aproparen. I aques-

ta pau se segellà quan s'esdevingué la mort de l'abat Oliba el 1046, llargament enfrontat amb els vescomtes.

Aquesta política de pacte que Guislabert promogué, va permetre a la família mantenir una certa preeminència social. A partir d'aquí s'establiren noves aliances mitjançant les quals el vescomte també aconseguí incorporar el seu nebot Mir Geribert. Per a Ruiz-Domènec, es tractava d'una nova *convenientiae* entre els cavallers guerrers i els camperols, d'una banda, i el comte, de l'altra, i amb la qual es començà a definir una nova organització territorial basada en un deure d'obediència i de respecte mutus (el feudalisme).

També va ser el moment en què va aparèixer el nou codi legal, els *Usatges*, un ordenament en el qual coincidien cavallers i eclesiàstics.

En aquest context, Udalart Bernat accedí al vescomtat. Guislabert no tenia descendència legítima i era bisbe, i perquè el pogués succeir el seu nebot va caldre l'autorització comtal. Es pot dir que l'obtingué quan aquest nebot pactà el seu matrimoni amb la comtessa vídua Guisla i es va fer càrrec d'ella i dels seus fills.

Fins i tot s'establien pactes en el si de la mateixa família vescomtal: entre Guislabert i Mir Geribert, per a assegurar la defensa del seu castell de Ribes, la torre de Sitges i altres fortaleses.

Mentrestant, començaren els problemes familiars del comte Ramon Berenguer I. El 1050 morí la seva primera esposa; al cap de poc temps es casà amb Blanca, que aviat va ser repudiada; i, finalment, s'uní amb Almodís, casada ja unes altres dues vegades. El Papa els excomunicà, i en aquest punt, Guislabert, vescomte i bisbe, li donà suport i va signar un sagramental.

El conflicte amb el papat anava més enllà de l'àmbit privat personal: la intervenció del Papa, instigada pel bisbe de Narbona, atemptava contra la sobirania del comte.

Guislabert morí el 1061, i amb ell acaba el segon capítol de l'obra de Ruiz-Domènec.

3. El tercer bloc comprèn els capítols 12, 13 i 14, i Ruiz-Domènec hi tracta de la família de la Guàrdia en el període que va des del 1062 fins al 1127.

El nou vescomte, Udalart Bernat, continuà i afavorí, com els seus avantpassats, el desenvolupament de Barcelona. Home proper al comte, participà activament en la reunió que se celebrà per a fixar el nou text dels *Usatges de Barcelona* (almenys en la seva part originària).

Per contra, amb ell la família s'escindí en dues branques: la seva, que provenia del seu avi, i la que venia del germà del seu avi, Geribert. Mir Geribert i els seus fills recuperaren el vell caràcter rebel dels cavallers guerrers i no va ser possible restablir la unió familiar.

En la branca principal, succeí a Geribert el vescomte Gelabert Udalard (bé que ja hi figurava el 1077 en vida del seu pare). Es casà amb Maria, filla del Cid, i exercí en una època especialment difícil.

La comtessa Almodís fou assassinada el 1071. Sorgiren conflictes entre els dos fills de Ramon Berenguer I, als quals el seu pare havia deixat la ciutat i el comtat en una espècie de condomini.

Cal afegir-hi la crisi econòmica que patia Barcelona. Al final, un dels germans, Ramon Berenguer II, el favorit, morí el 1082.

Uns anys després es produí una nova invasió, ara dels almoràvits, que afectà el Penedès: arrasaren les terres de Gelabert Udalard. La situació requeria concertar amb el comte una nova *convenientiae* que es féu el 1110 i afectà totes les possessions vescomtals.

Però aleshores la família dels vescomtes entrà ja en decadència. La pròpia i nova formulació d'aquests nous pactes obrí de fet una via legal a la pèrdua de les seves possessions, i algunes eren molt desitjades pel comte.

4. En la quarta part del llibre, en els capítols 15, 16, 17 i 18, Ruiz-Domènec es refereix al període que va de l'any 1127 a l'any 1207.

Comença amb el nou vescomte, Reverter, de qui s'expliquen l'estada i les gestes al Marroc, al servei de l'emir com a general del seu exèrcit. Aquesta aventura s'explica de manera heroica i influí fins i tot en la literatura espanyola de segles posteriors (també en el *Quixot*).

Reverter residia a Marràqueix i la seva fama el convertí efectivament en una llegenda. D'ell destaca la campanya del Gran Atlas.

Al final, Reverter cedí el 1135 part dels seus drets a Guillem, fill de la seva germana Arsenda, i li encomanà el castell de la Guàrdia. Després tornà al Marroc i continuà amb les seves ocupacions militars.

El 1138 Reverter tornava a ser a Barcelona i a mitjan 1139 concedí a aquell nebot, Guillem, la meitat de la seva herència i el casà amb la seva filla Guisla. S'assegurava així la continuïtat familiar. L'altra meitat havia de ser per al seu fill i successor Berenguer Reverter. Però tornà al Marroc, dirigí les campanyes del Rif i morí el 1143 a Marràqueix.

El succeí efectivament, en un primer moment, el seu nebot i gendre, Guillem, conegut ja com a Guillem de la Guàrdia. Així, després de passar cert temps sense tenir notícies del fill del vescomte, Berenguer Reverter, Guillem de la Guàrdia va demanar finalment al comte l'altra meitat de l'herència de Reverter i el seu reconeixement com a cap del llinatge dels vescomtes de Barcelona.

El comte hi accedí, però Berenguer Reverter era viu al Marroc i tornà a la

ciutat. Guillem de la Guàrdia exercí com a vescomte uns anys, fins al 1055, i d'ell es diu que fou poc brillant.

Per la seva part, Berenguer Reverter, malgrat que va recuperar les seves possessions i la dignitat vescomtal, alternà Catalunya i el Marroc (on vivia un germà seu amb els almohades).

El 1167 féu testament i ho deixà tot al seu fill Berenguer. Però ell tornà a Marràqueix tot sol, ja que la seva esposa no el seguí. I no se'n sap res més.

El succeí el seu fill Berenguer, que no es casà ni tingué descendència. Al final, el 1177 arribà a un acord amb el seu nebot Guillem de la Guàrdia. I ja el 1183 féu testament i se'n anà també al Marroc, segons digué per a buscar el seu pare i el seu oncle. Però tornà, i el 1187 féu un nou testament en el qual deixava tota la seva herència al seu cosí Albert de Castellvell, a banda de diversos llegats. Berenguer va ser, doncs, el darrer vescomte del llinatge fundat per Guitard.

Després d'aquest estudi històric, extens i molt complet, es publica l'apèndix, que conté dos-cents documents: el primer, de 21 de setembre de 954, i el darrer, de 30 de gener de 1193. Tots han estat transcrits per A. Blasco, S. Cingolani i el mateix J. E. Ruiz-Domènec.

En definitiva, el doctor Ruiz-Domènec ofereix, des d'un plantejament innovador i summament interessant, la història del comtat de Barcelona i de la mateixa ciutat en un període determinat i a través d'una família que hi exercí el poder i que hi governà al llarg de tres segles, amb unes relacions variables entre el comte de Barcelona i la seva pròpia família.

Amb aquesta obra s'explica també la gènesi del règim feudal al comtat de Barcelona i, indirectament, el procés d'independència comtal respecte a la monarquia franca i la confirmació de la sobirania comtal. No hi falten les referències necessàries als conflictes entre la noblesa militar i l'Església, i el conjunt de relacions que s'establiren segons el moment històric. I en aquest context també s'inclouen al·lusions a l'organització política del comtat (amb una menció especial de les assemblees de pau i treva de Déu) i a l'incipient sistema jurídic català, que, sense renunciar a les fonts carolíngies, donà lloc al text dels *Usatges de Barcelona* com a manifestació de la potestat legislativa règia (en la seva part primigènia).

I, a tot això, encara cal afegir-hi la consideració d'altres elements socials i d'ordre econòmic i urbanístic que el nostre autor també tracta, i amb profusió. Seguint el seu treball, hom pot resseguir el desenvolupament urbà de la ciutat i la seva expansió econòmica, agrícola i comercial, amb la prompta aparició de grups burgesos que coexistiren, fins pràcticament fondre's, amb la noblesa terratinent.

Aquest llibre és, doncs, un detallat estudi elaborat a partir de la documentació que es recopila i es transcriu, i que es posa en relació amb altres fonts i treballs ja publicats dels diversos autors que es ressenyen. Indubtablement, estem davant d'una aportació de primer ordre per al coneixement històric del comtat de Barcelona, amb un llenguatge planer i seguint el fil de la cronologia fixada, sens perjudici de les hipòtesis lògiques que l'autor també formula intentant omplir les llacunes de la història i revisant teories anteriors de manera acurada i raonada.

És l'aportació d'un insigne historiador, catedràtic d'Història Medieval de la Universitat Autònoma de Barcelona i director de l'Institut d'Estudis Medievals, un llibre que la Fundació Noguera ha tingut l'encert de publicar i que és ja de consulta obligada per als estudiosos de la història i també del dret de la Barcelona dels segles X, XI i XII.

Josep Serrano Daura

Universitat Internacional de Catalunya

PRAT DE COMTE (TERRA ALTA), DE JOSEP SERRANO DAURA¹

Dins de la historiografia local catalana, l'aportació científica que el ius-historiador Josep Serrano Daura presenta en aquest documentat estudi sobre la història de Prat de Comte mereix ocupar un primer nivell tant per la seva minuciositat i profunditat metodològiques i textuals com per la seva interpretació intel·lectual. Aquest estudi localista no es limita a traçar una visió estanca o limitada d'aquest municipi, sinó que, més aviat, l'autor ens presenta el desenvolupament històric de Prat de Comte en el context geogràfic, econòmic, polític, cultural i especialment institucional i jurídic de la zona i dels òrgans intermedis en els quals s'insereix.

Actualment, Prat de Comte pertany a la comarca catalana meridional de la Terra Alta i és limítrof de la del Baix Ebre, amb una població no superior als dos-cents habitants (la més baixa de la comarca), en descens després del miler d'habitants de fa un segle, moment de la seva màxima esplendor. Josep Serrano se centra en el Prat de Comte preconstitucional, des dels seus orígens com a assentament poblacional cristià i la seva continuada integració en la comanda d'Orta, fins a la seva extinció com a senyoriu jurisdiccional en el segle XIX.

1. Prat de Comte, Ajuntament de Prat de Comte, 2007, 317 p.

Aquesta rigorosa obra sobre una vila modesta, que ha escrit el professor Serrano, s'insereix dins d'una excel·lent línia investigadora d'historiadors que durant el segle passat van desenvolupar importants estudis locals sobre Catalunya. Segons Lalinde Abadía, la localitat esdevé un veritable subjecte de la monografia, la comunicació o l'article de revista. La localitat es mira a si mateixa, és a dir, la introversió succeeix a l'extroversió. Ja no interessa només el gran focus cultural o econòmic, sinó que interessa també el lloc sense pretensions expansives. Recordem destacades personalitats de la historiografia local, com Pella i Forgas, Bayerri Bartomeu, Pons Guri, Josep Lladonosa, Jesús Massip o Carreras Candi, però la més rellevant és la de Font i Rius, el qual ha esdevingut el veritable director de la iushistòria local catalana, atès que es considera indubtablement el màxim representant d'aquest camp d'estudi. Encara que no es va limitar a la història local, Font i Rius va presentar una visió omnicomprendiva del municipi català tant en els seus orígens com en el seu desenvolupament, diferenciant geogràficament i institucionalment entre la Catalunya Vella i la Catalunya Nova, i si bé va dedicar una bona part dels seus treballs a la primera, en la seva última etapa va desplaçar preferentment la seva atenció cap a la Catalunya Nova.

És en aquesta estela historiogràfica deixada per Josep Maria Font i Rius en la qual es troba l'investigador Josep Serrano Daura, el qual ha recollit brillantment el testimoni fontia de la iushistòria localista en la Catalunya meridional durant aquestes dues últimes dècades. Josep Serrano ha centrat els seus estudis en les terres de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre. Aquests estudis científics superen en el moment present el mig centenar, si bé sembla que tots estan vertebrats: formen una unitat explicativa i totalitzadora de la quotidianitat humana social i jurídica d'aquells nuclis poblacionals que sostenien estructures institucionals superiors o intermèdies. El present treball sobre el municipi històric de Prat de Comte permet al doctor Serrano, des de l'anàlisi socioeconòmica, orgànica i normativa d'aquesta localitat —extrapolable als restants municipis de la comanda de l'ordre militar—, recrear-se en el règim senyorial de la comanda i en la seva conceptualització dins del Principat, la Corona d'Aragó i la monarquia hispànica. Aquesta visió estructural superior, fonamentada en els nombrosos i rigorosos treballs particulars sobre els municipis i aspectes concrets de la zona, han convertit Serrano Daura en un referent imprescindible en la historiografia, o, més ben dit, en la iushistoriografia, local de Catalunya.

Cenyint-nos en l'obra objecte de recensió —*Prat de Comte (Terra Alta)*—, l'autor la divideix en tres blocs, més els apèndixs i annexos. En el primer bloc, Josep Serrano emplaça el naixement de Prat de Comte en el context medieval de la conquesta i la repoblació cristines del territori, i estudia l'evolució d'aquest nucli poblacional dins del marc politicojurídic que li va imposar el règim senyorial

a l'efecte social, econòmic, religiós, etcètera, fins al segle XIX. El segon bloc, el dedica a l'aspecte institucional, als òrgans dominicals de la comanda a la qual pertanyia Prat de Comte i la seu de la qual es trobava a Horta de Sant Joan, i al govern del municipi en concret i a les seves institucions privatives. L'aspecte normatiu propi de Prat de Comte i general de la comanda d'Orta, així com l'aplicació del dret, són l'objecte del tercer bloc. Al final de l'obra, l'autor publica, en una selecció de documents representatius i vertebradors del municipi, informacions locals i dades estadístiques, a les quals addiciona la relació de fonts i la bibliografia utilitzades.

1. Josep Serrano situa a mitjan segle XII la conquesta definitiva dels territoris musulmans de la Terra Alta per part de la Casa de Barcelona. A causa dels pactes previs a la conquesta, el terme de Prat de Comte (inicialment denominat Prat de Tortosa) va passar a la família Montcada com a feudatària del monarca, si bé molt aviat aquesta el va cedir a l'orde del Temple, que el va integrar en la comanda d'Orta, juntament amb els d'Arnes, Bot, Caseres i Horta de Sant Joan mateix. El Temple, gran beneficiari de l'ocupació a la conca del baix Ebre, va atorgar la carta de poblament a la comanda el 1192, cosa que no va impedir l'atorgament de cartes particulars com la de Prat de Comte el 1620, on va sorgir un nucli poblacional cristià, d'origen fonamentalment lleidatà, després de l'abandonament dels sarraïns de tota la Terra Alta amb la conquesta. L'extinció de l'orde del Temple al començament del segle XIV va comportar el traspass de la comanda d'Orta a l'orde militar de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, amb la qual cosa es va mantenir ja com a senyoriu hospitaler fins a mitjan segle XIX. El doctor Serrano es deté en el conflicte fronterer entre el regne d'Aragó i Catalunya respecte del marge dret de l'Ebre, en el qual es troba la Terra Alta. Analitza tot el procés des de la seva incorporació inicial al regne d'Aragó, amb la consegüent controvèrsia eclesiàstica pel fet que aquests territoris estaven dins de la demarcació episcopal catalana de Tortosa, fins a la sentència de Pere III el 1359 que va resoldre definitivament a favor del Principat. De la mateixa manera, l'autor investiga fets puntuals com els pactes d'acostament, a mitjan segle XIV, entre l'orde de l'Hospital i els vassalls de la comanda, després de greus enfrontaments entre ambdues parts, la Guerra dels Segadors i el saqueig de Prat de Comte per parts dels francesos, la Guerra de Successió a la Corona d'Espanya i la formació de «lo sometent» en aquesta localitat, la ritualització en la presa de possessió del comanador davant dels representants municipals, determinats actes delictius registrats, etcètera.

Així mateix, Josep Serrano, en aquest primer bloc destinat a la presentació històrica de Prat de Comte, dedica una atenció especial als aspectes econòmic i

eclesiasticoreligiós. Respecte del primer, valora l'activitat econòmica d'aquest municipi muntanyós, centrada especialment en la ramaderia i la producció de vidre, així com els litigis generats pel seu dret de pastura en terres comunals de la comanda eclesiasticomilitar; respecte del segon aspecte, l'autor detalla la complexa evolució de la parròquia de Prat de Comte pel que fa a la seva relació amb els veïns, amb el senyor i amb el bisbat tortosí; per a obtenir i conceptualitzar aquesta informació, disposa d'una font històrica directa de gran valor: la figura de la visita, l'execució de la qual generava una abundant documentació que incidia de manera immediata en la situació i la problemàtica de l'òrgan visitat, tant si era eclesiàstic com si era religiós.

Històricament, han estat diversos els procediments dels quals s'ha valgut el poder per a inspeccionar i exigir responsabilitat a les persones físiques que serveixen de suport a cadascun dels seus òrgans. La visita, com a procediment històric de fiscalització, es va manifestar especialment durant l'edat moderna. A través d'aquest sistema, no només podem conèixer de primera mà el funcionament concret i real de la institució controlada, sinó que també se'ns ofereix com a mitjà d'actualització de la seva activitat a través de les reformes, millores o ordenances que el visitador solia imposar per a la seva transformació o el seu perfeccionament. Certament, el terme *visita* és molt ampli, i així es denominaven les visites que feien els bisbes o apoderats a les seves diòcesis, els superiors dels ordes religiosos als seus convents, els virreis a la seva jurisdicció, els senyors als oficials del senyoriu, l'Audiència a la seva demarcació, el visitador nomenat pel monarca als òrgans regis intermedis, i fins i tot les que feien els alcaldes ordinaris a les posades, els hostals, les botigues, etcètera. En aquest cas, Josep Serrano disposa de les visites episcopals efectuades a la parròquia de Prat de Comte des del 1608 fins al 1928.

2. En l'apartat dedicat a l'òrgan de govern municipal de Prat de Comte i a l'articulació del règim senyorial i la seva incidència en la vila pratdecomtina, el professor Serrano també té molt en compte la documentació de les visites senyoriales i de les consegüents actes de millora per a acostar-se amb més exactitud a les relacions entre la senyoria i els vassalls d'aquesta localitat. Mitjançant aquest procediment fiscalitzador i d'exigència de responsabilitat, valora l'activitat jurisdiccional dels batlles i dels restants oficis senyorials en el municipi, els drets i les prerrogatives de què gaudia el comanador d'Horta en el lloc a través de les declaracions que feien els mateixos vassalls, o els problemes i conflictes pendents entre ambdues parts. Entre els segles XVI i XVIII, l'autor documenta dotze visites a Prat de Comte. Els capbreus són, al seu torn, una altra font documental de vital importància, com a inventaris documentals, exigits periòdicament pel senyor als seus vassalls, dels béns immobles, de les càrregues que tenien i dels censos que havien

de satisfer, amb la qual cosa es prevenien pèrdues de propietats i drets i es reafirmava el reconeixement del domini del senyor. Josep Serrano recull vuit capbreus col·lectius celebrats a Prat de Comte durant l'edat moderna.

L'articulació del règim senyorial de Prat de Comte implicava una doble organització: la dominical, amb la seva estructura jeràrquica, i la comunitat veïnal o municipal, amb els seus òrgans de govern propis, si bé sota el control de la senyoria. El comanador d'Horta tenia el domini directe del territori i cedia el seu ús i la seva explotació o domini útil als seus vassalls a canvi d'un cens i de prestacions personals; també exercia la jurisdicció que es manifestava en l'assentament poblacional mateix, en l'àmbit tributari, en el judiciari, tant de naturalesa civil com criminal, i fins i tot en el legislatiu per a decidir el dret que s'havia d'aplicar. Serrano Daura descriu l'organització senyorial partint del comanador templer i després hospitaler de la comanda d'Orta, del procurador general o alcalde procurador com a lloctinent del senyor, del batlle senyorial com a màxima autoritat local, de l'assessor judicial del batlle, de l'escrivà o notari i del nunci com a òrgan auxiliar local.

Respecte de l'organització municipal, fins a mitjan segle XIV existien una única universitat i els mateixos òrgans de govern inferiors per als cinc pobles de la comanda (Horta, Arnes, Bot, Caseres i Prat de Comte); a partir d'aleshores, els pobladors de Prat de Comte es van constituir com a universitat separada, amb la seva assemblea general, el seu consell i els seus dos magistrats o jurats com a representants de la comunitat local, juntament amb altres oficials municipals com el corredor, l'escrivà o el mostassaf. L'autor desenvolupa el funcionament d'aquests òrgans, que actuaven sota l'autorització i el control de la senyoria, i el finançament de l'aparell i dels serveis comunitaris. També es deté en una figura molt ben coneguda per ell: la batllia general, formada per les cinc viles o universitats de la comanda d'Orta i que es comportava com un consell general o una junta universal per als assumptes que els eren comuns.

Davant la Nova Planta de 1715-1716 i la seva incidència municipal, Serrano considera la transformació que va sofrir Prat de Comte: la recepció política castellana de determinades institucions i el naixement o l'evolució d'altres. Encara que la històrica batllia general sí que es va mantenir a la comanda d'Orta com a òrgan intermedi subordinat, a un nivell inferior va aparèixer l'Ajuntament de Prat de Comte com a òrgan de govern, amb dos regidors més el procurador síndic, el secretari..., però continuant el batlle senyorial com a president. D'aquesta segona etapa, en descriu l'organització econòmica, el finançament, la gestió i l'arrendament de serveis comunitaris, i fins i tot descobreix, a través d'una visita episcopal, la presència a Prat de Comte del Monte de Piedad. Sabem que aquesta institució beneficofinancera va aparèixer a la Itàlia baixmedieval, impulsada

pels franciscans com a alternativa als préstecs usuraris de banquers i canvistes, que ofegaven el poble pla. Les operacions de crèdit dels monts de pietat van contribuir a pal·liar situacions penoses de la gent necessitada, encara que en determinats préstecs s'exigís una cobertura pignorativa. No obstant això, la seva introducció a la península Ibèrica no es va produir fins al començament del segle XVIII. Segons Serrano, Prat de Comte tenia en aquesta centúria un «Monte de Piedad del Trigo», gestionat per regidors i pel rector de la parròquia, per a fer front a les caresties i a la pobresa de la població del moment.

3. L'últim bloc doctrinal de l'obra de Josep Serrano se centra en l'estudi del dret particular de Prat de Comte i en l'administració de justícia pel senyor en aquesta localitat. El territori pratdecomtí de la segona meitat del segle XII, adscrit inicialment al territori de Tortosa, després feu de la família de Montcada, i finalment integrat en la comanda d'Orta sota l'orde del Temple, estava inclòs en la carta de poblament de 1165 donada per Alfons I per a la zona i en la carta de poblament que el Temple va concedir el 1192 per als termes del castell d'Horta, si bé el naixent nucli poblacional que va sorgir a Prat de Comte va rebre dels templers una carta de poblament pròpia el 1260, inspirada en la del 1192 i reguladora de les relacions entre els pobladors i de les d'aquests amb la senyoria. Com que es tractava d'un dret particular incomplet, la senyoria buscava el suport d'altres ordenaments més generals o complets, com els *Costums de Lleida* (fixats el 1228 i de gran influència en la zona, pel fet que les terres lleidatanes eren el lloc d'origen de la majoria dels repobladors) i els *Usatges de Barcelona*, i també el de privilegis reals i senyoriais, usos i costums, sentències judicials i arbitrals que s'anaven generant o dictant, etcètera.

La conflictivitat i les discussions a l'entorn de quin dret s'havia d'aplicar a la comanda d'Orta van portar a la concòrdia del 1296 entre l'orde del Temple i els habitants d'Horta, Arnes, Bot, Caseres i Prat de Comte, que en aquells moments continuaven formant una única universitat amb el mateix òrgan de govern local. Amb aquesta transacció entre senyor i vassalls es va establir un nou cos normatiu de costums, redactat en llatí —*Consuetudines et usancias de Orta*— i inspirat en els *Costums de Lleida* (*Consuetudines Civitatis Ilerde*), els *Usatges de Barcelona* i la normativa local preexistent, si bé s'adaptava a les exigències jurisdiccionals de la senyoria.

Aquest codi del 1296, de vuitanta-un capítols i vinent per a tota la comanda templera d'Horta, fixava el dret local (municipal i senyorial) amb vocació de text complet, però establia la supletorietat dels *Usatges de Barcelona* i el dret comú, i també la dels *Costums de Lleida*. Així doncs, els *Costums d'Orta* es van convertir en l'ordenament jurídic propi de Prat de Comte i van ser confirmats

com a tal sota els hospitalers fins al segle XVIII mateix, posteriorment a la Nova Planta. És necessari reconèixer aquí que Josep Serrano és el millor coneixedor dels *Costums d'Orta*, fet manifest a través dels seus rigorosos i sòlids treballs sobre aquest cos normatiu, incloent-hi la seva memòria de tesi, amb la qual va obtenir el títol de doctor en Dret al juliol del 1996.

Respecte a l'administració de justícia a Prat de Comte, l'autor ens parla d'un altre conflicte a la comanda d'Orta entre l'orde del Temple i els seus vassalls relatiu a la jurisdicció especial del senyor i a la pràctica judicial. Com en el cas anterior, es va arribar a una solució contractual en una altra concòrdia firmada igualment el 1296 entre la senyoria i la universitat municipal. En aquesta transacció es va reconèixer al comanador tota la jurisdicció: el mixt imperi o baixa justícia i el mer imperi o alta justícia, de manera que els habitants estaven subjectes a la seva potestat judiciària en tots els ordres. Aplicada a Prat de Comte, el batlle senyorial era el jutge ordinari tant en les causes civils (apel·lables al comanador) com en les causes criminals (el batlle instruïa i traslladava la causa als jurats locals —*judici de prohoms*—, que formulaven una sentència que aquell executava). Finalment, els conflictes entre senyoria i universitat se sotmetien a un àrbitre designat pel comanador.

Després del que s'ha exposat sobre aquest llibre de Josep Serrano Daura, podem col·legir i interpretar que ens trobem davant d'una obra acabada respecte del coneixement històric de Prat de Comte, imprescindible per a comprendre les comunitats municipals i el règim senyorial en els territoris del curs baix de l'Ebre durant els períodes baixmedieval i modern, i fonamental en la historiografia local de la Catalunya Nova.

Sixto Sánchez-Lauro
Universitat de Barcelona

*HISTÒRIA ECONÒMICA DE MENORCA: LA TRANSFORMACIÓ
D'UNA ECONOMIA INSULAR (1300-2000)*, DE MIQUEL
À. CASASNOVAS CAMPS¹

Aquest llibre que publica Casasnovas es correspon amb el gruix de la seva tesi doctoral, titulada *La transformació d'una economia insular: El cas de Menorca (1600-1920)* i que va llegir l'any 2001 a la Universitat de les Illes Balears.

1. Palma de Mallorca, Moll, 2006, col·l. «Els Treballs i els Dies», núm. 50, 483 p.

Una tesi, òbviament, força ampliada, com podem apreciar observant els diferents períodes que comprenen la tesi i el llibre que finalment es presenta.

La pretensió inicial de la tesi, com diu el doctor Carles Manera, que prologa el llibre, era molt ambiciosa: analitzar en un llarg termini com es va gestar l'estructura econòmica menorquina, passant per la llarga fase de les dominacions anglesa i francesa, seguint el procés d'industrialització i arribant a etapes cronològiques ja properes a nosaltres. Ara, aquell primer fruit de l'intens treball del nostre autor ha ampliat considerablement el període examinat i analitzat, atès que comença pocs anys després de la conquesta cristiana de l'illa (1287) i acaba pràcticament en els nostres dies, en moments ben bé immediats.

En un primer apartat, d'introducció, Casasnovas descriu quin és l'objecte del llibre: la història econòmica de Menorca des de la baixa edat mitjana, tot tenint en compte les notables peculiaritats d'aquest territori insular, reduït, és cert, però amb una entitat pròpia que la diferencia de l'illa gran de Mallorca. L'economia menorquina ha tingut sempre una escassa dependència de Mallorca i n'ha tingut més de l'espai extrabaleàric, ha estat escassament integrada en el conjunt balear i presenta unes característiques prou peculiars per a merèixer un estudi particular.

En aquesta illa, insistim, han concorregut determinats factors que han causat l'anomenada *ruptura de la insularitat*, tot tenint en compte les seves circumstàncies històriques i geogràfiques, factors que posen de manifest la peculiaritat menorquina en el conjunt de les illes Balears, deguda en bona part a la inevitable i indubtable influència britànica, la qual va influir notablement en el seu desenvolupament, especialment en el del seu comerç exterior i la seva agricultura.

La primera part del llibre es titula «L'economia preindustrial» i consta de tres capítols. En el primer capítol es refereixen les bases de l'economia menorquina fins al segle XVIII i es consideren les condicions geogràfiques de l'illa, les estructures de la població i de la propietat agrària des dels seus orígens i la seva evolució al llarg del temps. A continuació s'estudien i s'analitzen amb profunditat els sectors agropecuari (desenvolupament i crisi de la ramaderia) i manufacturer (amb una referència especial al naixement i la consolidació de la menestralia). Després es tracta el comerç exterior (les xarxes comercials que s'establiren, els principals productes d'aquest comerç i els subjectes d'aquesta activitat i les seves pràctiques), es descriu la crisi que es visqué al segle XVII i les seves causes, i s'examina la posterior recuperació econòmica, amb la represa demogràfica de l'illa, les transformacions agràries que s'hi produïren, la diversificació del sector manufacturer i la reorientació del comerç exterior. En un apartat especial s'analitza el fenomen que l'autor denomina la *ruptura* de l'equilibri insular entre les dues grans viles: Ciutadella i Maó. I aquest capítol s'acaba amb la Guerra de Succes-

sió a la Corona i les seves repercussions per a Menorca, peça clau en les negociacions que es van cloure amb el Tractat d'Utrecht, però que els britànics no van abandonar malgrat certs compromisos entre les dues monarquies.

El segon capítol d'aquest apartat s'ocupa específicament de la dominació britànica i es titula «La dominació britànica del segle XVIII, el revulsiu del canvi?». L'autor es refereix a les franqueses atorgades pels britànics a Maó, cosa que afavorí el comerç amb el seu port. A això, cal afegir-hi la construcció de noves infraestructures, la introducció de nous cultius, l'augment de les inversions, amb el consegüent increment dels llocs de treball, i l'establiment d'un mercat de cereals molt important en la via comercial que anava des del nord d'Àfrica i el Llevant fins al mar Negre. Amb la millora i l'increment del comerç es produí un considerable creixement demogràfic, acompanyat d'una forta demanda de presència militar de defensa que donà lloc a la construcció de noves fortificacions i a l'ampliació de les existents. Casanovas es refereix després, en particular, al desenvolupament de l'agricultura: l'increment del cultiu dels cereals i de la producció hortícola i l'expansió de la vinya. I també s'ocupa del desenvolupament de la indústria manufacturera menorquina, dedicada essencialment als sectors tèxtil, alimentari, del metall, del cuir i de la construcció. Completant aquest interessant capítol, encara es tracten aspectes tan diversos com interrelacionats, com ara els circuits comercials que s'establiren, els intercanvis comercials, el contraban, el corsarisme i la coexistència de l'economia tradicional interna i la nova economia marítima.

El tercer capítol es titula «Apogeu i crisi del sistema menorquí de capitalisme comercial». S'inicia amb el fet històric de la recuperació de Menorca per la monarquia hispànica a la darrera del segle XVIII i amb l'ajut de la flota francesa, en guerra amb Anglaterra. Després de reflexionar sobre els canvis, també econòmics, que això representà, es parla de l'obertura del mercat americà i de la seva transcendent influència, de l'activitat del Banco Nacional de San Carlos, amb seu a l'illa i que havia de finançar el seu floreixent comerç, de la navegació, d'altres activitats comercials, a més de la principal, l'exportació dels cereals, de la nova burgesia menorquina, etcètera. Però al final d'aquest capítol ja es tracta la crisi econòmica de la primeria del segle XIX, conseqüència de la situació política i militar del moment, però també de la forta competència americana i sobretot interna (castellana, pel que fa al comerç dels cereals), que obligà a dictar una legislació prohibicionista que afectà seriosament el comerç i la navegació. Començà així una llarga depressió fins a mitjan segle XIX, la qual tingué com a primera conseqüència un procés migratori negatiu i la decadència marítima de Menorca.

La segona part del llibre es titula «Les bases de l'economia contemporània» i consta de quatre capítols. En el primer, l'autor presenta les bases de la indus-

trialització i dóna una perspectiva de la Revolució Industrial a l'illa, cosa que fa posant-ho tot en relació amb la situació espanyola general i destacant tots els factors que hi concorregueren (població, comerç, mecanització, recursos, tecnologia, etc.), sense oblidar el paper fonamental que hi tingueren les institucions públiques i privades. El segon capítol, titulat «La lenta modernització del sector agrari», tracta d'aquest sector i la seva estructura social, l'explotació i la tinença de la terra, les tècniques de conreu, els conreus de secà i de regadiu (cereals, vinya, olivera, llegums, tubercles, fruiters, tabac, etc.), i l'explotació ramadera. El tercer capítol, «Les activitats industrials», fa referència a les activitats predominants: la tèxtil, la del calçat, la construcció naval i la fabricació de maquinària, la construcció i la metal·lúrgia. El nostre autor hi inclou relacions d'empreses i empresaris, cosa que enriqueix també aquesta magnífica obra.

L'últim capítol d'aquesta part, el quart, es titula «La formació de l'estructura econòmica de la Menorca contemporània. Una visió de conjunt». En aquest apartat es destaca el gran salt qualitatiu que es produí en l'economia menorquina entre els anys 1850 i 1875, la nova estructura que es consolidà en els anys immediatament posteriors, la nova crisi en què s'entrà arran de la desfeta colonial i els conflictes socials i militars de les primeres dècades del segle XX, l'estancament que es perllongà fins a l'any 1936, i l'última gran transformació i expansió que es produí després de la Guerra Civil.

La tercera part del llibre conté les conclusions de l'autor sobre el passat i el present de l'economia menorquina, a manera de síntesi, i unes reflexions finals sobre el futur d'aquesta i que passen per mantenir els sectors agrícola i ramader, diversificar l'economia, potenciar la indústria manufacturera, millorar el model turístic, establir un compromís ferm a favor de la sostenibilitat i crear capital humà i social.

L'obra va acompanyada de fotografies i nombrosos gràfics que l'enriqueixen considerablement. I en la part final figuren l'abundant bibliografia emprada per l'autor, les fonts impreses tingudes en compte i la premsa fonamentalment menorquina consultada. Després hi ha els índexs de gràfics i general.

Aquest llibre, extraordinari, elabora una minuciosa anàlisi econòmica i social de Menorca en aquest període tan llarg de temps que va des de la baixa edat mitjana fins als nostres dies. L'autor analitza l'estructura econòmica de l'illa durant aquest temps, examina les relacions comercials que s'establiren, les crisis que es patiren periòdicament, els diversos processos innovadors i de recuperació que s'hi visqueren, poc habituals en el mateix context geogràfic, etcètera. Tot això va conformar aquesta illa amb una identitat pròpia i diferenciada de la del conjunt de les illes Balears, en particular respecte de Mallorca; una peculiaritat que ha pogut mantenir fins avui gràcies a diversos factors, en especial l'element humà.

Es tracta, doncs, d'un estudi complet que té com a tema central l'economia, però que també té en compte tots els elements que l'han conformat al llarg dels segles: la població, la societat, la geografia, la tradició i la mateixa història. Les molt nombroses dades que Casanovas aporta, fan d'aquest llibre una obra fonamental per al coneixement de la Menorca històrica i actual, una obra de referència per a l'estudi d'aquesta illa i, evidentment, per al de les relacions interinsulars, decisives en el desenvolupament del sector occidental de la Mediterrània.

Josep Serrano Daura

Universitat Internacional de Catalunya

HISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS, DE MIQUEL À. CASASNOVAS CAMPS¹

Aquesta és la segona edició d'*Història de les illes Balears*, de Miquel À. Casanovas, després d'una profunda revisió de la primera, apareguda l'any 1998. La justificació d'aquesta edició era la manca d'una obra completa i de conjunt sobre la història de les Illes, tot i l'existència de moltes històries locals, tant de Mallorca com de Menorca i Eivissa. En aquell moment, l'autor palesava la manca d'una consciència comunitària insular que identificués l'individu més enllà dels fets regionals i fins i tot nacionals propis d'altres territoris hispànics. Constatava així la coexistència de diversos fets insulars, base dels particularismes propis de cada illa i al marge d'un sentiment suprainsular que no existia.

Aquest fet va moure l'autor a elaborar i publicar aquella primera història conjunta de l'arxipèlag balear, cercant un sentiment de balearitat, com ell manifestava, però sense oblidar els trets definidors i la realitat de cada illa.

La segona edició, que ara presentem, es justifica en principi pels importants canvis socioculturals que s'han observat en els darrers anys a Mallorca en particular i a les Illes en general. L'autor parla ara del sorgiment d'uns corrents balearistes promoguts per sectors reaccionaris contraris al procatalanisme cultural i polític propi de la Mallorca de les darreres dècades; uns corrents balearistes dirigits, diu, a ofegar les aspiracions d'autogovern de les Illes i a negar la seva talanitat.

1. Palma de Mallorca, Moll, 2008, 2a ed. rev. i aug., col·l. «Els Treballs i els Dies», núm. 44, 912 p.

Enfront d'aquest aspecte negatiu, Casanovas destaca la introducció de molts continguts d'història insular en els plans d'estudis de les Illes i el fet que en els darrers anys s'ha despertat un esperit inusitat per la recerca històrica i d'investigació sobre els diferents períodes de la història de les Balears.

Tot això ha mogut l'autor a revisar la seva primera edició de la *Història de les illes Balears*, la qual ha augmentat considerablement.

L'obra conté una extensa introducció en la qual l'autor defensa l'ús de la denominació baleàrica com a definidora dels habitants i naturals de les Illes i denuncia la inexistència fins als nostres dies d'unes institucions i uns òrgans de govern comuns a totes les Illes. Però també destaca els fets característics d'aquestes: la seva mateixa insularitat, les seves històries particulars i la seva història comuna, i la seva catalanitat, elements que han de servir per a donar coherència a la nova realitat històrica de les Illes.

Després de la introducció hi ha vint-i-dos llargs capítols en els quals Casanovas explica planerament, de manera ben documentada i amb un ordre cronològic, la història del nostre territori. El capítol I, titulat «L'espai insular i el medi ambient», fa referència a la situació geogràfica, la geologia, el clima i les aigües, l'home i el territori, la biodiversitat, etcètera.

El capítol II tracta de la prehistòria, el primer poblament humà, l'etapa calcolítica i l'edat del bronze naviforme (els poblats navetes, la seva organització social). El capítol III es titula «Els constructors de talaiots» i tracta del talaiòtic en general (cultura, població, societat, activitats, religió, mort).

El capítol IV es refereix als colonitzadors fenicis, grecs, etruscs i cartaginesos, i a la presència púnica. El capítol V tracta de la dominació romana durant la República i l'Imperi fins a la desaparició de l'Imperi romà d'Occident, i fa un esment especial de la vida urbana i el règim municipal (organització de les illes Balears romanes durant la República; repercussions de la conquesta a les Pitiüses; situació de les Illes dins dels conflictes del final de la República i avanç lent de la romanització; les Illes durant l'alt imperi; els nuclis urbans, el règim municipal i la pluralitat d'estatuts; la vida urbana, el món rural, els nous cultes i les noves pautes culturals; la crisi de l'Imperi romà).

El capítol VI s'ocupa dels primers temps de l'edat mitjana, que l'autor defineix com d'antiguitat tardana i que es caracteritzen per la introducció del cristianisme, la comunitat jueva i la seva sinagoga, i l'Administració municipal. Es tracten aquests aspectes: les transformacions del baix imperi; la *restauratio imperii* en el Dominat; la província *Baliarica*; els canvis a les ciutats i a l'Administració municipal; les transformacions socials (*honestiores* i *humiliores*); els espais agraris; la reactivació de l'economia; la victòria del cristianisme (jueus, cristians i pagans); l'Església contra la Sinagoga; els vàndals i els bizantins; les invasions ger-

màniques; les illes Balears dins el regne vàndal; l'expansió de l'Imperi romà d'Orient; la posició perifèrica de l'Imperi d'Orient; els segles foscos de l'alta edat mitjana i la irrupció de l'islam.

El capítol VII, titulat «Les illes orientals d'Al-Andalus», tracta de: la conquesta d'Isam Al-Khawlani i el període califal; la Mediterrània occidental en el moment de la conquesta musulmana; com Al-Khawlani conquerí les Illes; els inicis de la islamització de les illes orientals; la taifa de Dénia en la croada pisanocatalana; la fallida del califat i dels emirs de Daniya; les vigílies de la croada a les illes orientals independents; l'últim reducte almoràvit d'Al-Andalus; l'imperi dels Al-Murabitum; la nissaga dels Banu Ganiya; el final dels Banu Ganiya i la conquesta almohade; l'espendor de les illes orientals al final del segle XII; les medines, les alqueries, els rafals i els castells; els recursos econòmics de les illes orientals; una societat clànica i totalment islàmica; el principat independent de Menorca, i la taifa tributària de Jaume I.

El capítol VIII es titula «La integració al món cristià occidental de les Illes» i es refereix a: la Corona d'Aragó i el projecte de conquesta de les illes orientals; el naixement de la Corona d'Aragó; l'inici de l'expansió mediterrània; la conquesta i l'organització de Mallorca i de les Pitiüses; la presa de Mallorca; la fundació del regne de Mallorca; la conquesta posterior de les Pitiüses i el seu caràcter privat; la nova societat que hi emergí; les transformacions econòmiques; l'organització de la ciutat de Mallorca i la part forana; el poblament a les Pitiüses; la successió del rei En Jaume; la senyoria de l'infant Pere de Portugal; el testament del Conqueridor; la conjuntura de les Vespres Sicilianes; la conquesta de Menorca; la liquidació de la població musulmana, i els inicis de la colonització.

El capítol IX es titula «La casa reial de Mallorca» i tracta de manera especial: el regnat de Jaume II; el tractat d'Anagni amb la Corona d'Aragó; la Corona de Mallorca i en particular la reorganització institucional de Menorca (tot destacant que fou un regne sense corts i les seves conseqüències); la problemàtica de les illes Pitiüses; les reformes econòmiques de l'època; els reis de Mallorca, i la liquidació de la casa reial.

El capítol X, que duu el títol eloqüent de «La tardor de l'edat mitjana», s'ocupa de la reintegració del regne de Mallorca a la Corona d'Aragó, de la crisi que es generà en tots els camps i també del canvi de dinastia amb els Trastàmara.

El capítol XI, titulat «Els inicis del món modern», se centra en les transformacions que es produïren en la societat insular de la segona meitat del segle XV: la Mallorca del regnat dels Reis Catòlics, l'empremta de l'humanisme a les Illes i el tímid renaixement artístic, i la integració de les Illes en la monarquia hispànica.

El capítol XII, «El segle de ferro. Auge i fallida de la monarquia hispànica», analitza: l'època de Felip II; l'amenaça exterior i la fortificació de l'arxipèlag; els problemes polítics i la inestabilitat social; la represa de la segona meitat del segle XVI; la contrareforma; la reforma catòlica; el Renaixement tardà i el manierisme; la repressió del segle XVII; la crisi d'abast europeu que es patí, i en particular a les illes Balears; la decadència de la monarquia dels Habsburg; els bandolers i els bandejats, i el procés de polarització de la societat que es visqué a la primeria del segle XVIII.

El capítol XIII, titulat «Entre els Àustria i els Borbó», estudia: l'època de Carles II, el Rey Hechizado; les guerres posteriors; la minva del bandolerisme; la revifada del foralisme; la cultura del Barroc; el pensament filosòfic i les ciències a l'època; la literatura, la llengua i la cultura popular; la Guerra de Successió a les Illes i Felip V, i la revolta austriacista fins al final de la Guerra.

El capítol XIV, que es titula «El segle XVIII», tracta: el règim de Nova Planta i la Menorca britànica; el panorama europeu d'aquell moment; les illes Balears a l'època (de regne a província); la liquidació del regne de Mallorca; la consolidació del règim borbònic; la Menorca britànica i l'ocupació militar francesa; el retorn a la sobirania espanyola; l'expansió demogràfica i material; l'obertura dels mercats i la diversificació de la manufactura; els estaments i els privilegiats, amb l'ascens de la burgesia i de les classes populars urbanes, i els grups marginats, les tensions i els conflictes socials.

El capítol XV es titula «La crisi de l'Antic Règim» i s'ocupa de: l'acció dels il·lustrats i la cultura de la Il·lustració; el segle de les llums; la qüestió lingüística i la infraestructura educativa; la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País; la creació literària i el pensament a la Mallorca del segle XVIII; la il·lustració imposada a les Pitiüses i Menorca, i l'obertura cultural en llibertat; del Barroc al Neoclassicisme, la crisi del sistema i l'esgotament de l'Antic Règim, el ressò de la Revolució Francesa, la nova conquesta britànica de Menorca, la Guerra del Francès; la primera revolució liberal, els moviments liberal i absolutista; la primera restauració borbònica; el trienni constitucional, i els darrers espèrners de l'Antic Règim.

El capítol XVI, «Una província de l'Espanya liberal», es refereix a: la consolidació del liberalisme; la revolució liberal, l'estabilització del sistema; el Bienni Progressista i la Gloriosa; els tímids inicis de l'economia capitalista; la demografia; les transformacions agràries; els fonaments de la industrialització; el comerç, el transport i les finances; la configuració de la societat rural, les ciutats i els grups urbans, el paper de la dona; l'inici de la cultura burgesa; la institucionalització de l'ensenyament i la qüestió lingüística, i la Renaixença, el Romanticisme i l'eclecticisme artístic.

El capítol XVII, «La consolidació de la societat burgesa», s'ocupa en concret de: la commoció del sexenni revolucionari; les utopies dels anys seixanta; els últims anys del regnat d'Isabel II; la Gloriosa; el bienni provisional i la monarquia d'Amadeu I; la Primera República i la reacció conservadora, la restauració alfonsina i la proclamació d'Alfons XII; el nou sistema de partits (els partits dinàstics i els partits al marge del sistema); l'economia; el context econòmic de l'últim quart del segle XIX; la nova agricultura de mercat i el desenvolupament de la indústria; la diversificació del sector terciari; l'afermament de la societat burgesa; la modernització demogràfica i els eixamples urbans, i la puixança de les noves classes socials.

El capítol XVIII, «L'arrencada del segle XX», tracta: la desfeta colonial i les seves repercussions; el Desastre del 1898 i les seves conseqüències; la cultura del final de segle; els primers anys del segle XX; l'apogeu i la crisi del maurisme; el regionalisme i la descentralització administrativa; la modernització de l'economia; la superació de la crisi colonial; el sector primari i les activitats extractives; la diversificació industrial i el desenvolupament dels serveis; la crisi industrial i financera menorquina del 1911; la Gran Guerra i la crisi del sistema de la Restauració; les illes Balears i la Gran Guerra; les dificultats del 1917; la represa del moviment obrer; la depressió postbèlica i el problema de les subsistències, i la fallida de la monarquia constitucional.

El capítol XIX, «La crisi de la monarquia i la Segona República», tracta: la dictadura de Primo de Rivera; el directori militar; els felïços anys vint; la societat i la cultura del primer terç del segle XX; la població; el Modernisme i les avantguardes; la Segona República; el fracàs del projecte autonòmic, el bienni reformista i el Bienni Negre, i la victòria del Front Popular.

El capítol XX, titulat «La Guerra Civil i el primer franquisme», tracta: la Guerra Civil; el tràgic estiu del 1936; la repressió dels primers mesos de guerra a Mallorca i les Pitiüses; l'ocupació nacional de Menorca, l'illa *roja*; la postguerra, la repressió nacional a Menorca i els exiliats, i els fonaments del règim franquista.

En el capítol XXI, «De la província a la comunitat autònoma», l'autor s'ocupa de: la revolució del turisme i el *boom* dels anys seixanta, l'emigració i la immigració; la inversió dels fluxos migratoris; l'impacte del turisme sobre els altres sectors econòmics i el territori; les transformacions socials i culturals; la crisi dels anys setanta i la fi del franquisme; la crisi del petroli; el canvi de rumb del país amb la mort del dictador; la recuperació de la democràcia, les primeres eleccions lliures i el debat autonòmic; la preautonomia balear, i l'Estatut d'autonomia.

El capítol XXII, «La normalitat democràtica», tracta: els primers passos de l'autonomia; el primer govern autonòmic; l'hegemonia conservadora inicial; el

final del «cañellisme»; el segon *boom* turístic; el creixement demogràfic; les illes Balears a l'inici del tercer mil·lenni; el govern del Partit Popular (PP) i la transició cap al Pacte de Progrés; la recuperació del PP i l'enfonsament institucional d'aquest partit a les eleccions del mes de maig del 2007; l'economia balear a l'era de la globalització, i la cultura al tombant de segle.

En un apartat titulat «Assaig bibliogràfic», el nostre autor recull la bibliografia existent sobre Menorca i les illes Balears, ordenada sota els epígrafs següents: «Obres generals» (síntesi d'història de les illes Balears, d'històries insulars i locals, i revistes i altres publicacions periòdiques), «Geografia general i física; prehistòria» (obres generals sobre la colonització humana i les primeres cultures prehistòriques, sobretot la relativa a la cultura talaiòtica), «Les colonitzacions i la romanització» (sobre la protohistòria balear i els seus contactes amb el món colonial, l'Eivissa púnica, la romanització), «Antiguitat tardana i alta edat mitjana» (el baix imperi i els inicis del cristianisme, i l'alta edat mitjana —dels vàndals a les primeres incursions musulmanes—), «Les Balears musulmanes» (obres generals sobre arqueologia i anàlisi de l'espai cultural), «La conquesta cristiana, la colonització i la Corona de Mallorca» (conquesta cristiana i colonització feudal, la Corona de Mallorca), «La baixa edat mitjana i el trànsit a la modernitat» (el segle XIV, el segle XV —institucions, art i cultura medieval— i els inicis del món modern), «L'època dels Habsburg» (obres generals —aspectes polítics i militars— sobre economia i societat, art i cultura), «El segle XVIII» (la Guerra de Successió, Mallorca i Eivissa a l'època de la Nova Planta, la Menorca britànica, la fallida de l'Antic Règim), «El segle XIX» (obres generals, aspectes polítics, economia i societat, cultura i art) i «El segle XX» (obres generals, història política i institucional, l'economia del segle XX, societat i cultura).

A continuació hi ha un resum cronològic de la història de les Illes des de l'any 4800 aC fins a l'any 2007, on s'assenyala en cada moment el fet històric destacable de les Illes en general o de Menorca en particular. L'obra es conclou amb els índexs onomàstic i toponímic, que enriqueixen considerablement aquesta edició.

Tenim, doncs, a les mans un nou llibre, no una mera reimpressió de la primera *Història de les illes Balears*; una obra rigorosa, fruit d'un treball intens i pacient, amb un estil narratiu i divulgatiu i un llenguatge planer que la fan perfectament comprensible per a tot el públic interessat en la història de l'arxipèlag; una obra completa que dona una visió del conjunt insular, però que respecta les peculiaritats de cada illa. És gairebé un manual mitjançant el qual podem conèixer els orígens de les Illes i seguir la seva evolució històrica fins als nostres dies, i el qual, a més, incorpora la bibliografia dedicada al seu àmbit territorial, molt diversa.

Aquesta nova publicació esdevé una obra de síntesi i de referència obligada per als estudiosos de la història i de les institucions de Mallorca i de les altres illes Balears; una obra que culmina tota la tasca de recerca i d'investigació històrica duta a terme per Miquel À. Casanovas en els darrers anys de manera minuciosa i molt acurada.

Josep Serrano Daura

Universitat Internacional de Catalunya

*PRAELECTIO CERVARIENSIS SIVE COMMENTARIUS
ACCADEMICUS AD TITULUM PANDECTARUM DE VULGARI
ET PUPILARI SUBSTITUTIONE, DE JOSEP FINESTRES
I DE MONSALVO¹*

L'edició que ha realitzat el doctor Maurici Pérez de l'obra de Finestres, *Praelectio cervariensis sive commentarius accademicus ad titulum pandectarum de vulgari et pupilari substitutione*, pel seu rigor, la seva erudició i el seu aparell crític, ens permet endinsar-nos no només en una de les figures clau de la jurisprudència catalana del segle XVIII, o en el coneixement del dret successori, encarnat en les figures de la substitució vulgar i pupilar, sinó també en l'humanisme jurídic i en el iusnaturalisme classicista, al qual el jurista català es va acollir en desterrar els mètodes baixmedievals.

L'estudi introductori que ofereix el professor Pérez Simeón (p. 17-52) constitueix per a l'especialista la part més interessant de tota l'obra, tant pel seu rigor com per la seva exhaustivitat. Aquesta introducció consta de tres parts: una primera en la qual s'exposen la vida i l'obra de Finestres (p. 17-31), una segona en la qual s'aborda l'estudi de la *Praelectio* (p. 32-48) i una tercera en la qual s'exposen, a tall d'apèndix, els criteris seguits per l'autor en la traducció i les notes (p. 49-52).

En la primera part, la personalitat de Finestres es presenta des d'una perspectiva innovadora, molt distinta de la que pot trobar-se en les biografies publicades fins a aquesta data. El doctor Pérez Simeón es desmarca del tractament hagiogràfic de Gallissà i Casanovas i ofereix un retrat de Josep Finestres molt més veraç i equilibrat, en el qual els mèrits del professor de Cervera es mostren

1. Estudi introductori, traducció, notes i índex a càrrec de Maurici Pérez Simeón, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2005.

juntament amb altres facetes menys atractives de la seva personalitat. En efecte, Finestres es presenta com un erudit humanista de formació jesuítica, d'ideologia conservadora i antiil·lustrada, cristià sincer i de vida moral exemplar, però, segons el parer de l'autor, excessivament aïllat de la vida política i la realitat social del seu temps. En aquest sentit, el professor Pérez Simeón critica, en especial, el caràcter excessivament pusil·lànim de Finestres, que el va portar a adoptar una actitud massa condescendent amb el poder establert, a doblegar-se a les seves exigències o a deixar de prestar suport a algun dels seus amics jesuïtes després de l'expulsió d'aquests el 1776 (p. 21). En resum, l'autor presenta Finestres com una personalitat que tanca una època, un dels darrers humanistes del Barroc, l'obra del qual encarna (tradueixo la p. 21) «un enfocament de la ciència jurídica que està condemnat a no sobreviure a la Revolució Francesa».

De la segona part de l'estudi introductori, dedicada, com s'ha dit, a la història específica de la *Praelectio* sobre la substitució vulgar i pupil·lar, cal destacar l'exhaustivitat de l'anàlisi del doctor Pérez Simeón, que li permet oferir-nos fins als detalls més nimis vinculats amb l'edició del llibre: així, els motius que van portar Finestres a elegir Barber com a impressor o el preu al qual van sortir a la venda els primers exemplars (p. 33).

Segons el nostre parer, allò més rellevant d'aquesta segona part és l'anàlisi del mètode seguit per Finestres, en el qual es trenquen molts dels tòpics vinculats a la jurisprudència humanista, com és l'enganyosa distinció entre humanistes antiquaristes i humanistes sistemàtics (p. 37, n. 98). En aquest sentit, cal destacar la reivindicació que fa el doctor Pérez Simeón dels humanistes de Salamanca del segle XVII, veritables i únics referents metodològics de Finestres. Ho permet intuir —en l'obra només apuntada— l'existència d'un humanisme jurídic hispànic, de naturalesa catòlica, amb uns trets singulars en el marc general del *mos gallicus*.

La tercera part de l'estudi introductori se centra en els criteris elegits per a la traducció i l'elaboració de les notes.

Pel que fa a la traducció, cal dir que, a pesar de l'aridesa del text i de la complexa estructura sintàctica dels passatges, la versió catalana, que no cau en ambigüitats, girs o veus artificioses, ni recorre a construccions sintàctiques complexes, resulta, per la seva claredat i precisió, de fàcil lectura i comprensió.

La traducció s'acompanya d'un amplíssim aparell crític de vuit-centes vuitanta notes, en les quals s'exposen, fil per randa, les claus de l'obra. Els editors van optar per l'inusual procediment d'intercalar les pàgines amb les notes darrere de cada pàgina de traducció, de manera que el lector pot tenir simultàniament davant seu el text anotat i les notes; així s'evita el divorci entre el text i la nota que es produeix quan tot l'aparell es concentra en un text seguit al final del

llibre. En l'obra, aquest divorci hauria estat un gravíssim error, ja que les notes constitueixen, per si mateixes, un tractat complet de les substitucions vulgar i pupil·lar en l'àmbit del dret comú, fins al punt que la seva erudició pot arribar a fer-les més atractives que el mateix text de Finestres, el qual, tot i que és una obra rigorosa, en el fons posseeix un contingut escassament original, cosa que va impedir que l'obra assolís una notable rellevància jurídica, tal com s'adverteix a partir de l'estudi que el doctor Pérez Simeón fa de l'obra.

El contingut de les notes és molt variat i resulta difícil reconduir-les a una determinada tipologia: en algunes s'amplien les parques cites d'autors o de textos literaris que es troben en el text de la *Praelectio*, remetent-nos al lloc concret citat; en altres casos, l'autor desplega la seva vocació de romanista i analitza de manera detallada els complexos textos del Digest i del Codi dels quals s'ocupa Finestres, detecta errors en les cites (per exemple, notes 271 i 611) o detecta, fins i tot, l'edició concreta del *Corpus Iuris Civilis* i de les fonts prejustinianees que Finestres va prendre com a referència. De manera especial, m'atreveixo a recomanar la lectura de les notes del prefaci, que són indicatives de la inusual erudició del seu autor.

Potser, si s'ha de fer algun retret a l'aparell de notes, és que, segons el meu parer, el doctor Pérez Simeón hauria pogut estalviar-se algunes notes que contenen informació molt bàsica, que el lector pot trobar en qualsevol manual de dret romà, mentre que s'hauria agraït un tractament menys condensat d'algunes qüestions molt complexes, ja que, a vegades, el discurs es fa tan dens que el lector es veu obligat a alentir el ritme de lectura de la nota, cosa que podria provocar la pèrdua de la línia argumental del text de Finestres.

Finalment, els complets índexs del final de l'obra són un altre dels èxits importants del treball, de manera especial l'índex d'autors i obres citats, en el qual no només s'indiquen els cent quaranta-set autors citats per Finestres, sinó que el traductor ha anat verificant les cites en tots els casos en què li ha estat possible, de manera que no només ha pogut detectar casos en els quals Finestres citava translatíciament, sinó que alguna vegada ha pogut, fins i tot, descobrir l'edició concreta d'obres que va consultar el professor de Cervera. En resum, la lectura d'aquest índex proporciona un panorama molt complet de la bibliografia utilitzada pels professors de lleis de les universitats hispàniques de mitjan segle XVIII, de manera que pot servir com a punt de referència per a futures investigacions, molt necessàries en aquest camp, encara poc explorat.

Els qui hagin tingut l'oportunitat de llegir en tota la seva extensió la present edició de l'obra de Finestres realitzada pel doctor Mauricio Pérez, saben, per la dificultat que comporta una labor com aquesta, que aquest llibre mereixeria un estudi més exhaustiu del que hem realitzat, però, encara sense esgotar

les nombroses qüestions que es recullen, volem deixar testimoni que ens trobem davant d'una obra d'obligada referència en la historiografia jurídica, sia per la seva magnífica traducció, sia per l'àmplia bibliografia jurídica referenciada, sia per l'exegesi de les fonts jurídiques.

Juan Alfredo Obarrio Moreno
Universitat de València

*LA PERVIVENCIA DEL DERECHO FORAL VALENCIANO
TRAS LOS DECRETOS DE NUEVA PLANTA: CONTRIBUCIÓN
AL ESTUDIO DE LA PRÁCTICA FORENSE DEL SIGLO XVIII,
D'A. MASFERRER¹*

Ens congratula fer-nos ressò d'un estudi monogràfic sobre un tema tan suggestiu com escassament analitzat per la historiografia jurídica: la pervivència del dret foral valencià després dels decrets de Nova Planta.

L'autor estructura el seu treball en tres amplis capítols, precedits d'una aclaridora introducció.

En el primer aborda la qüestió del Decret de Nova Planta i la no-devolució dels furs. En aquest, el doctor Masferrer, després d'advertir que el seu propòsit no és exposar el contingut o els vaivens que va experimentar el decret esmentat, adverteix que el seu interès se centra a determinar la veracitat de l'afirmació —«indiscutible i indiscutida» per la historiografia— que manté que des del 1707 el regne de València no només va haver de sotmetre's a la Nova Planta, sinó que, des d'aleshores, els tribunals únicament podien aplicar el dret castellà per a la resolució dels litigis (p. 36-37). En aquest sentit, l'autor, sense negar «que buena parte del derecho foral perdió definitivamente su vigencia oficial, ocupando su lugar el derecho castellano», manté que no per això es pot afirmar que durant el segle XVIII el dret foral perdés tota la seva vigència i eficàcia en l'àmbit de l'esfera privada o civil. I és precisament en aquest àmbit on centra el seu estudi a través d'una triple via: les alegacions jurídiques, àmpliament consultades per l'autor, les sentències judicials i les fonts bibliogràfiques i doctrinals, realitats que poden verificar el paper que va tenir l'antic dret foral o la presència del *ius commune* en la praxi foral.

El següent capítol, el dedica a l'estudi i la verificació de la vigència oficial del dret privat castellà a partir del 1707. En primer terme, l'autor adverteix de

1. Madrid, Dykinson, 2008, 223 p.

l'existència de decrets de Nova Planta posteriors al primigeni de 28 de juny de 1707, que va significar la conservació del dret foral per part de la noblesa i el clergat, i això li permet, d'entrada, poder afirmar «que no sería correcto afirmar que el derecho foral valenciano hubiera perdido completamente su vigencia oficial», encara que aquests privilegis fossin meres excepcions de caràcter personal o territorial (p. 44), cosa que no va impedir que, ja al final del segle XVIII, juristes com Fernández de Mesa o Berni i Català poguessin sostenir la vigència oficial dels *Fori Valentiae*. En aquest sentit, Berni va subscriure que «casi todos los expedientes dimanaban de antiguos fueros y práctica diferente de la de Castilla» (p. 47).

A aquest interès, o a aquesta vigència del dret de València, va poder deure's, com sosté l'autor —segons la meua opinió, encertadament—, la publicació d'obres de bibliografia jurídica valenciana de la talla del *Theatrum jurisprudentiae* de Bas i Galceran, publicada el 1742, o les *Observationes* de Crespi de Valldaura, del 1730, cosa que pot donar a entendre l'aplicació del *ius proprium* en els processos posteriors al 1707, enfront de la legislació castellana, escassament coneguda pels magistrats valencians, versats més en l'estudi del *ius commune*.

Aquesta realitat no impedeix que es pugui afirmar, com exposa clarament el doctor Masferrer, «que era el castellano el derecho que gozaba de una vigencia oficial preeminente a partir de 1707» (p. 62), cosa que va determinar que aparegués denominat com a *dret general* o *dret comú*, en contraposició amb el dret especial, foral o municipal.

El tercer capítol aborda el tema central de la monografia: la vigència efectiva del dret en la València del segle XVIII, això és, verificar quin va ser el dret utilitzat en la pràctica forense, sia en els processos iniciats amb anterioritat o posterioritat al Decret, sia en els negocis celebrats mentre era vigent el Decret de Nova Planta.

Amb relació als processos iniciats amb anterioritat al decret esmentat, no hi ha dubte que aquests es regien pels antics *Fori Valentiae*. Més dificultats hi ha a determinar quin dret s'aplicava en els processos iniciats amb posterioritat al Decret. Per a aclarir degudament aquesta àrdua qüestió, l'autor delimita els processos o les causes que concernien els negocis jurídics celebrats en l'època foral, en les quals, a la vista dels processos consultats en l'Arxiu del Regne de València i de les al·legacions dels lletrats (p. 81), «en estas causas, ciertamente elevadas en número, se alegaba y aplicaba el derecho foral valenciano, por mucho que éste llevara abolido más de medio siglo» (p. 78), de les relacions jurídiques sorgides amb posterioritat al 1707, on es pot constatar que, en introduir el dret castellà el sistema de fonts provinent de l'*Ordenamiento de Alcalá*, que

permetia la vigència i el desenvolupament d'institucions genuïnament forals d'arrel consuetudinària, es podia continuar al·legant i aplicant el dret valencià en el seu vessant consuetudinari (p. 88-89), com, per exemple, en la institució del quindecenni.

Un cop analitzades les causes per les quals es va continuar al·legant i aplicant el dret foral, l'autor es fa les següents preguntes: com es va al·legar i aplicar aquest dret davant dels tribunals?, quines fonts normatives gaudien de major predicament?, quin paper va tenir la jurisprudència o la doctrina foral?

Amb relació a l'aplicació de la llei foral, l'autor adverteix que els lletrats valencians van ser els primers a reconèixer la seva supremacia enfront de qual-sevol font (p. 95), per la qual cosa procuraven aplicar «al peu de la lletra» el tenor dels preceptes del *iure municipale*.

Una vegada els lletrats havien al·legat els preceptes forals oportuns, recorrien a un criteri d'autoritat: la *communis opinio doctorum*, esgrimida no només per a dotar de veracitat les seves argumentacions legals, sinó, com apunta l'autor, per a «construir una argumentación cuya fundamentación no sólo se conformara con los *Furs*, esto es, con el derecho municipal, sino también con el castellano (o real) y el común (o romano-canónico)» (p. 109).

Al seu torn, les al·legacions o el recurs a les fons del dret foral van ser una constant en l'àmbit de la praxi jurídica del segle XVIII, ja que els lletrats entien que aquest no només conformava un ordenament supletori, sinó també una font vàlida d'interpretació jurídica d'un dret, el foral, en plena connivència amb el dret romà canònic.

L'àmbit i la influència del precedent judicial van tenir, com demostra l'autor, la transcendència de «no sólo [...] probar las afirmaciones e interpretaciones legales realizadas por las partes, sino demostrar que una determinada institución [...] lejos de ser una entelequia jurídica, constituía una institución viva y actual, [...] habida cuenta de que el derecho [...] sólo podía ser aplicado en el foro si se demostraba previamente su efectivo uso» (p. 122), i més quan, per a alguns autors, les sentències dels tribunals inferiors i les del Suprem Consell d'Aragó tenien la consideració de llei, i no només la de costum (p. 124).

Pel que fa a l'aplicació del dret castellà en la pràctica forense posterior al decret abolicionista, l'autor diu, després d'advertir que seria un error pensar que aquest a penes va ser objecte d'aplicació amb posterioritat a la promulgació del Decret, que «no por ello dejaba de alegarse la doctrina valenciana, que en este caso, lejos de erigirse en punto de referencia fundamental para la interpretación de los preceptos normativos aplicables, mantuvo —encara que no sempre— su importancia merced al influjo que el *ius commune* seguiría ejerciendo en la práctica forense del siglo XVIII» (p. 127).

Una vegada exposades amb rigor i claredat expositiva les línies argumentals de la seva investigació, l'autor clou l'obra amb unes aclaridores reflexions finals que serveixen per a reforçar el fil conductor del seu treball.

Finalment, l'autor adjunta uns extensos índexs de juristes i lletrats valencians del segle XVIII (p. 145-163), de les fonts normatives consultades (p. 164-182), de les fonts doctrinals (p. 182-185), de les fonts forenses (p. 185-212) i de la bibliografia utilitzada (p. 212-223).

Cal concloure aquesta recensió mantenint que, des del punt de vista metodològic, l'estudi del doctor Masferrer, en constatar la pervivència del dret foral valencià tant en l'àmbit doctrinal com en la praxi jurídica des d'una perspectiva practicoteòrica (al·legacions, sentències i bibliografia jurídica), permet que adquireixin plena vigència les consideracions del professor Vismara, que afirmava: «La historia del derecho no puede ser reconstruida, en primer lugar, más que sobre las fuentes normativas, sobre la jurisprudencia y, más todavía, sobre aquel cúmulo de cada uno de los testimonios de actos y negocios, infinito y, a veces, desalentador, en el cual, más allá del velo de las rituales fórmulas repetidas, es dado vislumbrar directamente de la vida jurídica y social del pasado [...] Es, sin duda, indispensable un conocimiento de los pormenores que resultan de los documentos, ya que sólo de la multiplicidad de los datos se puede llegar a la unidad de la reconstrucción histórica [...]»²

Tenint en compte això exposat, creiem que no és aventurat afirmar que ens trobem davant d'una obra que, pel seu rigor metodològic i, fonamentalment, per les conclusions a les quals arriba l'autor, es pot convertir en un referent de la historiografia jurídica espanyola.

Juan Alfredo Obarrio Moreno
Universitat de València

2. G. VISMARA, «La norma e lo spirito nella storia del diritto successorio», a G. VISMARA, *Famiglia e successioni nella storia del Diritto*, 3a ed., Roma, Studium, 1978, p. 80-81.

EL PODER DEL PRÍNCIPE EN ROMA: LA LEX DE IMPERIO VESPASIANI, DE XESÚS PÉREZ LÓPEZ¹

Ens congratula poder-nos fer ressò d'una monografia dedicada a l'àmbit del dret públic, en concret d'un document epigràfic clau per a la comprensió de les bases i el desenvolupament del Principat: la *Lex de Imperio Vespasiani*, l'estudi de la qual no havia estat abordat encara per la romanística espanyola.

Al marge de la breu introducció (p. 15-19), el llibre està estructurat en quatre capítols. D'aquests, el primer està dedicat a la contextualització del document i a la seva normativa, atès que fixa les circumstàncies històriques que van envoltar la seva aparició (p. 21-133). El segon constitueix un intent de concretar allò que l'autor denomina «el fundamento del poder de los príncipes» (p. 135-184). Els capítols tercer i quart incideixen directament en el significat i el contingut de la *Lex de Imperio Vespasiani*. En concret, el tercer tracta de treure conclusions sobre el problema successori al Principat i les formalitats que envoltaven l'ascensió al poder dels primers prínceps (p. 185-290). Al seu torn, el quart i últim capítol aborda l'anàlisi detalladíssima de les clàusules que componien el document (p. 291-440). L'estudi acaba amb unes clarificadores conclusions (p. 441-454).

Un cop exposat breument el contingut de l'obra, ara cal detenir-se en cadascun dels capítols.

El primer capítol, una mica extens, enquadra el document en les seves circumstàncies històriques mitjançant una referència a la vida i la carrera política de l'inspirador i destinatari del text, l'emperador Vespasià, així com als esdeveniments previs a la publicació del text normatiu contingut en l'epigrafia objecte de l'estudi. L'enquadrament històric és, segons el nostre parer, correcte, si bé a vegades la línia argumental queda una mica difusa, a pesar del seu fonament en les fonts historiogràfiques.

La principal conclusió que ens presenta l'autor, que la clàusula tercera obeïa a les circumstàncies històriques prèvies a la seva concepció, és, d'acord amb els arguments esgrimits, convincent només en part, perquè, si bé és cert que la datació precisa de la data d'aprovació del text resulta acceptable —se segueix l'opinió de B. Levick—, cal qüestionar l'afirmació que aquesta tercera clàusula únicament es referia a la situació momentània de l'any 69 dC.

En el segon capítol s'aborda el règim polític del Principat, cosa que l'autor denomina «el fundamento del poder de los príncipes». En concret, s'intenta determinar les causes que van poder motivar aquest poder en l'estructura política

1. València, Tirant lo Blanch, 2006, 450 p.

organitzativa de la comunitat romana. Com reconeix el mateix autor, és un tema molt ampli, cosa que impedeix que es puguin analitzar tots els vessants que el tema suggereix i requereix, i això, segons el nostre parer, determina una falta de profunditat en algunes qüestions, però no impedeix que es pugui veure una línia argumental ben esgrimida i clarificadora de la qüestió plantejada.

Els capítols tercer i quart són els que ofereixen un major interès i un estudi més acabat. En concret, en el capítol tercer l'autor aborda la relació de la *Lex de Imperio Vespasiani* amb la successió en el Principat i, particularment, una de les qüestions més rellevants a l'entorn de la interpretació d'aquesta epigrafia: si aquesta era un exemple d'una norma d'investidura formal emprada en la majoria de les investidures imperials durant el segle I dC o si, per contra, tenia un mer caràcter conjuntural. En aquesta part del treball, l'ús dels testimonis historiogràfics (i, en menor manera, epigràfics) a l'entorn del moment de l'ascensió al poder dels prínceps del segle I dC és sistemàtic i ben construït, per la qual cosa constitueix un punt ferm de l'argumentació de l'autor a favor del caràcter conjuntural del text.

El capítol quart constitueix, segons el nostre parer, l'estudi més extens que s'ha donat al contingut del document, que és abordat des del punt de vista de l'exegesi textual i l'enquadrament jurídic de cadascuna de les clàusules que conformen el text que ens ha arribat de la *Lex de Imperio Vespasiano*, cosa que permet afirmar que en la seva lectura cal trobar una eina útil per a la comprensió i la interpretació de la llei esmentada.

Les conclusions tenen un clar caràcter recapitulador i, en gran manera, es limiten a reproduir les conclusions parcials assolides en cada segment de l'obra.

Tenint en compte el que s'ha exposat, entenc que cal felicitar-se de l'esforç i el rigor del doctor Xesús Pérez en aquest tema tan complex i escassament abordat per la romanística espanyola. El rigor en el tractament metodològic de cada clàusula del text, així com l'àmplia quantitat de les fonts historiogràfiques consultades, fan que aquesta obra es converteixi en una lectura de referència obligada per a tots els qui vulguin endinsar-se en el marc històric del Principat.

Juan Alfredo Obarrio Moreno
Universitat de València

CRÒNIQUES

X JORNADA D'ESTUDIS LOCALS DE LA VILA DE BOT (TERRA ALTA)

La normalitat constant eclipsa els esforços i els mèrits. És per això que des de la crònica habitual volem fer una lloa especial d'entrada, com a excepció, per tal que restin destacats els mèrits i la tenacitat que representa per als organitzadors, els col·laboradors, els conferencians i el coordinador, la posada a punt de la X Jornada d'Estudis Locals de la Vila de Bot (Terra Alta). Aquesta X Jornada, organitzada per l'Àrea de Cultura de l'Ajuntament de Bot i la Universitat Internacional de Catalunya, tingué lloc el dissabte 27 d'octubre de 2007 als locals socials de la vila, on es desplegaron tot un seguit d'actes dels quals cal destacar les ponències i els conferencians que tot seguit indicarem, que tractaren el tema «L'orde del Temple, dels orígens a la dissolució». Hi prestaren el seu suport de col·laboració: el Consell Comarcal de la Terra Alta, la Societat Catalana d'Estudis Jurídics (filial de l'Institut d'Estudis Catalans), la Diputació de Tarragona, la Fundació Duran Martí, el Centre d'Estudis Comarcals de la Terra Alta, l'Associació d'Història Antiga i Arqueologia de les Terres de l'Ebre i el Club Esportiu Bot. La coordinació fou a càrrec del doctor Josep Serrano i Daura, de la indicada Universitat Internacional de Catalunya.

La recepció de les persones que actuaven com a ponents i dels col·laboradors i seguidors que mostraven interès pels temes tractats en aquesta jornada donà inici al seguit d'actes de la Jornada. Després de la recepció, es constituí la presidència, formada per l'Il·ltre. Sr. Alcalde de Bot, l'Excm. i Magfc. Rector de la Universitat Internacional de Catalunya, l'Il·ltre. Sr. Vicepresident del Consell Comarcal de la Terra Alta i el coordinador de la Jornada. Els components de la presidència van dir uns breus mots dirigits a posar en relleu la meritoria labor duta a terme per l'organització i la coordinació i a mostrar confiança en els participants. Llavors el coordinador va fer la presentació de cadascun dels ponents, dels quals esbossà un breu currículum, i tot seguit es donà per iniciada la X Jornada d'Estudis Locals.

Un cop oberta la sessió de ponències, la presidència concedí la paraula al primer dels ponents, el senyor Josep Giralt i Balagueró, de l'Institut Europeu de la Mediterrània, el qual va presentar la ponència «L'islam a la Catalunya medieval».

La segona ponència, titulada «Orígens i regla de l'orde del Temple», va ser a càrrec del senyor Horst Rietmüller, president d'ARACATA.

Acabada la segona ponència, es presentà el llibre *Actes de la 9ena Jornada d'Estudis Locals*, acte que dugué a terme el doctor Eladi Llop i Anelo, cap de la Biblioteca de la Universitat Internacional de Catalunya, el qual exposà una acurada síntesi de cadascuna de les ponències del llibre que es posava a l'abast del públic.

La sessió de la tarda s'inicià amb la tercera de les ponències, a càrrec del doctor Josep Serrano i Daura, de la Universitat Internacional de Catalunya, i titulada «L'establiment de l'orde del Temple a les comarques de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre».

La quarta ponència, «El castell i la comanda d'Orta», fou exposada pel senyor Vicenç Subirats Mulet, jurista i historiador.

La cinquena i darrera ponència, titulada «El procés contra els cavallers del Temple», va ser magistralment exposada pel doctor Josep Maria Sans i Travé, director de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

Immediatament després de la segona ponència, al matí, i la cinquena, a la tarda, s'obriren sengles taules rodones formades pels ponents corresponents i el coordinador de la Jornada, el doctor Josep Serrano i Daura, en les quals es van poder aclarir els dubtes sobre les matèries exposades, segons demanava la formulació de les diferents preguntes fetes, i les quals van permetre la participació del públic interessat en algun aspecte.

Després d'un breu descans, tingué lloc, en darrer terme, l'acte de cloenda de la Jornada, que fou a càrrec del senyor Francesc Xavier Vega Castellví, responsable dels Serveis Territorials a les Terres de l'Ebre del Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya.

Vicenç Subirats i Mulet

NECROLÒGICA

JOAN MIQUEL *IN MEMORIAM*

Joan Miquel va morir inesperadament el 16 d'octubre d'enguany a la ciutat alemanya de Munic, mentre realitzava una estada de recerca al Leopold Wenger Institut. El professor Miquel era catedràtic emèrit de Dret Romà de la Universitat Pompeu Fabra i va ser degà de la Facultat de Dret de la mateixa universitat fins al moment de la seva jubilació. Durant els anys en què va ser catedràtic emèrit, va impartir l'assignatura Institucions Jurídiques Comparades, assignatura per la qual s'interessaven els millors alumnes de la Facultat. També impartia docència als alumnes de tercer cicle que preparaven treballs de recerca per a assolir el grau de doctor.

Joan Miquel va ésser un professor extraordinari, sempre preocupat per l'aprenentatge dels alumnes. Una de les seves monografies més emblemàtiques, *Aenigma*, va ser dedicada als alumnes de la Facultat de Dret de la Universitat de La Laguna, on ell mateix havia pres possessió del càrrec de catedràtic i on va restar vint anys de la seva trajectòria acadèmica. Joan Miquel ha deixat obres de caràcter docent d'un valor extraordinari. La seva *Historia del derecho romano* i el seu manual d'institucions *Dret privat romà* han iniciat moltes generacions de juristes de la universitat espanyola. S'ha de citar també una obra original de casos pràctics, pensada amb criteris de modernitat i que permet que cada alumne, elegint una de les diverses alternatives de resposta a la qüestió plantejada, se situï responnent les qüestions que es proposen. L'obra es titula *Quaestiones, docencia del derecho a través del casuismo romano*.

Si examinem la producció científica del professor Joan Miquel, podrem observar que Miquel va treballar una varietat notable de temàtiques, sempre amb una metodologia avançada i fins i tot provocadora: crítica textual de les fonts jurídiques, lògica estoica i retòrica, dret patrimonial romà i modern (el seu arbre lògic per a explicar la transmissió de la propietat en el dret romà clàssic quedarà per sempre) i dret de família des de la perspectiva del dret comparat. És important destacar que aquesta varietat de temàtiques evidencia idees importants del pensament de Joan Miquel, entre les quals destaca la imperiosa necessitat del rigor metodològic, idea que prové dels seus coneixements sobre lògica i que el portà a parlar moltes vegades de la unitat de la ciència.

Joan Miquel va tenir contactes freqüents amb instituts de recerca alemanys, italians, nord-americans i japonesos, contactes que li permetien preveure fenòmens culturals i econòmics que anys després serien evidents per a tothom. Es va avançar en preveure la importància del món asiàtic o el potencial dels actuals mitjans d'informació i comunicació.

Joan Miquel es va formar com a professor universitari en una època difícil per als espanyols amb inquietuds: no existien convocatòries regulars de beques ni hi havia facilitats per a instal·lar-se a l'estranger en condicions dignes, de manera que la carrera universitària requeria un plus vocacional. El professor Joan Miquel, ja en plena maduresa personal i professional, va viure la universitat del maig de 1968 i la universitat que es va sentir cridada al lideratge en la revolta contra el règim franquista. En una emotiva necrològica signada per un reconegut catedràtic de dret administratiu, s'explica com es van mobilitzar les forces de seguretat de Tenerife davant l'expectació causada entre professors, alumnes i ciutadania per la presentació del llibre de Joan Miquel sobre la successió d'Octavi August. En aquesta obra es feien encertades al·lusions a l'analogia entre el fenomen de la successió esmentada i els punts neuràlgics del règim dictatorial del franquisme.

Joan Miquel va morir treballant, il·lusionat per iniciar les seves lliçons a la Universitat Pompeu Fabra, il·lusionat per continuar el contacte amb els bons alumnes de la Facultat, per impartir conferències i dirigir treballs de recerca, per conversar amb els seus col·legues sobre les seves investigacions o sobre publicacions recents. La seva estimada família, els seus deixebles, els seus amics, els seus alumnes, tots pensarem en ell moltes vegades i durant molt de temps: segur que el seu esperit inquiet continua actiu, i no hem de descartar que pugui estar cercant els juristes Gai, Cels, Salvi Julià o Justinià per a preguntar-los sobre algun text la interpretació del qual no li semblava prou satisfactòria. Queda per a tots nosaltres el seu record, i queden també les seves publicacions, que destil·laran saviesa per a moltes generacions futures.

Desembre de 2008

Encarnació Ricart Martí
José Luis Linares Pineda
Victoria Sansón Rodríguez
Carmen Tort-Martorell Llabrés

NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS PER A L'EDICIÓ

1. Els articles s'han de redactar en català preferiblement i s'han de presentar en suport de paper i en disquet o CD (si pot ser, picat en el programa de tractament de textos Microsoft® Word per a PC).
2. El cos de la lletra ha de ser del 12, i el text s'ha de compondre amb un interlineat d'un espai i mig.
3. L'extensió de l'article no pot ser inferior a deu pàgines (2.100 espais lletra per pàgina). Tots els fulls han d'anar numerats correlativament.
4. La bibliografia s'ha d'incloure al final de l'article. Ha d'estar ordenada alfabèticament per autors i ha de seguir els criteris següents (hi ha uns criteris més detallats a la disposició dels autors).
Els llibres s'han de citar: COGNOM, Nom; COGNOM, Nom. *Títol de la monografia*: *Subtítol de la monografia*. Lloc de publicació: Editorial, any. Nombre de volums. (Nom de la Col·lecció; número dins de la col·lecció) [Informació addicional]
Els articles de publicacions periòdiques s'han de citar: COGNOM, Nom; COGNOM, Nom. «Títol de la part de la publicació en sèrie». *Títol de la Publicació Periòdica* [Lloc d'Edició], número del volum, número de l'exemplar (dia mes any), número de la pàgina inicial - número de la pàgina final.
5. Les notes s'han de compondre al peu de la pàgina on figura la crida, que s'ha de compondre amb xifres aràbigues volades.
6. En el cas que hi hagi figures, gràfics o taules, s'han de presentar numerats correlativament en fulls a part i indicar dins del text el lloc en què s'han d'incloure durant el procés de maquetació.

7. Juntament amb l'article s'han de lliurar en un full a part algunes dades del currículum de cada autor (quatre línies de text com a màxim).
8. Al final de l'article cal afegir un resum d'un màxim de quinze línies (1.050 espais lletra).
9. Amb vista a la indexació en diferents bases de dades, s'han de proposar cinc mots clau com a mínim, els quals s'haurien d'extreure, si és possible, de tesaurus o diccionaris d'especialitat.
10. Per a garantir la qualitat dels treballs que es publiquin, la Direcció de la revista i el Consell de Redacció sotmetran els articles rebuts a l'informe d'experts en cada matèria.

